

**«SHARQ» НАШРИЁТ-МАТБАА
АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ
БОШ ТАҲРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ – 2014**

ОХУНЖОН ҲАКИМ

Ғалати дунё

Сайланма

Учинчи жилд

Эсселар, қиссалар, ҳикоялар,
адабий ўйлар

«SHARQ» НАШРИЁТ-МАТБАА
АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ
БОШ ТАҲРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ – 2014

УЎК 821.512.133-1

КБК 84(5Ў)6.

Ҳ – 20

Ҳ – 20 Ҳаким, Охунжон

Ғалати дунё. Сайланма. жилд III: Эсселар, киссалар, ҳикоялар, адабий ўйлар. – Т.: «Sharq», 2014. – 376 б.

Ўтган асрнинг олтинчи йиллари бошларида адабиётимизга лирик шоир сифатида кириб келган ва ўқувчиларга ўнлаб шеърӣ китоблар армуғон этган Ўзбекистон халқ шоири Охунжон Ҳаким наср, драматургия, публицистика, бадиӣ таржима соҳаларида ҳам баракали ижод қилиб, адабиёт мухлисларининг хурмат-эҳтиромини қозониб келмоқда.

Қўлингиздаги ушбу асар адиб уч жилддигининг учинчи китоби бўлиб, бир қарашда у хотиралар мажмуасини эслатса-да, аслида китоб қалам соҳибининг болалиги кечган ўтган асрнинг машғум ўттинчи йилларидаги сталинча даҳшатли қатли оmlар ҳамда иккинчи жаҳон уруши йиллари ва ундан кейинги даврлардаги хўрлик ва қашшоқликка маҳкум этилган халқ ҳаёти солиномаларига ўхшаб кетади. Муаллиф ўксик ёшлиги мисолида болалиги оёқости қилинган миллионлаб етим-есир тенгдошларининг қора қисматлари ҳақида хароб бир қишлоқ мисолида жонли, таъсирли лавҳалар воситасида ҳикоя қилиб беради. Шугина эмас, адиб мураккабликлар, фожиалар билан тўла дунё ишларига ҳам ўз муносабатини билдиради. Китобдаги юмор билан суғорилган эссе ҳамда ҳикоялар, шунингдек, ҳозирги адабий жараён, кўшиқчилик санъати ҳақида қуюнчақлик билан ёзилган публицистик асарлар ҳам китобхонни ўйлаш, фикрлашга даъват этади.

Кишини гоҳ қулдириб, гоҳ хушёр торттириб қўядиган ранг-баранг воқеа-ходисаларни ўзида жамлаган ушбу асар китобхоннинг яқин суҳбатдошига айланиб қолади, деб ўйлаймиз.

ISBN 978-9943-00-949-3

УЎК 821.512.133-1

КБК 84(5Ў)6

ISBN 978-9943-00-949-3

© «Sharq» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси
Бош таҳририяти, 2014 й.

Муаллифдан

«Бу ёруғ дунё бамисоли улкан бир сахна, деган экан кўпни кўрган бир одам, – унга келганлар шохми, гадоми, бундан қатъий назар то умрларининг охиригача бу сахнада турли-туман ҳунарларини кўрсатадилар». Кўриниб турибдики, бу гапда жон бор. Кўрсатиладиган «хунар»лар яхши бўлса-ку хўп-хўп-а, даҳшатли бўлса-чи?!

Сиз билан биз ҳам дунё аталмиш ушбу сахнанинг ҳам иштирокчиси, ҳам томошабинимиз десам, хато бўлмас. Истасак-истамасак ушбу сахнада ўз «хунар»ларимизни кўрсатамиз, ролларимизни ижро этамиз. Яъни манглайимизга нима ёзилган бўлса, шуни қиламиз.

Ушбу битик муаллифи бўлмиш каминангиз «жаҳон сахнаси»га ўтган йигирманчи асрнинг ўттиз учинчи йили, яъни қаҳатчилик авж нукталарига чиққан пайтларда кириб келган. Биргина ўзим эмас, ҳали туғилмасданок ҳорзорлигу муҳтожликка маҳкум қилинган ўн миллионлаб тенгдошларим билан, албатта... Мана, бугунги кунда йигирма биринчи асрнинг дастлабки ўн йилликлари «сахнаси»да умргузаронлик қиляпмиз. Демак, «жаҳон сахнаси»да содир бўлаётган турфа хил «томошо»лар-у воқеаларнинг шохиди бўлиб турибмиз.

Қоғоз-калам ҳавасманди бўлганим учун қатор ўн йилликлар давомида кўрган-кечирганларим ҳақида бирор нарса ёзсаммикин деган фикрга келдим. Лекин, битта андиша шаштимдан қайтариб турарди. Бунақа нарсалар хотиралар, эсдаликлар, мемуарлар деб аталади. Бу хил китобларни эса, дунёга донғи кетган сиймолар, энг зўр ёзувчилар, жаҳонни қойил қиладиган одамлар ёзади. Хўш, уларнинг олдида сен ким бўпсан, ким кўйибди сенга бунақа нарса ёзишни, деган ички садо қўлимдан тутиб қоларди.

Бу тўғри танбеҳгаям ўхшарди. Рост-да, менга ўхшаган, борлигиям-йўқлигиям у қадар билинавермайдиган ижодкорга бунақа олиймақом нарсалар

ёзишни ким кўйибди? Хўп, ана, хотираларми, эсдаликларми деб бир нарсалар ёздим ҳам дейлик. Лекин, кимда сеникига ўхшаш кечмиш йўк ўзи? Кимда сеникидан маънилироқ, кизиқарлироқ таржимаи хол йўк? Бу ёғини сўрасанг, бешиктерват, кумурсқа деган жонзотларда ҳам таржимаи хол бор.

Бир-бирига терс ички зиддиятларни бир четга суриб кўйиб, кўлимга қалам олишга журъат этдим. Бунинг энг биринчи сабаби – ўтган асрнинг ўттиз саккизинчи йили ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўк қатли ом этилган падари бузрукворим, айрилиқ, руҳий изтироблар, камситишлар, азобукубатларга дош беролмай дунёдан жуда эрта кўз юмган волидаи муҳтарамам армонларини, қолаверса, ниҳоятда ночорликда ўтган болалигим ҳақида кимгадир сўзлаб бериш истагининг ғолиб келиши эди. Борди-ю, ушбу рисолада таржимаи холга ўхшаш саҳифалар учраб қолса, бу фақат менинггина эмас, балки, болалиги уруш ва урушдан кейинги йилларга тўғри келган ўн миллионлаб оч-юпун, уволдан-увол тенгдошларим, тирик етимлар қиссаси деб қаралишини истардим.

Қисқаси, йиллар бизни улғайтирдию умр сўқмоқларидан адабиёт майдонига кириб келдим. Ажойиб қалам соҳиблари бўлмиш устозлардан сабоқ олдим. Ижодий қувончлар кўрдим. «Зўр»ларнинг турткилашлари ҳам бошимдан кечди. Лекин, шунга ишончим комилки, дунёда самимий, кенг феъл, ҳалол инсонлар кўп экан. Ушбу китобда қувваи ҳофизам етганча шу нарсалар ҳақида ҳикоя қилгим келди. Айрим мулоҳазаларга кўра баъзи қаҳрамонларнинг номларини ўзгартириб беришга қарор қилдим.

Охунжон Ҳаким,
Ўзбекистон халқ шоири.

ҚАЙИШҚОҚ ЗОТ ҚИССАСИ

Баъзан-баъзан хор-зорлик, оч-юпунлик билан ўтган болалигим эсимга тушиб туради. На егани бир бурда нон бор, на кийгани кийим. Қашшоқлик, очлик деган бало фақат бизнинг хонадонни эмас, балки бутун маҳаллани босиб олиб, одамларнинг тинка мадорини куригиб юборган эди. Бунинг устига уруш бўлаётган томонлардан гоҳ у хонадонга, гоҳ бу хонадонга қора хатлар келиб турарди. Тонг отарларда аёлларнинг юракни эзувчи йиғиларидан уйғонардим.

Онам раҳматли ёнимда бошимни силаб ўтирган бўларди.

– Дунёга келмай гирмон ўлсин, – дерди онам бечора, – тилаб-тилаб топгандим сени... Кўйлагинг ҳам тўкилиб бўпти. Ямаб ҳам бўлмайди. Уҳ... Уруш бошламай Гитлер ўлсин! Қани, кўйлагингни еч, атбатидан илиб кўяй.

– Энди ямаманг. Кўйлаксиз ҳам юравераман. Ахир, эрта-индин май ойи-ку! – деб, дик этиб туриб, қозикда боғлоғлиқ турган зотдор сариқ эчкимнинг олдига югураман. Лекин, эчким зўр-да! Салкам бир чапя сут беради. Кечки пайт бундан ҳам кўпроқ. Бир косасини симириб олсанг борми, кечгача оч қолиш нима-лигини билмайсан. Улоқчасиям бирам шўх-е! Онасининг атрофида ирғишлагани-ирғишлаган. Гоҳо мени сузмоқчи бўлади.

Онам пишириб берган бир сопол коса сарғимтил, қуюқ эчки сутини симириб ташлайман. Кейин эчкимни етаклаб, кўча томон юраман. Эчкимни бокиб, бир боғлам ўт ҳам юлиб келишим керак. Шу пайт кўча эшигимиз очилиб, ориқ, новча аёл кириб келади. У бизнинг ён қўшнимиз. Эри урушда.

– Гитлер Жўравойниям бошига етибди, Махбуба опа! – дейди у онам билан кўришаркан, ўпкаси оғзига тикилиб, – энди онасиям адо бўладиган бўлди. Юринг кўнгил сўраб чикайлик.

Дилим хуфтон бўлиб кетди. Жўравой ака яхши йигит эди, колхозда аравакашлик киларди.

Икки аёл Гитлерни қарғаб кўча томон юришди, мен эчкимни етаклаб далага қараб кетдим.

Орадан кўп ўтмай, маҳалламиз аёлларининг қарғиши машхур шоиримиз Ғафур Ғулом қаламига кўчди. У ўзининг «Сен етим эмассан» шеърида Гитлерни шунақаям боплаб сўкдики, бу сўкишни бутун дунё эшитди, чамамда. Чаппа-раста шеърий сўкиш менга иккинчи синфда ўқиб юрганимдаёқ ёд бўлиб кетганди.

*«Ота-онасининг тайини ҳам йўқ
Сут кўр қилгур ҳароми Гитлер...»*

Ўша серсут, хонадонимизни очлик балосидан сақлаб келаётган сарғимтил эчкимни ўтлатиб юрарканман, юқоридаги сатрлар ҳаёлимда айлангани айланган эди.

Агар ўшанақа бўлмаганда мени, худодан тилаб-тилаб олинган яккаю-ягона ўғилни шу кунларга солармиди? Менга ўхшаган болаларнинг оталари, тоғалари, акаларини қирармиди? Қишлоғимизга уруш бўлаётган жойлардан кўпгина хонадонлар кўчирилиб келтирилиб, маҳаллаларга бўлиб жойлаштирилган эди. Улар орасида болалар ҳам кўп эди. Биз уларнинг тилини тушунмасдик. Табиийки, улар ҳам бизнинг тилимизни билишмасди. Бу бояқишлар ҳам юпун, оч-наҳор одамлар бўлиб, ўзимизга ўхшаб кун кўришарди. Ҳамқишлоқларимиз уларни меҳмонлар деб аташарди.

Биз меҳмонларнинг болалари бўлмиш тенгқурларимизга уйимиздан гоҳ ошкора, гоҳ яширинча ўрик коки, жийда, тутмайиз обчикиб берардик. Улар хурсанд бўлишиб, қайта-қайта «спасиба» дейишарди. Хўш, буларни ўз юртларидан ким қувғин қилди?

Кейинчалик эсимни танигач, китоблардан, газета ва журналлардан ўқиб билсам, академик шоиримиз Гитлер канака палакнинг хамаги эканини рўйирост айтган экан. Вена пивохоналарида гоҳ у, гоҳ бу барзангининг тиззасига ўтириб, ҳаёт лаззатини тотадиган суюкоёқ хоним хирсини сал жиловлаганда эди, йигирманчи аср вабосига айланган ўз Адольфчасини дунёга келтирмаган бўлар эди.

Адольфча ҳамма немисларга ўхшаб аклли, тартиб-интизомли бўлиб ўсгандаям гўргайди. У болаликдан шаллаки эди. Сал улғайгач бу «хислати» ёнига жазави ҳам кўшилди. Кўрибсизки, росмана Адольф Гитлер пайдо бўлди. У ўз фаолиятини ойиси ёшлик ва гўзаллигини эркак зоти оёғи остига ташлаган макон - пивохоналарда бошлади. Бу ёғи китобхонга маълум. Буни қарангки, пивохоналардаги жазавали бакириқ-чақириқларини жон-жон деб тингловчилар кўп экан. Шу тариқа унинг партияси Германиядаги ношудрок ҳукмдорлардан ҳокимиятни тортиб олди. Шундан кейин гоҳ у ёнбоши, гоҳ бу ёнбошидаги давлатларга оч бўридек ташланиб, уларни бирин-кетин ўзига қарам қилиб олди.

Қарам мамлакат ўз ҳукмдори бўлмиш боскинчи давлатдан ҳеч қачон мукофоту имтиёзлар олмаган, аксинча, бор-будини хўжайини хазинасига тўкиб, унинг оёғи остида ялтоқланиб туришгаям мажбур бўлган. Вена пивохоналарининг «ўғли» атрофидаги давлатларнинг қонини сўриб, семириб борар, тобора кучга тўларди. Энди унинг нигоҳи шаркий томондаги бепоён бир мамлакатга қадалиб қолганди. Ҳа, бу мамлакат унинг равон йўлида кўндаланг бўлиб ётган баҳайбат, ўтиб бўлмас қояга ўхшардики, уни бутунлай суриб ташламаса кўзланган олис-олис манзилларига ета олмасди. Бу қоя Совет Россияси эди. Бу қояни нест қилиш учун Адольф ҳарбий қудратга эга бўлиши керак эди. Баттол бунинг уддасидан чиқди. Қарийб бутун Оврупо унинг қурол-аслаҳа корхонала-

рига айланди. Шу тарика Вена пивохоналарида бино бўлган шоввоз юз минглаб замонавий тўплар, танклар, самолётлар, сув ости-ю сув усти кемалари, юзлаб моторлаштирилган дивизияларга эга бўлди. Бояги қарам давлатларнинг юз минглаб солдат ва офицерлари ҳам немисча командани сўзсиз бажаришга мажбур қилинди.

Адольф Гитлер ташқи душманларни яксон қилиш режаларини тузиб, янги ҳарбий юришларни режалаштираётган пайтда, унинг шарқий томондаги кушандаси, яъни, Иосиф Сталин Кремлда муштугини тутатиб, дохиёна хаёллар сурар, аниқроғи, бепоён мамлакатдаги миллион-миллион «ички душманларни» қандай қилиб йўқ қилиш ҳақида бош қотирарди.

Дарвоқе, нима дегани ўзи «ички душманлар»? Умрим ота дийдорига тўймай ўтгани учун, шу ҳақда мутгасил ўйлаганман, қийналганман. Аслида бу алоҳида китоб бўладиган мавзу. Бир сўз билан айтadиган бўлсам, асосан ички душман деб – мамлакатнинг асл фарзандлари, илими, маърифатли, ҳур фикрли кишиларни ҳисоблашган. Зулмга қарши чиқиши мумкин бўлган кишилар Сталин учун ички душман эди. Уларни бошқариш қийин бўларди. У Гитлердан тубдан фарқ қиларди. Адольфга ўхшаб ҳароми эмасди, кайси бир қовоқхона ёки бирор пана-пастқамда, икки жинс вакилининг кўнгил хуши учун урчиманган эди. Виссарион Жугашвили деган этикдўзнинг пушти камаридан бино бўлганди. Лекин, шундай бўлсаям, одамқушлиқда Адольф Гитлердан тарикчаям фарқи йўқ экан. Тавба, нега у ҳалолдан бўлсаям, фашизмнинг ҳароми дохийсининг йўлини тутди, яъни, 1938 йили менинг соддагина, маърифатли отамнинг қотилига айланди? Наинки менинг, балки, СССР деб аталмиш бепоён мамлакатдаги миллион-миллион одамларни қатли ом қилиб, сон-саноксиз хонадонлар бошига қора кунларни солди?

Шуларни ўйлаб туриб, дохийлик даъво қилиб,

жаҳон сахнида турли ҳунарлар кўрсатган турли-туман ҳукмдорларнинг ҳаммасиям бир гўр экан-да, деган ҳаёлга борасан киши.

Ёки масалан, буюк боскинчи Чингизхонни олайлик. Уни туғдирган ўз отаси, туққан онаси бўлган бу тарихий зотни жумла мўминдан бўлган деб аташга кимнинг тили айланади? Хўш, ундай бўлса, мўғул аслзодаларнинг фарзанди бўлмиш бу шахс неча асрлар нарёғида нега хароми Гитлердан баттарроқ ишларни қилган? Нега қадами етган жойларда фақат култепалар қолдирган?

Дарвоқе, ўтган асрнинг саксонинчи йилларида бир рус академигининг Чингизхон ва унинг сулоласи ҳақидаги бир китоби кўлимга тушиб қолганди. Унда бўлғуси жаҳонгир Чингизхон туғилган дақиқалар ҳақида сўз боради. Ҳикоя қилинишича, чакалоқ ёруғ дунёга бир кўлининг панжалари очиқ, иккинчи кўли панжалари мушт қилиб тугилган ҳолда келган экан. Доялар муштчани очишса, кафтчада... ивиган лахта қон турганмиш. Ҳайрон бўлишиб, уни чакалоқнинг онасига кўрсатишибди. Она инграб шивирлабди: «Мен бола эмас, дунёнинг бошига бало туғибман!».

Мухтарам зот бўлмиш аёллар ҳамма замонларда билибми, билмайми, бола эмас, бало туққанлар. Лашкар бехатар бўлмаганидек, дунёга тинмай келаётган миллионлаб чакалоқлар орасида болалар ҳам, балолар ҳам бўлиши табиий. Лекин, мен ва менинг тенгқурларимни қон қақшатган, ўн миллионлаб инсонлардан қарғиш олган хароми Гитлер ва хунрезликда ундан заррачаям қолишмайдиган Иосиф Сталинга ўхшаш балолар энди дунёга келмасин. Инсоният йигирманчи асрда бир эмас, икки одамқушдан жабр кўрганини сира-сира унутмаса керак.

...Ёшим етмишдан юқорилаб бораётган йилларда болаликка ўхшамаган уволгина болалигим, машаққатли ўсмирлигим, ночорликда кечган талабалик йилларим негадир кўз ўнгимдан ўтаверади,

хатто тушларимга ҳам киради. Бу ҳолатлар истасам-истамасам кўз ўнгимдан кетмагани учунми, ке, умрим давомида кўрган-кечирганларим, яхши-ёмон кунларим, менга меҳр қўйган устозларим, дўстларим, кўлдан келганча оёғимдан чалган ошнолар ҳақида бир нарса ёзай деган қарорга келдим. Менимча, болалиги меникига ўхшаб аянчли кечганлар кўп, жуда кўп. Лекин, каминангиз кўрган хўрликлар ҳамманикидан ошиб тушади деб ўйлайман.

Шундоқ қилиб, болалик йилларимнинг илк саҳифаларини очаман.

ИЛМИ БОРДАН ҚЎРҚҚАН... ДОҲИЙ

Минг тўққиз юзу ўттиз саккизинчи йил эди. Мен ўшанда тўрт-беш ёшлар ўртасидаги кун бўйи хатто «мик» этмай юраверадиган болақай эканман. Ўша йили қайси ой, қайси кунлигини билмайману, лекин кечаси уйимиздаги тўс-тўполондан уйғониб кетганим ёдимда қолган. Онам, унга қўшилиб мендан уч-тўрт ёш катта Мақсуда опам дод солиб йиғлашар, дадам мулла Ҳаким иккита милтиқли одам ўртасида турар, яна иккита ўшанақа одам уйни тит-пит қилиб нималарнидир ахтаришарди. Мен ҳам қўркиб кетиб йиғлай бошладим.

–Бас! – деб бизга қараб ўшқирди ҳалигилардан биттаси. Кейин дадамни туртиб-суртиб обчиқиб кета бошлашди. Эсимда, юзлари оқариб кетган дадам онамга қараб:

– Мен уч-тўрт кунда қайтиб келаман. Болаларга қара, – деганди. Шу-шу дадамни бошқа кўрмадим. Онам уззукун унсиз йиғлар, опам ҳам унга қўшилиб, ҳикиллаб ўтирарди. Дадамиз уч-тўрт кунда қайтиб келаман деган бўлсаям, мана, неча ойларки, ундан дарак йўқ эди. Ейиш-ичишдан ҳам бутунлай путур кетганди. Яхшиям дадамизнинг акаси – амакимиз бор экан, биздан хабар олиб турарди.

– Дадам қачон келади ахир? – деб онамга осилардим мен. Раҳматли онам бошимни силаб мени юпатар, гоҳо эса, жеркиб ташларди. Шундай пайтларда опам мени қўлимдан етаклаб, эшикка обчикиб кетарди.

– Ахир дадамизни қамаб қўйишди-ку. Боёвут деган жойда экан. Сен ҳадеб дадам қани, дадам қани деб сўрайверма. Кўриб турибсан-ку, онамиз йиғлаяпти.

Қамоқхона деган сўзни ўшанда биринчи марта эшитиб, у болалар билан дадалар ўртасидаги осмон бўйи девор эканини болаларча ҳис этгандим. Хўш, ўша Боёвут қаердайкин? Борсам, дадамни кўрсатишармикин? Бу бешга кириб-кирмаган ўксик бир гўдакнинг фикру хаёлидаги беадоқ савол эди.

Орадан қатор ўн йилликлар ўтди. Денгизу океанларда сузиб, самолётларда учиб, дунёнинг ярмини бўлмасаям, камида учдан бирини кезиб чиққан ва бугунги кунда етмишдан юқорилаб бораётган каминангиз ўша Боёвут отлиғ масканга боролмай, мени елкасига миндириб, ўғлим, тойчоғим деб эркалатиб юрган дадамнинг дийдорини яна бир кўролмай, армонда қолганимни қай сўз билан ифодаласам бўлар экан? Кейинчалик, яъни, олтмишинчи йиллар ўрталарида дадамнинг излари қаерларга тушган экан деб, Боёвут кўчаларида алам ва изтироб ичида тентираб юрган пайтларимда ҳам ўша адоқсиз армон юрак бағримни эзарди. Дадамнинг қисматини билиш учун тегишли идораларга ёзган хатларимга охири жавоб олдим. Машинада ёзилган икки-уч сатрли ўша жавобда отам Тожиёв Ҳаким «Тройка» ҳукмига кўра... бу ёғини айтиш мен учун жуда қийин. Хат охирида дадамиз реабилитация этилгани маълум қилинганди.

Эсимни таний бошлаган пайтларимда онамдан дадамиз ҳақида қайта-қайта сўраб-суриштирдим.

Онам раҳматлининг айтишича, дадамиз мулла Ҳакимжон чуқур диний билимга эга, ниҳоятда оилапарвар, тўғрисиўз киши экан. Бир неча йиллар давомида Лоғон адирларида оҳактош кесиб, оҳак пиши-

ришган. Ўқимишли, зехни тез бўлгани учун магазинга ишга қўйишибди. Қишлоқдаги биринчи фанерли уйни даданг курган, биринчи патефониям даданг обкелган эди, – ҳикоя қиларди онам.

Табиатан беозор дадамиз бирданига Шўролар қаҳрига учрайди. Кейинроқ билсак, машъум ўттиз саккизинчи йилда ўзимизнинг Лоғондан чиққан битта иғвогар (НКВД агенти) дадам билан яна учта маҳалладошимизни чақув қилиб, «ахборот» беради. «Мулла Ҳақимнинг уйи диний китобга тўла. У қишлоқ аҳли онгини захарловчи ёт унсур» ва ҳоказолар... Тунги тинтув пайтида уйимиздан топилган Қуръони карим, Бедил, Машраб, Саъдийлар баёзлари, яна бир канча диний киссалар далилий ашё сифатида олиб кетилади. Дўпписи деса, калласиниям қўшиб келтиришга тайёр «тройка» тездагина дадамизнинг манглайига «халқ душмани» тамғасини босиб, Боёвут ёқларда умрига нукга қўяди.

Дадамизнинг устидан чақув уюштирган кимса ўша пайтларда колхозда ҳосилот бўлиб ишлар, дамига шавла пишарди, дейишарди. Одамлар шивир-шивир қилиб, уни НКВДнинг ити дейишаркан. Ўзини сипо тутиб юрсаям, кулоғи доим динг экан, овчи итга ўхшаб. Халқда битта гап бор. Итни овга олиб чиқиш учун доим қорни тўйғазилиб, эркалатиб турилади. Негадир Қўлдошбойвачча деб аталадиган бу кимса ҳам ўша ташкилот томонидан доимо сийланаркан. Овни яхши қилсин-да!

Ҳали бола бўлсам-да, ундан шунақаям қасос олгим келардики! «Шошмай тур, хали катта бўлай!»-дердим ичимда.

Ўша фурсат ҳам келди. Институтни битириб, энди газетада иш бошлаган пайтларим эди. Бир куни бозор ёнбошидаги чойхонада чой ичиб ўтирсам, бир одам шундоққина ёнбошимга келиб ўтириб, уф тортди. Қарасам ўша...

Чойхона аталмиш жойда кимнинг ким билан иши бор. У менга қараб қўйганиям йўқ. Бошида уринган дўппи. Чап кўзини қора мато билан тўсиб боғлаб қўйибди. Айтишларича, бир куни кечаси қорни бураб уй рўпарасидаги маккажўхори ичида ўтирган бобосини ит деб ўйлаб, невараси отган тош кўзини чиқариб юборган экан.

Ниҳоят у мен томон назар ташлади. Назар ташлади-ю, ранги ўзгариб кетди.

– Э, Охунжонмисан? – деб қўл узатди. Кўришдик.

– Умринг ўхшамасин-у дадангни ўзисан-а.

– Сал адашдингиз. Дадамга ўхшашим учун Лоғондан яна битта ифвогар чиқиб, мени қаматиши, Боёвутдаги қамокда ўлдиртириши керак... – дедим ўзимни босишга уриниб.

– Худонинг иродаси экан, – оёқлари остига қараб минғирлади у.

– Нима? Худонинг иродаси бўлса, нега Аллоҳ, сизга нисбатан ҳам ўша иродасини кўргазмади? Нега сиз ҳам қамалиб, гумдон бўлиб кетмадингиз?

У сўрида оёқларини осилтириб ўтирганча, ўтириб қолди. Белбоғни бошига саллага ўхшатиб ўралган боши шу қадар қуйи тушган эдики, сал бўлмаса, тиззалари орасига кириб кетгудай эди.

– Сен ақлли йигитсан. Мана, ёзувчиам бўб кетибсан... Одамларнинг мен ҳақимдаги бўлмағур гапларига ҳамма ишонсаям, сен ишонма, – ниҳоят бошини кўтариб, менга ҳадик билан боқди у.

– Одамлар бўлмағур гапни гапирмайди. Одамлар ким қанақалигини билиб гапиради. Қисқаси, бизнинг Қашқар маҳалладаги тўртта хонадонни қақшатдингиз. Онам раҳматли ақлдан озишига сал қолди. Сиз биласизми, кимсиз... Сиз худо урган одамсиз!

У ўрнидан инқиллаб туриб, ёнбошидаги қопни қўлига оларкан, овози қалтираб:

– Одамлар қанақанги гапларни топиб гапирмайди? Ўзимам жонимдан тўйиб кетдим, – деди-ю, копини

елкасига олиб, тентираган кадамлар билан чойхонадан чиқиб кетди. Мен эса, дилим хуфтон, ўрнимда ўтириб қолдим.

Мен унга сиз худо урган одамсиз, деб тўғри гапни айтгандим. Ҳамқишлоқларимиз бўлмиш оқсоқолларнинг айтишларича, бой бўлиб бой, камбағал бўлиб камбағал бўлмаган у ўсган хонадонда андишасизлик, беюзлик, фиску фужурга мойиллик палак отган экан. Йигитлик чоғлари коллективлаштириш даврига тўғри келган тилли-жағли, эпчилгина ҳалиги кимса Шўроларнинг маҳаллий раҳбарлари эътиборига тушади. Дадасини кўндириб, бир жуфт хўкиз, битта от, ўн беш танобча ери билан ихтиёрий равишда биринчи бўлиб колхозга киришади. Тездагина қишлоқ фаолига айланиб фирқага ҳам қабул қилинади.

Ўттиз еттинчи йили бошланган кама-камаларда, қишлоқ аҳлига баҳо бериш, яъни «халқ душманлари» ни аниқлаб беришда худди шу кимса «ҳакамлик» қилган. Бунга қарангки, Шўролар учун шубҳали кўринган шахслар ҳақида гап кетганда «тройка» ана шу зотнинг «ахборот»ларига бажонидил кулоқ солиб, иш кўраверган. Энг хунуги Қўлдош ҳосилот «прицели»да менинг дадам – мулла Ҳоким ҳам турган. Тоғаларимдан бирининг айтишича, дадамиз магазинга ишга ўтказилган пайтларда қариллаб юрган мана шу зот билан ораларида гап қочиб қолади. Нима сабабдандир дадамиз уч-тўрт киши орасида уни каттиқ изза қилади. Шўролар эркатойи ўшанда «хап сеними» деб кўйган экан шекилли, дадамиз унинг қора рўйхатига тушади... Шу-шу биз отамиздан айрилиб, мушфик онамиз билан чирқиллаб қолдик.

...Ҳали-ҳали эсимда: у алланималар солинган копини елкасига олиб, оқсай-оқсай кета бошлади. Илгариги Қўлдош ҳосилотлигидан асар ҳам қолмабди унда. Қилтириқдай бўйнида қилтиллаб турган калла, бужмайган башара, пастки-устки жағларида икки-учтадан сарғайган тиш, кчига ботган ягона сўник

кўз... Мен ўшанда умримда биринчи марта отам тенги одамга қаттиқ гапиргандим. Бунга сира-сира ачинмайман. Ахир отамнинг қотилига бундан ўн эмас, юз марта қаттиқ тегсам ҳам кам эди. Уни худо ургани етар, дегандим шекилли.

Бу кимсани худо ургани шу эдики, еттинчи синфни битириб, уй юмушларини қилиб юргувчи чиройликкина шўхроқ қизи эркак оғуши канака бўлишини муддатидан олдинроқ билгиси келган эканми, эрга теккач, иккинчи куниёқ куда томон уни уйларига кўчкўрони билан обкелиб кўйиб кетади. Кариллаб юрган даданинг боши қуйи эгилди. Буям етмагандек, миниб юрган оти чавандозни ногоҳ олиб қочиб, унинг дабдабали ҳаётига бутунлай чек қўйди. Пишқириб, боши оққан томонга елдек учиб кетаётган от жилов зўр бериб тортилаётганига қарамай, ўзини дарахтзорга уради, Қарғажийданинг энгашиб ўсган шохи чавандознинг кўкрагига урилиб, у эгардан учиб кетади...

Нарироқда қамиш ўриб юрганлар фалокат юз берган жойга югуриб келишганда, ҳосилот хушсиз, оғзибурни тўла қон, чалқанчасига ётарди. Қишлоқ каттакичиги уни «бричка» деб аталадиган тўрт ғилдиракли аравада шаҳарга, касалхонага юборади. Чавандознинг чап елкаси чиқиб, думғазаси синган экан. Шушу у НКВДгаям, Шўроларгаям керак бўлмай қолади. Ўша учрашувда мен бу кимсанинг рамақижон сурадини кўрган эдим. Кимдир худойим қаҳрига учраган гуноҳкор бандасини тарсаки билан ўрмайди, бошқачароқ қилиб уради, деган экан. Ўша биринчи ва охирги марта учрашувимизда у менга «ўзимам жонимдан тўйиб кетдим» деганида бошига кетма-кет келган кулфатларни назарда тутган бўлса керак.

... Яна уволгина болалигимга қайтмоқчиман. Онам ўйчан ва паришонхотир бўлиб қолганди. Тунлари бояқишнинг, э, худо, ўзинг раҳм қил, деган хитобидан уйғониб кетардим. Бояқиш бора-бора укубатли ҳаётга кўникди. Қўлига иш олди. Демокчиманки, онамиз

рахматли онасидан чеварчиликни тузуккина ўрганиб олган экан. Яхши эсимда қолган: пешанасига лотинча ҳарфда «УНИОН» деб ёзилган тикув машинаси пилдироғи яна айлана бошлади. Онамиз маҳалла аҳли, қўни-қўшниларнинг кийим-кечакларини тикиб берад, бунинг эвазига хонадонимизга бир коса – ярим коса ун, жувари, макка, арпа, гоҳо биттами, иккитами нон келиб турарди. Волидамиз биз икки тирик етимни қушполопонларини боққандай боқарди. Гоҳо-гоҳо, яхшиям дадаларинг мана шу тикув машинасини обергани, деб қўярди бошимизни силаб. – Банданинг боши, Оллоҳнинг тоши. Дадаларинг эшикдан эсон-омон кириб келса, бу кунларни кўрмагандай бўлиб кетамиз... – дерди онам раҳматлик.

Йиллар аста-секин ўтиб борар, аччиқ кунларни кўра-кўра биз ҳам улғайиб борардик. Ниҳоят, ваҳимали қирк биринчи йил кириб келди. «Уруш!», «Гитлер уруш бошлабди!», «Лоғонга ҳам бомба ташлайман дебди» сингари кўрқинчли гаплар бизни даҳшатга соларди. Унча-мунча хонадонлар ҳовлиларида чоғроқ ховуздек чуқурлар пайдо бўла бошлади. Бомбадан сақлангани...

Ўша йили сентябрдан мен ҳам биринчи синфга боришим керак эди. Ҳар йили биринчи синфларни ўқитадиган Боллабоев деган ўқитувчи бизни ниҳоятда тажанг ҳолатда кутиб олди. Эсимда, домламиз ўша биринчи кунни фақат бизга танбеҳ бериш, сўкиш билан ўтказди. Учинчи куни мактабга келмади. Билсак уни ҳарбийга чақиришган экан...

Мактабда умуман эркак ўқитувчи қолмади. Уларнинг ўрнига бизга куни кеча еттинчи синфни битирган қизлар дарс бера бошлади. Биз тирмизаклар уларни назар-писанд қилмас, машғулот пайтида партадан-партага сакрар, истасак рухсатсиз ташқарига ҳам чиқиб кетаварардик. Ўқитувчи опаларимизни йиғлатиб, томоша қилардик. Бунинг учун мактаб директори ёки илмий мудир синфимизга кириб,

кулоқларимиздан бурашар, «етакчи»ларимизнинг пешаналарини партага тақиллатиб уришгача боришарди.

Қирқ иккинчи йил баҳорида мактабимизда яккам-дуккам бўлса-да, эркак ўқитувчилар пайдо бўла бошлади. Булар фронтдан яраланиб, майиб-мажрух бўлиб қайтган кишилар эди. Бирининг қўли тирсагидан йўқ, бошқаси протез оёғини ғижирлатиб юарди, бири ҳассага таянган, асабий...

Мактабда эркак овози эшитилиши билан шўх, баъзан безоринамо қилиқлар қиладиган болаларнинг попуғи пасайиб қолади. Айниқса, ҳасса таяниб юрадиган ёшроқ, лекин ўқитувчиликдан мутлақо хабари йўқ, жаҳли чиқса ҳассаси билан тушириб қоладиган фронтчи-ўқитувчимиз биз шумтакаларни истасак-истамасак бирмунча тартибга солиб қўйди. Кўпчилик шивирлаб «контузия-контузия» деб атайдиган оқсоқ ўқитувчи бизни сафга тизар, «раз-два, раз-два» билан мактаб саҳнида у ёқдан-бу ёққа югуртирар, синфдан чиқиб кетувчилар, гапирувчилар учун таёғи ишга тушишга шай эди. Биз «контузия» домладан ўлгудек кўркар эдик. Яхшиям уни қоровулликка ўтказиб юборишди.

Уруш ҳам тугади. Қишлоқда ҳарбий хизматдан қайтувчилар кўпайди. Бири оқсаган, бири қўлини бўйнига осиб олган, бири кўзидан айрилган аскарлар... Эркагидан айрилган хонадонлар аза тутар, ҳар бир маҳаллада йиғи-сиғи эшитиларди. Унча-мунча болаларнинг бошида эса дадалари ҳарбийдан кийиб келган пилоткалар пайдо бўлди. Эсимда, битта ўқувчи мактабга дадасининг урушда олган иккита медалини тақиб келувди. Бундан хабар топган директоримиз ҳалиги болани уришиб-уришиб, медалларни ечиб олган эди.

Менга ҳам фронтда чап қўли бармоқларини йўқотиб келган қариндошимиз Тошболта акам юлдузчаси ярақлаб турган пилотка билан энли жигарранг камарини ҳадя қилди. Оғзим кулоғимда эди. Тизза-

си йиртиқ иштон билан елкаси сузилиб турган бўз кўйлак кийган, белида сербар аскар камари, бошида кулоқларигача тушган пилотка – ўн, ўн бир яшар ушоқ оёкяланг болани кўз олдингизга келтиринг. Ўша мен эдим.

Кўчага биринчи марта ўша камарни боғлаб, пилотка кийиб чиққанимда болалар менга ағрайиб қарашган, катталар эса, «Вой-бўй, солдатни қаранглар, солдатни!» – дейишганди. Болалар орасида пилоткамни бир мартагина кийиш, камаримни боғлаб кўришни истовчилар жуда кўп эди. Мен майли, дердим.

Айтмоқчи, мактабимизда фронтчи-ўқитувчилар сафи тобора кенгайиб борарди. Еттинчи синфни битириб, бизга дарс бериб юрган муаллима қизлар бизни ўқитишдек азоб-укубатдан бутунлай қутилишди. Мактабимизга бирданига учта янги ўқитувчи келди. Улардан иккитаси татар бўлиб, икковиниям эгнида аскарча энгил-бош бор эди. Бўйчан, рангпар, заҳаргина татар йигит физкультура ўқитувчиси экан. У ўтказадиган машғулот аввалги «контужин» муаллимимизникига қараганда анча мураккаб эди. У гаплари кескин, серхаракат, ғайратли эди. Аллақаерлардан иккита «учебний» деб аталадиган, отмайдиган, найзали бешотар милтиқ топдириб келди. Биз бу милтиқларни кўриб «военный» дарсларга қизиқиб қолдик. Лекин, ҳали бешинчида ўқиётганимиз учун бу милтиқларга кўл теккизолмасдик. Бу «бахт»га еттинчи синф болалари муяссар бўларди. Кейин у мактабда «тир» ташкил этди.

Янги физкультура ўқитувчимизнинг биринчи дарсига мен пилоткамни кийиб, белимга ўша аскарча камаримни боғлаб бордим. У бизни туртиб-суртиб, сафга тизаркан, менга назари тушиб, кулиб юборди. Бу кулги биз учун биринчи ва охирги кулги эди. Кейин баланд овоз билан «смирна!» деди. Бизлар биримиз анқайган, биримиз тиржайган ҳолда, унга қараб туравердик.

У қахр билан:

– Смирно дигани нима дигани, биласизми? – деб сўради. Биздан садо чикмагач, бақирди:

– Смирно дигани оғ-о-о-чдек қо-о-о-тиб қол дегани, – «о» товушига алоҳида урғу берди у, – билдигизми, сволошлар!

Баъзиларимиз «билдик-билдик», десак, баъзилар жўрттагами «билдигиз-билдигиз!» – дея чувиллашди. Шу тариқа синфимиздаги қизлардан ташқари ўн бештача «сволош» направо, налево, равняйс, шагом маршни ўрганиб олдик.

Мактабимизга шу ўқитувчи билан бирга ишга келган рус тили ўқитувчиси ҳозирга қадар кўз олдидан кетмайди. Оқ сарикдан келган бу ўқитувчининг кўзлари ҳайротомуз яшил эди. Унинг шу жиҳати бизга маъқул эдики, бирор оғиз сўкинмас, «ёмон»га ўқисак ҳам «ўрта» баҳо қўярди. Кўпинча шифтга яшил кўзларини қадаб, хаёл суриб ўтирарди. Биз уни рус деб ўйлаб, дарсда ҳар хил бемаза гапларни гапириб алжирардик. Кейин билсак, у ҳам татар бўлиб, фамилияси Усмонов экан. Бўлмағур гапларимизни эшитса ҳам парво қилмаганини қаранг. Биз зумрашалар унинг олдида мулзам бўлиб қолдик. Бирданига унга ҳурматимиз ошиб кетди.

Кейинчалик ўйлаб қарасам, мактабда талайгина татар муаллимлардан сабоқ олган эканман. Умуман, шу миллатга мансуб зиёлилар юртимизда, хусусан, маорифни ривожлантиришга сезиларли ҳисса қўшганлигини таъкидлаб ўтишни истардим.

Биз мактабга қатнар, баҳолар олар, синфдан синфга силлиққина кўчардик. Лекин олган билимимиз... Ҳозир ўша ўқувчилик даврларимни эслаб, ҳай-ҳай-ҳай, деб қўяман. Ахир юқорида айтиб ўтганимдек то бешинчи синфгача бизни ўқитишган, ўзлари урушгача еттинчини битирган, агар гап талашиб қолсак, бизни юмдалаб ташлашдан тоймайдиган қизлар бизга берган таълим қанақа бўларди? Боз устига биз мактабга

сентябрь, октябрь ойларидагина қатнардик. Ноябрьдан ерга киров тушиши билан ўқувчиларнинг аксарияти мактабга боришни тақа-так тўхтатарди. Сабаби, пой-афзал деган нарса, энгил-бош қаҳат эди. Хўш, булар-сиз мактабга катнаб бўларканми?

Қиш-қировли кунлар ўтиб, март ойлари яримлаган-да мактаб яна ўқувчилар билан тўларди. Кунлар исиб, ялангоёқ юриш имконияти туғиларди-да.

Чала-чулпа, ярим-ёрти ўқишларимиз ўз «самараси»ни берди. Май ойларида бўлса керак, мактабимизга юқоридан комиссия келди. Улардан иккитаси бизнинг ҳам синфимизга кириб, китоб ўқитиб, арифметикадан мисоллар ечтириб кўришди. Мен китобни шариллатиб ўқиб бердим. Улар айтиб турган сўзларни доскага деярли хатосиз ёзиб бердим. Лекин, арифметикага келганда... кўлимдаги бўр доска бетида юрмади. Назаримда тўққиздан учни олса, неччи қолишини айтиб беролмадим. Баъзилар исм-шарифини тўғри ёзолмагани эсимда. Қисқаси, бизни ёппасига синфда қолдиришди. Шундай қилиб, бешинчи синфда яна бир йил ўқийдиган бўлдик. Катталарнинг айтишича, уруш йиллари дарсларга қатнасақ-қатнамасақ ҳам синфдан-синфга «автоматический» кўчаверган эканмиз. Янги мактаб директорининг айтишича, биз каллаварамлар яхшироқ ўқимасақ, одам бўлмас эмишмиз.

Лекин, биз йўқсил хонадонлар болаларида директор талаб қилганидек ўқишга сираям имконият йўқ эди. Фашистлар устидан ғалаба қозонилганига қарамай, ҳаётимизда ҳеч қандай ўзгариш содир бўлмаганди. Ҳамон юпун ва чала оч, чала тўқ юрардик. Дарслик, дафтар деган нарса умуман йўқ эди. Биз фойдаланадиган дафтар жуда антиқа эди: баҳорда ҳамма хонадонларга ипак қурти мажбуран тарқатиларди. Қани, бу миттидан ҳам митти жонзотларни парваришлаб, ундан пилла етказмай кўрингчи... Қисқаси бир қутими, икки қутими ипак қуртига қўшиб, аъзойи баданига чекич урилганга ўхшаш юпқагина картон қоғоз бериларди.

Ипак курти энди жонлантирилганда йўғонлиги ингичка игнадек бўлса-да, унда корин бўларди. Кўз илғамас кумалокчалари шу тешикчалардан тушиб туриши керак эди. Ипак курти сал улғайгач, уларнинг остидаги қоғоз бизга бериларди.

Бешинчи синфда яна бир йил ўқиш жазосини ўтаганимиздан кейин олтинчи-еттинчи синфларда хийлагина яхши томонга ўзгардик. Яккам-дуккам бўлса-да, дарсликлар пайдо бўлди. Муковасига Сталиннинг расми туширилган, охирги бети карралаи дафтар тутадиган бўлиб қолдик. Энг муҳими, кишда ҳам мактабга қатнаш имкони туғилди. Сабаби, чўчка териси кўпайиб, кишлоқ этикдўзлари ундан арзон нархларда тездагина пойафзал тикиб беришарди. Уни кийволиб, ирғишлаб юрганимизни ҳалиям эслайман. Лекин чўчка терисидан тикилган пойзафзал шунақаям намтортар бўларканки, уни куритиш учун уйда танча талаш бўбкетарди. Куритиш давомида ундан чикқан ниҳоятда бадбўй хиддан кўнгил ағдарилай-ағдарилай дерди. Киш бўйи аҳвол шу эди...

Еттинчи синфга ўтганимизда «Бу йил ТЎМ (тўлиқсиз ўрта мактаб)ни битирамиз» деб, жиндай кериладиган ҳам бўпқолгандик. Ўн тўрт-ўн беш ёшли биз бўз йигитчаларнинг овозларимиз ковоғарининг гўнғиллашига ўхшаб бораётганди. Мен еттинчи синфда аълочилар қаторига тўла ўтмоқчи бўлсам-да, физика-математика, химия деган фанлар оёғимдан чалгани чалган эди. Баҳоларим «икки» дан юкорига сира кўтарилмасди. Тушуниб бўлмайдиган шунақа фанларни ўйлаб топганлардан жуда-жуда хафа бўпкетардим. Лекин, бундан кейинги қатор йиллар давомида ҳам ушбу фанлар ўқитувчиларидан дакки ва дашномлар эшитишим аниқлигини сезмаган эканман. Майли, бу ҳақда кейин...

Хуллас, ночоргина ўқувчилик йилларимнинг асосий бўлаги ҳақида сўзлаб бердим шекилли. Хўш, қашшоқликдан бошқа нарсани кўрмаган, ғам-андух

тўла хонадонимизнинг аҳволи қанақа эди? Шу ҳақда ҳам икки оғиз сўзлаб ўтгим бор.

... Эслатиб ўтганимдек, дадамиз оберган «УНИОН» тикув машинаси дастаги бояқиш онамиз кўлида пилдираб айлангани-айланган эди. Кўз илғамас даражада тезлик билан ишлаб турган машинка игнаси остидан чок узлуксиз тикилиб чиқарди. Булар – болалар кўйлак-иштонлари, катталар энгил-бошлари эди.

Материалларнинг кўпи алак, бўялган бўз ёки без бўларди. Тирикчилигимиз шу машинка-ю, уни тиш ковагида асрайдиган онамизнинг кўз нури билан ўтарди. Тикув машинкаси пилдироғи онамнинг кўлида тинмай айланар, бу ғаройиб томошага мен соатлаб тикилиб ўтирдим. Онам баъзан:

– Бор, эчкингга ўт ташла, сув бер, – дегандагина ўрнимдан турардим. Маҳалла аёллари онамнинг олди-га юмуш билан кириб-чиқиб туришарди. Икки эшик наридаги Ҳанифа опа деган ёш аёл ҳам бизникига ҳар кун икки-уч марта кириб, пича ўтириб, чиқиб кетарди. Бир кун аввал кирганида, билиб турибман, эридан шикоят қилиб, йиғлаб-сиқтаган, онам эса уни юпатган эди. Кейинги киришида эса кўз ёшлари баттар шашкатор бўлди.

– Ер юткур уч-тўрт кундан бери ўшанақа расво балнисада ётибди, энг ёмон захмга учрабди, – деб камзули чўнтагидан конверт чиқарди аёл, – мен ҳам тезда етиб боришим керак экан. Мениям текшириб кўришаркан. Агар бормасам мелиса олдига солиб обкетаркан. Мана, ўрисчалаб ёзиб қўйибди.

– Вой ўлмасам, – деганди ўшанда онам, – уйда сиздек хотини турганда... Эркаклар ҳам ғалати.

– Эркаклар ғалати эмас, ит, опа! Ит! Қайси эшик кия турса, кириб кетаверадиган ит! Раис ҳам келиб-келиб завхозликни шунга топширадими. Шаҳарга кунора қатнаб, мана, энди...

Аёл қарганиб ўрнидан турди. Онам уни юпатиб, уйингизга мелиса келмасдан тезда етиб боринг ўша

балнисага деб, аёлни кузатиб қўйди ва яна тикув машинкаси олдига ўтирди. Мен онамдан:

– Она, мен ҳам катта бўлсам ит бўламанми? – деб беихтиёр савол бериб юборибман. Онам тутакиб кетди:

– Аҳмоқ! Сени ит бўлсин деб катта қиляпманми? Тилаб-тилаб олган боламни-я?

– Ҳанифа хола айтди-ку, эркалар ит деб.

– Айтган бўлса ўзининг расво эрини айтди. Менга кара, хай, бола! Энди катта бўлиб қолдинг. Аёллар кирганда ўралашаверма! Қани тур, эчкингни ўтлатиб ке. Узокқа кетиб қолма, хўпми? Хў, афтинг курмасин!

Ғиринг демай ўрнимдан тураман. Шохлари қайрилма, соқолли эчкимни етаклаб, ташқарига йўл оламан. Лекин хаёлимда қўшни аёл йиғлаб айтган гаплар: «Ер юткур, энг ёмон захмга учрабди...» Захм дегани нимасийкин? Энг ёмон безгакмикин? Ёки, ичкетдимикин? Кимдан сўраб билсамикин?

Бу қанака касаллигини еттинчини битираётганимизда билиб олдим. Кимдир пешанамга қаттиқ-қаттиқ чертиб қўйгандай бўлди.

Оҳ-воҳ билан уруш йиллари ҳам ўтди. Ғалаба куни келди. Биз курам болалар ҳам хийла бўй чўздик. Лекин, барибир, бола эдик.

Ҳаётимиз ҳамон ўша-ўша: чала курсоқ, жулдурвақа юрардик. Қизиғи шундаки, бунга у қадар ажабланмасдик ҳам. Ҳаёт дегани шундай бўлса керак деб ўйлагандирмиз-да.

Ўша давр таъбири билан айтганда, колхозда «Задайник» («задания» бўлса керак) ҳамон каттиқ эди. Колхозчиларни ишлатишда уруш давридаги шафқатсизларча талаб урушдан кейинги йилларда ҳам заррача сусаймаган эди. Онам билан ўн олти-ўн еттиларга кирган опам бечора тонг саҳарда далага йўл олишар, онам дардман бўлгани учун эртароқ қайтар, лекин опам қош қорайганда аранг оёқларини судраб уйга кириб келарди. Жинчирок ёқилиб, аталами, пиёвами пишириларди.

Мен ўшанда ўн бир-ўн икки ёшлардаги орик, лекин, турган битгани пайдан иборат чайир бола эдим. Тез югуриш, дарахтларга маймундек тирмашиб чиқиш, унча-мунча девордан ошиб ўтишда каминангизга етадиганлар санокли эди. Тенгдошларим билан кураш тушиб қолгудек бўлсак, мени йиқитиш осон эмасди. Ўртоқларим муштларим каттиклигиниям билишарди. Шундай бўлса-да, мушшлашмасликка ҳаракат қилардим. Зарурат туғилиб қолгудай бўлса, уришмай иложим йўқ эди. Ўшанақа пайтларда ё бурним қонаб, ё кўзим кўкариб уйга қайтардим. Менинг рақибларим ҳам ғолиб чиқишмасди, албатта. Қашка бўлибми, тиши қимирлабми, оқсабми, дегандек тарқалишарди.

Ҳа, майли, булар мен зумрашанинг кўчадаги муаммоларим бўлиб, буларни ўзим баҳоли-қудрат хал қилардим. Лекин, хонадонимиздаги муаммолар нақ бўғзимгача эди. Бу тирикчилик деб аталмиш адоқсиз, ҳамманинг бошига ёппасига тушган ташвишу мусибат эди. Бу нарса худонинг битмиш куни қалбимизни кемириб, миямизни пармаларди.

* * *

Қирк бешинчи йилнинг бошлари эди. Бир куни Мўминжон тоға деган бригадир мени шийпонда учратиб қолиб, «менга қара, Охунбек (Охунбек дейиши менга жуда ёқиб тушганди), – деб қолди, – анави «Универсал»га сувчилик қилгин. Нонуштага битта нўхат нон оласан, тушликка яна битта...»

Мен дарҳол хўп дедим. Бир кунда иккита нон-а! Лекин, шу иккита нонни олгунча она сутинг оғзингга келишини қаёқдан билибман? Сувчиликка зўрға бир ҳафтача чидадим. Учта темир ғилдиракли рамақижон трактор кўк тутун чиқариб, тез-тез пақ-пақ, қилиб аранг юрар, буям етмагандек, нима бало, сомонхонасига ўт кетганми, ҳар олтмиш-етмиш қадамда уни «суғориб» туриш керак эди. Брон билан урушдан олиб қолинган тракторчи пақилдоқ тракторининг суви

тугагач, трактор устида тик туриб, «Охун, сув», – деб бакириб қоларди.

Арик ўлгур ҳам анча нарида. Иккита челақни олиб сувга чопаман. Кейин арзик кесакли, ғўзалар қўшқулоқ бўлган эгатлар орасидан қўлларимда сув тўла пакир билан «универсал» томон юраман. Яланг оёқларим товонларини қаттиқ қурғоқ кесаклар шилиб ташлайди. Бугун шилинган, захаланган товонлар эртасига қонайди. Ўша жойлар яна арзик кесакларга текканида қакшатувчи оғриқдан пешанангдан совуқ тер чиқиб кетади. Товонларим қонаётган бўлади. Инграман.

– Имилламай тез-тез юрсанг-чи! – тоқатсизланади тракторчи йигит, – китоб сенга нон берармиди? Сувчилигинг нон беради.

Бу бадфёълроқ тракторчи доим қўйнимда олиб юрган китобга шаъма қилаётганди. Айтмоқчи, ўша йиллари «Алпомиш», «Гўрўғли султон» деган достонлар китоблари чикқан эди. Алойдин ака деган ўқитувчимиздан аввал «Алпомиш», ундан кейин «Гўрўғли султон» китобларини сўраб олиб, ўқиб чикқандим. Шундай бўлса-да, гоҳ у китобни, гоҳ бунисини қўйнимга солиб юардим. Достонлардаги юзлаб сатрлар менга ёд бўлиб кетган бўлса-да, ғаройиб воқеаларга бой бу китоблардан сира ажралгим келмасди. Ер четидаги ғадур-будир тутларга суяниб олиб, мутолаага киришиб кетардим. Радиатори кирк ямок бўбкетган трактор қурмагур ютоққани-ютоққан эди. «Сув!» – деган ҳайқириқ мени ажиб олам манзаралари ичига олиб кириб кетган китобни ёпиб, ўрнимдан туришга мажбур қиларди. Ичимда тракторчиниям, тракториниям сўқиб, сувга чопардим.

Трактор тинимсиз тириллар, зўриқиб культивация қилар, бир қарга тугагач, наригисига ўтарди. Мен ҳам иккита челақни кўтарволиб, унинг ортидан юар, «сув!» деган бақирикни эшитгач, қўлларимда сув тўла икки челақ, худди ниҳолдек эгилиб-букилиб,

ўша сувга тўймас темир маҳлуқ томон чопардим. Ёри-
либ кетган товонларимни ҳарчанд авайламай, лаънати
кесакларга уриб олардим. Ахир, оёқяланг юрганинг-
дан кейин шунақа бўлади-да... Сувдан бўшаган че-
лакларни олиб, товонларимни авайлаб, яна ер четига
ошиқардим. Тут дарахти соясида ўтирволиб, у ер-бу
еридан қон сизиб турган товонларимни силаб туриб,
хўрлигим келиб кетарди. Уҳ... Болаларга ёпиладиган
кулчани эслатувчи иккита нўхат нон топиш шунчалар
қийинми? Дадам бўлганда эди, анави ҳосилоту бри-
гадирларнинг болаларига ўхшаб яйраб юрмасмидим?
Бу ёқда онам қаттиқ касалга чалинган. Аранг юради.
Яшаш бунча азоб-а...

Лўқиллаб турган товонимга кафтимни босиб ўти-
риб, мизғиб қолибман. Бир пайт кимдир елкамга чанг
солди. Қўрқувдан бақириб, ўрнимдан туриб кетдим.
Қарасам, рўпарамда кўзлари олайиб кетган трактор-
чи. У хунук сўкинаётганди. Бирданига ерда турган
китобга кўзи тушиб, уни шитоб билан қўлига олди
ва йиртиб ташламоқчи бўлди. Буни сезиб, қўлларига
ёпишдим.

– Йиртманг! Йиртманг! Бу ўқитувчимники!

Пайдан иборат панжаларим унинг қорамойдан ту-
сини йўқотган қўлларига чангавдай ёпишиб, хунук
ниятини амалга оширишга йўл қўймасди. Ниҳоят, у
бир қўлини бармоқларимдан бўшатиб олиб, китобим-
ни хув нарига отиб юборди. Одатда, учиб кетаётганда
отилган куш ҳаракатдан тўхтаган қанотларини ёзганча
ерга қулайди. Бадфеъл тракторчи улоқтириб юборган
китобим ҳам нарироқда қанотларини ёзганча ётарди.

– Бақираман, бақираман, кулоқ солмайсан! Ҳе, ўша
китобингни... – деб, бешарм гапларни айтиб юборди
у. – Кўтар сувларни, Қани, юр!

Қанотларини ёзиб, кўкатлар устида ётган китобни
қўйнимга солиб, икки челақ сувни кўтардим-да, унинг
орқасидан кетдим. Бирор пақирини мен кўтарволай де-
майди бу барзанги. Ёрилган товонларимга яна кесак-
лар ботади. Оғриқдан беихтиёр инграб юбораман.

Тракторчи «Универсал» оғзига икки челагдаги сувни куйгач, пўнғиллади:

– Ўқийсан, ўқийсан... Ўқиб-ўқиб қайси ҳаммомга қоровул бўласан?

Мен индамай кўя қолдим.

– Нима бало, кармисан? Ўқиб-ўқиб, қайси ҳаммомга қоровул бўласан деяпман!

Бу ёғига чидаб бўлмасди. Тишларимнинг орасидан овоз чиқариб:

– Бувингникига, – дедим.

– Нима, нима дединг? – кўзлари косасидан чиққудай бақирди у.

– Бувингникига дедим-ку! – тап тортмай жавоб қилдим.

У қўлидаги бўш челақни менга қарата отди. Мен эгилиб қолишга улгидим. Шу эгилганимда қўлимга росмана муштдек кесак илашиб қолганди. Уни ола солиб тракторчига «жавоб» йўлладим. Кесак қорнига текканини кўрдим. Кўрдим-у қочиб қолдим. Бўлмаса калтакнинг тагида қолардим.

Товонларим зирқирашига қарамай, қочиб борардим. Бирров ортимга қарасам, у жон-жаҳди билан қувиб келяпти. «Етиб бўпсан!» – дедим ичимда ва бор кучим билан чошиб, ер ичидан чиқиб олдим. Бу ёғи текис сўқмоқ йўл. Яна орқамга қарадим. У менга етолмаслигини билди шекилли, қадамини секинлатди ва тўхтаб қолди. Мен ҳам тўхтадим. Ўртамиздаги масофа қирқ кадамча бор эди. Бир-биримизга бирпас ёвқараш қилиб турдик. Кейин у ўшқирди.

– Ахмоқ! Тилингни тийиб, сувни улгитиб тур. Улгитмасанг, китобингни бурдалаб ташлайман. Бўл, ариқдан сув обкелиб қўй!

– Катта холангга айт, обкесин!

– Хў, бола! Агар сувчилигингни қилмасанг, трактор тўхтаб қолса, даданг ётган қамоқхонага тушасан, билдингми?

Мен бунисига чидаб туrolмадим.

– Ҳе, ўша тракторингниям, камоқхонангниям бу-
висини... – дея катталарнинг сўкишини қилдим ва
шартга бурилиб жўнаб қолдим. У тўхта, тўхта деб
бақиравергач, бурилиб қарадим. У ғазаб билан:

– Агар қўлимга тушиб қолсанг гўшингни тита-
ман! – деб дағдаға қилди. Мен унга гап қайтариб
ўтирмадим, лекин энг беодоб тенгдошларимдан ўр-
ганган хунукдан-хунук қилиқлардан бир-иккитасини
унга намоёиш қилиб кўрсатдим. Тракторчи кутуриб
кетди. У қўлига кирган тош ва кесакларни менга ота
бошлади. Тўғри учиб келаётган нарсаларга мен осон-
гина чап берар, ора-сира бояги беадаб қилиқларни
атайлаб такрорлаб қўярдим. У мени тошбўрон қилиш-
дан чарчади шекилли сўкина-сўкина «Универсал» то-
мон кетди. Мен эса уйга...

Барвақт келганимни кўрган онам менга хайрон
бўлиб қаради. Унинг кўнглидаги гапни сезиб, трактор
бузилиб қолди. Энди юрмайди шекилли деб ёлғон га-
пириб, онамнинг кўнглини тинчитдим. Лекин эрталаб
ҳали куёш чиқмасдан кўча эшик зулфини бир неча бор
шириқлатиб, «Охунбек! Ҳов, Охунбек!» деган садо
келди. «Оббо, – дедим туришга эриниб, – бригадир...
ишга чакириб келган шекилли. Бормайман!».

Ўрнимда ётавердим. Онам: «Сени чакиряпти, тур
болам», дегандан кейингина тўшакдан қаддимни кў-
тардим. Эшикни очсам ўша бурни катта Мўмин тоға.
У қулиб: «Тракторчи билан нега муштлашдинг? Май-
ли, йигитчилик, – деди елкамга қоқиб. – Лекин, бугун
ишга чик. Кечаги кун ҳисобигаям нон оласан. Тезда
етиб боргин, хўпми? – деди мулойимлик билан.

– Чикмайман! Нонни ўша тракторчига беринг! –
дедим қатъий қилиб ва эшикни қарсиллатиб ёпдим.
Негадир хўрлигим келиб, кўзларимдан тиркираб ёш
чиқди. Буни хаста онамдан яшириш учун ҳовли то-
монга ўтиб кетдим.

Ҳа, тракторчининг турқини сираям кўргим йўқ эди.
Ахир, бу ярамас зот ҳеч нарсадан-ҳеч нарса камалиб

кетган дадамнинг номини таҳқирлаганга ўхшаб тилга олди-я! Буям етмагандек, менгаям камокхона эшигини кўрсатгандай бўлди. Вой, энағар-е!

Ҳозирга қадар айрим давраларда мен ҳақимда сўз кетгудек бўлса, айримлар: ўзи дуруст шоиру, бироқ ёмон ўжар деб кўйишар экан. Лекин, сенга баҳо бераётган «ҳақам» ўжарлик замирида ўша шахснинг ўзига ишончи, қатъияти, ҳеч қачон ўзини бекордан-бекорга камситишларига йўя кўймаслиги сингари фазилатлар ётганини билармикин?

Агар, ўша замонда ҳалиги кўрс тракторчи китобимни йиртиб ташламоқчи, мени калтакламоқчи бўлганда, бусиз ҳам умри хазон бўлган дадам шаънига ҳақоратомуз гапларни айтганда, кар-соқовдек қараб тураверганимда, неча пуллик инсон бўлардим? Йўк, мен ҳали гўдак бўлсам-да, оғзидан чиққанини бўғзига ёпиштирдим. Иккита нўхат нондан болалик ғурурим устун эканини билиб-билмай намоёиш этдим. Демак, ўша пайтлардаёқ қалбимда ўзимга ишонч, ғурур, қатъият ниш ура бошлаган, характерим шакллана бошлаган экан! Хўш, бунинг нимаси ёмон! Аллакимларга ёкиш учун оқни қора, қорани оқ дейиш керакми? Ўнг бетингга урса, чапини тутиб бериш керакмиди?

Назаримда, қирк еттинчи йилнинг ёзлари эди, пахта далаларида ишлар қийин-қистов. Ғўза чопиғи нормасини бажармаган аъзоларнинг холига вой. Уларни «лўдир» деб аташарди. Ҳозир аниқ эсимда йўғ-у, лекин ҳар бир аъзо кунига ё саккиз, ёки ўн сўтик майдондаги ғўзани чопикдан чиқариши керак эди. Агар белгилаб қўйилган норма бажарилмаса, бригада аъзоси – у ўсмирми, кап-катта аёлми, келинчакми, ким бўлишидан қатъи назар, колхоз идорасига чакирилиб, раисдан эшитадиганини-эшитади. Ёки бўлмаса, ярим кечаларгача давом этадиган мажлисларда «лўдир»лар тикка қилиб қўйилиб, роса изза қилинарни.

Уруш йилларида колхозларда ҳам «атакавой бри-

гат» (атакавая бригада)лар тузилганди. Ұша йиллардаги қайсидир доно ұйлаб топган бу бригадалар ёшлардан тузилган бўлиб, тартиб-интизом, иш ҳарбийчасига йўлга қўйилганди. Буйруққа бўйсунуш шарт эди.

«Атакавой бригадга ёши ўн иккилардаги ўсмир ўғил-қизлардан тортиб, уруш касридан эрга теголмайд юрган ва ўттизга яқинлашиб қолган қизлар ҳам жалб этилганди. «Атакавой»чилар бу йил ҳам июнь ойи бошидан далага кўчиб чикдилар. Омонатгина таъмирланиб, нари-бери оқланган дала шийпони бригада аъзоларининг ётиб-турар жойлари эди.

Июннинг бошлари – ғўза яганалаш ва чопиқ қизгин бошланиб кетган давр бўлади. «Атакавой», яъни фронтчасига хужумкорлик билан ишлаш айтмоққа осон эди. Тонг бўзара бошлаши билан Ҳалим чўлоқ, аниқроғи, «атака бригад» қизларининг қоровули шийпон ёнбошидаги ўрик шохига илиб қўйилган эски пақирни тақиллатишга киришарди. Бу: тур, ғўза чопиғига кириш, деган хитоб эди. Қизлар бири керишиб, бири ғудраниб ўринларидан туришар, ариқда лимиллаб оқаётган сувда юзларини шоша-пиша ювишиб, далага кириб кетишарди. Менга ўхшаш ўғил болаларни тонгги ширин уйқудан уйғотиш қийин эди. Беозор, камгап Ҳалим чўлоқ шунақа пайтлардагина тилга кирарди: «Қани, тезда туринглар, бўлмаса устларингдан сув сепаман!».

Чиндан ҳам у кўлида сув тўла пақир билан «атакавой»чи йигитчалар тепасида турарди.

Ҳалим чўлоқ урушга бормаган, туғма чўлоқлардан эди. Унинг ўнг оёғи деярли ярим қаричча калта эканлиги учун ўнг тарафга қаттиқ силкиниб юрганда, худди ёнбошга йиқилаётган одамни эслатарди.

Ёши йигирма бешлардан юкорилаб бораётган содагина, одамови бу йигитни қатталар «куёвбола» деб аташар, у эса, қизариб кетарди. У бир йил муқаддам уйланган эди. Тўйдан икки ойча кейин куёв-келин ўртасида ғалати бир суҳбат бўлиб, бу гап келинчак-

нинг ҳам соддалигиданми, оила доирасидан ташқарига чиқиб кетиб, «куёв бола» роса кулгига қолганди.

Айтишларича, беозоргина оқсоқ йигитнинг юмушлари бошидан ошиб кетарди. Тонг саҳарларда туриб каттагина ҳовлидаги маккажўхорини чопиқ қилиш, кун чикмасдан дала юмушларига киришиш, зарурият туғилса сувчилик қилиш, «опшкотол» қозонини қайнатиш... Буларнинг ҳаммаси ногирон йигитга бирмунча оғирлик қиларди. Ана шундай кунларнинг бирида «куёв бола» уйга толиқиб, бурнидан тортса йиқилгудек бўлиб кириб келади. Атир-упа қўйиб, гулдек очилиб турган келин дастурхонга обкелиб қўйган угра ошини ичмасданоқ пинакка кетади. Аҳволни кўрган келинчак хўжайинига раҳми келиб, одатдагидек қўшни хонага жой солиб чиқади ва куёвнинг елкасидан туртиб, киринг, жой тайёр дейди.

Уйқусираб турган куёв боланинг юзида норозилик аломатлари пайдо бўлади. «Ўрнимни бошқа солинг, – дейди, – жудаям чарчаганман». Келин пиқ этиб кулиб: чарчаган бўлсангиз ичкарига кириб ухлайверинг, дейди. Лекин куёв: чарчадим деяпман-ку, деб айтганини қилдиради.

Келинчак тушмагурнинг оғзи бўшроқ эканми, бу сирни дугоналаридан бирига гапириб беради. У эса, буни шивирлаб, яна бир сирдошига айтади. Бу гапдан бутун маҳалла пиқирлаб кула бошлайди. Бу гап биз тирмизакларгача етиб келди. «Куёв бола»нинг- акаси уни роса сўқибди. «Ахмоқ, нега бундай қилдинг? Куёв дегани келинга елимлаб ёпиштириб қўйилмайди-ку. Шундоқ ухлайвермайсанми? Жўнгина...»

Нима бўлгандаям куёв акамизнинг димоғи чоғ. Хотини бошқоронғи бўпти. Гилвутага... «Куёв бола» қишлоғимизнинг жанубида чўзилиб ётган, нари борса икки чақирим келадиган адирликлар томонга қараб отланганини кўрганмиз. Демак, гилвутага кетяпти. Адирликнинг узокдан оч мошранг бўлиб кўзга ташланадиган худудида «гилвута кони» бор. Истаганча

кавлаб олаверасиз. Милента бошқоронғи аёлдан ҳам ортиб қолади. Ўзи мошранг, оғзингизга солсангиз қаймоқ таъмини берувчи каттиқ кесакка ўхшаш бу неъматни фақат бошқоронғи аёллар эмас, ҳамма ейди. Унча-мунча хасталикларга даво эмиш-да.

Нима иш буюрилса ғиринг демай бажариб кетаверадиган Ҳалим акамиз «атакавой»чи ҳамма болаларни далага киритиб юборгач, нарироқда гулхан ёқади. Олов атрофига сув тўлдирилган бир неча қумғонни қўяди. Лекин, қумғонларни қайнатишга шошилмайди. Сабаби, «атакавой»чилар эрталабки салқиндан фойдаланиб, унумлироқ ишлашлари керак. Нонуштага кун ёйилганда ўтиришади. Нонушта ярим соатга қолмай яқунланади.

Ўша куни тушлардан кейин онамизнинг тоби каттиқ қочиб қолди. Мен кўрқиб кетиб, далага, опамнинг олдига чопдим. Опам ранги бирдан оқариб, кетмонини менга тутқазди. «Ўрнимга сен ишлаб тур. Ишқилиб худо сақласин», – деб уйга югуриб кетди.

Ўша куни офтоб борликни ёндиргудай қиздирди. Кўйлагим тердан баданимга ёпишиб, ғашимни келтиради. Лекин, даладан чиқиб бўлмайди. Ахир, норма... чарчаганимдан урган кетмоним мўлжалга тушмай, учтўрт туп ғўзани чошиб ҳам ташлабман. Буни ёнбош эгатдаги кетмончи Роҳила опа сезиб қолиб, шивирлади: «Тезда эгат ичига кўмиб ташла, балога қолиб юрмагин!» Дарҳол унинг айтганини қилдим. Ух...

Офтоб ёндираман дейди. Лекин, нафасни ростлаш йўқ. Кетмонлар тинмай кўтарилиб тушади. Шиқ-шиқ, шиқ-шиқ. Чинбарг чиқариб турган ғўзалар кўзингга балодек кўринади. Кетмон урилган жойдан кўтарилган енгил чанг тўғри оғзи-бурнингга урилади. Кетмонга суялиб, жиндеккина нафас ростлагинг келади.

Ногаҳон ёнбошимдан аёл кишининг фарёдга ўхшаш чинқириғи эшитилди. Қарасам, Роҳила опа... осмонга мушт дўлайтириб бакиряпти.

– Тепамда туриб ол! Ёндир! Жизғанагимни чиқариб ўлдир! Қачон ботасан, ботмай ўлгур!

Мен хайрон бўлиб тургандим, қўлидаги кетмонни улоктириб юбориб эгатга ўтириб олди. У бошини чангаллаб олиб йиғлар, суяклари туртиб чикқан, тердан шалаббо елкалари силкиниб турарди. Энди ақлим етди. У осмонда қилт этмай туриб олиб оташ пуркаётган куёшга қараб бақирган экан. У ўкириб йиғларди. Чопиқ қилаётган ёш-яланг кетмонларини ташлаб, унинг ёнига югуриб келиб, бояқишни ўраб олишди. Кимдир бошидан рўмолини юлиб олиб, уни елпий бошлади. Яна кимдир шийпон томон югуриб, бир кумфон сув келтирди. Негадир менинг ҳам йиғлагим кебкетди.

Бечора Роҳила опа... Уни урушдан олдиноқ куёвга бўлиб қўйишган экан. Фин урушидан омон чикқан куёв ҳарбийдан қайтиши билан тўй бўлади, деб туришган экан. Лекин, Гитлер ҳамма ёқни остин-устун қилворди. Йигитдан қирқ тўртинчи йили қорахат келди. Шу-шу қиз чимилдиққа киролмай қолиб кетди. Бунинг устига урушга кетган отаси ҳалок бўлгани хақида тўрт бурчакли конвертда шум хабар келди.

Роҳила опа билан деярли тенгдош бўлган Зайнаб опа ҳамон хиқиллаб ўтирган дугонасини турғазиб, қўлтиғидан тугтанча шийпон томон олиб кетди. Лекин, Зайнаб опа зўр! Ундан бригадир у ёқда турсин, ҳатто, ҳосилоту раислар ҳам кўрқади. Индамайгина юрадиган суяги бузуғроқ буғдойранг бу қиз яқинда колхоз умум мажлисида ҳамма катталарни расво қилди. Ҳатто, райондан келган солиқчиларнинг бошлиғиниям!

Ҳеч бир замонда одамлар солиқчиларни кучок очиб, сизни кўрар кун борми деб хуш-хандон кутиб олмагани аниқ. Айниқса, урушдан кейинги, яъни, биздақалар энди эсини таниган пайтларда жудаям хунук солиқ ўйлаб топилганди. Уни ўрисчасига «бездетний налог» деб аташарди. Йигит ёки қиз балоғат ёшига етган бўлса-ю, лекин уйланмаган ёки турмушга чиқмаган бўлса, тамом, боласи йўқлиги учун

салмоклигина «бездетний» солиқ солинарди. Айниқса, бўй қизларга бунақа солиқ солиш ҳам кулгили, ҳам аянчли эди. Қишлоқ аҳли солиқчининг башарасини кўрмасам дерди.

Колхозда бўлган кейинги мажлисда мен ҳам опамга шерик бўлиб бордим. Унда бир неча хил қишлоқ хўжалик солиқларини тўламаётганлар қатори «бездетний»ни тўлашдан бош тортаётганлар масаласи ҳам кўрилди. Қизил мато ёпилган стол ортида ҳайъат аъзолари – раис ва бошқа фаоллар, эғнида мошранг китель-шим, айвони кенг шапка кийган хомсемиз бир амаки ҳам ўтирарди. У киши, билсам район солиқчиларининг бошлиғи экан. Раис мажлисни очиб, ўртоқ Сталиннинг доно сиёсати, халққа кўрсатаётган меҳрибончилиги, шу туфайли колхоз ҳам яп-янги «полуторка» автомашинасига эга бўлганлиги ҳақида гапирди. Лекин, колхозда лоғонликлар шаънига доғ тушираётган кимсалар ҳам бор, бу ҳақда ҳозир район налог идораси бошлиғи ўртоқ Зарипов гапиради деб, хомсемиз кишига сўз берди.

Хомсемиз киши кўлида бир варақ қоғоз, муштига бир-икки йўталиб, ўрнидан турди. У Лоғонда солиқ тўлашни пайсалга солаётганлар кўп эканлигини айтиб, ўшанақа интизомсизлардан ўн бештачасининг номини санаб ўтди, агар партия-ҳукумат олдидаги бурчларини бажаришмаса, жинойий жавобгарликка тортилиши мукаррар эканлигини таъкидлаб ўтди. Кейин бирданига кўлидаги бир варақ қоғозни боши узра силкитиб, зарда билан гапира бошлади:

– Манави колхозларингдаги «бездетний» тўламаётганлар рўйхати. Нақ йигирма битта-я! Бу интизомсизларнинг айримлари уйига қарзни ундириш учун борган налогчиларимизни итдек талаб ҳайдаб юборишибди. Масалан, Ашурова Зайнаб... Қани, ким Ашурова? Ҳа, сизмисиз? Қани, бу ёкка чиқинг! Халққа қараб туринг!

Зайнаб опа унинг айтганини итоаткорона бажариб, бошини хиёл эгиб турди.

– Сиз тўрт йилдан бери «бездетний»ни тўла-маяпсиз. Қани, айтингчи, Совет ҳукуматининг налоговой политикасига қаршимисиз?

Зайнаб опа бошини шахд билан кўтариб, солиқчилар сардорига тикка қаради:

– Ҳеч қанақа политикага қарши эмасман. «Бездетний» тўлашга ҳеч нарсам бўлмаса, битим билан тўлайманми?

– Совет қонуни сизга бит солиғи солгани йўк! Боласи йўқларга солинган бу солиқ!

Зайнаб опа рўпарасида ўзига аянч билан қараб турган ҳамқишлоқларига маъюс қаради.

– «Бездетний» дейсизлар, – овози бўғилиб чиқди, – мен нима қилай ахир...

– Эрга тегинг, «бездетний» дан қутуласиз.

Қиз солиқчилар каттасига кўзларини қадаб, у томон икки-уч қадам босиб:

– Қани ўша эр?! – деди тап тортмай, – эр топинг, туғишми? Эр бўлмаса болани осмондан оламанми? Нима қилай, айтинг!

– Бас-е, бетинг курсин! – деб бақирди қизга ҳайъатда ўтирган Қўлдош ҳосилот. – Шарм-хаё борми сенда?

Зайнаб опа энди унга тик қаради:

– Шарм-хаёни сиз тўйнинг эртасигаёқ уйингизга обкелиб ташлаб кетилган қизингиздан сўранг, билдингизми?

У ер-бу ердан пиқ-пиқ кулги эшитилди, Қўлдош ҳосилот бошқа бирор сўз айтолмай ерга тикилганча қолди.

Ҳамон тик турган солиқчилар бошлиғи яна тилга кирди:

– Мажлис жанжалга айланмасин! Мен айтмоқчиманки, партия, ҳукуматга кадр керак. Бу шахсан ўртоқ Сталиннинг топшириғи. «Бездетний» солиғининг сабабиям шунда. Сиз буни тушунмаяпсиз, ўртоқ Зайнаб Ашурова!

– Партия-хукуматга кадр керак бўлса... ўша кадрни ҳаромидан туғиб берайми? Партия-хукуматга ҳароми кадр керакми? Мен ҳаромидан туғмайман! – бирдан бакириб юборди Зайнаб опа, – ҳаромидан туғадиганлар бошқалар!

У шундоқ деб, мажлисни бутунлай тарк этиб жўнаворди. Ҳамма қарахт бўлгандек жимиб кетганди. Сукутни раис бузди.

– «Бездетний»ниям, бошқа солиқларниям тўлайди. Тўламай қаёққа борарди, – меҳмонни юпатгандай бўлди у.

Гузар саҳнини тўлдириб ўтирган мажлис аҳли жимгина юрадиган Зайнаб опада бунақа дадиллик, бунақанги аччиқ тил борлигини билмаган эканми, биров «Зайнаб бопада!» деб тан берса, бошқаси «шўрликни энди қамашади» деб ваҳима киларди. «Бездетний» тўламай юрган бошқа бўйи етган қизлар ҳам бу бўлмағур солиқдан норози эканликларини билдириб, овозларини кўтара бошлашди. Раис бакириб-чакириб уларни аранг тинчлантирди. Солиқчилар бошлиғи бояғи қоғозни тагин кўлига олиб, яна қарздорлар рўйхатини ўқишга киришди. Лекин, энди унинг шашти анчагина тушиб қолганди.

Мажлис аҳли ҳам бу хомсемиз меҳмонни сира менсимай қўйгани аниқ сезилиб турарди. Ҳар сафар рўйхатдаги исм ўқилганда «тўламайман» ёки «битимга тўлайманми?» – деган сўзлар эшитилар, гўёки, Зайнаб опа бу кизларга ўз журъатини юктириб кетгандай эди. Ҳатто мажлисни тарк этиб, ўринларидан шартта-шартта туриб кетувчилар ҳам бўлди. Эзилган, хўрланган, қорнига топса, эгнига тополмай, кимга дардини айтишни билолмай юрган ўксик қизлар индамай ўринларидан туриб кетиш билан ўз ғазаб-нафратларини ифода этаётган эдилар.

Кейинги икки-уч йил ҳам одатдагидек ғаму ғусса, йўқчилик билан кечди. Куёш осмондан олов пурқаб турганда офтобга қараб пўписа қилган Роҳила опамиз

хотини ўлиб, учта бола билан қолган бир кишига турмушга чиқиб, ҳамма биладиган ҳақиқатга кўра орадан тўққиз ой ўтгач киз кўрди. Кейин йиллар ўтиб, ўшанда Роҳила опа курраи заминга ҳаёт бериб турган куёшни эмас, балки, ўша пайт шеъриятида куйланганидек, «Кремлда туриб жаҳонга нур таратаётган куёш» – Иосиф Сталинни қаргаган бўлса ажаб эмас деган фикрга ҳам боргандим. Ахир, бечора кизнинг ниҳолдек қаддини камондек буқиб, баҳорда капгир билан гектар-гектар ерга чигит экиш, жазирама офтоб тифида қора терга тушиб ғўза чопиш, кеч кузларда қор қоқиб, кўсак теришга мажбур қилган, очлик, муҳтожликнигина раво кўрган ўша «дохий» Сталин эмасмиди?!

... Дарвоқе турли хаёлларга эрк бериб, ҳикоямдан чалғиб кетибман. Сувга сираям тўймайдиган тариллоки тракторга сув ташишдан қутулганимдан кейин орадан бир неча кун ўтгач, бошоқ теримига чиқиб кетдим. Ҳар йили шу ҳол такрорланарди.

Бошоқ териш дегани – бу тандиримизга гуриллатиб олов ёқилади, нон ёпилади дегани эди. Шунинг учун менга ўхшаб арпа, буғдой сарғайишини, бошоқ териш мавсумини орзиқиб кутувчи болалар кўп эди. Елкаларимизга боғичидан илиб олинган халтамизни буғдой сараклари (бошлари)га тўлдириб, уйга қайтган кунларимизда хонадонимиз шодликка тўлиб кетарди. Ахир бу бир ярим-икки килограммга етиб борадиган дон дегани эди-да! Лекин, шундай кунлар ҳам бўлардики, халталаримиз тўла бошоқ ўрнига дала қоровулларининг қамчи ёки тарсакиларини еб қайтардик.

Қоровулларнинг энг батаринларига от бериб қўйилган эди. Биз буғдой далалари бўйлаб ёйилиб кетган ўроқчиларнинг кетидан қолмай, ўроққа «чап» бериб ёки тўкилиб қолган бошоқларни чаққонлик билан териб олардик. Баъзан ўроқчиларнинг тўп-тўп қилиб қўйган боғламлари бошоқларини ҳам ғоятда илдамлик

билан чирс-чирс узиб олиб, халталаримизга солардик. Тўрванг қанча тез тўлса, шунча маза эди-да!

Ўроқчилар асосан ўрис опалар эди. Катта-кичик саноат корхоналари, гидроэлектрстанция, темир йўл станцияси мавжуд бўлган Қувасой посёлкасида рус, татар аҳолиси кўп эди. Бизнинг Лоғон кишлоғимиз посёлкага яқин ерда жойлашгани учун ҳар йили ўрик пишиғи ва унга туташиб кетадиган ғалла ўрими вақтида посёлкадан асосан юқорида айтилган миллатлар вакиллари келишиб, колхоз билан ўзаро шартномага кўра ана шу ишларни бажаришга кўмаклашардилар.

Колхоз даласидан бир халта эмас, бирор дона бошокни олиб кетувчилар қамалар эмиш. Буни икки-уч кун нариёғида то ярим кечагача бўлган мажлисда раиснинг ўзи айтибди. Чунки ўртоқ Сталиннинг шахсан ўзи Лоғонда колхоз ғалласи талон-тарож қилиняпти, социалистик мулкка қўл текизувчиларнинг ҳаммаси қамалсин деб буйруқ берган эмиш. Буғдойзорлар қоровуллари шунинг учун ҳам кўпайтирилибди.

Лекин, қатор йиллар давомида силлани куритиб келаётган очлик, муҳтожлик шу қадар жон-жонимиздан ўтиб кетган эдики, ўша қамоғидан ҳам кўркмасдик. Бўйнимизга бошок халталаримизни илиб, буғдойзорлар теварагида айланганимиз-айланган эди. Дала қоровули бу томондан қувса, тирақайлаб қочиб, у томонидан бостириб келаверардик. Битта нарса эсимда қолган. Исроилжон деган бир фронтчи йигит ишга яроқсиз бўлиб қолгани учун анҳор бўйида, йўғон тол соясида хаёл суриб ўтиргани-ўтирган эди. У бизни қоровуллар қувганда қочишимизниям, кейин яна ҳайдаб юборилган томонимизга «юриш» қилганимизниям кузатиб тураркан. Бир куни тўртта ўртоғим билан буғдойзор томонга кетаётсак, ўша аскар: «Ҳа, йигитлар, наступлениега ўтдиларингми?» – деганди. Назаримда биз бу беозор аканинг гапига тир-

жайиб кўя қолган бўлсак керак. Лекин, «наступление» деган сўзни тушунмадик. Кейинчалик билсам, бу хужум дегани экан. Демак, биз тирик етимлар тирикчилик учун, бир бурда нон учун «хужум»га ўтиш, гоҳо-гоҳо калтак ейиш билан кун ўтказарканмиз.

Бугдойзорлар қоровуллари орасида бизга кўр-кинчли кўринса-да, раҳмдиллари ҳам бор эди. Биз ўроқчилар орқасидан юриб, бошоқ терсак ҳам, ҳали ўрилмаган жойлардан бугдой саракларини сидириб кетсак ҳам пича қўйиб беришар, кейин «Ҳа, дадангни арвойига ... чалпак!» деб қувиб юборишарди. Биз кула-кула қочиб қолардик. Лекин, ўшанақа қоровуллар орасида ўтакетган битта баттоли бўларди. Уни кўр Салим дейишарди. Онадан бир кўзи кўр туғилгани учун у урушга олинмаган эди. Ниҳоятда баджаҳл, кўрс бу йигитни назаримда ҳеч ким хушламасди. Бизга тенгдош битта укасини тепиб, оёғини синдириб қўйгани учун унга нисбатан бир кўзи кўр, ҳайбати зўр деган иборани ишлатиб туришарди.

Ота-онаси баттол ўғилни уйлантириш тараддуди-га тушиб қолишади. Лекин қишлоқда уруш туфайли ўтириб қолган қизлар кўп бўлса-да, кўр Салимни куёв килувчи хонадон топилмади. Онаси қайси уйга совчиликка борса, бошини эгиб қайтарди. Хуллас, унга қишлоқдан хотин топилмади.

Ота-онасининг кўп уринишларидан кейин ниҳоят кўр Салим уйланадиган бўлди. Унга қишлоғимиздан анча олисдаги бир жойдан хотин оберишди. Келинчакни бир-икки кўрганман. Кўхликкина, чакқонгина экан. Лекин, тўйдан кейин орадан бирор ой ўтар-ўтмас келинчак тунда ғойиб бўлибди. Миш-мишларга қараганда хуфтонларда маҳалладан четроқда бир отлик уни отига мингаштириб ғойиб бўлган. Шўрлик куёв «топган жойимда ўлдираман!» деб қочоқ ёрини ҳарчанд кидирмасин тополмади. Бунақа эрнинг остонасига туфлаб қочган келинчак тутқич бериш учун қочиб кетмайдику ахир.

Шундан кейин кўр Салим ёмон кутуриб кетди. Ҳар куни магазинга кириб вино ичарди. Бир куни уйига маст келиб, отасининг ёқасидан олибди. Ота уни қарғай-қарғай бошқа ўғлиникига кетиб қолибди.

Биз бўйнига бошоқ халта осилган болалар ана шу хайбати зўр билан ҳар куни ё кишлоқ кўчаларида, ёки буғдойзорлар атрофида ўз-ўзидан рўпара келиб қолардик. Унинг ягона ўқрайган кўзи бизга ғазаб билан боқарди. «Яна ўроқчилар ёнига яқинлашсанг ёки буғдойзорлар атрофида ўралашсанг шунақа савалайманки!» – деб камчиси билан бизга таҳдид қиларди у. Дарҳақиқат, у айтганини қилгувчи эди. Бир куни ўроқчи ўрис опалар ортида юриб бошоқ тераётсак, улардан бири: «Он! Он идёт!» деб қолди. Қарасак, кўр Салим биз томонга от солдириб келяпти. Тўрт бошоқчи бола тирақайлаб кочиб қолдик. Бошоқ тўлай-тўлай деб қолган халтамни кўтариб, жонимнинг борича кочишга тушдим. Лекин, от дупури жудаям яқиндан эшитила бошлаган эди. Бирдан елкам аралаш белим жиз этиб қолди. Дод деб ўзимни ерга отдим. Кўр Салимнинг биринчи қамчисини мен еган эдим. Баттол чавандоз мендан олдинроқда ҳаллослаб чопаётган Исроил деган ошнамизнинг устига бостириб бориб, унга кетма-кет икки қамчи урди ва ундан олдинроқда елиб бораётган яна бир шеригимиз томон отини елдирди. Лекин у анҳор бўйидаги чангалзорлар орасига ўзини уриб, кўр Салим камчисидан кутулиб қолди.

Кечки пайт онам елкамдаги қамчи изини кўриб, баттол қоровулни роса қарғади. Кейин, даданг бўлганда шу кунларга тушармидик, деб йиғлади.

Аммо, икки қамчи еган Исроил ошнамизнинг онаси кўр Салимнинг уйига шартта бостириб кириб, унинг юзига чанг солибди. Ҳезалақдан олиб, ҳезалакка солибди. Сен кўр ҳезалак бўлмасанг, хотининг ўйнаши билан кочиб кетармиди деб, маҳаллани бошига кўтарибди. Бу кўзинг ҳам кўр бўлсин, деб қарғабди.

Исроилнинг дадаси ҳам менинг дадамга ўхшаб, Қўлдош ҳосилотнинг чақуви туфайли, дом-дараксиз

кетган эди. Ўртоғим кечаси билан иситмалаб чиққан экан. Эрталаб уйларига кирдим. Қарасам, ўйланиб ўтирибди. Оғзининг атрофига учук тошиб кетибди.

– Каттарок бўлай, у кўр билан битта гаплашиб кўяман, – деди ошнам. Кейин қўшиб кўйди: Агар кўр кўзиям соғ бўлганда, балки фронтга бориб ўлиб кетармиди... Онаси соғ туғса бўлмасмиди.

Мен нима дейишимни билмасдим. Лекин Исроил ўзича ҳақ эди. Икки ошна бу тўнғизсифат одамдан қандай қилиб ўч олсак экан деб анча бош қотирдик. Кўр Салим хотини қочиб кетгандан кейин ҳар куни магазинга кирволиб винохўрликни канда қилмайди. Уйига баъзан эртарок қайтса, баъзан қоронғи тушганда гандираклаб, ўз-ўзича аллакимларни сўкиб қайтарди. Ана шунақа пайтларда бирор панадан туриб яхшилаб тошбўрон қилсакмикан деган фикр ҳам туғилди. Лекин, бу хаёлдан ўша заҳоти қайтдик. Осонгина қасос олишдан нега тийилганимизни ўзимиз ҳам билмасдик. Эҳтимол, бу бизга ота-боболаримиздан суяк суриб келаётган андишамиди, инсоф-диёнатмиди... Агар инсоф-диёнат дейиладиган бўлса, нега бу хислат кўр Салимга берилмаган экан. Бу саволга жавоб топа олмасдик.

Арпа-буғдой ўрим-йиғими икки ҳафтанинг у ёк-бу ёғида яқун топади. Сарғимтил буғдойпоялар кимсасиз бўлиб қолади.

ЧЎЧҚА МИНГАН ЧАВАНДОЗЛАР

...Китоб аввалида бу дунё улкан бир сахна, унда ҳар бир одам ўз ҳунарини кўрсатади, деган гапни айтган эдим. Бундоқ ўйлаб қараганда, умр бўйи «ҳунар»лар намойиши бир неча қисмдан иборат бўларкан. Биринчи қисм – болаликдаги «ҳунар»лар, иккинчиси ўсмирлик, учинчиси йигитлик ва ниҳоят кексаликдагиси... Менимча, болаликдагиси жуда ажойиб: содда, очик-ошкор, ғоят самимий, маккорликдан йироқ...

Назаримда, каминангиз болалигидаги «сахналар»дан айримларини хикоя қилиб берди. Ўша «хунар»лардан яна биттасини айтиб бермасам бўлмай-диганга ўхшайди.

Кўр Салим билан кир-пичоқ бўлиб юрган йилимининг кишлари эди. Бир куни эрталаб уйимиз эшиги тақиллаб қолди. Чиқиб очсам, баланд бўйли, мулласифат, калта сокол қўйган чакмонли бир одам турибди. Дарров танидим. Уни Раҳмон гушна дейишарди. Ўзи бадавлат бўлгани билан ўтакетган зикна деб эшитгандим.

– Кириб бувингдан сўра-чи, анави теракларингни сотармикан? – деб қолди у. Дарров ичкарига кириб онамга бу гапни етказдим.

– Майли, – деди онам опам икковимизга бир-бир қараб. – Эчки ҳам сутдан қолди... Пулга эмас, ғаллага берамиз теракларни.

Онам иккимиз ҳалига одамнинг олдига чиқдик. Раҳмон гушна теракларни қаричлаб кўриб, яхши, деди. Чиндан ҳам теракларимиз йўғонлашиб, роса бўй чўзган эди. Уни ҳатто, ҳўв адир этакларидан ҳам кўриб, хурсанд бўлиб кетардим.

– Икковисига олти кило макка бераман, – деди меҳмон.

Онам бош чайқади: «ўн кило».

– Ўн кило? Ўн кило маккага ота-оналар ёш кизларини эрга беряпти!

Онамнинг қаттиқ жаҳли чиқди.

– Батга шу гапни айтгани келганмисиз, муллака? Теракларни кўриб турибсиз-ку.

– Кўриб турибман. Теракдака терак-да... Бўпти, яна ярим кило қўшаман.

– Бўлмайди! – деди онам, – кепак баҳоси бу.

– Бермаймиз, она, – дедим, – бермаймиз! Теракларимиз зўр.

– Сен тек турсанг-чи, тирмизак! – менга ўқрайди Раҳмон гушна, – аралашма!

– Ўғлимнинг оти Охунжон, уйимизнинг эркаги бу, муллака, тирмизак эмас. Дадаси кўйган бу номни.

– Оббо... Ҳа, бўпти, – тўнғиллади гушна, – гап шу, олти ярим кило макка бераман. Хўп десангиз, бугунок кесамиз.

Рози бўлмай илож йўқ эди.

Теракнинг баҳосини пастга ургандан кўра, мени тирмизак деб атагани ғашимни келтирган эди. Мен бу такводор, лекин нокас одамни жудаям ёмон кўриб қолдим. Уям кўр Салимнинг бошқачароқ туридан эди.

Бир зумда у болта, арра кўтарган беш-олти кишини бошлаб келди. Тераклар гурсиллаб қулади. Улардан бири мен жудаям яхши кўрадиган нашватимизни янчиб йиқилди.

– Ҳов бола! – деди Раҳмон гушна, – кечки пайт бориб ҳақингни олиб ке.

Қоронғи тушмасдан, кўлимда халта, уникага бордим. Пақирга солиб, тахт қилиб қўйилган маккани халтамга ағдариб, уйга шошилдим. Онам маккани сиқимлаб кўриб, ҳафсаласи пир бўлди:

– Мулла бўлмай ўлгур жикқа хўл маккани берибдику. Буниям ярми кўкариб кетиб... Обор, алмаштириб берсин!

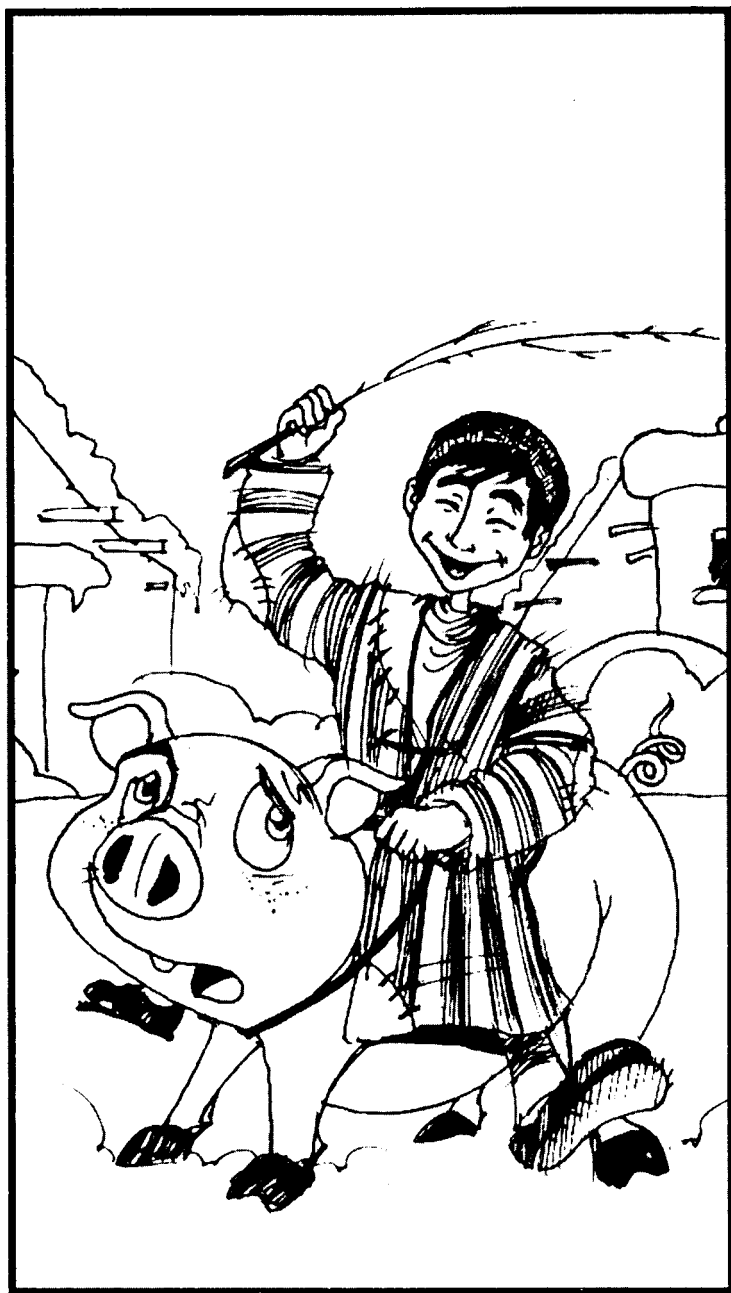
– Бормайман. У гушна яна тирмизак деб сўқади. Бормайман!

Онам бошқа индамади. Бояқиш ранги оқариб қарахт ҳолда бир нуктага тикилиб ўтирарди. Сезиб турибман, у қаттиқ хафа. «Шошмай тур, ҳали гушна» деган гаплар ҳаёлимдан ўтди.

Болаларча нафрат бирор ғалвани бошлаши ҳеч гап эмас. Худди шунақа ҳам бўлди.

Ўша қирқ олти-қирқ еттинчи йилларда қишлоқларда чўчка боқиш мажбурий русумга айланган эди. Бундан бўйин товлаган колхоз раислари кўрадиганини кўрар, миллатчига айланарди. Пешанасига бунақа тамға босилганларнинг шўри қурирди.

Экин-тикинлар йиғиштирилиб бўлгач, ноябрь охирларида бу маҳлуқлар ҳар куни қўйиб юбориларди.

Шундан кейин тамом – қишлоқ кўчаларини чўчка босиб кетарди. Улар тўп-тўп бўлиб, «хир-хир» қилганча, эшиги очиқ хонадонларга бостириб киришар, ичкаридан аёллар чинкириғи, эркакларнинг сўкиниши эшитилар, ҳовлиларда еган калтакка дош беролмаган тўнғизлар чийиллашиб, уйлардан қочиб чиқишарди. Бунақа кулгили ҳолларни эҳтимол ўн марталаб кўргандирман. Кўчада чўчкалар галаси кўриниши билан одамлар шоша-пиша эшикларини маҳкам беркитиб, тамбалаб олишарди.

Ҳамма ҳазар қиладиган бу кизғиш кўз, бор вужуди лойу балчикқа беланган тўнғизу тўнғизчаларни биз болалар шодон қийқириқ билан кутиб олардик. Чунки бизга энг қизиқ ўйин топилганди. Бир куни энг шум битта ўртоғимиз беш-олтита боласини етаклаб кетаётган каттакон чўчкага шартта миниб олди. Тўнғиз бу кутилмаган юқдан халос бўлиш учун ўзини у ёққа урди, бу ёққа урди, чийиллаб чир айланди, бўлмади. «Чавандоз» унга маҳкам ёпишиб олиб, қийқириб куларди.

Биз ҳам чидаб туrolмадик. Чўчкалар томон ўзимизни уриб, миниб олишга ошиқдик. Мен ҳам каттагина кўкимтир тўнғизни тутиб олиб, бир амаллаб миниб олдим.

Биз яйдоқ оту эшакларни миниб олиб маза қилсакда, унинг азобини ҳам билардик. Лекин, чўчқанинг белида туртиб турган суяк бўлмас экан. Юмшоққина, мазза!

Бунақа ҳузур учун биз катталардан қаттиқ сўкиш эшитсак-да, унчалик парво қилмасдик. Лекин, уйимизда оналаримиз, акаларимиздан еган хивичларимиз шаштимизни бир оз қайтариб турар эди.

Юқорида мулласифат Раҳмон гушна хонадонимизни камситгани ҳақида гапириб ўтгандим. Айниқса, тирмизак дегани менга оғир ботганди. Буни ошнам Исроил ҳам биларди.

Ўша киш кунларининг бирида шу ошнам би-

лан ўша одамнинг уйи олдидан ўтиб бораётсак, рўпарамиздан еттитами-саккизтами боласи билан каттакон чўчка чиқиб қолди. «Исроил, манавиларни гушнаникига киритиб юбормаймизми-а, ўртоқ?» – дедим қия очик турган эшикни кўрсатиб. Исроил гап нимадалигини билиб, у ёқ-бу ёққа аланглади. Кўчада ҳеч ким йўқлигига ишонч ҳосил қилгач, «давай» деди.

У чўчкаларнинг орқа томонига ўтиб, ҳайдади. Мен эса лой, балчикқа беланган, бадбўй бу жонзотларнинг йўлини тўсиб турдим. Тўнғизларга битта йўл қолганди: ёнбошдаги очик эшикка ўзини уриш. Ва шундоқ бўлди.

Тўнғиз ва тўнғизчалар хириллаб, чийиллаб ичкарига кириб кетишгач, Исроил эшикни ташқаридан маҳкам ёпиб қўйди. Аммо, зўр-да, шу ошнам! Биз тездагина бу ердан жуфтакни ростлаб қолдик. Хурсанд эдик.

Лекин, кечқурун уйимизда бу қилмишимиз учун калтак едик. Бизнинг бу қилиғимизни кимдир тақводор гушнага етказган шекилли, уйимизга шовқин солиб кириб келди. У мени ургани йўқ, Исроилга ҳам қўл тегизмабди. Лекин, бу вазифаларни бизнинг оналаримиз бажарди. Биз «дўзали»чалар оналаримиз калтагини калтак демасдик.

Кейин билсак, чўчкалар ҳеч нарсадан беҳабар хонадон соҳибларининг шовқин-сурони бошлангунча, очик турган омборхона, ёзги ошхоналаригача бош суқишга улгуришган экан... Хонадон соҳиблари уларни қувишга тушганда кўча эшик берк экан. Ҳовлида қиёмат-қойим бўлиб кетибди. Ана, томоша!

Мен бу гапларни биз болалигимизда ундоқ эдик, бундоқ эдик деган маънода ғурурланиб айтаётганим йўқ. Ҳали «тирмизак»лик пайтимиздаёқ биз ҳам ҳамма қатори одаммиз, бизниям таҳқирлаб, камситиб, ёки ҳамиятимизга тегиб бўлмайди, агар шундоқ қилинса, бунга яраша жавобимиз бор демокчи эдик шекилли. Билибми, билмайми, ўз ориятимизни сақлардик.

Далаларда кўр Салим энди дупурлатиб от чопмайди. Энди бу бир кўзли жоҳил билан аҳён-аҳёнда кўча-кўйда тўкнаш келиб қоламиз. Одоб юзасидан салом берамиз. Лекин, у ягона кўзини совуқ тикиб, индамай ўтиб кетаверади.

У виноҳўрликни узлуксиз давом эттирарди. Шу туфайли дадаси билан яна ораларида гап қочди. Шундан кейин дадаси уйдан кетиб қолди. Онаси бу каззобни дунёга келмай ўл деб, қарганиб ўтишдан нарига ўтмаса нима қилсин?

Буни қарангки, ўша ёз кунларининг бирида тасодифан ўзим кутмаган ҳолда ундан бошлаб қасос олдим! Йўқ, Исроил ошнам билан қоронғу тушганда тошбўрон қилиб эмас, куппа-кундузи, куёш тепадан олов пуркаб турган бир пайтда, пешинларда...

Бизнинг болалигимиз ўтган йилларда маҳалла кўчалари тор, кинғир-қийшиқ, билқиллаб турган тупроғи нақ тўпикқа чиққудай бўларди. Кўча билан хонадонларни ажратиб турувчи паст-баланд пахса деворларга ковоғари, чумакари деб аталувчи қанотли газандалар ин қуриб, юзлаб-минглаб ўз зурриёдларини дунёга келтириш билан овора бўлардилар. Нишлари заҳардек бу жонзотларнинг жиғига тегмасанг, уларни деярли сенгаям зарари тегмасди, лекин сал жаҳлини чиқарсанг борми, бир эмас, бир тўпи ортингдан додлатиб қувалаб, кўпинча юз-кўзингга ёпишиб, заҳардек найзаларини суқиб-суқиб оларди. Ана ундан кейин юзларинг ноғорага айланар, найза санчилган ковоқларинг ҳам бирпасда шишиб чиқиб, кўзларинг устини ёпиб қўярди. Ари уясини кўзғатиб, бунақа кунларни ўзим ҳам озмунча кўрганман. Эрталаблари шишган ковоқларимни бармоқларим билан йириб очардим.

Дарвоқе, кутилмаганда олинган қасос ҳақида гапирмоқчи эдим. Айтиб ўтганимдек, жазирама кун эди. Қарасам ҳў, йўл бошида кўр Салим кўриниб қолди. Тентираклаб, деворга суяниб-суяниб келяпти. Бирдан тўхтаб, деворни ҳўл қилди... У худди мен турган

жойдан ўтади. Мендан нари борса беш қадам нарида қовоғарининг ини бор эди. Худди бир неча сарғиш белбоғ боғлаб олганга ўхшаб кўринадиган бу газандалар инга узлуксиз кириб-чикиб туришарди. Хаёлимга лоп этиб бир фикр келди. Деворга таяна-таяна келаётган кўр Салим худди шу жойдан ўтади-ку. Эҳтимол, билмасдан ари уясига ҳам қўли тегиб кетар... Ана у яқинлашиб келяпти. Бир адабини есин баттол!

Бошимдаги рангиям, гулиям сезилмайдиган бўлиб кетган дўппимга аллақандай титроқ ичида тупроқ тўлдирдим-да, анавининг яқинроқ келишини юрагим дупурлаб кута бошладим. Бу кимса шунақаям маст эди-ки, еру кўкни сезмайдиган даражада эди. Ана, у олти-етти қадам нарида деворни ушлай-ушлай ғўлдираб келяпти. Кўлимдаги тупроқ тўла дўппини мўлжаллаб туриб, ари уясига таппа уриб, дўппимни пича босиб турдим. Арининг жаҳлини чиқариш керак эди-да! Кейин дўппимни уядан шитоб олдим-да ортимга қочиб қолдим. Ҳайрият, бу ишимни ҳеч ким кўрмади. Бирор юз қадам нарида маҳалла ҳовузи бўлиб, атрофида уч-тўрт қари тут бўларди. Худди чўмилмоқчи бўлган кишидек кўйлагимни ечиб, ҳовуз бўйида ўтириб олдим.

Бу вақт кўр Салимнинг додала-доди атрофни тутиб кетди. У бош-кўзи, юзларини шапиллатиб, телватескари қадамлар билан қочиб, муюлишдан чикиб келди. У дод солар, иккала қўлини силкитиб, арилардан қутилмоқчи бўларди. Охири кўча ўртасига ағаниб тушди. У тупроққа беланиб, бўкирганча думаларди. Шу пайт унинг ёнгинасидаги икки тавақали дарвоза очилиб, биздан каттароқ Шокир исмли бола чикди. У қандай ҳолат юз берганини англади шекилли, уйларига югуриб кириб кетиб, супурги кўтариб чикди. Кейин супургисини силтаб, кўр Салимни талаётган қовоғариларни даф этишга киришиб кетди. Супургили шоввоз ариларни даф қилаётгани сезилиб турарди. Ниҳоят, у дилозорни арилар хуружидан халос этиб, арикдаги сувда унинг юз-кўзларини ювиб қўйди.

Эртасигаям, индинисигаям, кўр Салим кўчага чиқмади. Унинг ягона кўзиям шишдан ёпилиб қолган, оғзи, бўйинлари дўмбира бўлиб шишиб кетган экан. Онаси бир неча кун жаврай-жаврай бу безотнинг шишларига шўрпахта босиб чиқибди. Уч кундан кейин у кўчада кўринди. Тафти сушт эди. Қовоғарилар хуржини бирортасига тўнкай деса, бунга асос йўқ. Хўш, унда кун-кун ора маст аласт ўзи гоҳ суркалиб, гоҳ ушлаб таяниб ўтадиган пахса деворни макон қилган арилар нега унга бунчалик жабр кўрсатишдийкин?

Бу воқеани ўша куниёқ Исроил ошнамга айтиб бергандим. Қовоғарилар нишлари захридан у қандай додлаб қочгани, қандай юз-губан йиқилиб, тупроқда думалаганини турли ҳаракатлар билан кўрсатиб бердим. Ўртоғим маза қилиб кулди.

– Аммо, зўр иш қипсан. Буни қандай ўйлаб топдинг? – сўради у.

– Билмасам. Бирданига хаёлимга кеп қолди.

Ҳа, биз гарчи ҳеч ким писанд қилмайдиган синчалоқдек-синчалоқдек бўлсак ҳам, хор, абгор тирик етимлар бўлсак ҳам, ҳамиятимизга тегиб бўлмасди. Ор-номусимиз, ўзимизга яраша ғуруримиз бор эди. Ёмонни ёмон кўрардик. Мушфиқ оналаримиз ёнига кириб, тирикчилик учун курашардик.

* * *

«Ўзинг учун ўл етим» деган гапни ким ўйлаб топган бўлсаям, ҳақиқатни гапирган экан. Қишлоғимизга гоҳо-гоҳо кўчма кино келиб турарди. Кино гузардаги ялангда кўйиларди. Чойхонанинг оқланган девори экран вазифасини бажарарди. Ёш-ялангдан тортиб, бола-бақра, қари-қартанггача шу ерга кўчиб келгандек бўларди. Шовқин-сурон, кий-чув, бақир-чақир, кулокни қоматга келтирувчи хуштаклар...

Асосан уруш ҳақидаги кинолар кўрсатиларди. Унда бизнинг танқларимиз душман устига бостириб борар, немис солдатлари қўлларини қалтираганча

кўтариб, «Гитлер капут, Гитлер капут!» деб асир тушишарди. Биз кувончимизни чийиллатиб хуштак чалиб изҳор этардик.

Гитлернинг «капут» бўлганига мана, учинчи йил ҳам ўтиб бормоқда эди. Лекин, дирикчилик ҳамон ўша-ўша. Ҳафталаб, ўн кунлаб нон кўрмасдик. Бирок, очликдан йиқилиб ҳам қолмасдик. Тасодифгаям ўхшаб кетадиган воқеалар бизни омон асрарди.

Дадамиз кишлоғимизга биринчи бўлиб олиб келган патефон хақида юқорида эслатиб ўтгандим. Қирк иккинчи йилдаёқ онамиз патефонимизни бир даста пластинкаси билан сотиб юборди. Раҳматли унинг пулига каттагина малларанг эчки етаклаб келганди. Эчкимиз тездагина туғиб берди. Жонивор жуда серсут чиқиб қолди. Эчкимизнинг сарғимтилроқ қуюқ сути қорин тўйғазишдан ташқари шифонинг ўзи эканини ўша пайтларда қаердан билибмиз. Эрталаб нонушта ўрнида ундан бир косадан ичиб олиб, очлик нима эканини билмай юраверардик. Кечки овқат ўрнигаям эчки сути... Узун шохлари ортга қайрилган бу жониворнинг «ҳурмати»ни бутун оиламиз ўрнига кўярди. Улоғи билан унинг олдидан ем-хашак аримасди. Ҳада, эчки сути шифонинг ўзи экан!

...Бошқаларни билмадим, лекин мен тез-тез туш кўриб тураман. Тушимда бола бўлиб қоламан, эчкимни ўтлатиб юрган бўламан. Ёнимдан дала қоровули кўр Салим от чоптириб ўтиб кетаётган бўлади. Бир кўзи кўр бўлгани учун мени кўрмаганидан севиниб кетаман. Шартта эчкимни минволаман, жонивор индамайди. Кейин улоқчаси нариги томондан, мен бериги томондан уни мазза қилиб эмар эмишмиз.

Кечалари уйғониб кетиб, дарров эчкимга қарайман. Курт-курт ковуш қайтариб ётган бўлади. Улоқчаси пинжига кириб олади. Эртага сени янаям яхшироқ боқаман, деган гап кўнглимдан ўтади. Яхши боксанг, жонивор сутниям кўп беради-да.

Кейинчалик ўйлаб қарасам, муҳтожликка маҳкум этилган бизнинг хонадонимизга «халқлар доҳийси»

И. Сталин эмас, мана шу совлиқ эчкимиз яхшилик қилган экан. Айтдим-ку, у бизни очлик балосидан асрарди. Кун-кун ора туғиб турувчи иккита чипар товуғимиз ҳам қора қозонни қайнатишга кўмаклашарди. И. Сталин эмас, эчки билан товуқларим... Агар шулар бўлмаганида шафқатсиз давр бошимизга не кунларни соларди?

Шу боис ҳам беихтиёр «Эчки» деган шеър ёзгандим. Ўзбекистон Қаҳрамони шоир Абдулла Орипов «Муҳаббатни кўзлардан изланг» деган китобимга ёзган сўзбошисида айна шу шеър ҳақида қуйидагича ёзганди: «Охунжон Ҳакимовнинг шеърий тўпламига муҳаррирлик қилиб ундаги «Эчки» шеърини ҳам ўқиб чиқдим. Шоир оддийгина шохдор жонзоддан ажойиб фазилатлар топади, ғоят таъсирли лавҳаларни ўқиганда, одамнинг томоғига бир нима тикилгандай бўлади».

Гапнинг очиғи, ўша «Эчки» шеърим ҳам, «Болалигим» ҳам бир-бирига ҳамоҳанг, ғамгин шеърлар. Улар китобхонларга манзур бўлгани ҳақида илиқ-иссиқ гапларни кўп эшитганман.

Ҳозирги ёш болалар, ўсмирлар, ҳатто катталар салгаям шамоллашадики, уларни кўриб туриб, – э, тавба! – деб юбораман. Яқин-яқинларгачаям қизларимга: «Хай, хай, болаларингнинг атрофида пашша учмасин, унинг қанотидан пайдо бўлган шабада таъсир қилиб, шамоллаб қолишмасин» деб ҳазиллашиб турардим.

Демокчиманки, биз уруш ва урушдан кейинги давр болалари шамоллаш, иситма, тумов-пучқоқ нималигини деярли билмасдик. Қирчиллама қишларда оёғимизда чўчқа терисидан тикилган намшимар арзон этик, эгнимизда юпун жулдир чопон, совуқдан кўлимиз қовушга келмасаям, изғириндан юзларимиз нопормон тусга кирсаям, юраверардик, касал бўлмасдик. Демакки, биз, донишмандлар ёзганидек, табиий сараланишдан ўтган эканмиз.

Серсут малларанг эчкимизнинг серхосият сути ҳақида мамнуният билан ёзган эдим. Биз етим-есир ва

қашшоқлар тирикчилиги учун табиатнинг ўзи нон-ош ўрнига сигиру-эчки сутидан бошқа яна кўплаб ризк яратиб қўйган экан. Булар ўрик, олма, беҳи, ёнғок, узум, нон жийда, қарға жийда, ҳаттоки... тут дарахтлари. Тутнинг ҳам тури кўп экан. Бедаһа тут, марвартак тут, ҳашаки тут, чағир тут. Ҳа-да, яратган эгам бизнинг ризку рўзимиз бўлмиш ушбу нозу неъматларни дарахтлар шоҳида бунёд этиб қўйган экан. Биз дарахтлардаги ризкимизни шукроналар айтиб териб ердик.

Энг аввал оқ бедана тут пишиб берарди. Навдаларида оппоқ маржондек тизилиб турган тут меваларини чўкилаб бутуқдан-бутуққа учиб-қўниб юрган чумчуқлар галаси шодиёнасини кўринг! Улар бир донасини чўқишса, ўн донаси дув тўкиларди. Биз пастда болалар уларни кафтимизга тўплаб, пуфлай-пуфлай оғзимизга солардик. Касал бўлиш қаёқда дейсиз. Бирин-кетин бошқа хил тутлар ҳам пишиб берарди. Айниқса, ҳашаки тут серҳосил бўларди. Бир ёқдан ипак курти боқиш қисталанги бошланарди. Тут меваларини қоқиб йиғиб олиш учун бола-бакра, эркак-аёл чойшобу челақ кўтариб, тут дарахтлари атрофида куймаланардик. Ахир тут меваларини қуришиб, ажойиб майиз олардик-да. Тут шиннисичи? Уларнинг асалдан деярди фарқи бўлмасди.

Лоғон кишлоғидан ўтган боболаримизга минг раҳматларки, улар бу масканни, унинг хў, адирликларга тутлашиб кетган кенгликларини ўтган аср бошларидаёқ боғларга айлантириб юборган эканлар. Тўғри, беш гектарлик, етти гектарлик деб аталувчи яхлит майдонлар ҳам кўп эди. Лекин уларнинг четларида кучоқ етмас азим ўрик дарахтлари каторлашиб турарди. Улар юзлаб, минглаб эди. Биз ялангоёқ, ярим ялонғоч, қора-қура болалар минг-минглаб ана шу дарахтлар шоҳларида ўз ризкимизни кўрардик. Колхоз раҳбарлари, бригадирлар ўз ҳудудларидаги ўрикзорларни, айниқса, пишиқчилик пайтларида қаттиқ кўриқлашарди. Ўрик меваси хўллигидаям,

куритилгандаям бизга нондек татирди. Бу неъматнинг бошқа яна зўр хусусиятлари ҳам борлигини кейинчалик, дўхтирларга ишим туша бошлагандан кейингина тузукрок тушуниб етдим.

Дарвоқе, уруш йилларида ҳам, ундан кейинги пайтларда ҳам янги тўкилган битта мақолга амал қилардик: «Даланикини тала». Ажиб мақол-а? Бу мақолнинг қанчалик катта даъваткорлик кучига эга бўлганини ҳозиргача эслаб юраман. Рост гап, бу даъватга кулок солмасак, яъни даланикини таламасак бўлмасди. Шу боис, қаҳратон кишдан янги арпа-буғдой ўрмигача, тут пишиғидан токи қир-адирлар этакларидаги ёввойи жийдалар тугагунча дастурхонларимиздан тут-майиз, олмақоки, куритилган ўрик, ёнғок, жийда аримасди. Аниқроғи, асосий емишимизнинг ўзи шу эди. Табиий сараланишдек шафқатсиз имтиҳонлардан бемалол ўтиб келганимизнинг асосий сабаби, биз йил бўйи узлуксиз табиий витаминлар истеъмол қилиб келганимизда экан.

Ҳа, биз далаларда, дарахт шохларида битган неъматларни тинмай ташмалардик. Тўғри, бу борада ҳам ўрик қоровуллари деб аталмиш бизнинг «душман»ларимиз бўларди. Лекин, биз бошоқчи болаларни аямасдан савалайдиган буғдойзорлар қоровулларига ўхшаб бешафкат эмасдилар. «Жўнанглар, батган, бориб эналарингни туппасига ўт қаланглар!» деб бақирришарди холос.

Шу боис, биз улардан унчалик ҳайикмасдик. Айниқса, ўриклар ёппасига пишиб берганда ташмачилигимиз зўрайиб, томларимиз қуритиш учун ёйилган ўриққа тўлиб кетарди. Биз бир қисм энг сара ўрик меваларининг данакларини сиқиб чиқариб, баргак ҳам тайёрлардик. Бу нарсанинг бозори чакқон бўлиб, ўрис оғалар уни жон-жон деб сотиб олишарди. Баргакларимиз пулига баъзан икки-уч буханка «бўрка нон» сотиб олиб келган пайтларимизда уйимизда сен же, мен же бўлиб кетарди.

Ўрик терими қисқа бўлади. Тезкорлик талаб этиладиган бу ишга, юқорида эслатиб ўтилганидек, қувасойлик ўрис опалар ҳам жалб этиларди. Биз колхоз ўригини ўмариб юрувчи учар болалар бу кўк кўз опалар атрофида ўралашиб юрган пайтларимиз ҳам бўлган. Уларнинг гапларини эшитиш учун опаларга ўрик теришиб берардик. Бунинг ўзига яраша сабабиам бор эди. Мактабимиз директори илгарилари, биз бешинчи синфда икки йил ўтирган зумрашаларга агар яхши ўқишмасанг, одам бўлишмайсан деб таъкидлаб туришини эслатиб ўтувдим шекилли. Кейин бу гапларнинг ёнига: агар ўрисчани яхши ўрганишмасанг, одам бўлишмайсан, дейишга ўтганди. Биз айрим ўрисча сўзларни билардик, лекин, тўғриси айтсак, фақат сўқишни...

Ёрдамчи кўк кўз опалар очик кўнгил, гапдон эдилар. Уларга ўрик теришга қарашиб юриб, «ведро», «собирай» деган сўзларни ўрганиб олдим.

Бир куни эчкимни етаклаб ўша опаларга яқинроқ жойда турсам, мендан икки-уч ёш каттароқ Собир деган ҳаммаҳаллам ҳам бузоғини ўтлатиб кеп қолди. Биз у билан анча дуруст эдик. Олдинги йили еттинчини битирган эди. Шаҳардаги қайсидир хунар мактабида ўқирди. Пича гаплашиб қолдик.

– Анавилар билан саломлашишни биласанми? – деб сўраб қолди бирдан.

– Биладан. Идрастите дейман. У менга:

– Ҳе, шуям саломлашиш бўптими? Маданий саломлашишни ўрганишинг керак, токи, Охунжон зўр бола экан деб ўйлашсин.

Янгича саломлашиш учтагина сўздан иборат эди. Лекин ўша сўзларнинг биттасини айтишга анча қийналдим. Уч-тўрт машқдан кейин ўрганиб ҳам олдим.

– Бу нима дегани ўзи?

– Аяжонлар дегани. Яъни, салом, қувасойлик аяжонлар... Бунинг нимаси қийин?

Мен бу йигитчанинг гапини қайтаролмасдим. Сабаби, Кувасойга улгиржирок ўрик, олма, узум обориб сотиб келиш учун эшагини сўрасам, йўқ демасди. Энг яхши томони шунда эдики, унинг эшаги ёввош, итоаткор эди. Баъзи эшакларнинг ҳунарларини унча-мунча кўришга улгургандим. Ҳарчанд урма, судрама, тўрт оёғини ерга тираб, олдидан келсанг тишлайдиган, ортидан келсанг тепадиганларини сўраб олиб кўп марта адабимни егандим. Менинг эса яхши эшакка ишим тушиб турарди.

– Ана энди бориб саломлаш, – деди Собир. Мен ёрдамчи опаларнинг олдига бориб:

– Идрастите, қувасайски прис... Приститутки, – дедим хейла баланд овозда.

Кувасойлик опалар бирданига бошларини кескин кўтариб менга қарашди. Шу заҳоти улар «чево, чево» деб, бир зумда атрофимни ўраб олишди. Шу пайт қулоғимнинг тагига қарсиллаб тарсаки тушди. Биттаси бошимга муштлади. Яна бири қулоғимни шунақаям бурадики, чинқириб юбордим. Яна биттаси оёғимга қаттиқ тепди...

Дод солиб, қаттиқ юлқиниб, уларнинг ўровидан чиқиб қочдим. Бир пайт қарасам, ҳалиги Собир тиззаларининг кўзига уриб, қотиб-қотиб қуляпти. У мени аҳмоқ қилганини шу заҳоти тушундим. Оёғимнинг тагида чақалоқнинг калласидан чоғроқ арзик кесак турган экан. Уни ола солиб, Собир томон икки-уч қадам чопиб, кесакни кўкрагига қараб отдим. Кесак унинг чап елкасига тегиб, майдаланиб кетди. Собир елкасини ушлаб инграр, кўзлари шокосадай-шокосадай ирғиб чиқиб, назаримда менга ташланмоқчи бўлиб турарди. Дарҳол ердан бошқа кесакни олиб, «Соламан!»-деб бақирдим. Шу тобда шундай қилишдан тоймас эдим ҳам.

Собир бўшашди. У елкасини силаб туриб, аҳмоқ экансан, деди. Назаримда бояги ҳазили бунақа яқун топишини билмаган бўлса керак.

Ўрис опалар Собир иккаламиз ўртамизда hozиргина бўлиб ўтган бу ғалати воқеадан ҳанг-манг бўлишган, бизга қарай-қарай ишларини қилишарди. Улар нима воқеа бўлганини афтидан тушунишган, менга ачиниш билан боқишаётган эди.

– Аҳмоқ экансан! – деб яна такрорлади Собир, – яна бир марта эшагимни сўраб кўр...

– Ҳе, ўша эшагингни энасини... – деб сўқиндим мен ловуллаб турган қулоғим, тарсаки тушган бетимни силаб туриб.

У сен билан кейин гаплашаман, деб бузоғини етаклаб жўнаб қолди. Мен эса, ғўза ичидан эчкимга ўт тера бошладим.

Шунақа, рус тилида сўзлашиш, саломлашиш, ҳатто, муаллимимга савол бериш ҳам менга қимматга тушарди. Бир куни Қувасой бозорида бир ўрис киши иккинчисини «тварь» деб сўқкани, шундан кейин иккови муштлашиб, роса томоша кўрсатишганининг гувоҳи бўлганман.

Бешинчи синфда икки йил ўтириб қолган йилимиз мактабимизга яна битта рус тили ўқитувчиси келганди. Бу жуда ёш, оқ-сарикдан келган, кўзлари кўм қўк муаллима қиз бизни ҳам ўқитарди. У бизга китоб ўқитиб кўрар, доскага чиқариб, ёздирар, аҳён-аҳёнда сўзларни дона-дона айтиб, кичик-кичик диктантчалар ҳам ёздирарди. Оқибат шу бўлдики, уруш туфайли Тошкентдан келиб қолган Фарида исмли бир қиздан ташқари ҳаммамиз «ёмон» баҳо олардик.

Муаллима қиз эса, бизга рус тилини ўргатиш учун шунақаям жонбозлик кўрсатардики, баъзан йиғламоқдан бери бўлганини сезиб турардим. Дарсни ўтиб бўлиб, ҳар биримизнинг кўзимизга қараб, саволлар борми дерди. Бу сўзни Фарида таржима қилиб бериб турарди. Ахир, маълум бир фандан ҳеч нарсани тушунмаган ўқувчи ўқитувчига қанақа савол бериши мумкин?

Мен Қувасойда эшитган сўз одобли одамлар оғзидан чиқадиган гап эмаслигини англасам-да, ўша

кунларнинг бирида саволим бор деган маънода қўл кўтариб, мовий кўз муаллима опадан ўша сўз маъносини сўрадим.

Муаллиманинг ранги оқариб, лаблари титраб кетганга ўхшади. Кейин менга бирдан қараб: – Встан! – деб чинқирди. Мен ҳанг-манг бўлиб унга қараб туравердим. Таржимонимиз Фарида «ўрнингдан тур», – дея шивирлади. Турдим. Ўқитувчимиз менга мовий кўзларини ғазаб билан тикиб бир нималар деди ва «плоха» деб фамилиямнинг рўпарасига «ёмон» баҳо қўйди. Бу аҳволни синфдошларим зўр кизиқиш билан томоша қилаётганини сезиб турардим. Жудаям бемаъни бир синфдошим бўларди. У билан сира муросамиз келишмагани учун рўпара келган жойда муштлашиб кетаверардик. Менга беҳосдан қўйилган ёмон баҳодан ҳаммадан кўра кўпроқ хурсанд бўлди шекилли, афтимга тиржайиб қараб турарди.

Шу-шу муаллимларга сира савол бермайдиган бўлиб қолдим.

Мени маҳаллада беозор, бировга зарари тегмайдиган бола деб билишарди. Лекин, ўрис аяларга негадир ёқавермас эдим. Яна бир гал Кувасойдаги темир йўл станциясида бир опадан калтак еб келдим.

Станцияда, адашмасам, уч-тўрт қатор темир йўл излари бўлиб, паравозлар бу ердаги узундан-узун составларни у ёқдан-бу ёққа судраб, у издан-бу изга олиб ўтиб, манёвр қиларди. Бозор шу станция билан туташиб кетганлиги учун биз болалар ул-булимизни сотиб бўлгач, бўш челақларимизни билақларимизга осволиб, паравоз деб аталган бу гигант темир маҳлукнинг пишқириб, гудок чалиб, тарақа-туруқ билан тизилиб кетган вагонларни судраб юришини томоша қилардик. Темирйўлчилар формасидаги сарик байроқчали аёллар темир йўл бўйлаб, у ёқдан-бу ёққа чопишар, чуриллатиб хуштак чалишиб, машинистларга ҳалиги байроқчаларни силкитиб туришарди.

Байроқчали сержаҳл опалар бизни темир йўл ёни-

га йўлаттиришмасди. Баъзан улардан бири қуйи томон шошилиб кетса, бири юқори томонга чопганини кўриб турардик. Бизга худди шу нарса керак эди. Манёвр пайтида паравозлар вагонларини секин судрайди. Вагон зинапоялари кўзимизга ўтдек кўришиб кетарди. Ҳалиги баджаҳл, формали опалар йўк. Югуриб бориб, биттадан вагоннинг зинапояларига ўтириб олсанг, мазза! Ана катайса-ю, мана катайса!

Узоқдан байроқчали опалар биз томон келаётганини кўрсак, дарҳол жуфтакни ростлаб қолардик.

Бир куни назаримда, бозорга икки челак ўрик олиб келдим. «Таладан талаб» олинган ўрик ниҳоятда зўр бўлгани учун эртароқ сотиб тугатдим. Лекин иккинчи челакнинг тагида икки килоча қолган ўрикни пуллаш қийин бўлди. Сабаби, ўриқлар эзилиб, кўпи бирига ёпишиб қогани учун ҳаридор унга бир қараб қўйиб, ўтиб кетаверарди. Шунда мен ўзим курам бозорчи болаларнинг ҳаридор чақириб айтадиган ўрисча гапларини ишлатдим:

*Приходи, нарот,
Свой агарот,
Палавина сахр,
Палавина мёт!*

Бақириқларимдан ёнимга иккита ўрис опа келди. Улар челак остидаги меванинг аҳволини кўриб бош чайқашди. Улардан бири менга кулимсираб боқаркан:

– Каша твой мёт, – деб нари кетишди.

Зерика бошладим. Шу пайт ул-були касод бўлиб қолганда ишлатиладиган яна бир ўрисча гап эсимга тушиб қолди. Яна чийилладим:

*Приходи нарот,
Свой агарот,
Астатка слатка!
Астатка слатка!
Приходи нарот!*

Олдимга бир кўлида ҳасса, учли протезини тўққиллатиб, матросча кўйлак кийган ўрис амаки келди.

– Почем такой астатка-слатка?

Унга қарадим-у бирданига урушдан майиб бўлиб келган Тошболта акам эсимга тушиб, негадир ғалати бўб кетдим.

– Почем твой астатка сладка? – саволини такрорлади у.

– Нипочем! – деб юбордим ўйлаб-нетиб ўтирмай, – давай, – деб қўлидаги эски тўрвага ишора қилдим, – давай. Бу ўзимча пул олмайман деганим эли. Матрос индамай сумкасини узатди. Мен челақдаги ўрикни унга ағдариб, сумкани қўлига бердим. Матрос менга бир зум боқиб туриб «молодец мужик!» – деди. Мен мужик сўзини тушунардим. Ўшанда икки кило маккажўхори унига яраша савдо қилган эканман. Унни олиб, тез изимга қайтмоқчи эдим, лекин бирданига тинмағур поездларни пича томоша қилгим кеб қолди. Қарасам, сариқ байроқчали хуштакбоз опалар йўқ. Вагон зинапояларини кўриб юрагим дукурлаб кетди. Тездагина вагонлардан бирининг зинапоясига ўтириб олдим. Бахтиёр дақиқалар бошланди. Лекин, қўлимдаги бўш челақлар менга халақит беряпти. Ўйлаб ўтирмай, биттасини шартта бошимга кийиб олдим. Ахир, иккитасини кийиб бўлмасди, босиб, елкангни оғритарди-да. Шунинг учун иккинчисини битта билагимга илиб олдим.

Кун иссиқ, бошимга тўнтариб кийилган пакир гарчи димиқтириб бораётган бўлса-да, бунга эътибор қилмасдим. Ахир, поезд сайри зўр бўлаётганди-да.

Куйи томон бораётган поезд вагонларини шарақлатиб тўхтади. Энди олдинга юриши керак. Шундай бўлди ҳам. Менинг завқим ошиб кетди. Негадир ашула айтгим келарди. Нимани айтсам экан? Биздан юкорироқ синфларда ашула дарсида айтиладиган битта кўшиқ сатрлари бирданига эсимга тушиб қолди. Ўқитувчи уни бутун синфга айттирар, ўзи столни чертиб болаларга жўр бўлиб, ҳаммани «куйлашга» даъват этарди. Биз куйироқ синф ўқувчилари дераза ёнида туриб, уни тинглардик.

Ўша кўшиқнинг биринчи сатрини айтиб кўрдим. Бошингизга кийилган челак ичидан чиққан садо қанақа бўлишини тасаввур қилиб кўринг. Сал ғўнғиллашга ўхшасаям, лекин ёқимлигина бўлади. Мен кўшиқни баралла бошлаб юбордим:

*Э, нозанин, ишқинг билан чўлгонаман-о,
Оқшомлари-е, уйқум келмай, тўлгонаман-е...*

Кўшиқ мусиқасиз бўлмаслигини билардим, албатта. Шунинг учун бўш қўлим бармоқлари билан бошимга кийилган челак сиртини тиринглатиб чертиб, ўз кўшиғимга ўзим «усул» бериб турдим. Ашуланинг кейинги сатрлари эсимда йўқлиги учун уни бошидан бошлашга тўғри келди. «Э, нозанин...».

Шу пайт етти ухлаб тушимга кирмаган воқеа юз берди. Кимдир бошимдаги челакни шартга юлиб олиб, данғиллатиб улоқтириб юборди. Қарасам, рўпарамда темирйўлчилар формасидаги ўша ҳуштакчи опалардан биттаси менга ғазаб билан тикилиб турибди.

– Папалса паразит! – деб, қулоғимдан махкам ушлаб бурай бошлади у. – На тебя, на...

У сарик байроқчаси сопи билан қоқ суяк елкамга иккитами-учтами туширди. Мен шаталоқ отиб қочиб қолдим. Ногоҳ, оркамдан ҳуштагини чуриллатди. Кўрқа-писа қарасам, қўли билан икки рельс ўртасида думалаб ётган нариги челагимни кўрсатяпти. «Анавинигни ол!». Ҳадиксираб бориб олдим. Йўқ, бошқа тегмади.

Қизик, бу ўрис опаларнинг қўли бунча югурагининг-а? Сал нарсага қулоғингга ёпишиб, узиб олгудай бўлишади. Анави вагонлар зинапоясида жиндай катайса қилсам, нима ўша ҳайбатли паравози чарчаб қолармиди? У ахир, анави Собир ярамаснинг эшаги эмас-ку, икки кишини мингаштирса, бели майишиб кетса...

Мен бу яшил кўзликлардан жуда хафа бўлиб юрдим. Лекин, кейинчалик англаб етсам, улар менга одоб, тартиб, интизомдан сабоқ беришган экан. Чиройли

«ёмон» баҳолари, тарсакилари, сариқ байроқчалари сопи билан...

Айтмоқчи, берган саволим учун менга «ёмон» баҳо қўйган чиройли ўрис ўқитувчи қиз тездагина мактабимиз билан хайр-маъзур қилиб, жўнаб қолди. Бир кундаёк. Гап бундай бўлганди. Ўша ўрис қиз одатдагидек бизга дарс ўтаётганди. Кутилмаганда кўлида ихчамгина чемадонча, башанг кийинган бир матрос мактабимиз саҳнида пайдо бўлиб қолди. Доира шапкаси ленталари шабадада ҳилпираб турибди. Бутун синфнинг боши ўша томонга бурилди. Бирдан муаллимамиз:

– Володя! – деб қичкириб юборди ва синфдан ўқдай ташқарига отилди. Бир нафасда иккови кучоқлашиб, ўпиша кетишди.

Бизга томоша топилди. Улар бир-бировидан ажрашмас, бир нафасгина бир-бирига тикилиб олиб, яна ҳалигидақа қилишарди. Синфимиз қизлари ҳам уларга ўгринча қараб-қараб олишар, кейин юзларини буришиб, «Э, ўлинглар-е!» – деб қўйишарди.

Биз ўн бир-ўн икки ёшдаги болалар эркак билан аёлнинг ўпишиш манзараларини кўрганамиз йўқ эди десак, хато бўлар. Кўрганмиз. Фақат кинода... Кечкурунлари колхозимизга обкелиб қўйиб бериладиган киноларда аскар йигит билан унинг севгилисига ўпишадиган ҳолатларни унча-мунча кўрганмиз. Ўшанақа пайтларда болалар бармоқларини оғзиларига тикиб, шунақаям ҳуштак чалишардики! Албатта, ҳуштакбозликка мен ҳам қўшилардим. Катталар сўкиб, туртиб аранг бизни тўхтатишарди.

Ҳозир эса, жонли кино шундоққина кўз олдимизда. Битта дўзали синфдошим деразадан бошини чиқариб, каттиқ ҳуштак чалворди. Унга яна иккита-учтаси қўшилди, Бошқа синфлардаги бебошлар ҳам бизга жўр бўлишди. Қисқаси, матрос ўша куниёқ ўқитувчи опамизни бутунлай олиб кетди.

Олтинчи синфда назаримда бирмунча дуруст

Ўқидик. Мактабимизла икки кесимдан «булка нон» билан бир стакандан шакарли чой берила бошлади. Ана, кувонч! Лекин, буни олишга улгурган улгиб коларди... Еттинчи синфда анча ғайрат билан ўқидик. Она тили ва адабиёт, география, тарих, табиат сингари фанлардан фақат аъло баҳолар олардим. Лекин, физика, математика, унинг тубидан чайлаб чиққан фанлардан ўртадан куйироқдаги ҳамма баҳолар меники эди. Ахир, буларни тушунмасам, нима қилай?

Чорак баҳоларим бу фанлардан нукул «ёмон» чиқарди. Бундан кўп сиқилиб юрардим. Охири: бор-е, деган хулосагаям келгандим. Лекин, пешанада худди шу фанлардан яна ўнлаб «икки»лар олиш борлигини ўйламаган эканман.

Адабиёт, она тили ва шунга ўхшаш ўша пайтларда гуманитар деб аталувчи фанлардан дарсларда сайраб, алгебра, геометрия, физика, химия дарсларида миқ этмай ўтириб, қишлоғимиздаги ягона мактабнинг еттинчи синфини битириб олдим. Қани, бу ёғи нима бўларкин?

Минг тўққиз юз қирк тўққизинчи йилнинг май ойи ўрталарида кўлимизга еттинчи синфни битирганлигимиз ҳақида шаҳодатнома тегди. Уни эҳтимол, ўттиз мартадан ўқиб чиққандирман. Ўзимча, жиндай гердайиб ҳам қўяман. Кимсан, ТўМ, яъни тўлиқсиз ўрта мактабни битирганингдан кейин гердаясан-да! Бунинг устига ўн тўртга кирганмиз. Катталарнинг айримлари агар ишлари тушгудай бўлса, «Хов, йигитча», деб қақришадиган бўп қолишган.

Кўлимдаги найча қилиб ўралган шаҳодатномага қараб-қараб қўяман. Ёнимдаги яна учта синфдошимда ҳам андаккина ғурурланиш борлигини сезиб турардим. Ўй-у хаёлимизда битта гап эди. Қаерга бориб, қанака ўқишга кирсак экан?

Ўша пайтларда Фарғона вилоятида чиқадиган «Коммуна» газетасига гоҳо-гоҳо кўзимиз тушиб турарди. Унинг тўртинчи бетида шаҳардаги хунар мак-

табларида ўқишга даъват этувчи эълонлар ҳам босиларди. Биз уларни қайта-қайта ўқиб чиқардик. Вақт эса, ўтиб борарди, шошилиш керак эди.

Охири, Фарғона шахрининг қоқ марказида жойлашган ҳунар мактабига борамиз деган қарорга келдик. Унда ўша давр иборалари билан айтганда токарлар, фрейзерчилар, электр пайвандчилар тайёрланар экан.

Булар қанақа касблигини билмасак-да, ўқиймиз дедик. Энг муҳими, уч маҳал текин овқат, ётоқ жой, кийим-бош, пайафзал берилар экан. Биз тиззаси йиртиқ бўз иштон, ямоқ бўз кўйлак, баҳордан кеч кузгача деярли ялангоёқ юрадиган етим-есир ўсмир болаларга айни шунақа ўқиш керак эди.

Бирок, эртасига Анвар деган синфдошимиз фикримизни бутунлай ўзгартириб юборди. Унинг гапларига қараганда, ўша ҳунар мактабида ўғри ва безори болалар ўқиркан. Шаҳардаги ошпаз тоғаси шундай деб айтибди. У ерда ўқимайсан дебди. Мен бу гаплардан жуда хафа бўлиб кетдим. Эсимда: – агар ўшатта ўшанақа болалар ўқиса, нега газетада ўғри ва безорилар мактабига марҳамат деб ёзмабди? – дедим ғашим келиб. Анвар елкасини кисиб кўя қолди. Ҳаммамизнинг ҳафсаламиз пир бўлганди. Шаҳарлик одамлар ақли бўлади. Билиб айтгандир-да.

Таъбимиз тирриқ бўлиб турувдик, Умарали деган синфдошимиз ҳовлиқиб кебқолди. Кўлида буклоғлик шилдирок қоғоз.

– Мана, қаранглар, – деди у кўлидаги қоғозни ёзиб текисларкан, – мана, техникум! Қизилқияда экан. Пиёда борсак ҳам бўладиган жой.

Шоша-пиша русча ёзувларни хижжалаб ўқий бошладик. «Кизилкинский горний техникум...»

– Горний техникум дегани қанақа ўқишикин ўзи? – орамиздагилардан бири сўраб қолди. Лекин, ҳа деганда унга жавоб берувчи азамат топилавермади.

Бирдан Умарали тилга кирди:

– Техникум ўзимиз биладиган техникум. Фақат «горний» дегани нимакин? Айтмоқчи, «горд» дегани – шаҳар дегани, тўғрими? «Горний» деганиям шаҳар дегани бўлса керак, – ўз таржимонлигидан ўзи кувониб кетганди ўшанда ошнализ, – демак, шаҳарга хўжайинлар тайёрлаб беради бу техникум!

Орамизда бу гапга ишонганлар ҳам, ишонмаганлар ҳам бўлди. Лекин, барибир ўша техникумга кирадиган бўлдик. Негаки, Қизилқия шаҳри бизнинг Лоғондан атиги етти-саккиз километрча юкорирокда бўлиб, одамлар бозор-учарга пиёда бориб-келишаверарди. Иннайкейин, бу техникум ҳам бепул овкат, кийим-бош, ётоқхона билан таъминлар, ҳатто, стипендия ҳам берар экан. Мазза-ку!

Бўлажак «шаҳар хўжайинлари» бўлмиш тўртовлон эртасига эрталаб Қизилқияга қараб жўнадик. Қизилқия шаҳри билан бизнинг Лоғон ўртасида ўзининг нокзор ва гилос, олма боғлари билан машҳур бўлган Учқўрғон деган йирик, баҳаво қишлоқ бор. Шаҳодатномаларини найча қилиб ўраб олган бўз кўйлакли тўрт бўз бола ана шу қишлоқни ортда қолдириб, шаҳарчага кириб бордик. Сўраб-суриштириб техникумни ҳам топдик. Қабул комиссиясида ишлайдиган маржа опалар бизга тезда суратга тушиб келинлар, дейишди. Айтганини қилдик. Кейин ўзлари рус тилида бизнинг номимиздан техникум директорига ариза, таржимаи ҳолларимизни ёзиб беришди.

Гапнинг очиги, техникумга ҳужжат топширган бўлсам ҳам уйга кўнглим хижил бўлиб қайтдим. Чунки бу ерда ўқиш ва шаҳарга хўжайин бўлишимга менда сираям ишонч қолмаганди. Сабаби, бу ўқув юртида математика деган фан бор бўйи билан йўлимда кўндаланг бўлиб турарди. Ёнида физика ҳам... Техникум атрофида ўралашиб юрган кунларимизда билсам, бу даргоҳда кўмир қонлари ишчилари, электр пайвандчилар, слесарлар, электр-монтёрлар тайёрланар экан. Ўқув юртига кириш учун эса физика-

математикани сув қилиб ичиш кераклиги билиниб турарди. Бу гапларни менга шу техникумнинг сўнгги курсида ўқийдиган қувасойлик бир йигит айтди. У кўлимдаги «Шарқ юлдузи» журналини кўриб, бунака нарсаларинг бу ерда кетмайди деди. Демак, мен севган адабиёт, тарих дарслари бўлмас экан-да... Дарслар фақат рус тилида бўлишини ҳам англаб етгандим. Ўрисча гапираман деб калтак еганларим ёки «ёмон» баҳо олганларимни эслаб таъбим яна тирриқ бўлди. Нима қилсам экан-а?

Август ойига санокли кунлар қолаётганди. Техникумга кира олмаслигимни аниқ ҳис этиб турардим. Шунинг учун энг кадрдон ошнам Анварга бор гапни айтдим: «У ерга киролмайман. Хужжатларимни қайтариб оламан». «Кўйсанг-чи, – деганди у, – ҳамма шпаргалка билан ўтади. Шпаргалкани сенга ўзим тайёрлаб бераман. Э, шоир, шоир...».

Дарвоқе, етгинчи синфда шеърлар машқ қила бошлаган эдим. Буни фақат шу Анвар билар ва менга хавас қилиб юрарди.

Имтиҳонда дўстимнинг шпаргалкаси ҳам менга кўл келмади, ёмон баҳо олдим. Мендақалар талайгина экан. Қайта имтиҳон бўлармиш деган гаплар пайдо бўлди. Мен яна имтиҳон топширишдан бош тортдим.

Қискаси, ўша куни тўрт оғайни яна пиёдалаб кишлоққа қайтдик. Уч ошнам шоду хуррам, мен эса, бошимни эгиб...

Техникум талабаси бўлиб қолган Ғафур деган ошнамизнинг қувончи оламга сиғмасди. Довдирсифат бу тенгдошимиз хурсандчилигиданми, маза-бемаза гапларни айтиб, хоҳолаб кулар, тантиқ гаплари билан жиғимизга тегарди. Бунақаларни одамлар оғзининг иштонбоғи йўқ дейишади.

Биз талабалик ишқида Қизилқияга қатнаб юрган кунларимиз бозорчилардан қисқароқ йўлни билиб олгандик. Шу боис бу гал ҳам яқинроқ йўлдан юришга қарор қилдик. Дастлаб тор кўчадан бошланиб,

ҳовлилар ортидан ўтадиган бу йўл аслида сўкмокқаям ўхшаб кетарди. Йўл-йўлакай бизни катта-кичик итлар вовиллаб кузатиб қолишарди. Уларга тош-кесак отсанг, балога коласан. Бир гала бўлиб қувиб, ғажиб ташлашлари ҳам мумкин.

Биз Ғафур ошнамининг беадаб латифаларини эшитиб, йўлда давом этияпмиз. Ҳа демай, ҳовлилар этагидаги бу йўл бизни шарқираб оқаётган анҳор ёқасига олиб чиқади. Бу йўлдан бирор тўрт чакирим юрсак, у ёғи Лоғон худуди, демакки, қишлоғимиз.

Ғафур ҳамон сайраб борарди. Бирдан у таққа тўхтаб шивирлади.

– Тўхтанглар, болалар. Анави нокларга бир қаранглар. Шундан икки дона, икки донадан емаган йигит-йигитми?

Чиндан ҳам пастаккина деворнинг нариёғидаги нок дарахтлари мевалардан шохлари ларзон бўлиб ётарди. Ғафурнинг сўзларидан сўнг, кўзларимиз бўлиқ-бўлиқ нашватиларга михланди. Ҳаммамиз тамшаниб кўйдик шекилли.

Бу пайт Ғафур елкаси баравари келадиган нураган девордан ҳовли ичкарасини синчковлик билан кузатарди. Эгаси кўринадими-йўқми... Кейин у бизга қараб кўзини қисиб кўйди-да, қани, ичкарига, – деди. Анвар иккиланиб:

– Бегона жой, бировнинг ҳовлиси, – деб тайсалланди. Ғафур унга ўқрайди.

– Нима, илгари бировнинг деворидан ошмаганми-сизлар? Кейин менга қараб, ҳовли ичкарасига ишора қилди: юр!

– Кирмайман, – дедим катъий қилиб. Ғафур бошқаларга қараб:

– Қани, менинг орқамдан юринглар. Анави кир-маса-кирмас. Обчиқиб берсак ейишини кўрасизлар. Тайёрхўр!

Менга электр токи теккандай бўлди.

– Мен тайёрхўрми? – дедим унинг олдига тик-

ка бориб, – нок ўғирласам мард бўламанми? Мана бўлмаса...

Мен ошналаримни ҳайратга солиб пастак девордан бир сакраб ховлига тушдим. Ҳансирар, юрагим каттик дукурлаётган эди. Ортимдан бошқалар ҳам девордан тап-туп сакраб тушишди. Мен бошим устида эгилиб турган хушбуй нашватиларни узиб қўйнимга сола бошладим. Ёнимда қайсидир шеригим ҳам шошапиша нок узаётганди. Ғафур нарироқдаги сархил нокдан узгиси келди шекилли, тирмаша-тирмаша дарахтга чиқиб олди.

Менинг қўйним беш-олтита нок билан тўлиб бўлган эди. Ёнимда нок узаётган Анвар экан. Уям қўйни тўлиб, меваларни энди зўр бериб чўнтагига тикиштираётган эди. Унга қараб, кетдик деб шивирладим.

Ҳовли ичкарасига бир қарадим-у қотиб қолдим. Ҳў, нарёқдан қўлида таёқ дароз бир киши биз томон чопиб келаётган эди.

– Анвар! – дедим шеригимни туртиб, – эгаси! Биз баббаравар девор томон чопдик. Орада «Ғафур қоч!» дея олдим. Бир-бир сакраб деворнинг нариёғига ўтиб олдик. Шу пайт шерикларимиздан бири додлай бошлади. Ғафурмикин деб бирров орқага қарагандим, йўк, умас, Турсунали деган ошнаимиз экан. Девордан ошаётганда уй эгаси уни ушлаб қолган экан. Қўлидаги калтак билан елкасига икки-уч туширибди. Биз ўртоғимиз деворнинг бу ёғига думалаб тушганини кўрдик. У жон-жаҳди билан биз томон чопиб келар, лекин қўйнидагиларни ташламас эди.

Уй эгаси уни қувиб ўтирмади. Унинг бундан муҳимроқ иши бор эди: дарахт тепасида турган Ғафур билан жиддийроқ «шуғулланмоқчи» эканини биз ўзимиз қочиб кирган маккажўхори ичидан кузатиб, билиб турардик. «Ғафур ўлди» деб ўйладим эзилиб.

Аниқ кўриниб турибди, ўртоғимиз нок тепасида турибди, пастда эса, уй эгасининг болахонадор

сўкинишлари эшитиларди. Назаримда ҳовли эгаси унга пастга тушишни буюрар, ошнамиз эса, калтакла-нишдан кўркиб, тепада ҳикқиллаб йиғлаб турарди. Бирданига унинг вой-войлаб йиғлаганини эшитдик. Гап нимадалигини дарров тушундик. Ғафур пастга тушавермагач, хонадон соҳиби унга кесак ота бош-лаган. Буни ошнамизнинг ўзи кейинроқ гапириб бер-ганди. У дарахтдан тушгач, ҳовли эгаси уни тарса-килаб ўтирмаган, фақат иккала оёғига икки мартадан ўхшатиб тепган...

Кейин девордан бу ёққа ўтгунча жим қараб турган. Бу ҳолатни биз юрак ҳовучлаб кузатиб турардик.

Ана, ошнамиз оқсоқлай-оқсоқлай, таниш йўлга тушиб олиб кета бошлади. У йиғлаб борарди. Биз учовлон маккапоялар ичидан кўрқа-писа чиқиб, унга эргашдик. Оёқ товушларимизни сезиб, ҳадиксираб орқасига қаради. Бизни кўриб, алланечук бўлиб кет-ди, кўз-ёшларини яширишга, оқсоқламасликка урин-ди, лекин буни эпложмади. Анчагина индамай бордик. Бирдан у алам билан:

– Ҳали шошмай турсин, онасини Учқўрғондан кўрсатмасам уни... – деб қолди.

Ҳеч ким индамади. Кап-катта одамнинг қаттиқ тепкиларини еган ўсмир алам ичида бунақа гапларни айтса-айтади-да. Негадир мен гап кўшгим кепқолди:

– Техникумни битирганингдан кейин худди шат-нинг ўзига хўжайин бўлиб келиб, уни боплайсан. Сават-сават нокларни узиб, ўзи олдингга олиб келади-ган бўб қалади.

– Ҳали онасини Учқўрғонидан кўрсатаман! – так-рорлади Ғафур, – ҳали мендан кўрадиганини кўради! Қараб турсин...

Бу гаплардан ўзи таскин топди шекилли, хейла қадамлари дадиллашди.

– Ҳалиги тепонғич орқангдан бир нималар деб бақирдим-а, Ғафур?

– Ҳе, нок егиларинг келса, девор ошиб эмас, эшик-

дан ассалому алайкум деб кириб келмайсанларми, ўғриваччалар деди.

Бу дунёда етти ухлаб тушимизга кирмаган антика ишлар бўп тураркан. Орадан етти йилми, саккиз йилми ўтгач, биз тўртовлон бу хонадонга яна девор ошиб эмас, нок егимиз келиб эмас, куёв ва куёвжўралар сифатида кириб келдик...

Гап шундаки, Ғафур ошнаимизнинг аммаларидан бири мана шу нокзор қишлоқ – Учкўрғондан келин олган экан. Келин ая тилли-жағликкина бўлганиданми, икки қишлоқ ўртасида куда-андачиликни жонлантириб юборади. Учкўрғоннинг қизлари ёр-ёр билан Лоғонга, Лоғоннинг қизлари Учкўрғонга учирма бўла бошлайдилар.

Ўша жонсарак келин ая кунларнинг бирида Ғафурнинг онасига: Учкўрғонда ўғлингизбоп попуқдеккина қиз топдим, агар насиб кўшилган бўлса, дейди. Қиз иболи, кўхликкина эмиш. Ғафурнинг онасига жон киради. Қани, мени Учкўрғонга оборинг, кўрсатинг дейди. Қисқаси, бўлажак келин хонадонига киришиб кизни кўришади. Қиз ҳақиқатдан ҳам келин қилса арзигудек экан.

Ғафурнинг онаси қишлоққа бўлажак келиннинг суратини олиб қайтади. Ғафур кизнинг суратини кўриб, уялишни ҳам унутиб, «оламан!» дейди. Тўйга ҳозирлик, олди-берди бошланиб кетади.

Шундай қилиб, тўй кунини белгилашди. Ғафурнинг йигирмадан кўпроқ ошна-оғайнилари бўлмиш биз бўз йигитлар ясан-тусан қилиб олган куёв бола билан колхознинг «полуторка» деб аталувчи ихчамгина юк машинасида Учкўрғонга жўнадик. Узук-юлуқ ашула, кийкирик, кулги, бақир-чақир... Бу – эллигинчи йилларнинг бошларидаги гап. Мен унда олий мактаб талабаси эдим. Тўйхонадан бир неча қадам берида машинадан тап-туп сакраб тушдик. Қоидага кўра, куёв болани ўртага олиб, ичкарига киришга шайландик. Мезбонлар ҳам эшик олдида бизни ҳовлига олиб киришга шайланиб туришибди.

– Қани, ичкарига марҳамат! – деди мезбонлардан бири ёнимизга келиб. Жўрабоши биз куёвнавкарларни ичкарига етаклади. Ҳовлига кириб бораётиб бизга қизиқиш билан қараб турган бир тўп қиз-жувонларга кўзим тушди. Учқўрғоннинг қизлари чиройли ва шўх бўлади дейишарди. Тўғрига ўхшайди.

Мен Ғафурнинг ёнида, икки томонимизда турган қиз-жувонлар тўпи орасидан ўтиб боряпмиз. Шу пайт:

– Ай, почои мо шумоми? Муборак шавад, муборак! – деган овоз эшитилиб қолди. Ёнбошимизга қараб, Ғафурни муборак қилаётган одамни кўрдик. Қирқ ёшлардаги бўйчан, кўнғиз мўйлабли киши кулимсираб Ғафурга қўл узатяпти. Ғафур довдираб қолди, томоғидан «ғийқ» этган овоз чиққанга ўхшади. Куёв бола эсанкираган ҳолда унга қўл узатиб кўришди.

Ўша кунги ҳолатимизни эслаб, кўп йиллар кулиб юрдик. Ғафур бизни нок ўғирликка олиб кириб, тепки еган хонадонга куёв бўлган экан. Куёв болани «почо-почо» деб кутиб олган кўнғиз мўйлов одам келинчакнинг тоғаси бўларкан...

Ғафур ошнамиз Учқўрғонга «хўжайин» эмас, куёв бўлиб қолди. Ўзи орзу қилганидек, бирорта шаҳарга эмас-у, лекин, Лоғондаги электр симёғочларига хўжайин бўлгани рост. Уларнинг ҳар бирига, худо билади, неча марталаб чиқиб-тушганикин...

Рафиқаси серпуштгина экан, адашмасам, олти йилдамикин, бешта қиз туғиб берди. Ҳар гал ўғил кутганида, туғруқхонадан қизалоқ кўтариб келишидан кўнгли хижил эди. Ошна-оғайнилари унга: одатда, еттинчиси ўғил бўлади, агар ундаям мақсадинга етмасанг, тўққизинчиси албатта паҳлавон ўғил бўлиб туғилади, астойдил бўлавер, дея жиғига тегишарди.

Бир куни кечки пайт унинг уйида бақир-чақир бўлиб кетибди. Ғафур оғзидан боди кириб, шоди чиқиб, хотинини сўкармиш. Жанжалнинг бош сабабчиси бирор ҳафта нариёғида болалаган итла-

ри бўлибди. Гап шундаки, кучукчаларнинг ҳаммаси урғочи экан...

– Бу уйда мендан бошқа эркак зоти бўлмайди. Ана, анавининг узун бўлиб ётволиб, болаларини эмизишини кўр! Текширсам, ҳаммаси қанжик! Э, ҳайдайман бунақа итни!

Хотин ҳам шовқин солибди:

– Бу шўрликда нима айб? Боринг, шунақа кучукларни дунёга келтирган дадаларига қилинг дўқингизни! Сизни қаранг-у... Қани, ҳайдаб кўрингчи!

Ғафур ошнамит тилини тишлаб қолибди. Ит ҳам хонадондан қувилмабди.

Дарвоқе, орамиздан «горд»ни сўрайдиган биттагина хўжайин чиқди. У бизни техникумга ўқишга даъват этган тенгдошимиз Умарали эди. У техникумни битиргач, Қизилқия кўмир конларида беш-олти йил ишлаб, кейин Қувасойдан бошқа иш топди. Эпчилгина, тилли-жағли ошнамит бирор йил ўтиб-ўтмай, Қувасой посёлкасига раис бўлиб қолди. Ана, бизнинг синфдошлардан ҳам раҳбар чиқди! Лекин, эғнида ўша-ўша мошранг фуфайка, оёғида солдатча кирза этик. Ахир, доҳиймит ўртоқ Сталиннинг сояси «бепоён мамлакат»ни бутунлай қоплаб турган бўлса, пешанамизга офтоб тегмаса, начора... «Горд»нинг хўжайини ҳам топганини жужукларининг оғзига тикар, маошдан-маошгача сўмларини санаб кун ўтказарди.

Демокчиманки, биз ўтган асрнинг эллигинчи-олтмишинчи йиллари ёшлари, гарчи қийналиб, чираниб юриб ўқиб, маълум мутахассисликларни эгаллаган бўлсак-да, аҳволимиз «горд хўжайини»дан баттарроқ бўлса бор эдики, афзалроқ жойи йўқ. Косамиз оқариши жуда қийин кечарди. «Жонажон партия ва ҳукуматимиз» қорнингни тўйғизиб тўйғизмас, очдан ҳам ўлдирмас эди.

Яна ўсмирлик даврларига андаккина қайтай, техникумга кириш учун бўлган биринчи имтиҳондаёқ оёғим осмондан келган бўлсаям, бундан унчалик хафа

бўлганим йўқ. Сабаби, у ерда ўзбек тили ва адабиёти, тарих дарслари умуман ўтилмаслиги, машғулотлар фақат рус тилида ўтишини сезиб қолгандим. Ўйлаб-нетиб ўтирмай, шаҳодатномамни қайтариб олганимнинг боиси ҳам шунда эди.

Мен албатта ўрта мактабни битиришим кераклигини тушуниб етгандим. Ўнинчини битириб олсам, ЎИ, яъни икки йиллик ўқитувчилар тайёрлаш институтида ўқиш мумкинлигини эшитгандим. Лекин, бизнинг Лоғонда ўн йиллик мактаб йўқ эди. Шу боис биздан ўн километрча қуйида жойлашган Аввал қишлоғига бориб ўқишга қарор қилдим. Ва шундай бўлди ҳам. Саккизинчи синфга осонгина қабул қилишди. Ўқишлар бошланди. Лоғон – Аввал ўртасида пиёда қатнашни истисно этганда, ўрта мактабда ўқиш мен учун ҳузурбахш эди. Айниқса, мактаб кутубхонасини айтмайсизми. Ҳар икки-уч кунда китоб олиб топшираман. Кутубхоначи дастлабки пайтларда бундан ажабланиб юрди. Кейин саволга тутадиган бўлиб қолди. «Сен бу китобларни шунчаки варақлаб кўясанми ёки ўқийсанми?». «Ўқийман». «Унда қани, мазмунини гапириб бер-чи?» Мен китоб қаҳрамонлари, ундаги воқеалар ҳақида қисқача гапириб бераман. Бошида бирор тола сочи йўқ, дўпписини бостириб кийиб юрадиган бу одам индамай қараб туриб, «Ғалати бола экансан» деганди. Энг муҳими, айтган китобимни тирхишлик қилмай, топиб бериб турарди.

Лекин, ўрта мактабнинг юқори синфларида ўқиб юрган йилларимда менга озор берадиган воқеалар ҳам содир бўлиб турган. Бу яна ўша математика ва унинг илдизларидан чайлаб чиққан геометрия, чизмачилик ҳамда физика, химия, астрономия... Бу фанлардан менга рози бўлиб уч баҳо қўйювчи меҳрибон ўқитувчим йўқ эди ҳисоб. Ниҳоят, ўнинчини битириш пайтидаги давлат имтиҳонларидан ўтаётган кунларимиз математика ўқитувчимиз Алфия опа доска олдида мум тишлаб турганимда менга шивирлаб айтган

гаплар кулгимни қистатади. «Қ», «ч» ҳарфларини ўзбекча талаффуз қилолмайдиган татар миллатига мансуб бу муаллима математикадан давлат имтиҳони бўлаётган куни: «Ҳақимов, рози бўлиғиз, мин сизга уш қуйаман, ушш... Бугундан мин сиздан қутилдим, сизда миндан қутилдиғиз, литератор...Айй, литератор, литератор...» – деб, айтган баҳосини қўйиб, елкамга қоқиб қўйганди...

Мактабимиз деворий газетасининг ҳар бир сониди менинг шеърӣ машқларим чиқиб турарди. Муаллима опамиз мени шу боисдан гоҳо-гоҳо «литератор» деб кесатиб турарди.

Ўша топда шодликларимга поён йўқ эди! Муаллима опамиз менга жуда катта марҳамат кўрсатганди. «Раҳмат, опа!» – деб ташқарига шошилдим. Мактаб ҳовлисига чиқиб шодлигимдан уч-тўрт ирғишлаб, ёш боладек шаталоқ отиб юбордим...

Ўтган асрнинг эллагинчи йиллари бошларида институтларга ўқишга киришда айтарли қийинчиликлар йўқ эди. Ўрни битирдинми, андақкина лаёқатинг борми, олий мактаблар эшиги очиқ эди. Урушдан тамоман ҳолдан тойиб чиққан, мактаб-маориф, ўқитиш ишлари ўлда-жўлда қолиб кетган мамлакатда ўрта мактабни битирган ёшлар, демаски, бўлажак талабалар миқдори қанақалигини шундан ҳам билса бўларди.

Каминангиз ҳам Фарғона педагогака институтининг ўзбек филологияси факультетига қийинчиликсиз кириб олдим. Талаба бўлишга-ку бўлдим-а, лекин мени ўқишдан маҳрум этиши мумкин бўлган ғовғалар пайдо бўлди. Биринчидан, бошқаларга берилган ётоқхонадан бенасиб бўлибман. Иккинчидан, стипендияга «илаш»мабман. Буни биздан иншо олган ниҳоятда қаттиққўл, бунинг устига жаззаки домламиз бутун курсимиз олдида айтди.

– Нега мен стипендиядан қоламан? Баҳоларим яхши-ку? – эътироз билдирдим домлага.

– Баҳоларингиз яхши эмаслиги учун стипендия олмайсиз. Иншони плус учга ёзгансиз, тушунарлими?

Хоҳласангиз иншонгиздаги хатоларни кўрсатаман. Тўрт жойда вергулни нотўғри ишлатгансиз.

– Плюс уч дегани, тўрт дегани эмасми, ахир?

– Маҳмадоналик қилманг, йигитча, плюс уч дегани минус тўрт дегани. Минус тўртга стипендия йўқ.

Ўша лаънати «плюс уч» мени ярим йилгача азоб-укубатда кун кўришга мажбур қилди. Чўнтакда ҳемири йўқ. Онам ёпиб берган етти-саккизта зоғора нонни белбоққа тугиб, тонг отарларда қайдасан, Фарғона, деб йўлга чиқаман. Илгари Аввалдаги ўрта мактабда ўқиб юрганымда эрталаблари ўн километрча йўл босиб ўқишга келадиган бўлсам, энди шаҳарга машғулотга улгиб келиш учун йигирма километрча юришим керак эди. Буни бемалол уддалардим. Тўғри, кишлоғимиздан шаҳарга олиб борувчи йўловчи юк машиналари бўларди. Лекин уларнинг кўрс шофёрлари ҳеч кимни пулсиз машиналарига олишмас, ўзбошимчалик билан чиқиб олганларни сўкиб-жеркиб тушириб юборишарди. Мен бунақа ҳолга тушишдан ор қилиб, пиёда юришни афзал деб билардим. Бошим қал, дилим нозик деганларидек, нохуш гапга сираям токатим йўқ эди.

Қишки сессияга озиб-тўзиб етиб келдим. Китобдан бош кўтармасдим. Курсдошларимга аралашавермасдим. Улар мени одамови дейишларини сезиб юрардим. Уйдан олиб келинган ўриккоки ва жийдаларни сотиб, ижара ҳақини тўлаб, енгил нафас олардим. Талабаликнинг биринчи йилини битта арманининг поли цемент, бино бўлганидан буён печка кўрмаган пастаккина, ним-қоронғи хужрасида совукдан дирдираб ўтказдик. Юсуфжон деган мактабдош дўстим оёғининг остидан изғирин чиқиб турадиган мана шу хужрада ўпкасини қаттиқ шамоллатиб, оғир дардга чалинди. Афсус, умри қисқа экан...

Қишки сессияга мана шу зах, совуқ чақаман-чақаман деб турган хужрада кўрпага ўралиб тайёрланардик. Армани чолнинг ширинсўз кампири бизга

раҳми келиб, жиндек исиниб олинглар дегандек кенг, шинам, иссиққина хоналарига таклиф қилар, чой ва мураббо билан сийларди.

Хуллас, имтиҳонларга яхши тайёрланган эканмиз. Ўша қаттиққўл домламиз билетдаги саволларга берган жавобимдан мамнун бўлди. Қўшимча саволларга ҳам тўла жавоб олгач:

– Яхши, шоир! Доимо шундоқ бўлинг, – деб, зачёт дафтарчамга «аъло» қўйиб берди. Демак, домламиз институт деворий газетасида чиқиб турадиган машқларимдан хабардор экан.

Ўша куниек қишлоққа қайтиб волидамни «аъло» баҳом билан қувонтирдим. Эртасига яна зоғараларни белбоққа тугиб, шаҳарга, институтга ошиқдим. Навбатдаги имтиҳонларга тайёрланиш керак эди. Онам менга йўлкира топиб қўйган экан, уни чўнтакка уриб, гузарга, машиналар тўхтаб ўтадиган жойга келдим. Буни қарангки, туни билан қор ёғиб чикқан экан. Пойабзалнинг юза қисмини кўмадиган қор... Менинг оёғимда эса, ўша вақтда русм бўлган оддийгина брезент туфли. Қалинроқ материалга ўхшаш бу матоҳ сал нарсага нам тортиб, шунақанги хунук тусга кирардики, қараб туриб, хафа бўлиб кетардим.

Қиш палласида бирон-бир кимса оёғига илмайдиган ботинкам уйдан чиқиб гузарга етгунимча бўлари бўлганди. Гузарда тўпланиб олиб, гурунглашаётган беш-олти чоғли одамларга яқинлашиб, салом бердим.

Элда дўст бошингга қарайди, душман оёғингга деган гап бор. Гурунглашиб турганлардан биттаси менга тез-тез қараб қўяётганини сездим. Нима, раҳми келяптими, ёки бўш келма, астойдил бўл йигитча, димоқчими?

У тўпдан айрилиб чиқиб, ёнимга келди. Бутунлай нам тортиб, туси ўзгариб кетган туфлимга қараб, бош чайқади.

– Шу аҳволда ўқишинг шартми? Сичқон сиғмас инига...

Бошимга, ногоҳ кон тепди. Одобни йиғиштириб кўйдим.

– Шу ахволда ўқишим шарт! Сичқон сигмас инига дегандек!

– Вой-вўй, – деди суҳбатдошим чағир кўзлари кинидан чиккудек бўлиб, – жуда ғалати зот экансан-ку! Ўғит қилса... Билганингни қил!

– Жуда ғалати зотман! Айб иш қилсам, кейин ўғит қилинг! – дангал жавоб бердим.

Бир зумда ранги ўчиб кетган суҳбатдошим афтимга қараб, астоғфурулло деди-да, нари кетди. Мен совуқданми, ғазабданми, титрардим.

Даврадан Инъом тоға деган оксоқолроқ киши ажралиб чиқиб келиб, оҳиста деди:

– Лекин, Тўхта карандани бопладинг. Бу авлақ ҳар куни эрталабданоқ бирор кишига сассиқ гап айтмас, хотини талоқ бўлади. Бунақалардан хафа бўлма, ўқишингни ўқи.

Кўнглим бузилиб кетди. Тўхта каранда деган ҳалиги одам қишлоғимизда гапчилиги, кимнинг хотини қанақалиги, кимнинг боласи кимга ўхшашлиги ҳақидаги олди-қочдиларни хангоматалаб одамларга шивирлаб гапириб, ҳаммани оғзига қаратар, кимдир унинг фитна-фасод гапларини жон-жон деб тингласа, бошқа бировлар этагини қоқиб, туриб кетарди. Лекин унинг ёқасидан олиб, шошма, нега, менинг ҳонадонимга тил теккизяпсан дегувчи мард негадир топилмасди. Бу оғзи полвон каранда қаттиқ гапни эҳтимолки умрида илк марта мен тирмизакдан эшитгандир. Мен ҳам биринчи марта ёши улуғ одамга сапчиган эдим.

Каминангиз ёши элликларнинг, у ёқ-бу ёғидаги ҳамма одамларни ақлли, гапирган гаплари биздақалар учун койда деб биларканман. Кейинчалик англаб етсам, масалан, йигирма ёшлардаги овсар олтмишга етгандаям овсарлигича қоларкан. Агар у бирор жойда ўқиб, «илмли» бўлсаям...

Мен умримнинг деярли қирқ беш йилини чўнтагимга журналист блокнотини солиб юриб, ёзувчи билан ўтказганман. Бу орада кимларни кўриб, кимлар билан мулоқотда бўлмадим... Улуғ олимлар, адиблар, рассомлар, бастакорлар билан суҳбатлашган пайтларимда яйраб кетардим. Уларга ҳавас ва хайрат билан боққан пайтларим кўп бўлган. Бироқ эллик йилдан бери қалам тебратиб, ўнлаб китоблар нашр эттирган бўлсам-да, юқорида айтиб ўтилган улуғ зотларнинг синчалоғидек гап ҳам эмаслигимни эътироф этишим керак. Лекин тан бериш керак бўлган зотларга тан бериш шарт деб биламан.

Мен бу ўринда кўпроқ илм аҳллари, қалам соҳиблари ҳақида гапирмоқчиман. Лекин, гўзал фазилатли илм аҳиллари орасида ғалати қараш-у, фикрлари билан кўзга ташланиб турадиган айрим «аллома»ларни ҳам учратиб, ғайритабиий тутумларини кўриб, бу қанақаси бўлди деб, ҳафсалам пир бўлган пайтлар ҳам бўлган.

Қискаси, негадир илмга аралашиб қолган, ҳатто ҳавас қилгудек илмий даража-ю мансабларга эришган баъзи шахслар ҳақида ҳам ўз фикрларимни билдириб ўтмоқчиман. Бу дунё кенг, унга яхшиям, ёмонам сиғади. Лекин, бу ёруғ олам худди энасидан қолгандек унга бошқаларни сиғдирмасликка аҳд қилганлар, на-доматлар бўлсинким, озмунча эмас экан.

Кундош кундошни заҳарлаб улдирса, ёки ашулачи ашулачига сурма ичириб, унини ўчирса, бунга афсусланиш мумкин, лекин унчалик ҳайрон бўлинмайди. Чунки дунё дунё бўлганидан буён аҳвол шу. Бунга кўникиб ҳам кетганмиз. Аммо, ёзувчи ёзувчига, олим олимга кундош эмас-ку. Нега улар тинмай бир-бирининг тагига сув қуяди, нега бир-бирининг бошини ейди? Нега бир-бирини инсульт, инфаркт қилиб гўрга тикади? Абдулла Қодирий билан Усмон Носирларни абадий музликларга бадарга қилишгани, Ойбекни тўшакка миҳлаб, худо берган тилидан айиришга-

ни, Абдулла Қаххорнинг бошига ҳам ўшандоқ қора кунларни солишга интилишгани каммиди? Нега булар бир-бирига бунчалик тиш қайрашар экан-а?

Булар – ёшлигимда бошимда тинмай айлангувчи, лекин қоникарли жавоб топилмаган саволлар эди. Бунақа «нега, нега»ларга кейинчалик жавоб топдим. Аниқроғи, олис вилоятда яшаб, баҳоли қудрат қалам тебратаётган мендек оддий қаламкашга ҳам тиш қайрагувчилар, пайимни қиркувчилар борлигини билганимдан кейин... Мен уларнинг арпасини хом ўрувдимми? Ҳа, майли, бу масалага ҳали яна қайтаман.

...Тўхта каранданинг мутлақо ўринсиз, совукдан совуқ танбеҳи қишки сессиянинг навбатдаги имтиҳонларига тайёргарлик кўраётган кунларимда ҳам менга тинчлик бермас, лекин хаёлимда «қараб тур ҳали...» деган қасосга, даъватга ўхшаш бир гап айлангани-айланган эди. Рости, тили тийиксиз бу одамдан ўч олиш ниятим йўқ эди. Лекин, ҳали ҳеч ким бўлмасам-да, ким эканимни бир кўрсатиб қўймоқчи эдим. Назаримда, ўша ойларнинг ўзидаёқ бунинг удасидан чиқдим. Қишки имтиҳонларни фақат «аъло» баҳоларга топшириб, факультет аълочилар тахтасида суратим пайдо бўлди... Буни қарангки, Тўхта каранданинг ўнинчини мен билан битириб, химия факультетига кирган Одил исмли ўғли қишки имтиҳонда учта фандан «ёмон», битта фандан «ўрта» олиб, ўқишни давом эттириш ҳуқуқидан маҳрум бўлди. Одилжон яхшигина ошнаимиз эди. Унинг бу аҳволига жуда ачиндим. Келгуси йили аллақайси техникумга кириб олди.

Кимсан, энди олий ўқув юртининг аълочи студентиман! Шеърлий машқларимни институт ижодкорлар тўғарагида ўқийдиган бўлиб қолдим. Вилоят газетасида «Охунжон Ҳакимов» имзоси билан шеърлар босила бошлади. Қишлоғимизда мени фалончи шоир бўпти деган шивир-шивирлар эшитила бошлаганидан бохабар эдим. Энг муҳими, биринчи стипендиядан она-

гинамга бир кўйлаклик чит, битта кўкиш дока шол рўмол обкелиб бердим. Вой, ўшанда онамни қувониб дуо қилганлари... Йўқ, совға учун эмас, ўғлининг қаторга кириб бораётгани учун...

...ТЕМИРДАН ТИШ КЕРАК

Шундай қилиб, 1956 йилнинг июлида институтни битириб, газетчи бўлиб қолдим. Лекин, худди ўша кунлари бошимга оғир мусибат тушди. Онаизорим дунёдан кўз юмди. Ишлаб, пул топиб, онамни кафтимда кўтариб юрмоқчи эдим. Бир умрлик орзум ушаламади. Ўз-ўзимга энди ким учун ишлайман, пулни нима қиламан деган савол берардим. Бир куни шаҳар ҳарбий комиссариатига бориб, ҳарбий хизматга бормоқчиман, олинглар дедим. Қошларигача сап-сарик, кўккўз капитан менга энсаси қотиб қараб, «Чокнутиймисан? Кузда ўзимиз чақирамиз», – деб, кабинетдан чиқарворди.

Волидамни эслаб, пана-пастқамларда йиғлаб юриб, бора-бора бу жудоликка ҳам кўникдим. Газета идораси тапир-тупир жой экан. Ишга шўнғиб кетдим. Лекин, шеърлар битишдан чарчамас эдим.

Ўша пайтларда Республика ёзувчилар уюшмасининг Фарғона вилоят бўлимида адиб, раҳматли Самиг Абдуқаҳҳор раҳбар бўлиб ишларди. Бир куни унга бир даста шеърларимни кўрсатган эдим, ўкиб чиқиб, «Э, Охунжон, балосан-ку!» деб қолди. Қувониб кетдим. Самиг ака ўнтача шеърларимни танлаб олиб, буларни «Шарқ юлдузи»да сенга оқ йўл тилаб чиқартираман деди. Раҳмат, дедим. Лекин, гапларига ишонқирамадим. Сабаби, вилоятда яшовчи ёш шоирнинг шеърларини республика газеталари аллақандай баҳоналар топиб босмаяпти-ю, «Шарқ юлдузи»дек етакчи журнал босарканми?

Лекин, Самиг ака айтганини қилди. Журналнинг эллик еттинчи йил май сониди «оқ йўл» билан бир

туркум шеърларим босилиб чикди. Нокамтарлик бўлса ҳам айтиб кўяй. Бу туркум анча шов-шувга сабаб бўлганди. Матбуотда мен ҳақимда ўзбек шеърлятида янги нафас деб ёзишди. Бир талай газеталар мен билан қизиқиб қолишди. Шеърларим энди ташкил топган телевидениенинг ҳам назарига тушган экан, мен ҳақимда мўъжазгина кўрсатув беришди. Номдор тележурналист Элбек Мусаев билан ўшанда танишгандим.

Элбек Мусаев Тошкент телевидениесининг қалдирғоч журналистларидан бўлиб, эл оғзига тушган «Оталар сўзи – ақлнинг кўзи», «Телевизион миниатюралар театри» сингари кўрсатувлар асосчиларидан бири эди. Бағри кенг, истеъдодли ижодкор билан қадрдонлашиб кетдик.

Бадий ижодда ишларим бир қадар юришаётган эса-да, журналистикада бошимда тез-тез таёқ синиб турарди. Сабаби, газета шоирлигини тан олмас экан. Унга «материал» керак. «Оператив бўл! Янгилик топ! Давр муаммоларини кўтариб чик! Замондошларимиз ҳақида очерк ёз! Эскилик сарқитларини фош қил! Фельетон ёз! Меҳнаткашлар хатлари билан ишла! Навбатчилик қил!» Уфф... – деворардим юрагим сиқилиб. Мен эса, шеър ёзишни истардим.

Бир томонинг тўқис, бир томонинг кемтик... Ҳаммадаям шунака бўлса керак. Ўшанақа кунларнинг бирида редакциямизга ёш шоир Йўлдош Сулаймон келиб кўшилди. Мен уни талабалигидан билардим. Очиқ чехра, доим кулиб турувчи, андек тўпори, самимий йигит жамоага тезда аралашиб кетди. Уни корректурага ишга олишганди. Мен ўзимнинг индамас ва одамовилигимни билардим. Йўлдош Сулаймон эса, бир қоп ёнғоқ эди. Фейл-атворимиздаги номутаносибликка қарамай, биз қадрдонлашиб кетдик. Орадан бир-икки ой ўтар-ўтмас, сафимиз яна битта ёш шоир билан кенгайди. Бу – наманганлик ёш қаламкаш Эрмамат Нурматов эди. У ҳам менга ўхшаш ориқ, юв-

вошгина йигит экан. Худди ўша кунлари редакцияда башанг кийинган, юриш-туриши билан биздан кескин фарқ қиладиган, жингалак соч бир йигит ҳам пайдо бўлди. «Бунча олифта бўлмаса» деб ўйлардим ичимда. У бўлажак драматург Муҳаммад Хайруллаев эди. Йўқ, унақа олифталардан эмас экан. Иноклашиб кетдик. Дилкаш йигит экан.

Биз ёшлар ғайратли бўлсак-да, журналистикада ҳали тажрибасиз, гўргина эдик. Газета юқорида айтиб ўтганимдек, муттасил тезкор мақолалар, танқидий чиқишлар, ташаббус талаб қилар, биз янгилар эса, кўпроқ шеър хикоялар ёзишга интилардик. «Газета бир кунлик, бадий ижод тарихда қолади» – миямизга шу фикр ўрнашиб қолганди.

Абадий нарса камдан-кам ҳодиса, ҳамма нарса ўткинчи эканини қайдан билибмиз. Лекин, биз «тарихда қоладиган» нарсаларимизни завқ шавқ билан ёзардик. Шу боис, редакция топшириқларини бажаролмай қолган пайтларимиз ҳам бўлиб турарди. Шунақа пайтларда феъли тор, ўзидан зиғирдек куйироқда турувчилар билан такаббурларча муомала қилувчи масъул котибимизга худо берарди. У ҳафтада бир бўладиган «летучка»ларда:

– Ёшларга эътибор, ёшларга эътибор деймиз. Хўш, ёшлар нима қилиб беряпти ўзи? Вазифаларини бажаришяптими? Йўқ, буларга шеър, хикоя, драма ёзиш бўлса! Нима ўзи бу, вилоят партия газетасими ёки аллақандай шоиру ёзувчилар газетасими? – дея биз ёшларга ўқрайиб қараб кўярди.

Икки гапнинг бирида «бу партия газетаси» деб, бошқаларга дакки бериб турувчи бу куруқ одамнинг гапларини газета раҳбарияти маъқулламай иложи йўқ эди. Масъул котиб бизни худди синфий душманидек биларди. Биз ҳам уни жинимиздан ёмон кўришимизни сезарди. Бунақа «ит-мушук»ликдан биз ёшлар кўпроқ жабр кўрардик. Биз ёзган мақола, очерк, лавҳа ва шеърлар унинг ғаладонида ойлаб ҳаракатсиз қолиб

кетарди. Алам ўтганиданми, худди шу маънода икки сатр шеър ёзгандим:

*Котибники босилади бирпасда,
Бизларники ойлаб ётар қафасда...*

Дўстларим буни ўқиб роса кулишди. Кимдир бит-таси бу сатрларни машинкада кўчириб, котибнинг столидаги ойна остига қўйиб қўйибди.

Ана ундан кейин кўринг томошани... Масъул котиб икки сатргина шеър битилган ўша қоғозни ҳар биримизнинг тумшуғимиз остида силкитиб, роса бақир-чақир қилди. «Эпласаларинг сенлар ҳам ёз! Қўлларингдан келса ишланглар газетада. Сенларнинг биттангдан ҳам журналист чиқмайди! Сенлар педагогсанлар! Бориб ўқитувчиликларингни қилсаларинг бўлмайдами? Тошкентдан бир гуруҳ профессионал журналистларни ишга таклиф қиляпмиз. Яқинда келиб иш бошлашади. Ҳамманг мактабдан иш топинглар! Бу ер бездарнийларнинг ўрни эмас!».

Мана шу кейинги сўзларига чидаб туриб бўлмади.

– Ундай бўлса, – дедим секингина ўрнимдан туриб, – сиз ҳам масъул котибликни топшириб, бошланғич синфларда иш бошларкансиз-да... Ҳа, айтгандай, педбилим юртидаги чала қолган ўқишингизни битириб, кейин...

Зуғумкор акамиз шиддатли қўл ҳаракатларини тўхтатиб, менга тикилиб қолди. Унинг ранглари оқариб кетган, лаблари титрарди. Мен гап билан унинг жон-жонига ургандим. Бу куруқ олифта биздақалар олдида шовқин-сурон, дағдаға билан юрса-да, таги пуч эди. Педбилим юртига сиртдан ўқишга кирган бўлса-да, уни ташлаб кетганидан хабардор эдим. Аммо, газетчи сифатида унда бошқаларга насиб этмаган битта жиҳат, яъни газетани макетлаш қобилияти бор эди. Бундан ташқари иккита рақам, биттагина исму шариф бўлса бас, пуфлаб шишириб «очерк»лар ёзиб ташлайверарди. Бу «қобилият»ига шовқин-сурони ҳам қўшилиб, редакциянинг «лидери» бўлиб қолган эди.

– Кейин гаплашамиз! – деди у менга бир ўкрайиб олиб, – кейин! У шундай деб, тарс-турс юриб чиқиб кетди. Бу нусхага гап қайтариб қўйиб, бошим балога қолди. Бир ўзим бўлсам кошқийди, бошқаларга ҳам жабр қилдим. Гап шундаки, Муҳаммад Хайруллаев билан каминангиз уй-жойсизлардан бўлиб, редакциядаги ёғи чиқиб кетган диванларда газета тахламларини ёстик қилиб тунардик. Хотинлари билан кир-пичок бўлиб, уйларидан қувилган қирқ-қирқ беш ёшлардаги яна икки ҳамкасбимиз ҳам шу ерни макон тутишган эди. Бехосдан муҳаррир тўртовимизга бугундан бу ерда тунаш йўқ, ҳаммага ўхшаб квартирада турасизлар деб қолди. Маълум бўлишича, масъул котиб газета раҳбарияти олдига «Бу ер партия газетаси биносими ёки аллақандай шоиру уйидан ҳайдалган ахлоқсизлар ётоқхонасими?» – деган масалани кўндаланг қўйиб, бизни ётоғимиздан жудо қилишга эришган экан. Ярамас, биздан қасд олиш йўлини ўйлаб топганини қаранг.

Муҳаммад Хайруллаев эпчилгина экан. Ўша кунини ёқ квартира топиб, жойлашиб олди. Уйидан ҳайдалган яна битта ҳамкасб акамиз ҳам жанжалкаш хотинининг олдига бош эгиб бориб, тиниб-тинчиб кетди. Мен билан битта газетачи акамиз кўчада қоддик. «Бозорнинг олдида карвонсарой бор, – деб қолди у, – битта танишим ўша ерда паттачилик қилади. Квартира топгунча ўша ерда турамыз. Юринг».

Ҳар қалай ишимиз ўнгидан келди. Биз карвонсаройда икки кунча яшаб, бу ерни зудлик билан тарк этдик. Сабабини айтадиган бўлсам, бу ерда икки кун тунаган бўлсак, кечаси билан гоҳ у, гоҳ бу ерим қичишиб, туни билан қашиниб чиққандим. Эртасига эрталаб туриб, оқ тусини аллақачонлар йўқотган, ўт-бети сузилиб кетган чойшабни текислаётсам, икки-учта... ўрмалаб юрган битларга кўзим тушди! «Манавиларга қаранг! – дедим ҳамхонамга.

Хайр-маъзурни нася қилиб, бу ердан бутунлай чиқиб кетдик. Мен Қувасойга, опамникига қараб чопдим. Кийимларни алмаштириб, яхшилаб ҳаммом қилмасам бўлмасди.

Эх, карвонсарой карвонсарой экан-да...

Мана, институтни битирдим, кимсан, фалончиписмадончиев деган ёш шоирман, энди маза қилиб яшайдиган даврим бошланди деб хом ҳаёл суриб юрган эканман.

Ўша куни пешиндан кейин бош муҳаррирдан жавоб сўраб, шеригим икковимиз квартира ахтаришга тушиб кетдик. Охири бизбоп жой топилди. Уй эгаси бизни бир томонга сал тоб ташлаб турган чоккина болахонага бошлаб чиқди. Биздақалар чидаб яшаса бўладиган хона экан. Қишда печка ёқасизлар, ўтиннинг ғамини енглар, деди уй эгаси бўлмиш кекса аёл.

Буни эзмаланиб ҳикоя қилишимдан муддао шуки, кунларнинг бирида мана шу торгана лойшувоқ кулбада шундақанги қиёмат-қасрат бўлиб ўтдики, бу мен, соддадилгина йигитчанинг кўзларини катта очиб, одамлар ҳақидаги фикримни ўзгартириб юборди.

Гап шундаки, менинг хужрадошим уч-тўрт йилдан буён хотини билан ит-мушук экан. Ўртада икки фарзанд бўлса ҳам, ҳар йили беш-олти бора бир-биридан, йироклашиб, яна яқинлашишар, ўртада ғиди-биди янгиланса, эр чопонини елкага ташлаб, яна хотиндан қўл силтаб чиқиб кетаркан. Аёли билан бўлган навбатдаги шиддатли «жанг»дан кейин каминангаз шу акамиз билан ҳамхона бўлганди.

Хужрадошим маҳаллий газетанинг тезкор қаламкаши эди, бирпасда очерк ҳам, мақола ҳам, шеърлар ҳам ёзиб ташлайверарди. Бошқалар билан муомала-муносабатда ҳам рисоладагидек йўл тутарди. Хужрага кўчиб келганимиздан кейин орадан бирор ҳафта ўтар-ўтмас, акамизнинг ҳеч кимга маълум бўлмаган «қирра»си борлиги билиниб қолди. Бу ҳақда унинг ўзи гап очди:

– Ука, бугун ишдан кейин бир-икки соат шаҳар ай-ланиб келасиз, илтимос...

– Ҳа, тинчликми?

– Тинчлик. Битгаси келмоқчийди, шунга...

– Майли-ю, лекин, аёл киши келадиган бўлса, қанақа бўларкин? Кампирпошшо уйга аёл зоти кадам босмасин, деганди-ку.

– Бу ёмон аёллардан эмас. Унга уйланаман. Буни уй эгасигаям ўзим тушунтираман.

Хўп демасдан бўлмасди. Ахир, одам-одамни тушу-ниши керак-ку.

Икки соатни ўтказиш мушкул бўлди. Кинога кир-дим, кейин кўчада яна бирор соат сандирақлаб юриш-га тўғри келди. Хужрага келсам, шеригим хурсанд. Одамшинаванда, бағри кенг йигитсиз деб, мени мақ-таб қўйди. Эртасига эрталаб нонушта қилиб ўтириб:

– Бугун қишлоғингизга бориб, бирор кун ётиб кел-сангиз қалай бўларкин? – Анави опангиз келиши ке-рак эди. – Маслаҳатлашиб олиш учун...

– Қаерда ётиб келаман? – дедим ҳайрон бўлиб.

– Уйингизда-да...

– Уйимни амакиваччамга берворганман.

– Нега берворгансиз? – ҳайрон бўлди ҳамхонам.

– Амакиваччам бир куни менга «Мана шу уйинг-ни менга бергин, ука, кеннойинг ҳар йили туғавериб-туғавериб, ҳаммаёқни болага бостирворди. Буларни қаерга сиғдиришга ҳайронман, деб илтимос қилувди, раҳмим келиб...

– Ана холос! Сизга кимнинг раҳми келяпти? Кўн-гилчанглик ҳам эви билан-да... Вой, кўчада қолган шўрлик бойвачча-ей! Бўпти, бормаи қўяқолинг, – деди ҳамхонам маъюс тортиб.

– Майли, – дедим кулгим кистаб, – агар туни би-лан маслаҳатлашиб чиқадиган бўлсаларинг, майли, қишлоққа борганим бўлсин. Лекин бундан буёғига маслаҳатни кундуз кунларига режалаштирасизлар. Шу шарт билан...

Роса кулишдик. Лекин, ҳамхонам янги маҳбубаси висолига етолмади. Ҳатто, Фарғонани тарк этишга тўғри келди. Бунга хотини билан сира кутилмаганда содир бўлган воқеа сабаб бўлганди. Ўша кунларнинг бирида ҳамкасб акамиз, мен ва унинг бўлажак қайлиғи учовлон болахонамизда гаплашиб ўтирсак, ёғоч зинапоядан шоша-пиша кўтарилаётган аёлга кўзим тушиб қолди. Кўзлари кинидан чиқай-чиқай деб турган, ранги оқариб кетган аёл хонамизга бостириб кирди ва «Ҳа, бузуклар, шаттамисизлар?» деб бақирганча бўлажак келинчакка ташланди. Хужумкор аёл манави акамизнинг хотини эканини дарҳол сездим. У жингалак соч, гўзал аёлнинг сочидан маҳкам ушлаб олиб, торткилай бошлади. Оғзидан энг хунук ҳақоратлар отилиб чиқар, жабрланаётган аёл эса, чинқириб, унинг чангалидан чиқишга уринарди. Биз икки эркак икки аёлни ажратишга уринардик. Ниҳоят, каминангиз маъшуқа жувонни аламзада опанинг кўлидан кутқариб қолдим. Сочлари тўзгиган, ёкавайрон жувон қафасдан кутилган қушдай ташқарига отилди...

– Ҳа, бузукларнинг томошабини! Сени биламан! Шоир бўламан деб юрган қишлоқисан! Сениям анавинга кўшиб, Хрушчевга ёзаман, газетадан ҳайдатаман! – деб бақира бошлади.

Хонани тарк этмасам бўлмасди. Аёлнинг кетишини пастда кутиб турдим. Ҳамхонам хотинини бир амаллаб кўчага чиқариб юборди. Кейин болахонага кириб келиб, сим каравотга оғир чўкди.

– Яна обкомга боради. Яна муҳокама бўламан, жонимдан тўйиб кетдим, – деди у овози қалтираб. – Ишдан ҳайдатмасдан қўймайди. Ух... – Сизниям юмдалаб олармикин деб кўрқовдим... Энди сизниям кўшиб ёзади. Мен ҳозир келаман, – деб пастга тушиб кетди. Кўчадан тездагина қайтди. Кўлидаги қоғоз халтадан бир шиша вино, ярим буханка нон ҳамда учтўрт дона тузланган бодрингни олиб дастурхонга қўйди.

– Ўтиринг, ичамиз, – деди секингина.

– Мен ҳечам ичмаганман. Тор-мор этилганингиз учун ўзингиз ичинг.

– Э, ука, ука! Бу хотин мени ҳар йили уч-тўрт марта талаб тор-мор қилади. Мен сиздек беозор укамизга яхши қайлик ато этиши учун ичмоқчиман.

Вужудимдан илиқ бир нима ўрмалаб ўтгандек бўлди. Беихтиёр курсидан жой олдим. Акамиз вино лиммо-лим пиёлани қўлимга тутқазди.

– Қани, олдик! Сизга сочи эмас, ақли узун қайлик буюрсин!

Мен шу вақтгача ичкиликнинг кўчасидан ҳам ўтмаган эдим. Боре, деб пиёладагини охиригача симириб юбордим. Винонинг қандайдир хузурбахш кучи миямга урганини ҳис этдим.

– Келиб-келиб шу жиннибашара хотинга уйланганингизни қаранг! – дедим ўзимни дадиллашаётганимни сезиб, – бошқаси қуриб кетганмиди?

– Қуриб кетгани йўғиди, – пиёлаларга винодан қуяётиб жавоб қилди улфатим, – бу хотин ҳам сиз айтгандақа жиннибашараям эмас, сочлари тиззасига тушадиган, кўча-кўйда ерга қараб юрадиган ибוליгина қиз эди.

– Нега бўлмаса...

– Олдин манавини ичволайлик, кейин айтиб бераман, – деди ҳамсуҳбатим, – олдингизми? Бу бошка гап... Хўш, биз бир-биримизга ёкиб қолдик. Қиз кўшни ташкилотда бухгалтер бўлиб ишларди. Мен онамга бор гапни айтиб, шу қизга уйланаман дедим. Дадам майли, деди. Лекин, онам аввал қизниям, унинг ота-онасиниям кўриши кераклигини айтди. Шундай қилиб онам, у-бу баҳонасида бўлажак қудаси-ю, келинини бир-икки кўриб келди. Учинчи келишида йўқ, бўлмайти деб туриб олди. Мен бўлади дедим. Онам катъиян: у сенга хотин бўладиган қиз эмас, кўнглим сезяпти. Сенга яхши жойдан топиб қўйганман деб ёлворди, кўз ёши қилди. Лекин, мен аҳмоқ ўз билганим-

дан қолмадим. Тўйимиз тўйдек бўлгани йўқ. Қани, манавини обкўяйлик...

Яна ичиб юбордим. Негадир жазавага тушиб, столга зарб билан муштладим:

– Хотин зоти шунақа бўладиган бўлса, бу дунёдан хотинсиз ўтаман!

– Ҳай-хай, хай! – деди менга мастона кўзларини тикиб улфатим, – ўзингизни босинг, ука! Дунёда аёл зоти орасида яхшилариям кўп. Фақат ота-онангизга кулоқ солинг, менга ўхшаб ўзбошимчалик қилманг.

– Менинг ота-онам йўқ, ғирт етимман, – дедим овозим калтираб.

– Она ўрнида опангиз бор-ку, ахир. Опангизга кулоқ солиб, айтганларини қилинг. Ҳа, айтмоқчи, олдингизга келиб-кетиб турган қизларни биламан. Биттасиям бўлмайди... Чиройликка учманг. Чиройлиларнинг ўзига яраша ҳунарлари бўлади. Мен кўрган кунларни сиз кўрманг, деяпман-да...

Кайфу сафо ичида қилинган насихат кулоғимда қолган экан. Мен бир аламзада ҳамкасбимнинг шахсий ҳаётидаги аччиқ тажрибалардан тўғри хулоса чиқара билдим. Сутдан оғзи куйган менинг ҳамхонаму, лекин, қатикни мен пуфлаб ичдим. Олдимга турли баҳоналар билан келиб-кетувчи қизлардан ҳар хил ваз-қарсонлар билан узоқлашдим. Ўшалардан бири мени қарғаб хат ёзганди. «Илоё иловандо, худоё худовандо, сизга бирортаям қиз тегмасин!»- деб тугалланганди ўша хат. Анча вақт ваҳима ичида юрдим. Мени қарғиш урса-я... Йўқ, урмади. Мен уни алдаб кетибманмики, қарғиши тегса? Бечора қизгина... Тенгинг чиқиб қолар!

Хотиндан куйган акамиз айтганидек, оби-ҳавоси соғлом, оқил одамлар хонадонига куёв бўлдим. Майли, бу ҳақда кейинроқ.

Сира тўхтамай ўтувчи нарса – вақт экан. Газетада ишлай бошлаганимгаям икки йилча бўлиб қолганди. Шу давр ичида газетачиликка унчалик ҳушим йўқлигини сезиб қолгандим. У туманга бор, бу туман-

га бор; у механизатор хакида ёз, бу район рахбари мақоласини уюштир, туни билан газета ўкиб, навбатчилик қил... Мен эса, бадиий китоблар ўқиш, шеърлар ёзишга ташна эдим. Лекин, «партия газетаси» деб аталмиш тинмай айланиб турган тегирмон ижод учун ажратилган вақтларимни ҳам муттасил ямламай ютарди .

Сиқилиб, уф тортиб юрардим, Яхшиям ёнимда дилкаш дўстим Йўлдош Сулаймоннинг борлиги. У билан гаплашиб, гапимиз тугамасди. Бўлажак истеъдодли адиб ишлаб чарчамасди. Журналист сифатида топқир ва тезкор эди. Тарихий мавзуларда кўп ёзар, Кўкон тарихи, турли даврлар арбоблари хакида ёрқин очерклар битарди. Й. Сулаймон узокни кўзлаб бу мавзуга кўпроқ мурожаат қилиб туришини кейинроқ сездим. Адибнинг қатор роман ва қиссаларининг дунёга келишига ана шу дастлабки очерклар асос бўлган десам, хато бўлмас. Демак, у келажакда йирик эпик асарлар ёзиш учун ҳозирлик кўраётган экан.

Ўшандок кунларнинг бирида Йўлдош Сулаймон иккимизнинг ҳаётимизда кутилмаган воқеа содир бўлди. Бир куни Адҳам Ҳамдам биз ишлаб ўтирадиган каттакон хонага академик шоир Ғафур Ғуломни бошлаб кириб қолди. Ғафур ака гавдали, юзи чўзинчок, серҳаракат, қувноққина одам эканлигини унга замондош таниш-билишлар, жуда кўп сонли мухлислари яхши билишарди. Бизнинг рўпарамизда кутилмаганда ўша улуг сиймо пайдо бўлганди. Адашмасам, у ёқаси гулдор украинча кўйлақда, чаккасида тошкентча дўппи кўндирилган, кўзлари ёниб тургандай эди.

Йулдош Сулаймон, мен ва яна бир қанча ходимлар шоирга ҳайрат билан боқиб, худди мактаб болаларидек тик туриб олган эдик.

Ғафур ака юзида ним кулги, биз билан бош ирғаб саломлашиб чиқди. Адҳам Ҳамдам бизни у кишига бирма-бир таништириб чиқди:

– Манави йигит Йўлдош Сулаймонов, болаларга қизиқ-қизиқ шеърлар ёзади. Очеркниям қотиради.

Манави паканароғи Охунжон Ҳақимов. Агар механизатор ҳақида мақола ёзиб кел деб топшириқ берсак, муҳаббат ҳақида шеър ёзиб келиб, бошимизни котиради. Шунақа киликлари учун ишдан ҳайдамоқчи ҳам бўлди-у, лекин ўта содда, одобли йигит. Ҳа, айтмоқчи, «Шарқ юлдузи» журналининг май сонидан унга оқ йўл тилашиб, бир даста шеърларини босишди. У шеърлари ҳам муҳаббат ҳақида, ўлдим-куйдим...

Ғафур Ғулом менга қизиқиш билан қараб қолди.

– Ҳа, Охунжон сенмисан? Журналдаги шеърларингга кўзим тушган. Интимликка мойилсан. Дуруст, дуруст. Ўзинг кетмон сопидек бўлсанг ҳам, ашуланг катта... Менга қара, шоир бола, кўпроқ кимларни ўқийсан?

– Ҳамид Олимжонни, Сизни, Уйғунни, – дедим бир оз довираб,

– Классикаларимизни кўпроқ ўқисанг, янаям яхши бўларди, – деди Ғафур ака, – кўлингдаги қанақа китоб?

Китобни Ғафур акага бердим.

– Степан Щипачев, – дедим, – ўрисчаси...

– Ўзбекчаси ҳали йўқ, – деди Ғафур ака «Лирика»ни варақлай туриб, – сенга интимлик мана шу Степандан юққан. Интим лирика ширин нарса, маза қилиб ўқийсан, – китобни менга қайтариб бераркан кўшиб қўйди Ғафур ака. – Лекин ҳаётда ширин нарсадан кўра аччиқ нарса кўп, жуда кўп... Шунини унутма. Ҳаётга чуқурроқ қара, ижодда кўламни кенгайтир, бежамай ёз. Шунда ютасан...

Бу гапларни менга буюк қалам соҳиби эллик еттинчи йилнинг ёз ойларида айтган эди.

Ғ. Ғуломнинг каминангизга андаккина эътибори, танқид аралаш бўлса-да, илиқ гаплари, бир-икки дақиқалик маслаҳати руҳий оламимни бутунлай ўзгартириб юборгандай эди. Тўғри, то бу суҳбатгачаям мен ҳаётда азоб-уқубатлар ўйлаганимдан ҳам кўпроқ эканини сезардим, одам боласи ғам-андух, хўрлик,

адоксиз кийинчиликларни бошдан кечириш учун дунёга келадими ўзи деб ўйлардим. Бу ижод иштиёкида қўлга қалам олиб, шеърят оламига эндигина кадам босаётган ҳали ғўр, тажрибасиз, ҳаммани яхши деб ўйлаб, ҳаммадан яхшилик кутадиган соддадил йигитчанинг кўнглидан ўтиб турувчи гаплар эди. Бизга олий мактабда таълим беришганидек, ич-ичидан ириб-чириб бораётган империализмнинг ҳадемай куни битади, бутун дунё пролетарлари бирлашади, бутун-бутун қитъалардаги мазлум халқлар империализм занжирларини парчалаб ташлаб, озодликка чиқадилар, одам одам устидан ҳукмронлик қилиши бутунлай барҳам топади. Ҳамма жойда гўзал ва чароғон ҳаёт қарор топади. бизнинг бепоён мамлакатимизда эса тўкин-сочинлик, ҳар ким эҳтиёжига яраша... – деб ҳаёллар сурардик. Шўролар мафқураси бизни ана шундай жаннатмонанд ҳаёт яратиш учун муттасил равишда қаҳрамонона меҳнат қилишга даъват этарди.

Радио, телевидение худди шу мазмунда «сайрарди», газеталар шу ҳақда ҳайқирарди. Халқ орасида юрган агитатор, пропагандист, лектор деб аталмиш «тўтиқушлар» ҳам худди шу ҳақда соатлаб сайрашдан чарчашмасди.

Ўз хашагини ўзи очувчи, яъни ўз хатолари ёки бемаънигарчиликлари ҳақида очиқ-ошкор гапирувчилар ҳадеганда топилавермаса керак. Лекин, каминангиз шундай қилишга журъат топди. Шўролар журналист халқини «партиянинг ғоявий жангчилари» деб атарди. Гапнинг очиғи, мен ва менинг қадрдоним Йўлдош Сулаймон редакцияга «ғоявий жангчи» бўлиш учун эмас, «ижод қозонида қайнаш» учун ишга киргандик. Лекин, тез орада шунга ишончимиз комил бўлдики, газета сенинг шоирлигингням, ёзувчилигингням икки пулга олмас экан. Унинг тўхтамай айланиб турадиган тегирмонига материал керак.

Ҳа, материал! Айниқса, юқори ташкилотларнинг қарорлари чиқиб қолса борми, редакцияда тапир-тупур, югур-югур бошланиб кетарди. «Отклик тайёр-

ла!». «Курувчи номидан бўлсин!». «Чўчкабоқар номидан бўлсин!».

Бунақа топшириклар биринчи галда бизга бериларди. Қани, бажармай кўринг-чи! Шеърга йўнилган қалам қандай қилиб дабдабазлик, ёки қурук хайқирикларга юрсин? Лекин, юришга мажбур эди. Негаки тирикчилик қилишимиз, кун кўришимиз керак эди-ку. Бунинг устига меҳрибоним бўлмиш биттаю битта опам «уйланасан!» деб тиқилинч қилгани қилган эди. Кизик, олаётган маоши қорин билан ўртамиёна кийим-бошга аранг етадиган, турар жойининг тайини йўқ қўли юпқа ёш қаламкашга тузукрок хонадон қиз берармикин? Сабр қилишим шарт эканини яхши билардим. Кўрпангга қараб оёқ узат деган гап ҳам бор-ку... Қолаверса, ҳужрадошим бўлмиш акамизнинг хотиндан кўрган жабрлари кўзимни очиб қўйган эди. Шунданмикин, менга шоир деб қараб, чиройли табассумлар ҳадя этувчи қизларга ҳам эҳтаёткорлик билан қарардим. Борди-ю, шулардан бирортасига кўнгил қўйсам, ана, айтайлик, уйлансам, битта-иккита туғиб бергач, ҳў, анави опамизга ўхшаб юзимни тирнаб, сочимни юлиб юрса-я? Борди-ю, ўша куйган кул касбдошим айтганидек, «скритий жинни»лардан бири бўлиб чиқса-я...

Баъзан хаёлларим ғоятда беъмани эканидан ўзимни-ўзим сўқардим, ўзимга ўзим машҳур ёзувчи ёзганидек «ақлли елим балик» бўбкет-е, дердим. Лекин, барибир тагли-тугли бирорта хонадонга куёв бўламан деган умидим бор эди.

Зайлобиддин деган ягона, лекин дунёга татиғулик тоғам бор эди. Мен хаёлан орзу қилиб юрган хонадонни шу тоғам топди. Тоғам жаҳлдор, кўрса ва сўконғич, лекин тўғрисўз одам эди. Ўзи эмас, бошқаларнинг айтишларича, «қулоқ-қулоқ» йилларида бадарға бўлишдан қочиб, кўп йиллар ғойиб бўлиб кетади. Маълум бўлишича, бир неча йилларини Россияни узунаси-ю кўндалангига кезиб юриш билан ўтказган экан. Шунинг учун бўлса керак, ўрисчани

сувдек билар, хатто хохолча ҳам гапириб юбораверар эди. Уруш бошланиши арафасида ўша ёкларда бир иш кўрсатиб қўйиб, Тожикистоннинг одамтопмас кишлокларидан бирига келиб, ўрнашади. Уни дарҳол мактабга ўқитувчи қилиб қўйишади. Қочкинда юрган тоғамизни урушнинг дастлабки йиллари тутиб олишади. Йўқ, қамокқа тиқишмайди. «Рабочий батальон»га юборилиб, Уралда танк ясайди. Бир куни шу тоғам: Сенга Носирнинг кизини олиб бераман, – деб қолди, – жуда маъқул оиланинг боласи. Айтмоқчи, фалончининг кизи сенга тегмоқчи эмиш. Шу тўғрими?

– Бўлмаган гап. Олсам тегадими? – гашим келди.

– Ҳа, балли. Буларнинг таги паст. Дадаси ёшлигида битта понсоннинг баччаси бўлган.

Тескари қараб қулишдан бошқа иложим йўқ эди.

Тоғамнинг гапи бўлди. У айтган хонадонга куёв бўлдим. Куёв болада уй-жойнинг тайини йўқлиги учун келин Қувасойга, опамнинг уйига ёр-ёр билан кириб келди.

Ёру биродарларимнинг айтишларича, тўйдан кейингина рангимга-ранг кириб, менга жир битган, чеҳрам ҳам очилган эмиш. Бу тўғри гап. Қуш ҳам жуфт яшайди-ку. Турмуш қуриб, ҳаётимнинг кемтик томони тўлганди. Рафиқам Дилбархон, худо раҳматига олган бўлсин, ақлли, сабр-бардошли, феъли кенг аёл эди. У менга бирин-кетин уч фарзанд ҳадя этди. Умрининг охиригача атрофимда парвона бўлди, худа-бехуда зардаларимни кўтарди. Ҳар гал китобим чикқанда ёш боладек қувонарди. «Буни сен ҳам ёзишгансан», десам, йиғлаб юборарди.

Йиллар ўтиб бораверади, унинг этагидан тутиб, бир зумгина тўхтатиб қоладиган шоввоз ҳали дунёга келмаган. Йиллар кимнинг нималигини аниқ-тиник кўрсатиб қўяқоладиган кўзгудек гап ҳам экан. Бу кўзгуда осмонда юрганларнинг ерга тушиб қолгани ва аксинча, ерда мунғайиб юрганларнинг осмонга чикқани намойиш этиларкан. Йиллар ҳаммани бор бўйи билан бежамай ёки камситмай кўрсатаверади.

Кувончи каму, ташвиши кўп йиллар бизни ҳам каторга киритди. Менинг кадрдоним Йўлдош Сулаймон таниқли ёзувчи бўлиб етишди. Каминангиз ҳам у билан елкадош, сафдош эдим. Демокчиманки, иккимиз ҳам журналистика «этаги ости»дан чиққанмиз. Яхши-ёмон кунларимизнинг ҳаммаси шу соҳа билан боғлиқ бўлган. Журналистиканинг нонини ейиш учун темирдан тиш керак деган гапларни эшитиб турардик. Ҳақиқатан ҳам шунақа экан. Неча ўн йиллар шу қаттиқ нонини еганмиз. Маошгача танга санаб, сўкиниб, ғижиниб юрганмиз. Журналист нонини ейиш учун темирдан тиш керак. Бу – ҳақиқат.

...Ҳозирги журналист укаларимга қараб туриб, хавасим келади. Улар бизга ўхшаб, «партиянинг ғоявий жангчилари» ёхуд «партия дастёрлари» эмас, кимлардир чизиб берган чизиқдан юришмайди. Улар мамлакатимиз раҳбарияти тез-тез таъкидлаб турганидек, «Тўртинчи ҳокимият» вакиллари! Уддасидан чиқсанг, исталган мавзуда кўнглинг буюрганини ёз! Исталган муаммони кўтар! Ҳеч ким сенинг кўлингдан тутиб турмайди. Не-не журналистларнинг шаштини қайтарган, оловли қаламини сўндирган «цензура» аталмиш махвор ташкилот энди йўқ. Илдиз-пилдизи билан суғириб ташланди.

Дарвоқе, яна йиллар ҳақида. Олтмишинчи йилларнинг ўрталарига келиб, журналистика соҳасида оёққа дурустгина туриб олгандим. «Илҳом водийси», «Сени куёш дедим» номли шеърый китобларим босилиб, номим ҳам тилга тушганди. Менда бир-икки йил Тошкентда ишлаш истаги туғилиб қолди. Ҳозирги «Ўзбекистон овози» (собик «Совет Ўзбекистони») газетаси журналист бўлганим учун мени дарҳол ишга олди.

Бу жамоада Ҳабиб Нўъмон, Жуманиёз Жабборов, Самар Нуоров сингари адиблар, Расул Раҳмон, Абдулла Абдуқодиров, Абдукарим Набихўжаев, Ҳайдарали

Иброхимов, Неъмат Ёкубов, Анвар Юсупов сингари пешқадам журналистлар фаолият кўрсатишарди. Улар билан тездагина тил топишиб, кадрдонлашиб кетдим.

Газетага Мақсуд Қориев муҳаррирлик қиларди. У содда, самимий одам бўлсаям, юзма-юз келсанг сири босарди.

Ишга қабул қилинган куним Мақсуд ака менга:

– Шоир экансиз, – деганди кулимсираб, – лекин, ҳозирча қишлоқ хўжалик бўлимида ишлаб турасиз. Мудиригиз Ҳабиб Нўмон. Жуда яхши одам. Хўш, якин ойлар ичида сизга квартира берамиз, оилангизни кўчириб келасиз.

– Раҳмат, – дедим хурсанд бўлиб.

Редакцияда ишлар тезкорлик билан бажариларди. Кўника бордим. Бир куни хонада ишлаб ўтирсам, ички телефон жиринглаб қолди. Олсам, кимдир «тезда олдимга киринг» деб қолди. «Кимнинг олдига қирай?» – сўрадим ҳайрон бўлиб. «Менинг олдимга, Қориевнинг олдига!»

Ўзимни ўзим каллаварам деб сўқиб, бош муҳаррир хонасига кириб бордим. Мақсуд Қориев жиддий қиёфада эди.

– Ҳозирок Дўрмондаги «Ўзбекистон» колхозига борасиз. Планни республикада биринчи бўлиб бажарди. Раиснинг номидан мақола уюштириб келасиз. Материал номерга кетади. Ҳозир машина сизни колхозга ташлаб келади. Мақола соат тўртларда қўлимда бўлиши керак. Тушунарлими?

Дўрмонга ғизилладим. Колхознинг машхур райси мендақаларнинг кўпини кўрган шекилли, қўл учидан бепарвогина сўрашиб, менга машина билан битта одам қўшиб берди. Бир неча бригадаларни айланиб, дурустгина фактлар олдим. Йўл-йўлакай калламда машинкага мақола диктовка қилишни режалаштирдим. Ҳаяжонланаётганимни ўзим ҳам сезиб турардим.

Редакцияга кела солиб, машинистка ёнига ўтирдим. «Диктовка» яхши чикди. Унга ҳеч ким қалам урмабди.

Фақат бир оз кискартиришибди. Иш тугаши олдида коридорда Мақсуд акани кўриб колдим.

– Дуруст, – деди муҳаррир, – астойдил бўл, Охунжон.

Унинг кайфияти яхши эди. Лекин, кизик. Эрталаб «сиз»лаб гапирганди, кечки пайт эса, «сенсираб...» Бунинг боисини кейинроқ билдим. Мақсуд ака кўнглига яқин олган биздақа ёшларни сенсирар экан.

Бунақа воқеалар ҳар бир идора, ҳар бир ташкилотда бўлиши мумкин. Ахир, ҳамма жойда ҳам шогирдларнинг бошини силайдиган устозлар бўлади-ку. Демак, бу ҳақда гапириб ўтиришнинг ҳожати йўқ. Лекин, шунга қарамай, ёшлик қилибми, кўнгилчанглик қилибми, ғалати бир иш қилиб қўйгандимки, орадан йигирма йилча вақт ўтгач, ўша қилмишимнинг аччиқ мевасини тотиб кўрдим. Фақат мен эмас, бошқа ҳамкасбларим ҳам...

Кунларнинг бирида кабинетда бўлим мудиримиз Ҳабиб Нўмон буюрган ишларни бажариб ўтирсам, ички телефон жиринглаб колди. Овозидан дарров танидим. Бош муҳаррир Мақсуд ака.

– Охунжонмисан? Бу ёққа кир.

Кирдим. Муҳаррир гапни лўнда қилди.

– Манави иккита материални кўриб чиқ. Автор буларнинг биттасини очерк деб атабди. Иккинчиси ғўза парвариши ҳақидаги материал экан. Буларнинг автори Қорақалпоқдан. Иккала материал ҳақида аниқ, конкрет фикрингни айтасан. Қалами дуруст бўлса, ишга оламиз. Тушундингми? Жавобини индинига айтасан.

Хўп деб чиқиб кетдим. Ўша заҳоти материалларни ўқишга тутиндим. Муаллифнинг исму шарифи Болтабой Юсупов экан. Бўлажак ходимнинг иккала нарса-сидаям «жир» йўқ, сийқаси чиқиб кетган баландпарвоз гаплардан иборат эди.

Уларни ғаладонга ташлаб қўйдим. Бўлмайди. Фикримни редакторга айтаман.

Лекин, ўша куни пешинлардаёқ бу фикримдан бутунлай қайтдим. Бунга хонамга қўлини кўксига

кўйганча «ассалому алайкум» деб кириб, мен билан икки кўллаб кўришган басавлат йигит сабаб бўлган эди. Ғаладонга ташлаб кўйилган нарсаларнинг автори мана шу коматдор йигит экан.

У ниҳоятда мулойим, муомаласиям жойида эди. Гап орасида яқинда телевизорда ажойиб шеърлар ўқиганимни қистириб ўтди. Бу нарса албатга, менга хуш ёққанди. Шу заҳоти: «Менинг нарсаларимни кўриб чикдингизми, ака? Қалай, фикрингиз дурустми ишқилиб?» – деб сўраб қолди.

– Нима десам экан, – мижғовланиброқ жавоб қилдим, – жуда жўн нарсалар... Очеркингизни очерк деб бўлмайди. Характер йўқ, янги гап йўқ...

У гапларимни бошини қуйи солиб тинглаётганини кўриб, ғалати бўлиб кетдим. Автор бирдан тилга кирди:

– Ака... Битта илтимос. Бир ёрдам қилиб юборинг. Тақдирим сизнинг кўлингизда. Буни билиб турибман. Мен яхшилиқни биладиган йигитман, ака... Озгина мадад қилворинг.

Одамлардан ўз шаънимга гоҳо-гоҳо илиқ-иссиқ гаплар эшитиб юрган бўлсам-да, ҳеч ким менга «тақдирим сизнинг кўлингизда» дея илтижо билан боқмаган эди. Кўнглим бирдан юмшаб кетди. Қисқаси иккала материални ўзим қайта ишлаб, эпақага келтирадиган бўлдим. У эса, бу нарсаларни ўз кўли билан кўчиради... Кейин машинкалатиб бош муҳаррирга олиб кирилади. Раҳбаримизга: қалами бинойидек экан дейман. Шу билан бўйнини қисиб юрган битта укамиз катта газетанинг ходимига айланади. Мен эса ёш журналистнинг ҳаётида туб бурилиш ясайман! Инсондан инсонга яхшилиқ қолади! Савоб учун андаккина ёлғон ишлатилса, осмон узилиб ерга тушармиди?

Шундай қилиб. Мақсуд Қориевичга қалами яхши экан, деб гапирдим. Бош муҳаррир маъқул дегандай бошини силкиб қўйди. Басавлат журналист йигит ишга олинди.

Шундай қилиб, у редакцияда ишга «шўнғиб» кетди. Рост гап, у бирорта эсда қоларлик нарса ёзганини билмайман. Лекин, бошқа бир томондан ютиб кетганди: русчани пухта билар, у тилдан бу тилга, бу тилдан у тилга қойиллатиб таржима қила оларди. Маъмурий-идоравий ёзув-чизувларни ҳам ўрнига қўярди. Шу боис таржимон сифатида ишга олинди.

Ўша пайтда Марказий Комитетга ҳар икки тилни мукамал биладиган кадр керак бўлиб қолади. Таржимон ошнализнинг омади келиб, у раҳбар идорага матбуот бўйича инструктор қилиб ишга олинади. Савлати ҳам ўшанақа жойга тўғри келарди. Бу орада мен газетанинг Фарғона вилояти муҳбири қилиб ишга жўнатилдим. У хизмат юзасидан ҳар йили Фарғонага бир-икки келиб-кетиб турар, табиийки, ўтказадиган йиғилишларига мен ҳам қатнашардим. Қизиғи шундаки, мени кўрганда «Ҳа, корреспондент?» деб, қўл учида кўришиб қўярди.

«Вой, занғар-ей, – деб қўярдим ажабланиб, – ҳеч бўлмаса фамилиямни айтиб кўришиб қўймайсанми?»

Буниси ҳали ҳолво экан. Ўтган асрнинг саксонинчи йиллари иккинчи ярмида у ўзи бўйнини қисиб келган даргоҳдаги бир неча одамнинг бошида ёнғоқ чақди. Булар орасида мен ҳам бор эдим.

Ҳа, майли. Мингта одамни кўрсанг, минг хил феъл-атворни, минг хил муомала-муносабатни кўрасан. Иннайкайин, янги супурги янғича супуради, – деб бекорга айтилмаган.

... Яна ўша йилларга қайтаман. Гоҳида редакция коридорини тўлдириб машҳур Ғафур Ғулом пайдо бўпқоларди. Биз бу буюк инсон билан қимтиниб, журъатсизгина кўришардик. Ғафур ака билан бу ерда биринчи кўришишимиз ғалати бўлганди. Мен ишга барвақтроқ келиб, янги хатларни кўздан кечириб ўтиргандим. Шу пайт хонага кимдир киргандек бўлди. Қарасам, Ғафур Ғулом! Дик этиб ўрнимдан ту-

риб, югуриб бориб кўришдим. Ғафур ака менга бир оз тикилиб турди-да:

– Ие, фарғоналик шоир боламисан? – деб сўради.

– Ҳа, шу ерда ишляяпман, – жавоб қилдим ўзимни қўлга олиб.

– Ҳа, дуруст. Мақсуд келмапти. Ҳабиб Нўъмон ҳам йўқ шекилли. Менга қара, ҳаҳ, отинг нимаиди? Ҳақимжонмиди? Хўш, гап бундай. Қалам-қоғоз ол. Мен бир нарса айтиб тураман, сен ёзиб оласан.

Мен унинг айтганларини қилиб, оғзига қараб турдим.

Ўшанда академик шоир оғзидан иккита абзацдан иборат ахборот ёзиб олгандим. Бунда Тошкент яқинидаги қайсидир колхозда битта пешқадам бригада биринчи бўлиб планни бажаргани маълум қилинарди.

– Машинкалатиб, Мақсуд Қориевга топшир, номерга берсин, – деди Ғафур ака чиқиб кетаётиб.

– Имзони қанақа қўяй? – чайналиброк сўрадим. Ғафур ака хиёл кулимсиради.

– Ғафур Ғулом деб қўй! Мен ҳам шу газетанинг мухбириман!

Ғафур аканинг чорак қоғозлик ахборотини дарров машинкалаб, унинг ўзи тайинлагандек, бош муҳаррирга топширдим ва айна «Ғафур Ғулом» имзоси билан босилишини сўраганини айтдим. Мақсуд ака кулимсираб, Ғафур Ғулом ўрнига «Ғ. Ғуломов» деб ёзиб қўйди ва эртасига бу нарса газетада чикди.

Бу билан Ғафур Ғуломдек буюк инсон болалардек содда, тўпоригина эканлигини айтмоқчиман.

Академик шоир республиканинг бош газетаси бўлмиш бу даргоҳда вақти-вақти билан пайдо бўлиб қолар, эски танишлари ва бизга ўхшаш ёш қаламкашлар билан сўрашиб, тездагина чиқиб кетар эди. Шунингдек, бу ерда ширинсухан, ҳалимдеккина, биздақаларга «бўтам» деб мурожаат қилувчи улкан қалам соҳиби Миртемир акани ҳам гоҳо-гоҳо кўриб қолиш мумкин эди. Аниқроғи, тахририят раҳбарлари

унга бирор байрам ёки тантана муносабати билан шеър «заказ» қиларди. Шоир буни қойил қилиб ба- жарарди. Одатда «заказ» шеърлар «ура-ура», курук кўтаринкилик, ҳукумат тепасида турган «даҳо»лар шаънига ҳамду санолар билаи битиларди. Лекин Миртемир ака бунақа хушомад ва дабдабазлик йўлидан бормасди. Унинг байрамона шеърлари ҳам кийими кишин-ёзин тердан баданига ёпишиб турган оддий меҳнаткаш инсон, меҳр-оқибатли халқи чиройли топилмалар, образли сўзлар билан жилоланган бўларди.

Дарвоқе, Миртемир домла ёш қаламкашларга жудаям меҳрибон эди. Унинг «Киприқларим» деган машҳур шеъри бор. У ўша даврда ёш шоирлар деб аталмиш бизларга бағишланганди. Қаранг: «киприқларим...» Бу улуғ инсон биз бошловчи ижодкорларни кўзи устига қўйганди!

Устоз Миртемир мисраларидагина эмас, амалда ҳам ёш қаламкашлар мураббийси эди. Ўтган асрнинг олтмишинчи йиллари бошларида Дўрмонда ўтказилиб келинган семинарларда у бир неча ёш шоирлар кўлёмаларини эринмай таҳрир қилиб, нашр эттирганини биламиз.

Миртемир домла Муҳаммад Али, Барот Бойқобиловлар билан ота-боладек бўлиб кетишган эди. Кейинчалик бу даврага мен ҳам қўшилиб қолдим. Миртемир ака билан турли учрашувларга борардик. Халқ ўзининг улуғ шоирини қарсақларга кўмиб ташлар, минбардан туширмас эди. Биз, ўша даврадаги ёш шоирларга ҳам навбат бериларди. Миртемир ака бизга таъриф-тавсиф бериб шеър ўқитарди, бизни китобхонга танитарди.

Олтмишинчи йилларда газетада номдор шоирлар ижодхонасидан рукни остида улар ижоди ҳақида саҳифа бериш русумга кирганди. Навбат устоз Миртемирга келганини яхши билардим. Бош муҳаррир муовини Жуманиёз Жабборов:

– Охунжон, Миртемир аканинг саҳифаси тайёр бўпти, бориб олиб келинг, – деб қолди.

Дарров йўлга чиқдим. Устоз адашмасам Кисловодск кўчасида яшарди. Кўча эшик кўнғирорини босдим. Чопқиллаб ёнимга келган болакай мени ичкарига бошлади. Остонада шоирнинг ўзи кўринди.

– Келдингизми, бўтам? – дея, мени ичкарига таклиф қилди. Ҳарчанд йўқ демайин, барибир қўймади. Хижолат ичида ичкарига киришга мажбур бўлдим.

Салқин, шинам хонадаги стол ноз-неъматлар билан тўла эди. Дастурхонда ҳали мен кўрмаган коньякқаям кўзим тушди. Устознинг рафикаси саломлашиб, чой олиб кирди. Қарасам, чойни Миртемир ака қўймоқчи. Кўярда-қўймай кўлидаги чойнакни олдим. Опа тездагина иккита косада шўрва олиб кирди.

– Шўрвадан олдин манавидан озгина оласиз, бўтам, иштаҳа учун... Лекин, менга узр, дўхтирлар каттиққўл бўларкан, менга таъқиқлаб қўйишди.

Қарасам шишани очишга уриняпти. Коньякни кўлларида олиб қўйишга ўзимда журъат топдим. Салобатлари босиб ўзим зўрға ўтирибман-у боз устига ичармишман...

– Узр, устоз, – дедим ялиниб, – мен ҳам ичмайман.

– Ичасиз, – деди Миртемир ака кўлимдаги шишани очмоқчи бўлиб, – Жуманиёз билан ичган одам нега бизникида ичмас экансиз?

Кўнглимдан «Устоз нозик кирраларимдан хабардор экан-ку» деган гаплар ўтди. Лекин, қистовларига қарамай, шишани бермадим. Миртемир ака афсуслангандай бўлди. Шўрвани ичиб бўлгунча уялибми, терга пишиб кетдим. Бирдан у киши:

– Охунжон, манавининг номи нима? – деб сўраб қолди вазада тўла турган йирик-йирик кўкиш олхўрини кўрсатиб.

– Буми... Олхўри, – жавоб қилдим ажабланиб. Наҳот улуғ шоир шу меванинг номини билмаса?

– Тўғри, олхўри. Лекин, менга бунинг халқона номини айтинг. Халқ нима деб атайди буни?

Кулгидан ўзимни аранг тийиб, чайналдим:

– Халқ буни... Ғайноли деб ҳам атайди. Водийда олволи ҳам дейилади шекилли. Ўрисчасига слива...

– Менга шевадаги номиям, бошқа тилдагисиям керакмас. Менга бунинг халқона номи керак. Демак, билмайсиз-а? Аттанг, халқ тилини билиш керак. Кейин вазадаги шакли-шамойилиям кулгилироқ ўша мевадан бир донасини олиб, «Бунинг халқона номи фалондақа», – деб айтди-ю, завки тошиб кетди шекилли, қаҳ-қаҳ уриб кулди. Хейлагина кулиб, мижжаларида пайдо бўлган енгилгина ёшни дастрўмоли билан артди.

– Халқ буни шунақа деб атайди, бўтам. Кўчада хайқириб, улфатчилик қилиб юрган одам, куним шунга қолганини қаранг. Дўхтирлар ҳам кизиқ халқ бўларкан, нукул шунинг дейди...

Устоз елкалари силкиниб яна анча кулиб ўтирди.

Бу ниҳоятда самимий, болаларча беғубор кулги мени Миртемир ака оламига олиб киргандай бўлди. Саҳифага тайёрланган шеърларга ғазаллари ҳамда бошқа нарсаларини олиб, редакцияга шоду хуррам кириб келдим.

Худди ўша кунлари сира кутилмаганда машхур Абдулла Қаҳҳорниқиям бориб қолдик. У киши бизни таклиф қилмасаям бордик. Гап шундаки, олтмишинчи йилнинг иккинчи яримларида Фарғонада Анвар Муқимов деган истеъдодли ҳажвчи ёзувчи пайдо бўлганди. Ихчам-ихчам сатирик ҳикоялари билан иллатларни чақиб-чақиб оларди. Тилига қойил қолардим. Муҳими, янги ҳажвчининг газетада босилган бир ҳикояси Абдулла Қаҳҳорнинг назарига тушибди. Қисқаси, буюк ёзувчи ёш ҳажвчига хат ёзиб, зўр ҳикояси билан уни қутлабди, бўш келманг дебди...

Анвар Муқимов ўша хатни олиб, Фарғонадан атайлаб менинг олдимга келибди. «Шундоқ-шундоқ, ошна. Абдулла Қаҳҳордан манави қутловни олиб, теримга сигмай юрибман. Юринг, бориб миннатдорчилик билдириб келайлик».

Шундай улуғ инсоннинг уйига қандок кириб бо-
рамиз деб, пича иккиланиб тургач, бўпти, таваккал,
дедим. Дўрмондаги ёзувчилар ижод уйига кириб ҳам
бордик. Чапга бурилсак, Абдулла аканинг уйи. Бу-
рилдик ҳам. Лекин, қани энди, журъат топиб қадам
босолсак... Анвар Муқимов менга қараб, сиз олдинда
юринг, дейди. Мен бундан бош тортиб, йўқ сиз юра-
сиз дейман. Назаримда, бу машмаша бир неча минут
давом этган бўлса керак. Шу пайт «келаверинглар!»
деган овоз эшитилди. Қарасак, хў, нарироқда буюк
адибнинг ўзи турибди. «Келаверинглар!» – қўли би-
лан ишора қилди бу гал.

Биз шошиб қолдик, энди ғиди-биди қилмай, адиб
томон юрдик. Абдулла Қаҳҳор биз билан жуда са-
мимий сўрашиб, қани, бу ёққа, – деди. Бориб сўрига
ўтирдик.

Адибнинг уй хизматчиси бўлса керак, татарга
ўхшаб кетадиган аёл чой, кейин бир косадан шўрва
олиб келди. Биз қошиқ билан косани кавлаб, миқ эт-
май ўтирибмиз. Шу пайт радиода захарли химикат-
лардан сақланиш ҳақида суҳбат бошланиб қолди. Биз
ҳамон жим эдик. Сукутни мезбон бузди:

– Шўрвани бемалол ичаверинглар. Картошкада-
ям, булғор қалампирдаям меркоптофос йўқ. Таниш
деҳқондан олганман.

Шундан кейингина биз ҳам тилга кирдик чама-
да. Негадир мезбон Жуманиёз Жабборовдан гап очиб,
автоаварияга учрабди, шу ростми, деб сўраб қолди.
Ҳа, рост, биз бирга ишлаймиз, – дедим. – Шофер
ҳовлиқмарок йигит экан, машинани тез ҳайдаб, йўл
четидаги одам бўйи тошга обориб урибди. Жумани-
ёз ака «Волга»нинг эшик-пешиги билан отилиб чикиб
кетибди. Бир пайт қараса, машинадан ўн қадамча на-
рида эшик тутқичини ушлаб ўтирганмиш... Бирор ери
захаям бўлмапти.

– Буни қаранг-а, – хайрон бўлди Абдулла Қаҳҳор, –
Жуманиёзнинг жони итпашшанинг жонидан ҳам
қаттиқ экан-ку.

Анвар Муқимов иккимиз ерга қараб роса кулдик. Кейин мен:

– Яхшиям ўшанақа бўлгани, ахир, олтита боласи бор, – дедим.

– Олтитами? – ҳайрон бўлди Абдулла ака, – Хмм... Жуманиёз топган-тутганини болага чаплаган эканда-а?

Улуғ адиб бу гапларни жўн қилиб айтса-да, биз кулгидан эгилиб қолгандик.

Кейин суҳбат жиддийлашди. Абдулла Қаҳҳорнинг олтмиш йиллик юбилеи бўлиб ўтганига ҳали кўп бўлгани йўқ эди. Ўшанда адиб минбардан туриб айтган гапларини биз яхши билардик... «мен партиянинг онгсиз солдати эмасман!» деганди дангал. Абдулла Қаҳҳор ўша гапларни эслаб, «Мен ўшандан буён юқорининг қора рўйхатидаман», деган эди.

Биз Абдулла аканинг бир соатдан кўпроқ вақтини олганимизни сезиб, туришга рухсат сўрадик. Мана шунақа келиб туришлар, – деди мезбон кулимсираб.

Биз ташқарига йўл олдик. Катта дарвозадан чиқишимиз билан Анвар Муқимов менга тўсатдан заҳрини сочди:

– Сизни туппа-тузик одам деб ўйласам... Расво қилдингиз!

– Ие, нима қилибман?

– Нега у кишига кимлигимизни айтмадингиз?

– Ҳа-я... – дедим изза бўлиб. – Аввалига салобатлари босиб... Кейин эса, кулгили гапларига махлиё бўпкетибман.

– Яна пойтахтда ишлар эмиш бу киши, энг катта газетада!

– Ўзингизчи, ўзингиз? Шундоқ катта ёзувчини қойил қолдирган ҳикоялар авторисиз. Мен фалончман деб айтсангиз бўлмасмиди? Чакана тилингиз борми?

– Сизни босган салобатлари мени босмабдими? Яхшиям ўзлари гап бошлаб қолганлари, бўлмаса... Булар

нега келди-ю, нега кетди деб ўйламасмиди, Абдулла ака?

– Ўйларди, – дедим. – Кўча-кўйларда сандироклаб юрган овсарлар уйимга бош сукқандир-да, деб ўйларди.

Кейинчалигам Анвар Муқимов билан бу воқеани эслаб, кўп йиллар давомида кулишиб юрдик.

Ушбу редакция мени донгли ёзувчи ва шоирлар, адабий танқидчилар, йирик олимлар билан учраштирадиган маскан ҳам эди. Олтмиш етгинчи йил эди. Бир куни бу ерга Ҳамид Ғулом кириб келди. Ҳамид ака билан, адашмасам, олтмишинчи йилларнинг бошларида, менинг илк «Илҳом водийси» деб аталган шеърый китобим босилиб чиққан пайтларда кадрдонлашиб қолгандик. У пайтлар Ҳамид Ғулом Республика ёзувчилар уюшмаси раисининг ўринбосари бўлиб ишларди. 1961 йилда нашр этилган ўша китобчам унда яхши таассурот қолдирган шекилли, мени ёзувчилар уюшмаси аъзолигига қабул қилиш ҳақида таклиф киритибди.

Дарҳол ҳужжат тайёрлаш ҳақида топшириқ олдим.

Уюшмага қабул қилувчи ҳайъат деймизми, комиссия деймизми, номдор қалам аҳилларидан иборат бўларкан. Назаримда, ўша куни уюшмага уч киши қабул қилиниши керак экан. Учинчи бўлиб мен кирдим.

Қаттиқ хаяжон ичида салобатли комиссияга рўбарў бўлдим. Лекин, бу ерга кириш олдидан қовун тушириб қўйгандим. Тахминан ярим соатча олдин эҳтиётсизлигим туфайли раҳматли Юсуф Шомансурнинг хонасида сиёҳдонни ағдариб юбориб, ёқаси ва кўкраги гулдор украинча кўйлагимнинг киндикдан юкорироқ қисмидан шимимнинг хейлагина қисмигача расвосини чиқаргандим. Кийим алмаштиришнинг сира-сира иложи йўқ эди. Ҳовлига чиқиб, Юсуф Шомансур билан кийимни тозаламоқчи бўлдик, рўмолча билан ишқалаган жойларимиз намда ёйилиб кетиб, баттар бўлди.

Мени ичкарига таклиф қилишди. Сиёҳдон ағанаган жойни қўлимдаги газета билан «тоғора пана» қилиб турибман. Оёқларим қалтираётганини сездим. Ўшанда Ҳамид Фулом сўз олиб:

– Ёш шоир Охунжон Ҳакимов мана шу йигитча бўлади, – деганди қўлидаги биринчи китобимни комиссия аъзоларига кўрсатиб, – шеърлари оригинал. Газеталарда шу китобчаси ҳақида бир неча яхши тақризлар ҳам босилди. Бўладиган шоир...

Ҳайъатда ўтирганлардан бири шўхроқ оҳангда:

– Кўриниб турибди. Союзга қабул қиламиз! – деди. Бирданига ҳамма кулиб юборди. Кўйлагимнинг пастки томонидаги сиёҳни, табиийки, яшириб туришнинг иложи бўлмаганди. Бунинг устига иягим ва юзимнинг тепароғида ҳам ўша лаънати сиёҳ юқи борлигини сезмаган эканман.

Яшин ака: «Табриклаймиз, энди уюшма аъзосисиз, унумли ижод қилинг», – деб қўлимни қисганди. Кейин Ҳамид Фулом ҳам қўл узатганди.

Хуллас, Ҳамид Фулом адабиётимизда пайдо бўлган ҳар бир яхши асарнинг жонкуяр тарғиботчиси эди. Уюшмада ҳам, кейинчалик «Шарқ юлдузи» журналига муҳаррирлик қилган йилларда ҳам шу йўлни тутди. 1967 йил эди шекилли. Ҳусниддин Шарипов ва Жуманиёз Жабборовларнинг дostonнависликдаги ютуқларига ҳавас қилиб, каминангиз ҳам «Учрашув» деган поэма ёзганди. Уни «Шарқ юлдузи»га кўтариб бордим. Бўлимдагилар дostonингиз бизга маъқул, энди муҳаррир ҳам ўқисин-чи, дейишди. Бу ёғи қанақа бўларкан деган хаёлда бир-икки ҳафта юрдим. Ўша кунлари Ҳамид акани редакцияда учратиб қолдим. У мени кўриши билан:

– Табриклайман, Охунжон, яхши поэма ёзибсан. Босмахонага тушиб кетди. Тўқсон мингли тиражда чиқяпсан! – деб қолди. Хурсанд бўлганимдан нима дейишимни билмай қолдим.

«Шарқ юлдузи»дан улгуржи гонорар олдим. Уйимизда биринчи марта зўр холодильник билан Кўйлик

бозоридан олинган «импорт» гилам пайдо бўлганди ўшанда.

Ўша йиллари адабиётимизнинг пешкадам вакиллари билан танишув, кадрдонлашув даври бўлган экан. Машхур адибимиз Шухрат ака, Асқад Мухтор, Туроб Тўла, Собир Абдулла, Иброҳим Раҳим, Пиримкул Қодиров, Одил Ёқубовлар билан танишиб, вақти-вақти билан туз-намак бўлиб юргандик. Улар менга мадад берганликлари ва самимият кўрсатганликларини мамнуният билан эслайман.

Мен бу ерда фақат дўст орттирганман десам, ҳақиқатга тўғри келмас. Элга танилган қалам соҳиблари орасида мендек кичкина бир адабий ходимни ғаним сифатида билувчилар ҳам бор эди. Бунга бир чеккаси, ғўрлик қилибми ёки тажрибасизлик қилибми, ўзим ҳам сабабкор бўлганлигим аниқ.

Бир куни редакцияга болаларнинг севимли шоири Қуддус Муҳаммадий келиб қолди. У тўғри шоира Ўйтиборхон Охунова (у бизнинг бўлимимиз мудирини эди) олдига кириб кетди. Бирпасдан кейин Ўйтиборхон мени кабинетга чақиртириб, «Қуддус ака муҳаррир сўровига кўра манави шеърларни олиб келибди, энг яхшиларидан тўрт-бештасини тайёрланг», деб қолди. Хўп деб, топширикни бажаришга киришдим. Олтитача шеърдан учтасини «нушхурд»га чиқардим ва учтасини машинкалатиб, бўлим мудирига топширдим.

Эртасига чошгоҳларда Ўйтибор Охунова мени кабинетига чақиртирди. Кирсам Қуддус ака турибди, кайфияти бузук.

– Қолган учта шеър қани? – деб сўради шоир дабдурустандан.

– Нарёқда.

– Обчик!

Кўрс муомаладан ранжиб кабинетга кирдим ва колганларини обчиқиб, муаллифнинг қўлига бердим.

– Нега сарлавҳанинг рўпарасига сўроқ белгиси қўйдинг? Қанақа билимдонсан ўзи?

– Билимдон эмасман. Навоийни космонавт деб атабсиз. Шунга...

– Аклинг етмабди. Навоий космонавт. Навоий космонавтларнинг пири. Билдингми? Бу шеърни ҳам манавиларга кўшасан. Ма!

– Кечирасиз-у, устоз, Навоийнинг поэтик фантазияси бошқа, космонавтика бошқа, яъни, Навоий Гагарин ёки Поповичга ўхшаб Байканурдан космосга учмаган. Шунинг учун...

Шоир кўлимдан шеърини юлқиб олиб, редакторнинг олдига шитоб билан кириб кетди.

– Ана энди... Одам бўлмай кетинг! – чимирилди Эътиборхон.

Куддус аканинг шеърлари газетада тездагина босилиб чиқди. Лекин улар орасида ғалвага сабаб бўлган халиги шеър йўқ эди.

Мен муҳаррирдан яхшигина дакки эшитиб олдим. «Шеър сарлавҳаси рўпарасига ўқлоғдек савол белгиси кўйишинг шартмиди? – деди раҳбаримиз, – кексаларнинг кўнгли нозик бўлади. Буни билиб кўй!»

Мен институтда олмаган сабоқларимни каттакон жамоада, устозлардан олаётгандим.

Куддус ака кечиримли экан. Ғиди-бидимизни унутиб юборди. Ҳатто бир неча йиғинларда бирга суратга ҳам тушганмиз. Шундан кейингина енгил тортгандим.

Шунга қарамасдан, биттаси билан ярашиб олсам, иккинчи бир шоир билан кутилмаганда жиддий бир тўқнашув юз бериб турарди. Бир гал Акмал Пўлат билан хафалашиб қолдик.

Шоир Акмал Пўлат кўшиқнавис шоирларнинг энг сермахсул ва тезкори эди. Оғизга тушган кўшиқлари ҳам озмунча эмасди. Кунларнинг бирида Эътибор Охунова мен ўтирган кабинетга бир даста қоғоз кўтариб кириб келди: «Редакторнинг топшириғи, мана шу шеърлардан иккитасини тайёрлар экансиз».

Олиб қарасам Акмал Пўлат шеърлари. Ўқиб кўриб, ўйланиб қолдим. Сатрларни мусиқа билан соҳир овоз безаб, жилолантириб, одамни сел қилиб юбориш дара-

жасига етказиши мумкинлигини янада чуқурроқ англагандай бўлдим. Лекин бу шеърлардаги тахрирталаб жойларини нима қилсам экан?

Шу савол билан мудиримизга мурожаат қилгандим, у: тахрир қилсангиз қилаверинг, шеърят учун сиз жавоб берасиз, деди.

Нима, тахрир қилиб яна балога қолайми? Энди етар. Шеърларни ғаладонга ташлаб қўйдим. Ҳа-да, мен ҳам ўзимга яраша саркаш эдим.

Эртасигами, индинисигами, редакцияга Акмал ака кириб келди. Аввал Эътиборхоннинг хонасига кирди. Кейин бизнинг кабинетимиз остонасида кўринди. У баланд бўйли, басавлат, кўркам одам эди.

– Хўш, Охунжон сизмисиз? – деди кўриша туриб, – бизнинг шеърларни тайёрладингизми?

– Шеърларингизни ўқиб чиққанман, – дедим чайналиб, – ҳалиги... Бошқа шеърларингиз йўқми?

– Йўқ! – деди Акмал ака кескин. – Менга қара, йигитча, шеърларим сенга ёқмадими? Сенга ёқмаса, халққа ёқади! Шунини билиб қўйки, сен нонни «нанна» деб юрган пайтларингда мени халқ билган. Қани юр, сен билан редакторинг олдида гаплашаман. Юр деяпман!

Мажбур бўлиб орқасидан эргашдим. У мени Максуд Қориевич кабинетига олиб кирди. Редактор Акмал акани ҳурмат билан кутиб олди, ўтиришга таклиф қилди.

– Манави билимдон, – деб мени кўрсатди шоир, – шеърларимни ғаладонига ташлаб қўйибди. Бу қанакаси?

– Нега тайёрламадинг? – менга бир оз дағдаға қилди муҳаррир, – тезда тайёрлаб менга обкир.

Шоирнинг қўлидан бояги шеърларни олиб, хонани тарк этдим. Эътиборхон бу жанжал нима билан тугашини кутиб турган экан. Бор воқеани айтиб бердим.

– Принципиал бўлмай ўлинг! – деди мудиримиз, – тахрир қилиб бераверганингизда бунчалик кўнгилхиралик йўқ эди.

– Таҳрир қилиб, балога қолмайманми?

– Акмал ака унака одамлардан эмас. Балога қолмайсиз. Қайтага хурсанд бўладилар. Шалдир-шулдир одам.

Зиммамдаги вазифани дарҳол бажардим. Шоирнинг бир жуфт шеъри бирор ҳафтага қолмай газетада чиқиб кетди. Ўша кунлари «Муштум»да Акмал акани кўриб қолдим. Мен билан хушхандон сўрашди. Шоирликнинг шуниси яхши-да: бир кўзиса ёмон кўзийди, бир меҳри товланса, дунёни сенга берворгудек бўлади.

Отахон газета таҳририятида ишлаб юрган кезларим бунака воқеаларни кўп кўрдим. Бир марта хатто ўзим курам ўртамиёна бир шоир билан муштлашишга тўғри келган.

Бир-иккита юпқа китоб муаллифи бўлмиш бу ошнализ (хатто улфатимиз) курук ёзадиган қаламкашлардан эди. Бунинг устига гаплари ҳам баландпарвоз, димоқдорроқ эди. Ўша билан муштлашиб қолдик.

Қиш пайти эди, қоронғи тушиб бораётганди. Ўша пайтларда комсомол майдони деб аталадиган Хадрадан ўтиб бораётсам, кимдир номимни айтиб чақириб қолди. Қарасам, ўша шоир. Маст, чайқалиброқ турибди. Бориб кўришдим.

– Ўзинг ким бўлибсанки, менинг шеърларимни брак қиласан? Аллақаяқлардан келиб, бўтта менга ақл ўргатмоқчимисан? Битта тепиб Фарғонанга учирворайми? – деб дағдаға кип қолди. Қарасам бўлмайди. Бор-е, деб йўлимда давом этдим. Лекин, икки-уч кадам юрганимни биламан, орқа томондан курагимнинг юқорисига гурсиллаб мушт тушди. Мункиб, йиқилишимга оз қолди. Орқамга қарашим ҳамоно у менга яна мушт отди. Лекин, чап беришга улгиб қолдим. Бўлар иш бўлди деб, мен ҳам жавоб мушти қайтардим. Зарбим пешонасига текканини сездим.

Тапир-тупур бошланди. Икковимизнинг ҳам қўлтигимиздаги папкаларимиз тушиб кетганди. Ер музлама бўлгани учун оёқларимиз сирғалиб қулаймиз, тура-

миз, сўкиниб, бир-биримизга мушт туширамиз... Назаримда икковимизнинг ҳам кўзларимизга ҳеч нарса кўринмай қолганди.

Бир пайт икки-уч киши ўртага тушиб, бизни ажратиб қўйишди. Ушалардан бири: «Уялмайсизларми, туппа-тузук интеллигентга ўхшайсизлар. Хайф, шляпа-е!» деганди.

Биз сўкинишиб, ерда ётган папкаларимизни олиб икки томонга кетдик. Уйга ёқавайрон келганимдан рафикамнинг ўтақаси ёрилай деди. Ювинаётиб бошимда данакдай ғурра борлигини сездим. Билинар-билинемас лўқкиллаб турибди. Ярамас, ўхшатиб тушириб қолган экан.

Эртасига эрталаб ишхонага бориб, бирор соатдан кейин ҳалигининг телефонини суриштириб топиб, унга қўнғироқ қилдим. Бориб, хушёрлигида бир гаплашиб қўймоқчи эдим. Лекин, трубкани олган аёл: «Икки-уч кун келолмайдилар, грипп тегибди», деб жавоб берди. «Грипп эмас, мушт теккандир» дегим келди-ю, тилимни тийдим.

Лекин, шу ошнам билан яраша олмадим. Уям кекчи экан, сир бермади. Мен уни ижодий қувонч кўргангани сезганим йўқ. Фикр, ижодий кўлами йўқ, истеъдоддан қисилган, қофияларни жуфтлаб юришдан нарига ўта олмаган бу шўрликка ижод шодлиги насиб этмаган эди. Уни ичкилик соб қилди. Фотихасига бордик.

Ўша йиллари ўзимга ўзим: «Аканг қарағай ўзбек шеърятининг юксак савияси учун Хадра майдонида муштлашган!» деб кўярдим.

Шунақа. Адабиётимиз атрофида ўзига-ўзи осмондан баҳо бериб, ҳаволаниб юрадиган, лекин, аслида ҳашаки «қалам соҳиблари» талайгина эди. Уларнинг деярли ҳаммаси Ёзувчилар уюшмасига аъзо бўлишга интилишарди. Уюшмага аъзо бўлиш унча-мунча имтиёзга эга бўлиш деган гап эди-да. Бунинг учун энг нуфузли нашрларда асарлари эълон қилиниб, адабий жамоатчиликнинг, қолаверса, ўқувчилар эътиборини қозониш керак эди. Ўшандай нашрлардан бири мен

ишлаётган отахон газета эди. Мен гарчанд, маълум шоир ёки ёзувчининг наср ёки назмий асарларини ёритишда асосий роль ўйнай олмасам-да, уни кўлёзма ҳолида кўриб чиқиш, фикр билдириш, тайёрлаш, тавсия этиш хизмат доирамга кирар, у ёғини раҳбарият ҳал қиларди. Кўриниб турибдики, бу масалада биринчи босқич, бошқачароқ қилиб айтиладиган бўлса, асаридан кўра, шовқин-сурони баландлар учун биринчи «ғов» мен эдим. Шундоқ бўлгач, турли савиядаги ҳамкасбларим орасида мен душман ортирмай, бошқалар ортирармиди?

Баъзан бизнинг кабинетимизга эҳтиросли шеърлар, кўшиқлар муаллифи Туроб Тўла бош суқиб қоларди. Унинг шеърларини мен мактаб партасиданоқ ёддан билардим. У очик кўнгил, дилкаш одам эди. Учрашиб қолсак, соатлаб суҳбатлашардик. Мен таҳририят қарорига кўра, газетанинг Фарғона вилоятига ишга ўтганимдан кейин ҳам кўп йиллар давомида Туроб ака билан ижодий мулоқотда бўлиб тургандик. Саксонинчи йилларнинг бошлари эди шекилли. Бир куни менга у кишидан хат келиб қолди. Очиб ўқиб кўрдим-у, хайратга тушдим. Ихчамгина бу мактубни айнан келтираман: «Салом ва муборакбод, Охунжон! Қай куни кўшиқ Советининг навбатдаги йиғилиши бўлиб, радио тақдим этган бир неча кўшиқ текстларини муҳокама қилдик. «Она юртим қизлари», «Елар ғир-ғир сабо», «Кўзларингни ўзи қора» шеърларингиз мажлис ва муҳокама қатнашчиларини кўп мамнун ва мафтун этди, саёзлашиб, бачканалашиб кетаётган кўшиқларимизни тинглаб ғоят ташвишда эдик. Сизнинг каби кўшиқ фидойилари бўлмаса, кунимиз ана шунақаларга қолаётганидан дилимиз ғашда эди. Раҳмат, дўстим, қаламингизга, салоҳиятингизга ҳасанот! Бир дунё севинч бағишладингиз мана шу уч шеърингиз билан. Шундай шеърларингиз давомли бўлсин, тугамасин!

Шундай сўлим, дилбар, гўзал кўшиқлар кутиб, Туроб Тўла. 26.XI-83».

Бу хатни менга Туроб Тўла Уюшманинг кўшиқ секцияси раҳбари сифатида ёзганди. Тўғри, ўша пайтларда ҳам тумтарок, ёхуд ялтир-юлтир сатрларни кўшиқ матни деб атаб, радиога, телевидениега тикиштирувчилар кўп эди. Ҳозирга келиб, бунақалар кумлаб кетди. Яна десангиз, пойинтар-сойинтар шеърни ўзи ёзиб, ўзи куй басталаб, ўзи куйлаб ҳам юраверишади. Бири боғдан, бири тоғдан, ҳаёсиз, ҳеч бир қуюшқонга сиғмайдиган сатрлар, бир бўлаги афғон, бир бўлаги арабдан бўлмиш «мусиқа», энсани қотирадиган овоз... Буларнинг чучмал аралашмасидан пайдо бўлган ғайритабиий садони эшитиб туриб, «ҳаҳ, овозинг ўчсин-а!» дейишдан бошқа иложинг қолмайди. Бу хил нарсалар талабчан устоз Туроб Тўлаларнинг қулоғига тушганда нима дейишарди экан? «Чираниб, санъат олами ҳавосини булғама! Шеър ёзиш учун худо берган қалам, куйлаш учун турли садолар чиқарувчи кекиртак эмас, илоҳий истеъдод керак!» – дейишарди-да!

Демокчиманки, кўшиқчилик санъатининг поклиги, юксак савияси учун Туроб Тўлага ўхшаб собит турувчилар, кўшиқ матни деб аталувчи битикларни риоя-андишани бир четга суриб қўйиб, сарагини саракка, пучагини пучакка ажратувчилар бугунги кунда йўққа ўхшайди. Кейинги йилларда эса, ушбу соҳа мутасаддиларида юқоридаги сингари фазилатлар умуман сезилмаётганига ҳайрон бўласан киши. Шунинг учун бўлса керак, бадий ижодга, хусусан, кўшиқчилик санъатига қандайдир эрмак деб қарайдиган бирёклама зотларнинг кунни туғди. Лойқа селга ўхшаб ҳар томондан бостириб келаётган бунақанги ғалати «оқим» бир кун келиб яхши маънода «фильтр»дан ўтказилса, ажаб эмас. Бу гуруҳлар орасидан зўр истеъдодлар пайдо бўлса, ажаб эмас. Устоз Туроб Тўланинг ажойиб фазилатлари, табиати, шогирдларига меҳрини эслаб, таассуротлар баёнига берилиб кетганга ўхшайман. Демокчиманки, бизнинг газетамиз редакцияси жойлашган уч қаватли бинода (Алишер Навоий номли

опера ва балет театри рўпараси) бошқа газета ва журналлар ҳам фаолият кўрсатарди. Демакки, бу жойда катта-кичик «ижод қозонлари» кайнаб турарди. Каминангиз ҳам ўшанақа «қозонлар»нинг каттароғида обдон кайнаш даврини ўтаётган эдим.

Шунақа «қайнаш» даврида кўрган-кечирганларимдан бир қисмини айтиб бердим шекилли. Яна бир қисмини айтадиган бўлсам, буниси ҳам қулгили, ҳам гуссали...

Қизиғи, бошқа редакцияларда бўлганидек, бизнинг газетамиз тахририятига ҳам тавба қилдим, турли тоифадаги ақлдан озганлар ёки шунга яқинроқлар келиб туришарди. Буларнинг ҳаммаси бизнинг адабиёт ва санъат бўлимига дахлдор одамлар бўлиб, даста-даста ёки дафтар-дафтар шеърларни кўтариб келишар, дарҳол газетада чиқарасизлар деб қисталанг қилишарди. Шунинг учун ҳам ушбу бўлим ходими бўлмиш Анвар Юсупов билан мен ўтирадиган хонада гоҳо бақир-чақир, гоҳо ашула, гоҳо тапир-тупир бўлиб қолса, бунга бошқа ҳамкасбларимиз унчалик ажабланишмасди. «Ҳа, энди, халигидақа муаллифлар келишгандир-да», – деб қўя қолишарди.

Тўғри, ёнбошимиздаги кабинетдан ҳам баъзан баъзан эркак ва аёллар бақирғи, чийиллашлари, сўкинишлар эшитилганини биламан. Бу кабинетда оғир-вазмин, мулоҳазали, биз бир оз тўпорироқ йигитлар андек шўхлик килиб қўйсак, бош чайқаб қўядиган жиддий акамиз Худойберди Тўхтабоев ўтирарди. Нега шундоқ одамнинг кабинетидан шовкин-сурон эшитилар экан деган савол туғилиши мумкин. Негаки, Худойберди ака олтмишинчи-етмишинчи йилларнинг таниқли фельетончиси эди. Фельетон деган нарса боғча болалар ҳақида эмас, балки, энг зўр каззоблар ёхуд пихи қайрилган, қўлидан ҳар бало келадиган кимсалар ҳақида ёзилади. Худойберди Тўхтабоев ўшанақаларнинг пўстагини қалампирдек қалами билан қоқиб турарди. Фельетон қилинган «кахрамонлар»дан баъзилари Худойберди акани «бир кўриб қўйиш»

учун у кишининг хузурига келиб туришарди. Унинг кабинетида ҳам йилига бир марта, ярим марта гидибди бўлиб турарди.

Худойберди Тўхтабоев баъзан бизга фельетончилик фаолияти давомида юз берган антика воқеалардан гапириб коларди. У «Тошкент ҳақиқати»да ишлаб юрган йиллари бир корчалон ҳақида катта шов-шувга сабаб бўлган фельетон ёзади. Фельетон қаҳрамони муштира туфлаб қўйган эканми, сўраб-суриштириб унинг уйини топиб боради. Агар, хотираман панд бермаган бўлса, Худойберди ака ўша пайтларда эски шаҳарнинг қайсидир маҳалласидаги бир уйда ижарада тураркан. Ўша ҳовлидаги хоналардан бирида Худойберди акага тенгдош бошқа мусофир ҳам ўрнашган экан. Қисқаси, фельетон қаҳрамони бўлмиш зўпидин айни шу хонадонни топиб келибди. Ўша кунни Худойберди ака навбатчи экан. Эшик кетма-кет такиллайвергач, ҳалиги одам дарвозахона олдига келибди. Фельетон ёзадиган Худойберди Тўхтабоев шу ерда турадимиз? – сўрабди меҳмон.

«Шу ерда, нимаиди...» дейиши ҳамон бояқишнинг каншарига гурзидай мушт тушибди, кейин яна, яна...

Маълум бўлишича, бояги аламзада фельетон муаллифи айни шу одам деб ўйлаб, муштини ишга солиб юборган экан...

Худойберди ака бунақа ғаройиб воқеалардан бир нечасини сўзлаб берганди.

Каминангиз фельетончилардан унча-мунчасини яхши биларди. Улар орасида ном қозонганлариям бориди. Лекин, улардаги битта қусур ҳаммага маълум эди. Фельетончилиги билан гердайиш, такаббурлик, кимларнидир ҳимоя қилиш, яна кимларнидир таҳлика остида тутиб туриш ва ҳоказо.

Худойберди ака эса, зўр фельетон ёзганида, уни қутлашса, хурсанд бўладиганлардан эмасди. Хомушроқ юраверар, нуқул сигарета чекар, «уф» тортиб ҳам юборарди. Биз унинг қийналаётганини аниқ сезиб турардик.

У улкан «ижод козони»да анча йиллар қайнаганидан кейин нуфузли бир нашриётга ишга ўтиб кетди. Фельетоннависликни, қиссанавислик ва романнависликка алмаштириб, катта ҳурмат қозонди, асарлари қатор хорижий тилларда ҳам нашр этилди.

Яна ғалати-ғалати воқеалар содир бўлиб турадиган ўзимизнинг мўъжазгина кабинетимизга қайтмоқчиман. Ҳамхонам Анвар Юсупов зарурияти бўлса-бўлмаса, шимини бир-икки кўтариб-кўтариб қўйиб, кўпинча дераза олдида сигарета чекиб турарди. Ўшандай кунларнинг бирида:

– Охунжон, ана, сеники келяпти, – деб қолди.

– Нимаякан, ўша меники? – энсам қотиб сўрадим.

– Жиннинг-да! Қара, важоҳати хунук. Қочиб қол! Йўк, тўхта. Ўзингникими, ўзинг гаплаш. Тагин менинг бошимни қотириб юрмасин.

Деразадан пастга қараб, йўлни кесиб ўтаётган бизга яхши таниш йигитни кўрдим. Бир-икки минут ичида у тўппа-тўғри бизнинг хонамизга кириб келади. Анвардан илтимос қилдим:

– Жон ошна, сен жиннилар билан дарров тил топишиб кетасан. Менга қийин. Бундан ташқари, унда шоирликдан кўра санъаткорлик устунроқ. Ўтган сафар овозининг борича ашула айтиб берди-ку. Эсингдан чикмагандир?

– Лекин, ёмон устаси фаранг бўпкетяпсан, – тўнғиллади ҳамхонам, – фақат ингичка бўлиб чиқиб кетмай, шўтга ўтирасан. Алдаб-сулдаб, тезроқ чиқарво-рамиз.

У гапини тугатар-тугатмас, ошнамик салом деб хонага кириб келди ва қўлтиғидаги семиз папкасини тап этиб столга ташлади.

У ёши ўттизлар атрофида баланд бўйли кўркам йигит бўлиб, яхши кийиниб юрар, сиз билан рисоладагидек гаплашар, ҳеч ким уни рухий хаста деб ўйламасди. Лекин у Анвар билан мендан қаттиқ ҳафа эди. Шеърларимни газетада чиқаришга тўсқинлик қилаётганлар

мана шулар деб ўйларди-да, бояқиш. Бу шўрликнинг алмойи-алжойи машқларини шеър деб бўлмаса, нима қилайлик. Боз устига сўкиниш аралаш мисралари ҳақида бор гапни айтсангиз, ҳаммаёқни остин-устун қилворса-чи? Ахир бунақалариниям кўрганмиз-да.

– Менинг шеърларимни сиз босиб ётибсиз, – деди меҳмон менга ўқрайиб қараб, – ўзингизники эса ҳамма жойда чиқади. Телевизордаям, радиодаям! Нега меникени тузлаб қўясиз?!

Анвар Юсуповга раҳмат! У жонимга яна оро кирди. У меҳмоннинг елкасига қўлини қўйиб, унга жуда яхши гапирди.

– Охунжон акангиз сизнинг шеърларингиз ҳақида жуда яхши фикрда. Сизни шеърдан-шеърга ўсиб боряпти деган ҳам шу акангиз бўлади. Фақат яна пича меҳнат қилишингиз керак. Тўғрими, Охунжон?

– Бўлмаса-чи! Кўриниб турибди, бу укамиз ҳали зўр шоир бўпкetaди! – дейман ғулдираб.

– Зўр бўпкetaман! – дейди йигит ёш боладек кувониб, – янгиларини ёзиб яна келаман!

У хонадан хуш-хандон чиқиб кетди. Лекин, рост гап, бизнинг ғирт ёлғонларимиздан кувониши юрагимни эзиб юборади. Биз ўша дақиқаларда юз бериши мумкин бўлган ғалванинг олдини олиш учун, ўз тинчимиз учун уволгина бу йигитни алдаб, ундан кутуламиз.

Ҳаётнинг қанақа бешафқат зарбаси бу кўйларга солдийкан уни? Ёки ота-боболаридан суяк суриб келётган хасталикмикан бу? Ёки маҳбубасидан айрилиб қолиб, шу аҳволга тушдимиз? Ундоқ десам, ҳамма ҳам Мажнун, ҳамма ҳам Фарҳод, ҳамма ҳам Тоҳир бўлолмайди-ку. Ҳозир ошиқи-беқарор йигитлар ҳам, сенга етмасам ўламан дегувчи маҳбубалар ҳам «Унис бўлмаса, буниси» деган йўлга ўтиб олганлар ҳам кўп. Ҳижрондан, айрилиқдан ўладиган телбаларни эртаклардан топасиз.

Анвар Юсупов билан каминангиз ўтирадиган кабинетга намоишкорона бостириб кирадиган савдо-

йиларнинг иккинчиси ёши элликларга бориб қолган тепакал, рангпар, сокол-мурти ўсиқ юрадиган орик одам эди. «Менинг асарларимни босиб чиқариш ўрнига қўнқайиб ўтиришибсанми? – дер эди у бизга қараб, – шошмай турунглар, ҳали сенларни адабларингни бериб қўяман».

Қуюшқонга сиғмайдиган битиклар муаллифи бўлмиш бу отахон айтганини қилди. Бизнинг устимиздан Марказий Комитетга шикоят ёзибди. Анвар иккимизни ўша ваҳимали раҳбар идоранинг битта бўлимига чақиртиришди. Неғалигини билмасдик. Анвар Юсупов мендан кўра пухта-пишиқрок бўлгани учун «Мен ўз жинниларимнинг «асар»ларини олволаман, сен ҳам ўзингникини олвол. Керак бўлса, ўша раҳбарларга шикоятчилар қанақа одамлар эканини исботлаб берамиз», – деди.

Унинг тахмини тўғри чиқди. Ёши биздан кичикрок, димоқдор инструктор бизни шикоят хати мазмуни билан таништириб, нега меҳнаткашларга совуқ муносабатда бўласизлар, сизларга бунақа ҳуқуқни ким берган, деб қолди.

Анвар Юсупов имоси билан мен шикоятчи отахоннинг бир даста машқларини инструкторга узатдим.

– Шикоятчи билан биз бир неча марта гаплашганмиз. Ёзган нарсаларини шеър деб бўлмайди. Бунинг устига ўзиям савдойи, – дедим имкони борича силлик гапиришга уриниб.

– Савдойи дедингизми? Бу – жинни деганингиз, шундайми? Справкаси бор эканми? Кўрсатдимми?

– Сўраганимиз йўқ, – деб жавоб бердим ансам қотганини сездирмай.

– Жинниларнинг жойи жиннихонада бўлади. Шикоятчи эса, ҳамма қатори тенг ҳуқуққа эга бўлган граждани! Совет граждани! У сизлар ҳақларингда давлат идорасида қўнқайиб ўтирган бюрократлар деб тўғри ёзибди. Боринглари, хатоларингни тўғриланглари. Акс ҳолда...

У ёғини айтмаса ҳам нимага шаъма қилганини тушуниб, бу амалдорчанинг кабинетини тарк этдик.

Хонамизга кириб, ҳалиги шикоятчи ёзганидек, ўрнимизга «қўнқайиб» ўтирганимизга бирор соатдан ўтиб бораётган эса-да, «юқори идора» вакили билан бўлиб ўтган суҳбат таъсиридан кутула олмаган эдик. Жонимиздан безор қиладиган ҳалигидақа «қаламкаш»ларни биримиз олиб, биримиз қўйиб сўкиб ўтирувдик, хона эшиги бир-икки чертилиб, юзи чўзинчоқ бир одам ичкарига кириб келди. Бир қўлида қора хўжалик сумкаси.

Уҳ, буям ҳалигидақа шоирлардан бўлса-я, деб ўйлаб, уни ўтиришга таклиф қилдим.

Раҳмат деб ўтирди. Лекин сукут сақларди. Тоқатим тоқ бўлиб:

– Нима обкелдингиз, шеърми, хикоями? – деб сўрадим.

Меҳмон менга анграйиб қаради.

– Қувасойлик жиянингиз Муҳаммаджонга Томскка билет обераар экансиз. Мана, хати. Сизни аранг топиб келдим, домла.

Мактубни меҳмоннинг қўлидан олаётиб, ичимда хайрият деб қўйдим.

Жияним Муҳаммад, худо раҳматига олган бўлсин, оёғидан ўт чакнайдиган йигит эди, савдо ишлари билан шуғулланар, бутун ёз ичи Сибирь томонларга вагон-вагон мева обориб топшиарди.

Меҳмон хайрлашиб чиқиб кетаётганда Анвар уни тўхтатди.

– Шеър-перингиз бўлса, ташлаб кетармикинсиз девдим, аттанг...

– Мен шеърга тушунмайман, – деди меҳмон, – бу шоирлар бурама гапларни қаттан топиб ёзишаркин, хайронман.

– Бурама гапларни уларга мана шу тоғангиз ўргатади, – яна гап қотди Анвар, – агар шеърларини чиқаролмай сарсон бўлиб юрган ўртоқларингиз бўлса, тўппа-тўғри шу акангиз олдиға юбораверасиз, хўпми?

– Битта амаким бор, – деди севиниб меҳмон, – пенсияга чиққанидан кейин зерикиб шеър ёзишга ўтиб кетди. Уч-тўртта обший дафтарлар тўла шеър... Ҳеч қаер қабул қилмаяпти. Яхши айтдингиз, ака, обкеламан. Уч-тўрт кун айланиб ҳам кетамиз шу баҳонада.

У биз билан қўл сиқишиб хайрлашиб чикиб кетди.

– Савобингдан ўргилдим! Энди шуниси етмай туврувди, – кесатиқ қилдим Анварга. У эса четга қараб куларди.

Анвар Юсупов дилкаш кадрдоним эди. У ҳам кўп йиллар ушбу даргоҳ тупроғини ялаб, телевидениега учирма бўлди. Афсус, дунёдан эрта кўз юмди.

Катта даргоҳларда кўп одам ишлаши, улар орасида эса турфа феъл-атворлилар бўлиши мумкинлиги ҳақида юқорида бежиз гапириб ўтмагандим. Таҳририятда қалами билан ҳаммани қойил қолдирадиган журналистлар бир талай эди. Абдуллажон Абдуқодиров, Абдукарим Набихўжаев, Жўравой Холқосимов, Неъмат Ёқубов, Ҳайдарали Иброҳимов, Ўткир Абдуазимов, Муроджон Мансуровлар қаламига мансуб жиддий чиқишлар, долзарб муаммолардан баҳс этувчи ўткир мақолалар таҳсинга сазовор эди.

Шулар орасида айниқса, топқир журналист Абдуллажон Абдуқодировга қойил қолардим. У саноат бўлимининг мудири эди. Асосий касби геолог бўлмиш бу серзавқ, табиатан қувноқ йигит қандай қилиб журналист бўлиб қолганига ҳайрон эдим. Ва бир куни бунинг сабабини ўзидан сўрадим ҳам. Абдуллажон менга жилмайиб қараб:

– Совет журналистикаси бир жойда депсиниб турганини кўриб, ўзимга-ўзим: ке, шу соҳага елка тугтиб юқори поғаналарга обчикиб кўяй дедим. Ахир, бу соҳага ҳам менга ўхшаш донолар керак-ку! – дея шарақлаб кулиб юборди.

– Барибир, аввалги касбингиз яхшийди, – дейман бўш келмай, – бирорта олтин конини топиб олганингизда борми...

– Хе, шоир, шоир! – дейди у кулиб, – олтин конини топиб олиш учун институтнинг геология факультетида ўқиш шарт эмас. Мана, масалан, менинг битта синфдошим бор, ўнни аранг битирди. Калласи бўм-бўш. Дадаси савдо техникумининг сиртки факультетида ўқитиб диплом обергунича эси кетди. Бугун шу ошнамнинг юриш-туришини бир кўрсангиз эди! Силкинса пачка-пачка червон тўкилади. Энди менинг аҳволимга қаранг: каллам тўла ақл. Ақл билан илм. Лекин, чўнтагим доимо бўм-бўш...

Абдуллажон Абдуқодиров бу ҳазил-хузуллари билан ўша давр журналистларининг иқтисодий аҳволини чизиб бергандай бўларди. Чиндан ҳам маошларимиз одамни кўкартирадиган даражада эмасди. Олдинги беркитсанг, ортинг очилиб қолади бу моянага, – дейишарди ҳамкасбларимиз.

Таҳририятнинг етакчи журналистларидан бўлмиш Абдуллажондан ғалати-ғалати гаплар чиқиб турарди. Бир куни у бизнинг кабинетга кириб:

– Калламга битта доҳиёна фикр кепқолди, Охунжон, – деди. – Сизга тааллуқли фикр.

– Ие, шунаками, эшитайлик-чи.

– Ҳузуримга киринг, айтаман.

«Ҳузуримга» дегани бизнинг хонадан кейинги учинчи оддийгина кабинет эди. Гапига қизиқиб кирдим.

– Эшитайлик-чи, доҳиёна фикрингизни.

У ўрнидан туриб, хонада у ёқ-бу ёққа юра бошлади. Кулгиси қистаётганини сезиб турибман. Бирдан мен томон ўгирилди.

– Шу, фикримча, ўзингиздан шеърларингиз яхши!

Ана холос! – дедим ўзимни-ўзим жиддий тутишга уриниб, – шеърларим ўзимдан яхши бўлса... ўша яхши шеърларнинг муаллифи менман-ку, ахир! Кўшилмайман бунақа доҳиёна фикрларга, – дедим зўраки жиддийлик билан.

– Бунақа зўр фикрлар ҳамишяам қарсақлар билан қабул қилинавермаган. Буни бирорта илғор фикр-

ли аспирантга айтсам борми, бирданига докторлик диссертациясини ёклаб юбориши мумкин. Эҳ, шоир, шоир...

Бир куни у менга «юринг, бир жойга ошга обораман», деб туриб олди. Бормасам бўлмасди. Уч-тўртта кадрдони паловни дамлаб туришган экан. Абдуллажон мени уларга таништираётиб: «Шоир фалончиписмадончи бўлади. Фарғоналик бўлсаям, яхши йигит!» – деб юборди. Бўлди кулги.

Абдуллажон Абдукодиоров баркамол журналист, чиройли ва таъсирли ёзарди. Ўзбек тили бойликларидан яхши фойдалана билар, нимаики ёзса, теша тегмаган, охорли, образли гаплар топа биларди... Шу бондан бўлса керак, нуфузли нашриётлар рус тилидан таржима қилиниши керак бўлган йирик-йирик насрий асарларни унга ишониб топширишар, Абдуллажон эса уларни ўзбекчага маҳорат билан ўгирарди.

* * *

1971 йил декабрь ойи ўрталари эди. Бош муҳаррир мени ўз хонасига чақиртириб қолди. Мақсуд Қориевич менга ўтир деб ишора қилди, бир зум менга қараб тургач, деди:

– Фарғонадаги мухбиримиз Анвар Эшоновни чақириб оляпмиз. Ўрнига дурустрок одам тополмаяпман. Бориб бир-икки йил мухбирлик қилиб келсанг-чи. Ўзингни жойинг, нима дейсан?

– Майли, – дедим ўйлаб-нетиб ўтирмай.

Мақсуд ака кулиб юборди. Нукул Фарғонага командировкага юборишини сўрайвериб, раҳбаримизни безорижон қилиб юборганидим-да. Бир гал яна Фарғонага командировкага юборишларини сўраганимда, «менга қара, Охунжон, республикада Бухоро, Қорақалпоқ, Сурхандарё деган вилоятлар ҳам бор. Қорақалпоқдаги мухбиримиз Ешимбетовнинг соғлиги унча яхши эмас. Бирор ойга Қорақалпоққа юборайми?» деб кўзимга анча тикилиб турганди.

Кейин сўзида давом этди.

– Жон-жон деб турганингни ўзим ҳам билардим, демак, розисан... Истаган пайтингда Тошкентга қайтиб келиб, ўрнингда ишлайверасан.

Шундай қилиб етмиш иккинчи йилнинг январидан газетанинг Фарғона вилояти мухбирига айландим.

Газета шоирликниям, ёзувчиликниям тан олмаслигини яхши билардим. Газетага, ўша давр таъбири билан айтганда, «оператив материал» керак. Кечасими, кундузими, редакция бўлимлари гапига лаббай деб туришинг шарт! Аммо аксари ҳолларда ўзингга-ўзинг хўжайинсан. Ҳеч ким сенга обзорчи бўл, навбатчи бўл демайди.

Лекин, вилоятда ҳаммани таҳлика остида тутиб турадиган «обком» деган жой бор. У билан ҳисоблашишинг керак. У ерда катта-кичик мартабаларда ишлайдиган, бир қарашда сипо одамлар республика мухбири бўлмиш сени хурмат қилгандай бўлиб кўринади. Аслида улар орасида ҳар бир қадамингни ҳисобга олиб турувчи исковичлар ҳам бор. Демак, қадамингни ўйлаб босишинг лозим.

Давр, тузум ҳамма учун қолип ясаб берган эди. Шу қолипга сиғмасанг, ҳамма жойдан ковушинг тўғрилаб қўйиларди. Шундаям эпақага келмасанг, ҳў, анави Тундра томонлардаги музликлар ўлкасида эсингни киритиб, қолипга жойлашадиган қилиб қўйишарди.

Ижодий интеллигенция деб аталмиш бизга ўхшаганлар тоифаси орасида шўролар қолипини мутлако тан олмайдиганлар, ҳатто уни улоқтириб ташлаш тарафдорлари бўлганлар ҳам озмунча эмасди. Каминангиз ўшанақаларнинг олдинги сафларида бўлмасам-да, ҳар қалай, унча-мунча воқеаларни узоқдан туриб томоша қиладиганлардан ҳам эмасдим. Шўроларнинг устамонлик билан пардозланган сиёсати ортида нималар борлигини сезардим. Шундан бўлса керак, гоҳо-гоҳо оғзимдан амалдаги мафкурага тўғри келмайдиган гаплар чиқиб кетиб, шўримга шўрва тўкилишига оз қолган пайтлар ҳам бўлган. Аниқроғи, мухбирликни бошлаганимдан кейин бешинчи ойдаёқ хизмат вази-

фамдан учиб кетишимга сал колганди. Воқеа бундай бўлганди.

Вилоятда пешкадам ўринларда турган Олтиарик райкомининг биринчи секретари бизни фашизм устидан қозонилган ғалабанинг йигирма етти йиллиги шарафига бўладиган тантанали йиғилишга таклиф қилиб қолди. Тошкентдан келган бир гуруҳ журналистлар ҳам ўша ерда экан. Республика газсталари мухбирлари ҳам бу тадбирда қатнашишлари лозим дейишди. Бо-ришга тўғри келди.

Байрам карнай-сурнайлар, оташин нутқлар билан ўтди. Кейин бизни сўлим бир боғда ташкил қилинган бир пиёла чойга таклиф қилишди. Бу зиёфат дегани эди.

Байрам дастурхони зўр тузалган экан. Унинг атрофида ўн беш-ўн олтитача журналистлар жамландик. Тошкентдан асосан радиожурналистлар билан бириккита олимлар ҳам келишган экан. Улар билан илгаридан таниш бўлганим учун чакчаклашиб ўтирдик.

Қадахлар тинмай жирингларди. Бири-биридан чиройли «тост»лар айтиларди. Тездагина кайфи ошиб, «сайроки» бўпқолганлар ҳам топилди.

Шу даврага қўшилиб, бирор соат ўтириб қолганим бурнимдан булоқ бўлди. Тиллар бийронлашиб, суҳбат сиёсатга бурилиб кетди. Хрушчёвдан тортиб, Брежневгача баҳо берилди. Битта радиожурналист раҳбарларнинг ҳаммасини бир бошдан сўкиб чиқди.

«Тост» навбати менга ҳам келди. Қулоғим қизиб турган пайтда айтган «тост»им мени эртасигаёк, КГБ полковниги, обкомнинг биринчи секретари, орадан икки кун ўтгач эса Марказий Комитетнинг мафкура бўйича секретарига рўпара қилди. Учала жойда ҳам тавба-тазарру билан тушунтириш хатлари ёзиб бердим. Редакция коммунистлари менга ҳисоб варақамга ёзиш шарти билан катик ҳайфсан берди. Шунисигаям раҳмат дедим.

Айбим – совет тузумига қарши гапларни бажонидил тинглаганим ва араб алифбосининг бекор

қилиниши бизни бой ўтмишимиз, маънавий меросидан маҳрум этиб, тарихимиз билан ҳозирги кунимиз ўртасида сунъий жарлик пайдо этди деган гапларим эди. Лекин, сўроқ-исток қилинган учала катта идораларда ҳам мен бунақа гапларни мутлақо гапирганим йўқ деб туриб олдим. Ишонгандай бўлишди. У пайтлар диктофон йўқ эди шекилли-да. Зарурат туғилганда унча-мунча гапларингдан тонвориш ҳам мумкин эканда, деб юрдим юқоридаги воқеалар эсимга тушган пайтларда.

Бундан сал олдинроқ менинг елкадошим, таникли ёзувчи Йўлдош Сулаймоннинг бошига ҳам бундан баттарроқ кунлар тушган эди. Олтмишинчи йилларнинг этаклари эди. Йўлдош Сулаймон ўша пайтларда Фарғона вилоятида чиқадиган «Коммуна» газетасида бўлим мудир эди. Уни газетада ўша давр ибораси билан айтганда «ополитичний» шеърни чиқартириб юборишда қаттиқ айблашди. Шеър нооригинал, бунинг устига саёз эди. Унда оёқости қилиб юборилган тилимизнинг ҳолига ачиниш бор эди холос. Бунақа фикрни машҳур авар шоири Расул Гамзатов бир шеърда аллақачон айтиб бўлган ва бу нарсанинг китобларида қайта-қайта чиққан эди.

Шу «гуноҳи» учун обком ҳам, КГБ ҳам Йўлдош Сулаймонга қаттиқ ёпишиб олганига ўзим гувоҳман. Бу гап Марказий Комитетга ҳам яшин тезлигида етказилган экан. Боякиш Йўлдош Сулаймоннинг бир оёғи Марказий Комитетда, бир оёғи КГБда, обкомда... Ҳамма жойда тушунтириш хати устига тушунтириш хати.

Ниҳоят «Улама дарахт» деб аталувчи «антисоветский» шеърга доир масала обком бюросида кўрилди. КГБ бошлиғи вилоятда совет тузумига қарши группа борлиғи, унинг етакчиларидан бири шубҳасиз, мана шу Йўлдош Сулаймон эканлиғи, калаванинг учи энди топилганлиғи ҳақида ахборот берди. Бошқа бюро аъзолари ҳам шоир халқи рамкадан чиқиб кетаётгани, уларни тартибга чақириб қўйиш кераклиғи

хақида бирма-бир талаб кўйиб чикдилар. Пировардида «гуноҳкор» Йўлдош Сулаймонга ҳам сўз берилди.

– Мен хато қилганимни кейин билдим, кейин билдим, – такрорлади Йўлдош Сулаймон қаттиқ ҳаяжон ичида. – Бу шеър оригинал эмас. Бўш. Бу шеър Расул Гамзатдан кўчирма холос. Мана...ўша шоир, ўша шоирнинг китоби.

У кўлидаги битта варағи буклаб кўйилган китобни обкомнинг биринчи секретари кўлига берди. Секретар белгилаб кўйилган ўша шеърни синчиклаб ўқий бошлади. (Худо раҳматига олган бўлсин, умрида биринчи шеър ўқиши бўлса керак.) Кейин китобни КГБ вилоят бошқармаси бошлиғига узатиб, читайте, – деди.

Полковник шеърни бир нафасда ўқиб, китобни ижирғангандай стол устига ташлаб, бош чайқади. «Отвратительно!»

Обкомнинг биринчи секретари ҳамиша ёнида ҳозир у нозир турадиган ёрдамчисига русчалаб буюрди:

– Ўша Расул Гамзатовни ҳозирок бюрога чакиринг! Тез!

– Немедленно! – катъий қилиб кўшиб кўяди. КГБ полковниги ҳам, Бюро аъзоларидан бир-иккитаси оғизларини кафтлари билан тўсиб кулиб кўйишди. Қолганлари: ўша Гамзатов ёзган шеъри учун бюрода жавоб берсин, деб, ғала-ғовур қилишади.

Шу пайт бюро аъзоларидан бири ўрнидан туриб, биринчи секретарнинг ёнига бориб, унинг қулоғига шивирлади: «Расул Гамзатов СССР Олий Советининг депутаты, Москвада яшайди».

Биринчи секретар бирпас сукут сақлаб тургач, «Ёзувчилардақа вайсақи, тийиксиз халқ йўқ! Йўлдош Сулаймоновнинг қилмишлари редакция бошланғич партия ташкилотида муҳокама қилиниб, партия сафида қолиш-қолмаслик масаласини ҳал қилиш топширилсин!» – деб гапини яқунлади.

Бу ёғи тезлашиб кетди. Йўлдош Сулаймон партия сафидан чиқарилмайди-ю, лекин бўлим мудирлиги-

дан корректорликка туширилади, ҳисоб карточкасига ёзиш шарти билан қаттиқ ҳайфсан берилади. Шунисигаям шукур қилган бояқиш адиб, ўз одати бўйича: яхши, яхши, раҳмат сизларга, – деган экан.

Партия, КГБ, яна бошқа шунга яқинроқ ташкилотлар, ижодий зиёлилар борки, ҳаммасига шубҳа билан қарар, керак бўлса худди микроскоп билан текширгандай миригдан-сиринггача билиб оларди. Ахир аҳоли қатламлари орасида фикр уйғотувчилар шулар-да...

Вазирам тақозоси билан ҳар гал обком бюросига кираман. Расул Гамзатовни бюрода муҳокама қилмоқчи бўлган биринчи секретарни ҳам, КГБ полковнигини ҳам кўраман. Баъзан мажлис давомида нигоҳларимиз тўқнашиб ҳам қолади. Ғазабли қарашларидан эгим уюшгандай бўлади. «Худди илон-а, – ўйлайман, – чақишга тайёр илон».

Дарвоқе, шу гапларни эслаб туриб ҳаётимда юз берган илон билан боғлиқ бир воқеа кўз ўнгимдан ўтиб туради.

...Ўшанда ўн-ўн бир яшар чамасидаги бола эдим шекилли. Шохлари орқасига қайрилган совлиқ эчкимни иккита улоқчаси билан далада ўтлатиб юрардим. Қўлтиғимда «Авазхон» деб номланган юпка оқ муковали китоб. Шохлари каллаклаб кетилган йўғон тут дарахтига суяниб, китобни варақлай бошладим. Шу пайт нақ бошимнинг тепасида иккита чумчук шунақанги чиркиллашиб-пириллашиб уча бошлашдики, дostonни ўқиганиям қўйишмади. Ўтирган жойимда битта кесакни олиб уларга отдим. Чумчуқлар бунга парвоям қилмай, тепамда айлангани айланган эди. Ўрнимдан туриб қарасам, тут дарахтининг анчагина тепароғида уялари бор экан. Кичкина пиёланинг оғзидек келадиган уяга бояқишлар чиркиллаб ўзларини урадилар-у, лекин киришмайди.

«Полапонлари учирма бўлган бўлса, уларни ташқарига чиқинглар энди деб чақиришаётган бўлишса керак-да», – деб ўйладим ўзимча ва тут дарахтига тирмашиб чиқа бошладим. Чумчуқлар боягидан ҳам

баттароқ чирқиллашиб, бошим устида айланишарди. «Ҳозир болаларингни ўзим обераман», – деб қўйдим ичимда.

Ниҳоят, ковакка яқин жойга чиқиб олиб, унинг ичига қўлимни тикдим. Қўлимга совуқроқ бир нарса илашди. Тортдим, чикмади. Нега чикмайди-я деб, яна тортдим. Ниҳоят чиқди. Панжаларим орасида хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг тилини тез-тез чиқариб, чағир илон турарди. Додлаб, тут шохини маҳкам ушлаб турган иккинчи қўлимни қўйиб юборибман. Ерга гуп этиб тушдим. Вазним енгил бўлгани учунмикан, қаттик лат емадим. Лекин, ётган жойимда икки-уч дақиқа ётиб, кейин титроқ ичида ўрнимдан туриб кетганим эсимда. «Чакмади-я, – дердим ўзимга ўзим, – нимага чакмадийкин-а? Раҳми келдимикин?»

Шундан кейин паррандалар дарахт таналарини ўйиб ясаган уяларга сира қўл тикмайдиган бўлдим.

Ўша йилимиди, ёки ундан кейинроқмиди, аниқ эсимда йўқ, яна худди шунга ўхшаш воқеанинг сабабчиси бўлганман. Бола эдик-да, ҳечам ўйинга тўймасдик. Тенгқурларим билан то икки хуфтонгача зувиллаш, эшак минди, кураш тушиш билан овора бўлардик. Ҳориб-толиб уйга келганимда онам билан опам ухлаб ётган бўлар, лой супада менинг ҳам ўрним солиғлик турарди.

Ўшандай кунларнинг бирида то кун чиққунча қотиб ухлабман. Охири онам устимдан чойшабни олиб ташлаб, қўлимдан тортиб турғизди ва шу заҳоти «вой, ўлмасам!» – деб бақирди. Бояқишнинг ранги кув ўчиб кетган, гапиролмас, қўли билан мен ётган ўринда ўрмалаб юрган каттагина чаённи кўрсатарди. «Уни кара, сени худо сақлабди, болам!».

Буни қаранг: ётган ўрнимга кириб олган шу газанда мени чакмабди-я... Ориқ бола экан, чаксам ўлиб кетмасин деганмикин?

Ўша йили қишда бундан ҳам баттароқ яна бир воқеа бўлганди. Эсимга тушиб қолса, ҳозир ҳам баданларим жимирлаб кетади. Назаримда январь ойла-

ри эди. Узлуксиз ёққан қор қалинлашиб, тиззага етай-етай деб қолганди. Ўша киш окшомларининг бирида эхтимол, ярим кеча бўлса керак, ташқарига чикким кепқолди. Остонадан хатлаб ҳовлига чиқишим билан оғилимиз олдида турган итга кўзим тушди. «Кўшнимизнинг ити Босар-ку!» деб, бир-икки чақирсам ҳам одатдагидек ўйноқлаб олдимга келмай, жимгина менга тикилиб тураверди. «Вой, аҳмоғей, нима, танимаяпсанми?» – деб у томон юра бошладим. Итнинг томоғидан ғалати овоз чиққандай бўлди, кейин кескин бурилиб ҳовли этагига кетди ва пастаккина девордан бир сакраб, кўшнимизникига тушди. Ўша заҳоти нарёқдан итнинг вовиллаши, кейин ванғиллаши эшитилди. «Бегона ит экан, Босарни ёмон тишлади шекилли», деб ўйладим. Шу билан бу воқеани унутдим.

Лекин эрталаб ерга ёруғ тушар-тушмас бир эшик наридаги кўшнимизникида қий-чув, бақир-чақир бошланди. Чала-чулпа кийиниб, мен ҳам ўша ёққа югурдим. Узук-юлук, ваҳимали гаплардан шу нарса маълум бўлдики, ярим кечалардан кейин бу ҳовлига бўри кириб, соғин сигирнинг бўғзини узиб ташлаб, икки-уч ойлик бузоқчасини олиб кетибди. Ҳовли юзасидаги қорда бўри излари ва унинг чанғалига тушган бузоқчадан томган қон излари кўзга ташланиб турарди.

Қор бетидаги оч қизғишранг доғларни кўриб, вужудимни титроқ босди. Демак, ярим тунда оғилхонамиз олдида кўшнимизнинг мен билан иноқлашиб кетган ити эмас, бўрини кўрган эканман... Яна унга дакки бериб, ёнига икки-уч кадам юрибман-а. Хўш, бу йиртқич мени бир зумда бурда-бурда қилиб ташлаши мумкинмиди? Албатта мумкин эди! Лекин, йиртқич йиртқичлигини қилмайдиган ҳоллар ҳам бўларкан. Улар одамга ўхшамас экан. Уларда инсоф бор экан.

Ўша илон, чаён ва бўри билан учрашувларим хотирамдан ўчмайдиган бўлиб муҳрланиб қолди. Ёшлик йилларимда буларни шунчаки кўрқинчли ҳодиса

сифатида эслаб юардим. Орадан ўн йилликлар ўтиб, ҳаётни, теварак-атрофингдаги воқеалар, одамлар, уларнинг феъл-атворларини кўриб, болалигимда бошимдан кечирган ўша воқеалардан бошқачарок хулоса чиқара бошладим. Масалан, айтайлик, ўша газанда-ю йиртқиқлар ўз «хунар»ларини кўрсатганда менинг умримга болалигимдаёқ нукта қўйилган бўларди. Йўқ, улар менга нисбатан ўз газандаликлариниям, йиртқиқчиликлариниям қилишмади, лекин, одамлар-чи? Одамлар...

Одамлар (албатта, айримлари) одам бўла туриб, юқорида мен айтган газандалардан юз чандон баттарроқ ишлар қилишди. Кўлдош ҳосилот қиёфасидаги газанда ўтгизинчи йиллар охирларида навқирон ёшдаги отамнинг бошига етди. Унақалар биргина менинг отамнимас, юз минглаб бегуноҳ инсонларни нобуд қилишди. Ўшанақа газандаларнинг хашакироқ тоифаси уруш ва урушдан кейинги йилларда менга ўхшаш етимчаларни чақиш, камситиш билан овора эди. Ўқиб-улғайиб қаторга кирган, биз элни таниган, эл ҳам бизни андаккина таниган йилларда ҳам ўшанақалар бизга ниш уришдан тўхташмади. Олтиариқдаги ўша зиёфатда битта искович бизни зир югургириб қийнаганини айтдим шекилли. Райком секретари ўша кунлариёқ ишдан олинди. Радиожурналистлардан иккитаси қувғинга учради. Мени худо сақлади.

Ғалвасиз калла каллами деган экан биттаси. Ҳамманинг ҳам ўз «бошқотирмаси» бўлади. Каминангиз ҳар хил тўқнашув ҳамда кўнгилсизликлардан четроқ юришга ҳарчанд уринмасин, барибир улар рўпарамда кўндаланг туриб олган ҳоллар бўлиб турган. Бунақа воқеалар кўпроқ хизмат вазифамга тааллуқли бўлиб, аксари кўнгилсизликлар республика газетасининг вилоятдаги мухбирлик йилларимга тўғри келганди.

Адашмасам, 1985 йилнинг поёнларида газетамизнинг бош муҳаррири Мақсуд Қориев бехосдан иш-

дан озод килинди. Мен ўша пайтда меҳнат таътилида бўлиб, таржимоним Николай Горохов билан Москвада китобимни нашрга тайёрлаш ишлари билан банд эдик. У ёкдаги ишларимни битириб Тошкентга кайтсам, янги бош муҳаррир тайинланиб, ишни бошлаб юборган экан.

Янги муҳарриримиз ўша даврнинг ҳамзашунос олими Лазиз Қаюмов эди. Уни кўпдан билардим, минбарларда айтган ваъзларини вақти-вақти билан эшитиб турардим. Янги муҳаррир салобатли ва жиддий одам эди. Бизга ўхшаганлар билан деярли гаплашмас, муҳим топшириқларни биринчи муовини Болтабой Юсупов орқали олардик. Айтмоқчи, Б. Юсупов Марказий Комитетга кўтарилиб кетганини айтган эдим. Лазиз Қаюмов газетага бош муҳаррир бўлгач, унга биринчи муовин қилиб юборилганди.

Мен одатдаги топшириқларни бажариб, юкоридан гап эшитмаслик пайдан бўлардим. Лекин, раҳбарият топшириқлари асабий ва таранглашиб бораётганидан ҳайрон эдим. Биринчи муовин нуқул: «Нега танқидий нарсалар ёзмайсиз? Нега фельетон йўқ? Нима, Фарғонада камчиликлар йўқми? Фарғона фаришталар юртимми?», – деб кесатиклар қилиб турарди. Бир куни телефонда «Сиз бош муҳаррирнинг топшириқларини бажармаяпсиз, у киши якин орада сизга ўхшаш ўзбошимчалар билан гаплашиб қўймоқчи! Танқидий нарсалар ёзмаяпсиз, кимдан тилингиз қисик», – деди дангал.

Жон-поним чиқиб кетди. «Ҳеч кимдан тилим қисик эмас, ҳеч кимдан кўрқадиган жойим йўқ!» – бақирдим гўшакка. Лекин трубкадан қиска гудоклар эшитила бошлаган эди.

Гапни қаранг: тилингиз қисикми эмиш. Нокамтарлик бўлсаям айтишим керак: вилоятда ўн етти йил мухбир бўлиб ишлаган бўлсам, ҳамкасбларим орасида фаол фельетончилардан бири мен эдим. Менинг фельетонларим оддий одамлар манфаатларини кўзлаб ёзиларди. Бунга биттагина мисол келтирайми? Бир

куни Фарғона шаҳар ошхоналаридан бирининг бош ошпази олдимга ариза кўтариб кеб колди. У жуда дарғазаб эди. Айтишича, вилоят савдо бошқармаси бошлигининг биринчи ўринбосари шаҳардаги жамики ошхоналарнинг йигирматача бош ошпазларини хузурига чақиртириб, уларга: манави хужжатларга кўл қўясизлар, деб буюрибди. Хужжатларни ўкиб кўриб, олинмаган гўшт-ёғ ва бошқа хилма-хил маҳсулотларни олдим деб имзо чекиб бериш кераклигини тушунишибди.

Ғала-ғовур бошланиб кетибди. Менинг олдимга арз билан келган йигит сабри чидамай:

– Ҳар бир ой учун белгиланган «соққа»ларингни олиб турибсизлар, узлуксиз келиб турадиган каранда меҳмонларингизни кузатяпмиз, шунисиям етар, хўжайин. Мен олмаган нарсаларим учун кўл қўймайман, дейди. Бошқа шериклариям унинг гапларига бажону дил қўшилиб, ўринбосар кабинетини тарк эташади.

Лекин, орадан бирор ҳафта ўтар-ўтмас савдо бошқармаси томонидан ҳамма ошхоналарда кенг кўламли текширишлар ўтказила бошланади. Шоввоз ревизорлар пашшадан фил ясаб, актлар тузишади. Албатта, улар емакхоналардан ҳақиқий камчиликларни ҳам топишади. Ахир, ошпаз зотидан ҳам фаришта чикмаганку. Ундаям корин бор, бола-чақа бор, уй куриши керак, тўй қилиши керак. Лекин ярим кечадан то хуфтонгача фақат ишни билган бу инсонлар ошқора юлғичлик қилишмайди-ку.

Қасддан қилинган ревизиядан ният бутунлай бошқа экан. Ошпазларнинг гарданига шунақа айблар илинибдики... Кейинчалик ревизорлар тузган ваҳимали актлар билан танишиб чикиб, хайратга тушгандим.

Шикоятчи ошпаз жон куйдириб гапирарди:

– Ўн тўққизтамининг ишимиз терговга оширилди. Прокуратурага шикоят ёзайлик десак, у акаимиз ҳам

бошқарма бошлиқларининг ошнаси. Милиция ҳам, суд ҳам бизнинг бошлиқларимиз билан ош-қатик... Тўғри гапимиз учун жиноятчи бўлиб қамалиб кетаверамизми? Совет ҳокимияти борми ўзи?! Қонун борми?

Албатта, бу иш билан шуғулланаман деб, шикоятчини бир нав тинчлантириб, жўнатиб юбордим. Лекин, ғазабга мингандим. Наҳотки, бу еб тўймаслар ўн тўққиз йигитни қамокқа рўпара қилишса? Наҳот ўнлаб аёллар, уларнинг қанчадан-қанча гўдаклари чиркираб қолишса?

Бугун бўлмаса эртага терговчилар хоналарида қисди-қафасга олиниши мумкин бўлган ошхоналар мудирлари билан эринмай, бирма-бир гаплашиб чиқиб, улар раҳбарлари олдида «юзсизлик» қилганликларига ишончим комил бўлди. Ўша кунлари олдимга ишдан ҳайдалган бошқа бир йигит ҳам кириб келди. У аввал савдо техникумини, сал кейинроқ эса, савдо институтини сиртдан битирган экан. Шаҳардаги йирик ошхоналардан бирида бош ошпаз бўлиб ишлаётган пайтида савдо бошқармаси бошлиғининг ўринбосари мана шу Грумберг деган амалдорга «солиқ» тўлашдан бош тортгани учун вазифасидан четлаштирилган экан. «Ҳозир битта перашкахонада ишляяпман. Айтган солиқларини тўлаш учун хўрандалар ризқини қирқиш керак эди. Мен бундай қилолмаганим учун...» – деди йигит йиғламоқдан бери бўлиб.

Нима қилишим керак: аждаҳога ўхшаш бошлиқлари айтган йўлга юрмагани учун қувғин қилинган, йўқ ёқдаги айбларни бу шўрликларга елимлаб ёпиштириб, ишларини терговга оширган анавинақа бошлиқларнинг ҳақиқий қиёфасини очиб ташлаш керакми ёки, бетарафлик йўлини тутайми?

Табиийки, бетарафликни ёқтирмасдим. Жабрдийдалар билан суҳбатларни тугатгач, энг катта бошлиқ – вилоят савдо бошқармаси бошлиғининг олдига кириб, мақсадимни батафсил ва лўнда қилиб тушунтирдим. «Сизнинг фикрингизни билгани келдим», – дедим.

«Нима қилмоқчисиз ўзи?» – сўради. «Фельетон». «Обком раҳбаридан сўрадингизми?». «Йўқ. Бу ишни бош муҳаррирдан сўраб қиялман». «Чакки қилибсиз, ука. Фельетонингизни обком секретаридан сўраб ёзинг. Қонун-қондани биларсиз ахир?». «Сиз ҳам ўн тўққизта йигитнинг ишини обкомдан сўраб терговга топширганмисиз? Йўқ-а? Мен ҳам мустақил иш тутадиганларданман. Хайр».

Ўрнимдан туриб ташқарига йўналдим. Шу пайт бошлиқ фавкулотда чакқонлик билан олдимни тўсиб, мени тўхтатди.

– Менга қаранг, ука! Эшитганман, бир сўзли йигитсиз. Мен ҳам битта гапирадиганларданман. Савдода барибир хато бўлиб туради. Шу фельетонингизни тўхтатинг, илтимос. – Кейин шивирлашга ўтди. – Менга хизматдан гапиринг, хизматдан!

– Қанақа хизмат қила оласиз? – мен ҳам шивирлаб сўрадим.

– Лубой хизматингизни қиламан!

– Унда... ҳалиги ўн тўққизта ошпаз ишини терговдан тўхтата оласизми?

– Шуюм иш бўптими? Ҳозир шаҳар прокурорига телефон қиламан и всё!

Шундоқ деб, у телефон томон юрди.

– Керакмас! – деб уни тўхтатдим, – сиз бир сўзли одамсиз. Тупурган тупугингизни қайта оғизга оласизми? Терговни ёзилажак фельетон тўхтатади.

Ва хайрлашмасдан кабинетдан чиқиб кетдим.

Индинисига кош қорайган пайтларда кўча эшик тақиллаб қолди. Чиқиб қарасам, савдо соҳасида ишлайдиган ёши мендан улуғроқ бир танишим. Ичкарига таклиф қилдим. Бу олашовур, улфат, оғзига келганини бўғзига қайтармайдиган, хангомагўйроқ одам эди. Кўрсатилган жойга ўтирибоқ:

– Шефни волидол ичадиган қипқўйибсиз-ку, братан, – деб қолди, – кечадан бери ҳаммани сўқади, волидол ичади, яна сўқади.

– Волидолни ичгани чиқарган. Сўкса, оғиз уники. Менга нима?

Меҳмоним бош чайқаб кулди:

– Ароқниям ичгани чиқарган. Борми? Бўлса, обчикинг. Сиз ёзувчилар билан хушёр гаплашиб бўлмайди.

Ярми ичилган ароқни обчикдим. У иккита пиёлага ҳаммасини куйиб, биринчи бўлиб ичиб юборди. Мен ҳам битта кўтариб қўя қолдим.

– Мана, энди гапимиз қовушади, – деди шалдуршулдир акамиз, – менга қаранг, унақа хитойлик қилманг, ука. (У менинг бобокалонларим Қашқардан келганлиги, исмим ҳам Охун эканини назарда тутган эди). Шу фелъетон босилиб чиқди, дейлик. Бошқарма бошлиғи нари борса, битта виговор олади. Сиз эса, кўпи билан ўттиз, нари борса эллик сўм қалам ҳақи оласиз. Обкомга, областни титратиб турган яна қатор казо-казоларга хунук кўринганингиз қолади. Сизга шу керакми ўзи?

У тўғри гапираётган эди. Мен жимгина кулоқ солиб ўтирардим.

– Бундан олдин ҳам қаттиқ фелъетонлар ёзиб, вилоят катталарига ёмон кўришиб бўлгансиз. Шунинг учунам уч йилдан бери «Волга»га очиритда турибсиз...

– Майли. Ўн биринчи трамвайдан қўямасин, – дедим икки кафтим билан тиззамнинг кўзига шапиллатиб, – «Волга» бўлмаса, «Жигули» бўлар...

– Нега «Волга» бўлмас экан? Мана, «Волга!» – у чўнтагидан енгил машина калитларини олиб нақ бурнимнинг тагида бир-икки шириқлатиб қўйди, – мана, калитингиз... ».

Кўнглим бир нималарни сезгандай бўлди. Лекин, сир бой бермай сўрадим:

– Ие, облизрокомнинг қарори чиқдими? Пулини қачон тўлашим керак экан?

– Савдо бошқармаси бошлигининг қарори чиқкан! – деди меҳмон тантанавор, – пулиям тўлаб қўйилган. Машинангиз Марғилондаги битта хонадон-

нинг гаражида сизни кутиб турибди. Салидоли артилмаган. Фақат битта гап бор...

– Хўш...– дедим овозим қалтираб.

– Шу фельетонни тўхтатсангиз бас. Бошлиқ бошқа бир-иккитасини худди шу масалада олдингизга юбормоқчи экан, улар унашмабди, у одам юввош кўрингани билан ёмон феъли бор деб. Кейин мени юборди, улфатчилик қилиб тураркансизлар деб.

Узимни босиб, хотиржамлик билан:

– Шу соатдан бошлаб сиз билан улфатчилигим тўхтади. Сизга жавоб. Омин, Оллоҳу акбар! – деб ўрнимдан туриб кетдим. Бориб кўча эшигини очиб, унга қараб турдим.

– Сиз гапни тушунинг, – деди у. – Қўркманг, ҳамма иш ими-жимиди бўлади. Буни биз учаламиз-у худо билди. Хўп денг...

– Хайр, – дедим эшикни каттароқ очиб, – хайр! У мен билан русчалаб хайрлашди:

– Ты китай! Настоящий китай! – деб, яна бир-икки оғиз хунук сўқиниб чиқиб кетди. Мен эса ўзбекчалаб:

– Уша бошлиғинггаям, «Волга»сигаям палон-писмадон! – деб сўқиниб уйга кириб кетдим. Анча пайтгача ўзимга кела олмадим.

Ғазаб ва нафрат билан ёзилган фельетон (адашмасам, етмиш саккизинчи йил эди) вилоятда катта шов-шувга сабаб бўлди. Ҳаммани зир титратадиган ўша обком деган жой ўз бюросида фельетонни уч соатдан кўпроқ муҳокама қилиб, савдо бошқармаси бошлиғиниям, унинг муовинлариниям ишдан олиб ташлади; Энг муҳими «дело»лари терговга оширилган ўн тўққиз нафар ошпазлар устидан бошлаб юборилган тергов ишлари тўхтатилди.

Менга худди шу нарса керак эди.

Вилоят савдо бошқармасини остин-устин қилиб юборган бу фельетон босар-тусарини билмай қолган унча-мунча бойваччаларнинг попугани пасайтириб қўйди. Ишдан қувғин қилинганлар ўз жойига келтирилди.

Бунақа тишли-тирноқли нарсаларни ёзишдан сира тоймасдим. Абдукарим Набихўжаев ўша даврда газетада масъул котиб бўлиб ишларди. Худди ўша кунлари Фарғонага бир иш билан келиб қолди. Аэропортда уни кузатаётиб, халиги ўринбосарни сал тийиб кўйсаларинг бўлмайдими, деб сўрадим.

– Тийиш эмиш-а.. Баттар авжига чиқяпти-ку. Уч киши ариза ёзиб ишдан кетди. Навбат менга келганга ўхшайди. Сен ҳам «прицел»да турибсан, Охунжон. Ўзингга бошқа иш топиб қўй, – аянчли кулди Абдукарим.

Сухбатдошим ҳозиржавоб. топкир журналист эди. Айниқса, газета макетини бошларди. У мен билан хомуш хайрлашиб, самолётга чиқиш йўлагига ўтди.

Орадан уч-тўрт кун ўтгач, газетада кичкина таъзиянома чиқди. Унда газета бўлим мудирини Ўткир Абдуазимовнинг бевақт вафоти муносабати билан таъзия билдирилганди. Таъбим ёмон хира бўлди. Катта ижодий ташкилотнинг бошига қора кунлар туша бошлаган эди. Бундай дейишимнинг сабаби, юқорида айтиб ўтганимдек, Абдукарим Набихўжаев ҳам «ўз аризасига мувофиқ» тез кунлар ичида ишдан бўшатилади.

Редакция аппаратида ишлаётган ходимларнинг орасида ўз кадр-қимматини билганлар этакларини қоқиб, бу даргохни ташлаб кетдилар. Янги раҳбариятга ходимлар иш юзасидан ўз шахсий фикрларини айтишлари ёки маълум бир нарса хусусида эътироз билдиришлари мумкин бўлмай қолди.

Саксонинчи йиллар поёнлаб бормоқда эди. Редакция раҳбарияти менга ўхшаш вилоят мухбирларини йилига бир марта таҳририятга чақиртириб, уч кун «мухбирлар кунлари»ни ўтказар, асабий ўтган шу кунларда телефон орқали айтиб улгурилмаган дашномлар, аччиқ-тиззиқ гаплар каттакон даврада бафуржа айтилар, «винтларимиз» обдон котирилиб, елкаларимизга лак-лак вазифалар юклангач, «сизларнинг ишларинг ўз вилоятларингда, Тошкентда қийшайиб

юрмай, поезддами, самолётдами ўз маконларингга шу бугунок жўнанглар, эртага эрталаб, уйларингга бордиларингми-йўкми, текшириб кўрамиз», дейиларди. Ва шундай қилинарди ҳам.

Тўғри, бир қарашда раҳбарларимизгаям осон эмас-дек туюларди. Айтиб ўтганимдек, «бепоён шўролар мамлакати»да бесаранжомлик бошланиб кетган эди. Бунинг устига халқимизни таҳқирловчи «Ўзбеклар иши», «Пахта иши» кампанияси тобора кенг қулоч ёзиб, минглаб хонадонлар бошига оғир кулфатлар солганди. Минг-минглаб бегуноҳ одамларимиз ҳибсхоналарга тикиштирилаётган, тергов изоляторларида азоб чекаётган эди. Бизнинг редакция эса, шўролар идеологиясининг «жангчиси» вазифасини ўтарди. Шундоқ бўлгач, «жангчи» жангчилигини қилиши керак-да...

Пахтани кўшиб ёзиш ташкилотчиларини, пора-хўрларни, кўзбўямачиларни аёвсиз фош қилиб, фельетонлар ёзиш керак эди ва бу иш аллақачон қизгин бошланиб кетган эди. Шунақа жиноятчиларнинг юзларидаги «ниқоб»ларни олиб ташлаб, ҳақиқий «башараси»ни кўрсатиш талаб этиларди. Шуниси кизикки, жиноятчи деб аталган мансабдорлар қаторида кишин-ёзин, кечаси-ю кундузи даладан бери келмайдиган бригада бошлиқларининг ҳам «юзлари»даги «ниқоблар»ни юлиб ташлаш бошланди... Бу ишларга э, тавба, дейишдан бошқа чора йўқ эди. Бу бечоралар ҳақида ҳам юзларига лой чапланиб фельетонлар ёзиларди.

Юқорида айтганимдек, кўзбўямачилар, кўшиб ёзувчилар ҳақида фельетон ёхуд ўткир танқидий мақолалар ёзиш талаби ошгандан-ошиб борарди. Бир куни менга бош муҳаррир муовини яна телефон қилиб қолди:

– Ҳамма вилоятлар муҳбирлари кўзбўямачилар ҳақида жиддий чиқишлар қиляпти. Сиз эса, мум тиш-

лаб ўтирибсиз. Ўшанақалар ҳақида ёзинг. Топширикни икки кун ичида бажарасиз. Навбат Фарғонага.

– Фарғонада сиз айтгандақа кўзбўямачилар йўк. Иккита пахта заводи директори юқорининг топшириғи билан шу ишга қўл урган экан, текширишда бу нарса билиниб қолиб, биттаси ўзини осиб ўлдирди. Иккинчиси сирка ичиб ўлди. Марҳумлар ҳақида қандоқ ёзаман?

– Кўзбўямачилар ҳаммаси қирилиб кетмагандир? Ундан кўра улардан тилим кисик, кўрқаман деб кўяколинг, – ўша қўланса гапини яна такрорлади у. Менинг ҳам чапакай жаҳлим чикиб кетди.

– Битта худодан кўрқаман холос. Бандасидан кўрқадиган жойим йўк.

– Худди шу гапингизни энди редакторга айтасиз! – деб гўшакни шақ этиб қўйди биринчи муовин.

Гапнинг очиғи, ўша кунлари бусиз ҳам юрагим бот-бот ўйнайдиган бўптурганди. Сабаби, Бешарик тумани раҳбари ҳақида қаттиқ танкидий чиқиш қилиш ҳақида топширик олгандим. Топширикни менга редакторнинг худди шу муовини етказгани учун унга «Бу район вилоятда энг пешқадам-ку. Район раҳбарияти иш тажрибаси ҳақида қатор ижобий нарсалар ёзганмиз. Улар газетада чикқан. Бу ёғи қандоқ бўлади?» – дейишимни биламан, «Нима, сиз мухбирмисиз ёки редактормисиз?», – деб таъбимни тиррик қилганди.

Шу хусусда гапирадиган бўлсам, район раҳбари Салимжон Мамарасулов билан кадрдонлашиб кетган эдик. У камтарин, ақлли, узоқни кўра биладиган одам эди. У ҳақида унча-мунча илик-иссиқ нарсалар ёзгандим. Гапнинг очиғи, хунук топширик билан келганимни унга айтишга бетим чидамасди. Шу боис райижроком раисининг олдига кириб, бор гапни унга тушунтиришга қарор қилдим.

Раис Иккинчи жаҳон уруши қатнашчиси, ёши қайтган, оғир-вазмин, мулоҳазали одам эди. У гапларимни жимгина тинглаб туриб, секингина ух тортиб, деди:

– Районимиз устида қора булут айланиб қолди, ука. Узок-яқиндан келган прокурору терговчилар ҳам ҳамма ёқнинг тити-питини чиқарворишди. Ҳеч қанақа гуноҳи йўқ одамларимизниям обкетишиб, сўроқ қилишяпти. Бунинг устига Салимжонгаям пана-пасқамлардан тош отувчилар пайдо бўлди. Бунинг сабабини биламан. Обкомнинг айрим катталари билан чиқишолмай қолди. Тўғри йигит-да...

Шундоқ деб, менга қараб, раҳми келдими:

– Юринг, олдига бирга қирамиз. Бор гапни айта-сиз. Ахир, сиз ҳам катта газетанинг вакилисиз, – деб ўрнидан турди. Биргалашиб саркотибнинг олдига кирдик.

Салимжон Мамарасулов гапимни жимгина эшитди. Кейин бизга жилмайиб қаради.

– Мен ўзим ҳам бундан буёғига ишлай олмаслигимни билиб турибман. Юқоридаги лариинг нияти... тездагина пленум ўтказиб оргвопрос (ўша давр термини) масаласини қўйишмоқчи. Ёз дейишган бўлса, ёзаверасиз!

Район раҳбари бу гапларни жўнгина қилиб айтганди. Кўп йиллар нон-туз бўлиб юрган одамдан бундан кўра сўкиш эшитсам, шуниси маъкул эди.

Район ҳақидаги танкидий мақолам газетада чикди. Буни қарангки, обком ҳам шуни кутиб турган эканми, ўша ҳафтанинг ўзидаёқ райкомнинг пленумини ўтказиб, саркотибни ишдан озод қилди.

Салимжон Мамарасуловнинг ёзувчи, шоир, олимлардан ошна-оғайнилари кўп эди. Ўша совуқ мақолам чиққандан кейин Тошкентдаги ёзувчи ошналари-дан бир нечтаси бирин-кетин менга телефон қилишиб, «Нима қилиб қўйдингиз, мухбир?» – дея гап билан ўйиб-ўйиб олишди. Уларнинг айримларига: «Бошқаларнинг қўлидаги оташқуракман, ўшаларга олов ушлаб бераман», – деб жавоб берганим эсимда. Бу гапни тушунганлар тушунди, тушунмаганлар йўқ...

Ўша кунлари қаттиқ изтироб тортиб юрганим учунми, бирдан юрагим бесаранжом ура бошлади.

Шифокорга бордим. Обдон текширувлардан кейин кардиолог бўлмиш кексагина рус аёли «Инфаркт олди ҳолатидасиз» деб, шифохонага йўлланма ёза бошлади. Керакмас, бошлиғимдан рухсат олмай шифохонага боролмайман дедим. «Қизиқ-ку, – деганди энсаси қотиб кекса шифокор, – бошлиқдан сўраб шифохонага ётиш... Нима, сизлар ишлайдиган жойда балки, ўлиш-ўлмаслик ҳам раҳбарлардан сўралар? Бугуноқ шифохонага бориб ётишингиз шарт. Тамом-вассалом! Сизга қанақа касаллик даҳшат солаётганини наҳотки тушунмасангиз?».

Мен-ку буни тушунардим. Лекин, мени инфаркт олди ҳолатига келтариб қўйганлар тушунмаса-чи? Ахир мен вилоятдаги катта-кичик олдида олабўжига ўхшаб бораётгандим-да... Бундан сал олдин тахририят топшириғи билан Риштон районидаги йирик совхоз ҳақида «тор-мор» қилувчи фельетоннамо мақола ёзгандим. Хўжалик раҳбари бюро деган шафқатсиз мажлисида ишдан олиб ташланганди. Юқоридагилар яна менинг қўлим билан олов ушлашганди-да...

Ўша кунларнинг бирида кечкурун уйимдаги телефон жиринглаб қолди. Олсам риштонлик бир курсдошим экан. «Шоирликдан топган обрўингни анавинақа мақолаларинг билан бир пул қилиб юборяпсан, Нималар қилаётганингни биласанми ўзи?» – деб, трубкани қўйиб қўйганди.

Бунақа аччиқ-тирсик гапларнинг ҳаммаси юракка келиб санчиларди. Ёзсанг бир бало, ёзмасанг яна бир бало!

Бор-е, нима бўлса бўлар, шифохонада ётиб даволанаман деган тўхтама келдим.

«ОШИНГИЗНИЯМ ЕЙМИЗ, БОШИНГИЗНИЯМ...»

Журналистик фаолиятим даврида мен хилма-хил феъл-атворли одамларга дуч келиб турардим. Бири ёркин фикрли, шижоатли, ишчан ва ҳалол бўлса, бошқа бири қандай қилиб бўлмасин бири-

ни икки қилиб олишнинг пайида бўлган кимсалар бўлиб чиқарди. Маълумингизки, икки қутб вакиллари бўлмиш бундай одамлар ҳеч қачон бир-бири билан муроса қилиша олмаган. Муросалари келишмадим, демакки, олдинда адоксиз жанг-жадал майдонлари ястаниб ётибди... Варанглатиб милтиқ отилмайдиган, қилич сермалмайдиган бу хил жанглар ҳатто йиллаб давом этганини биламан. Бундай жанглarning боришини ҳалиги обком деган қиличи кескир каттакон ташкилот кузатиб, ҳатто пинҳона бошқариб борар, оқибат натижада бир томон ғолиб чиқиб, ғазабга учраган иккинчи томон тор-мор келтирилди. Обком бюроси аталмиш қон ҳиди келиб турадиган машғум йиғилиш ўз «ғолиб»ларининг қўлини қисиб, муҳокамага нукта қўярди.

Лекин, ҳеч қачон ортга қайтмайдиган бу даҳшатли машина ўз йўлида «кўндаланг» бўлиб турган тўсикларни ҳамишам эзиб-янчиб ўтолмасди. Ҳақиқатга суянган, темир иродали, кези келганда ўз тақдирини ҳал қиладиганларнинг кўзига тикка қарайдиган жасоратли одамларга ўз ҳукмини ўтказолмас, тайсаллаб қоларди. Албатта, бу камданкам юз берадиган ҳодиса эди.

Обком деган ана шу ташкилот Махфуза Султонова Сайдалиева деган улкан амалиётчи олимага қараб тиш ғижирлатиб қолди. Геология-минералогия фанлари доктори, теран фикр-мулоҳазали, ўз соҳасининг катта билимдони бўлмиш бу аёл юқорида эслатиб ўтилганидек, «антикоммунистик» шеъри учун Расул Ҳамзатовни бюрода муҳокама қилиб, қаттиқ жазоламоқчи бўлган обкомнинг биринчи секретарининг қаҳрига учраган эди. Бу – аждаҳонинг оғзига келиб қолишдек гап эди. Битта «хап» деса – тамом...

Жиддий киёфали, тўғри сўз, ҳамма жойда ўз фикр-мулоҳазаларини дангал айта биладиган бу аёл икки-уч йилнинг нарёғида Фарғона Политехника институтига ректор қилиб юборилган бўлиб, бутун водий аҳли ўртасида катта ҳурмат-эътибор қозонган эди. У

халкка, хусусан, кишлок ахлига жуда яқин эди. Шу боисдан бўлса керак, туманма-туман, шаҳарма-шаҳар эринмай кезиб, ҳар йили мактабларда бўлар, энг иктидорли битирувчи йигит-қизларни ўзи раҳбарлик қилаётган институтнинг турли факультетларига жалб этар, бу масалани ҳеч кимдан, ҳатто обком деб аталмиш ташкилотдан ҳам тап тортмай ҳал қиларди. Институт «элита»ники эмас, халкники, деб таъкидлаб тураркан ректор опа.

Маҳфуза Султоновна институтга ректор бўлиб келгач, орадан беш-олти йил ўтгач, хусусан, Фарғона томонлардаги кўпгина саноат корхоналари цех ва лабораторияларида, колхоз ва совхозлар, турли ташкилот ва муассасаларда олий ихтисосли муҳандислар, бухгалтер ва иктисодчилар, энергетика соҳаси муҳандислари бўлмиш ўзбек йигит-қизлари пайдо бўла бошлади. Булар – миллатпарвар Маҳфуза Султоновна пахтазорлардан етаклаб олиб чиқиб, институт парталарига ўтқизиб қўйган ва олий маълумотли мутахассислар қилиб тайёрланган кечаги ёшлар эди. Фарғона бу очиккўнгил, миллатпарвар опани суйиб қолганининг боиси ҳам мана шунда эди.

Халқ ўз оташнафас қизини суйгани билан унга ёвқараш қилиб юрганлар ҳам бор эди. Улар партия номи билан иш кўрувчи маҳвкор кучга эга бўлган зотлар эдики, инсон тақдирини икки энлик битик билан ҳал қилиб қўйишга қодир эдилар. Шу боис, уларнинг айтгани айтган, дегани деган эди. Гап шундаки, Маҳфуза Султоновна улар чизган чизикдан юришдан қатъиян бош тортарди. Олий мактабда барқарор покиза муҳит яратиш, таълим ишларини энг юқори поғонага кўтариш, оддий меҳнаткашлар фарзандларини ўқишга кўпроқ жалб этиш йўлидангина борарди. Вилоятдаги қўли узун манман деган раҳбар ташкилотларнинг олий мактаб қоидаларига зид топшириқларини четга суриб қўярди. Бунисиям майли-я, қабул имтиҳонларига маълум муддат қолганда обком-

дан бу йил институтга кириши шарт бўлган номзодларнинг узун-қисқа рўйхатлари келиб турарди. Булар биринчи секретар, иккинчи, учинчи секретарлардан, ички ишлар, прокуратура, КГБ ва бошқа номдор идоралар раҳбарларидан бўларди. Бу талабномаларнинг ҳаммасини бажариш оддий меҳнаткашлар болаларининг аксариятини институт остонасидан ўтказмаслик деган гап эди. Ректор опа бундай қилолмасди. У «Бор, қўлларингдан келганини қилинглар!» деган тўхтамга келди.

Мана шундан кейин боши ғалвага қолиб кетди. Шахсан «биринчи»нинг топшириғи билан институтни кетма-кет комиссия босар, бу куриб кеткурлар қилдан қийқ ахтариб, пашшадан фил ясашарди. Институтнинг ўзидан танлаб олинган «искович»лар опа ҳақида астойдил «факт» тўплашар, бу уйдирмалардан «мўътабар» комиссия папкалари семириб борарди. Ректор теварагида нималар бўлаётганини билар, ҳақлигига ишонгани учун ҳеч нарсадан чўчимас, текширувчи комиссияга раислик қилувчи обкомнинг фан ва олий мактаблар бўлими мудирини бўлмиш захаргина аёл билан рисоладагидек хушхандон суҳбатлашарди.

Ўшандай кунларнинг бирида ректор комиссия раҳбари бўлмиш бўлим мудирини тушликка таклиф қилди. Олти киши дастурхон атрофида жамланишди. Каттакон лаганда ош келди.

– Ўҳ-хў, гуручлар ўрмалайман деб турибди-ку! – паловга ишора қилди комиссия раиси, – лекин ошингизиям еймиз, бошингизиям, хурматли ректор!

Мезбон кулимсираб қўяқолди. Тушлик тугаб, меҳмонлар ўринларидан туришди. Обком бўлим мудирини виқор билан машинага ўтираётганда, ректор уни «Бир дақиқага» деб тўхтатди: – Бояги гапингизга жавоб қайтармоқчиман. Ошимни ейшингиз мумкин. Лекин бошимни еб бўпсизлар! Тишларингиз синиб қолмасин тагин. Мен бу ерга сизларга бошимни едиргани келганим йўқ. Буни ўша каттангизга етказиб

қўйинг! Мен еб, сизлар курук қолаётганларинг йўк. Юз марта текширсаларингиз ҳам бирорта нуқсон тополмайсизлар. Буниям айтинг.

Текширувчилар бошлиғи заҳарханда қилди:

– Айтсам, эртагаёқ мансаб курсингиздан айриласиз!

– Сизларга очилдастурхонга ўхшаб кўринган бу курси мен учун меҳнат-машаққат курсиси. Қани, энди, сизлар буни билсаларинг... Иннайкейин, мен бунақа курсиларга ёпишиб оладиганлардан эмасман. Мен геологман. Биринчи секретарингиз мени ишдан олган тақдирдаям хор бўладиганлардан эмасман. Сиз, мана, обкомнинг катталаридан бирисиз. Бурғу, бурғучилар нима эканини биласизми? Йўқ, билмайсиз. Кўп йиллар давомида республикамизнинг турли регионларида бурғучилар гуруҳларига раҳбарлик қилганман. Ўша эски ишимга ўтаман-қўяман. Ойлик маошим ҳам сизнинг биринчи секретарингизнинг ойлигидан беш-олти баробар кўп бўлади. Гапларимни тушундингиз-а? Энди хайр. Хуш кўрдик...

Геология фанининг йирик билимдони М.С. Сайдалиева катта ҳаёт мактабини кўрган, фикр-мулоҳазали, оқила аёл сифатида ўзининг кадр-кимматини биларди. Аввал нефть техникуми, кейин олий мактабни битирган опа кўп йиллар давомида геология-кидирув партияларида мамлакатимиз дашту саҳролари, тоғу тошларини кезишдан чарчамади. Айни замонда илмий изланишлар ҳам олиб борди.

Бунинг ҳосиласи сифатида номзодлик диссертациясини ёқлади. Илм билан амалиётни уйғунлаштириб иш кўрган олима докторлик диссертациясини ҳам муваффақиятли ёқлади. Соҳа мутахассислари, устозлари уни ғайрати ичига сиғмаган йирик олима, салоҳиятли ташкилотчи сифатида ҳурмат қилишарди. Маҳфуза Султоновнанинг ана шундай фазилатлари ҳисобга олиниб, уни Фарғона Политехника институти ректорлигига лойиқ топишди. Янги ректор ғайрат билан ишга киришиб, бир неча йил ичида олий мак-

табни тубдан ўзгартириб юборди. Лекин унинг тутумлари юкорида кайд этиб ўтилганидек, обком ва унинг теварагига жипслашган унча-мунча казо-казоларга ёқмасди. Ўшалар бу ажойиб инсоннинг ҳафсаласини пир қилишди.

Халқимиз, – «яхшидан боғ қолади», – дейди. Бу оқила, элпарвар аёл Фарғона томонларда ўзига хос боғ яратди. У эккан ниҳоллар ёппасига мева бера бошлади. У ўз даври раҳбариятиниинг зуғумига қарамай институт остонасига қадам ҳам кўйиши мумкин бўлмаган юзлаб йигит-қизларни ўқишга қабул қилди. Ўшанақа собиқ талабалар орасидан кўплаб номдор муҳандислар, олимлар етишиб чиқди. Ҳозир мазкур институтнинг Энергетика кафедрасини бошқараётган Анорахон Қосимохуновани ҳам ректор опа Фарғона қишлоқларининг биридан «топиб» келган эди. Қарангки, шогирд опа изидан борди.

У ҳозир – техника фанлари доктори. Хорижда ўтказиладиган илмий анжуманларда инглиз тилида маърузалар ўқиб, чет эллик ҳамкасбларини ҳам қойил қолдириб келяпти. Қисқаси, Махфуза Султоновна юзлаб юртдошларимизнинг ҳаётларини ўзгартириб юборишда оқилона иш тутган олижаноб инсон.

Дунёқараши ёрқин, катъиятли бу оқила аёлни эслаганимда, мана, энг яхши романлар учун қахрамон, дейман ўзим-ўзимга.

Ўз фаолиятим давомида бундай баркамол, эл учун қайишадиган, мард, энг яхши инсоний фазилатларни ўзида жамлаган одамларни унча-мунча кўрганман. Шулардан яна биттаси ўзимизнинг Лоғондан чиққан Раҳмиддин Абдурахмонов эди. Эллигинчи йилларда Лоғон далаларида трактор ҳайдаб юрган бу йигит кейинчалик ўзи ишлаб, суяги қотган, абгор, қулоғигача қарзга ботган, ҳечам косаси оқармаган колхозни ҳосилдорликда энг юкори поғоналарга олиб чиқди, бутун республикага кўз-кўз қилиб кўрсатди. Ҳамқишлоқларининг тушигаям кирмайдиган қурилиш ва ободончилик ишларини олиб борди. Қисқаси, ўтган

асрнинг етмишинчи йилларидаёқ у қишлоққа кичик корхоналарни олиб кирган эди. У олисларни кўзлаб иш тутабилар, одамлар ҳам уни яхши кўришиб, раисимизга кўз тегмасин, деб қўйишарди.

Лекин кўз тегди... Ҳаммага ёққан хўжалик раҳбарининг кўрарга кўзи, отарга ўки йўқ ғанимлари бор эди. Булар унча-мунча эмас, райкомнинг биринчи котиби, ундан юқорироқда турадиган катта-кичик арбоблар эди. Раис уларнинг хўжалик манфаатларига зид, ғалати-ғалати талабларини бажаришдан қатъиян бош тортар ва табиийки, бу феъли билан ўша тегманозикларнинг кўзига тўнғиздек кўриниб қолган эди.

Адашмасам, саксонинчи йилларнинг бошлари эди. Пахта йиғим-терими роса қизгин паллага кирган кунларнинг бирида колхоз худудида фожеали воқеа содир бўлади. Ўқувчилар терган пахтани тарозида тортиб, йўл четида турган прицеппи тракторга юкланаётган пайтда йўлдан ўқдай учиб келаётган автомашина тракторга келиб урилади. Зарб шу қадар қаттиқ бўлган эканки, трактор ёнбошга ағанайди. Битта ўқувчи йиғитча трактор остида қолиб нобуд бўлади...

Расмий идоралар бунақа нарсаларга бахтсиз ҳодиса деб қарашади. Лекин Лоғонда содир бўлган бу воқеага бунақа баҳо берилмади. Фалокатнинг сабабчиси раис, унинг топшириғи билан трактор йўл четида қўйилган, – деб айюҳаннос солишади район катталари. Иккинчи томон эса, минг-минглаб прицепплар пахтани йўл четида юкламай, ғўза пайкалларида тортиб олармиди? – деб эътироз билдиришади.

Лекин райком райком-да, дарров бюро чакириб раисни ишдан олишади. Расул Ҳамзатовни бюрода муҳокама қилиб, кўзини очиб қўймоқчи бўлган обком секретари ҳам тракторни йўл четида қўйдиргани учун раисни ана шундай жазога лойиқ деб топади.

Куни кечагина ана шу катта одам «областнинг энг зўр раисларидан бири Абдураҳмонов Раҳмиддиннинг ишлари беш, у герой бўлишига бир қадам қолди.

Хамма раислар ишни ундан ўргансин!», – дегучи эди. Бугун нега пластинкаси тескари айланяпти?

Бунинг сабаби бор эди. Обком секретари билан райком котибини ота-боладек дейишарди. Буни яхши биладиган вилоят катта-кичиклари эркатой райком секретарининг хурматини жойига қўйишарди. Фақат анави раис... Лоғоннинг раисигина уни менсимаслиги, берган унча-мунча топшириқларини бажармаслиги ғашини келтирарди. Анави фалокат баҳона уни бемалол ишдан олиб ташлаш мумкин. Бунинг учун автоҳалокат натижасида нобуд бўлган йигитчанинг қариндош-уруғлари билан қишлоқда колхоз раисини хуш кўрмайдиганларни ишга солиш керак...

Тепасида райком секретарининг ўзи турган бу «операция» моҳирлик билан ўтказилди. Раис «пахта йиғим-терими компаниясида ишга совуққонлик билан қараб, техника хавфсизлигига хилоф иш тутганлиги учун» вазифасидан четлаштирилди. Бунисиям майли, олдинда Р. Абдурахмоновни бундан ҳам хунук кунлар кутиб турганди. «Ўзиям емайдиған, бошқаларгаям едирмайдиган раис» гўёки колхоз ерларини талон-тарож қилганлиги ҳақида бир неча хил айбномалар тўқилиб, «дело» прокуратурага оширилган ҳам эмиш..

Мана шундан кейин каминангиз чидаб туrolмади. Мен, ахир, бу инсонни яхши билардим. Ўз қишлоғи аҳлининг бирини икки қилиш учун қайишган, оёғида пошнаси ейилган этик, бошида ранги униқиб кетган дўппи, колхозни худудидан бошқа жойга деярли чиқмайдиган бу темир одам ҳақида «Баҳор хиди» деган воқеий қисса ёзгандим. Китоб оммавий тиражда нашр қилинганди. Шундай одамнинг жувонмарг бўлиб кетишини томоша қилиб туриш керакмиди?

Вилоят суди раиси Усмонжон Исмоилов деган ажойиб юрист дўстимиз бор эди. Олдига кириб, машхур раиснинг бугунги аянчли аҳволи ҳақида

гапириб, иложи бўлса ёрдам беринг, деб илтимос қилдим.

– Анави вавақ райкомнинг иши бу, – деди суд раиси Усмонжон ака, – шундоқ одамни ишдан олибди-я... Лекин каматиб бўпти! Бу зўравон райком секретарининг нафасини ичига тушириб юбораман. Бу кўлимдан келади. Унинг шунақаям хунарлари борки... Бориб раис ошнангизга айтинг, ҳеч нарасадан ташвиш тортмасин.

Усмонжон Исмоилов (биз уни ҳазиллашиб «облқози» деб атардик) райком секретарининг ҳам, унинг шотирларининг ҳам нафасини ичига тушириб юборганди. Жон жойидан тутган бўлса керак-да!

Лекин разиллик, қабиҳлик қилар ишини қилиб бўлганди. Шу воқеалардан кейин бу ажойиб инсон кўп яшамади. Бир гуруҳ худбин ва иғвогарлар унинг бошига етишди.

...Менинг она қишлоғим Лоғонда ҳар йили баҳор ойларида юзлаб одамлар тўпланиб, бир улуғ инсон номи ёдга олинади, Куръон тиловат қилинади, ош тортилади. Бу одам қилган кўпдан-кўп улуғвор ишлар бирма-бир санаб ўтилиб, охиратига ободлик тиланади. Сезиб турган бўлсангиз керак, гап шу қишлоқнинг асл фарзанди, бунёдкор раҳбари, марҳум Раҳмиддин Абдурахмонов ҳақида боряпти. Бир гал ана шундай маросимда сўзга чикқан бир оқсоқол: «Бизнинг Раҳмиддин раисимиз яратиб кетган боғларнинг ўзи Лоғонни яна ўн йиллаб боқади, уни худо раҳматига олган бўлсин!», – деган эди йиғламсираб. Шундай пайтларда машҳур Шайхзоданинг:

*Дўстлар, яхшиларни авайлаб сақланг,
«Салом» деган сўзнинг салмогин оқланг!
Ўлганга юз соат йиглаб тургандан,
Уни тиригида бир соат йўқланг!*

деган сатрлари эсимга тушиб кетади ва шундай ажойиб зот разолат, иғво қурбони бўлганидан қаттиқ афсус чекаман. Яна бир гап шуки, халқимиз

Ўз асл фарзандларини бадният, кажфикрлар фитна-наседан ҳимоя қила билиши керак, токи қабоҳат тантана қилмасин, яхши инсонлардан ажраб қолиб, кейин оби дийда қилиб юрмайлик, дегим келади.

Дарвоқе, ялиниб-ёлворишларимдан кейин «шеф» марҳамат кўрсатиб мени ишдан озод қилди. Худога шукр дедим. Лекин, ўша кунлариёқ мени тездагина битта идорага бошлиқ қилиб кўйишди. Қаерга денг: Шўролар тузумининг суянч тоғларидан бири, колаверса, бюрократизм ҳамиша бирдек гуллаб-яшнаб турган бошқармага... У матбуотда давлат сирларини сақлаш бошқармаси дейиларди. Одамлар бу идорани ошкора нафрат билан «цензура» деб ҳам атарди. Бир пайтлар бу идора КГБнинг битта бўлими эди деган гаплар ҳам юрарди. Бўлса бўлгандир. Бу бошқарманинг бир неча пўлат сандиқларида сақланадиган минглаб меъерий хужжат ва кўргазмалар пешонасига «Мутлақо махфий» деган тамға уриб қўйилган бўларди. Бу жуда совук ва зерикарли иш эди. Яшириб ўтирмайман: бу ерга келувчилар кўпинча ишлари битмаганидан хуноб бўлишиб, эшикни қарсиллатиб ёпиб чиқиб кетишарди. Бир куни хонамга ўрта ёшлардаги рус аёл кириб келди. У шаҳардаги механика, яъни самолётларни таъмирлаш заводидан экан. Корхона ҳақида ихчамгина, юпқа китоб чиқармоқчи бўлишибди.

Аёлга: бу корхона сир тутиладиган объект. Унақа китоб чиқариш таъқиқланган, дедим. Лекин, рухсат берасанлар деб туриб олди. Тошкентга раҳбарларимиздан бирига телефон қилиб, шундоқ-шундоқ, нима қилай деб сўраган эдим, шуниям билмайсизми, сира мумкин эмас деган жавобни олдим. Телефондаги бу суҳбатга бояги аёл гувоҳ бўлиб турганди. Қўлига китоб қўлёмасини қайтариб, энди овора бўлиб юрманг, дедим.

Аёл афтимга қаҳр билан қараб, аввал ер тепинди, кейин «недобитие бюрократи» деб, тарс-турс юриб чиқиб кетди.

Бу «сухбат»ни мен билан бир хонада ўтирадиган Тўлқинжон ва Аҳаджон деган икки шогирдим ҳам эшитиб, мийиқларида кулиб туришганди.

– Ким эканликларингни билиб олдиларинг-а? – дедим уларга кулгимни аранг яшириб, – бугундан бошлаб Тўлқинжон, сиз «первий недобитий», сиз эса «второй недобитий». Шундоқ деб чақирсам, тўнғиллаб юрманглар.

Тўлқинжон муғомбирона кулиб:

– Кечирасиз, ака, биз ҳам сизга «главный недобитый» деб мурожаат қилаверайликми? – деб сўраб қолса бўладими.

Бунақа саволни кутмаган эдим, бир оз эсанкираб:

– Қисқароқ қилиб «главный» деб кўяқоласизлар, – дедим.

Камдан-кам идора ва ташкилотлар, иккитагина олий мактабнинг иши тушадиган бу идорага баъзан ҳафталаб биров қадам босмасди. Қадам босганнинг кўлидаги ҳужжат ёки турли кўлёмалар «цензура микроскопи» билан текшириб чиқиларди. Айниқса, ўзбек ва рус тилларида чиқадиган вилоят газеталари раҳбарлари билан тез-тез қир-пичоқ бўбтурардик. Улар цензуранинг айтганини қилишга мажбур эди. Акс ҳолда цензура газетани «босишга рухсат» деган тамғасини босмасди. Демак, газета чикмасди. Газета чикмай кўрсин-чи...

Айтиб ўтдим-ку, борлигиям-йўклигиям билинавермайдиган бу ташкилот ғайритабиий кучга эга эди. Ахир, КГБ билан ҳамкорликдаги идора шунақа бўларкан-да.

Шундай қилиб, то нафақага чикқунимча номи совуқ шу ташкилотда ишлаб юрдим. Жанжалкашроқ «клиент» келиб қолса (буни дарров сезардим), унақаларни юқорида ҳазил қилиб айтганимдек, «первий» билан «второй недобитий»ларимга рўпара қилиб кўярдим. «Сизлар ёшсизлар, ҳар хил «клиент»ларнинг ғалвалари, ҳатто калтакларигаям бемалол бардош бера оласизлар, шоввозлар» деб елкаларига қоқиб кўярдим.

Чоп-чопи каму, феъли тор бу ташкилотда озмас-кўпмас, тўққиз йил ишлабман. Ана шу йиллар ичида ҳарқалай, яхшими, ўртачами шеърү ғазаллар ёздим, воқеий қиссаларим дунёга келиб нашр этилди. Бу гапларни шунинг учун айтяпманки, аввалги ишимда бадиий ижод билан шуғулланишга сира имкониёт қолдирилмаган эди. Янги бош муҳарриримиз бир йиғилишда газета ходимининг бурчи ҳақида гапириб шундай дегани эсимда: «Мана, кўпларинг ижод билан шуғулланасизлар. Бу яхши. Лекин, газета учун ёзувчи, шоир эмас, калами ўтқир, оператив журналист керак. Газета фақат журналистни тан олади. Роман ёки шеърү дoston ёзадиганлар бошқа ижодий ташкилотларда ишласин!».

Бунақа ултиматумнамо гаплар бошинг устида чархланган болтадек осилиб тургач, шеърү ҳикоя, достону ғазал ёзишга йўл бўлсин!

Дарвоқе, биринчи муовин ўша йиғилишда сўз олиб, ўзича ақлли гаплар айтиб, шундоқ деганди: Таҳририятнинг янги раҳбарияти энди бутунлай янгича усулда ишлайди. Энди биз халқимиз онгидаги сарқитларни бутунлай сиқиб чиқарамиз. Бунинг учун биз идеология фронти жангчилари топқир, чаққон, камчилик ва нуқсонларга нисбатан муросасиз бўлишимиз талаб этилади. Лекин, кўпчилигимизда, айниқса, вилоят мухбирларида бу фазилат етишмайди». Шундоқ деб, кўзини менга тикиб қолди. «Айниқса, Фарғона бўйича мухбир ўртоқ Ҳакимов ва унга ўхшаб, димоғини кўтариб юрганлар шуни билиб қўйсинки, ҳозирги редакция таҳририяти бамисоли ўнқир-чўнқир йўлдан ўқдай учиб кетаётган арава... Унинг қаттиқ силкинишларига бардош беролмаганлар йўл-йўлакай аравадан тўкилиб қолади. Бу – ишдан кетди дегани, ўртоқлар...».

«Янги арава»нгдан ўргилдим-е», – дегандим ичимда. Лекин, ҳар қалай, бу аравадан ялиниб бўлсаям бешикаст тушиб қолганимдан мамнун эдим.

«Цензура» деб аталмиш иккинчи «арава» шовкин-суронсиз, ими-жимиди иш юритарди. Турли йилларда икки-уч марта хато ўтказиб юбориб, танбеҳ эшитганим истисно этилса, ҳар қалай деярли зуғум кўрмай ишлардим.

Ҳарқалай, эсон-омон нафақага ҳам чиқиб олдим. Баъзан-баъзан кечки пайтларда енгни шимариб, ўзим палов дамлашга киришиб кетардим. Хотиним хайрият-е, дерди мамнун бўлиб. Қизларим ҳам севинишиб, атрофимда чуғурлашиб менга ёрдам беришарди. Уларнинг айтишича, мен паловни жудаям мазали пиширар эмишман. Энг кенжам, дада, сизнинг ошингиз мунча ширин бўлади, деб сўрарди. Мен унинг қулоғига шивирлаб, ўчоқ бошида хасислик қилмайман, шунийчун, дердим. Қизим ҳали хасис сўзига тушунмас экан шекилли, нуқул бу нима дегани деб савол бераверарди. Бор, аянгдан сўра, – дердим.

Шундай қилиб, хонадонимда уч қиз камол топди. Хотинимга: «Мен сенга командирман. Сен эса, қизларимга. Мен кўчанинг одамиман. Болалар бирор минут ҳам назоратингдан четда қолмасин. Ўқишларига сен жавоб берасан», – дердим.

Ярим ҳазил, ярим чин «приказ»ни раҳматли рафиқам мен айтгандан ҳам зиёда қилиб бажарарди. Қизларим мактабда яхши ўқишди. Тўнғичим ва ўртанчаси ҳатто олтин медалга ҳам сазовор бўлишди. Ҳар ҳафтада мен болаларнинг «кундалик» дафтарларини кўздан кечириб, хурсанд бўлиб кетардим. Кенжамизнинг математикадан олган «икки»лари каторлашиб турса-да, индамасдим, худди ўзим-а, деб кўярдим ичимда.

Кунларнинг бирида рафиқам Нигор исмли ана шу кенжамизни етаклаб, хонамга кирди. Қўлида менга таниш кундалик. Гап нимадалигини дарров сездим.

– Манави эркатойингизнинг «икки»ларини бир кўриб қўйинг! – деди рафиқам жиғибийрони чиқиб, – ота-оналар мажлисида уятдан ерга кириб кетай деяпман. Шу ҳафтанинг ўзида тўртта «икки»-я. Бу билан

Ўзингиз бир гаплашиб кўйинг! Опалари «тўрт» баҳо олишса, нега беш олишмадинг деб уришасиз. Бунингиз эса...

– Нима бўпти энди шунга, – дейман пинагимниям бузмай, – «икки»ям баҳо, униям ўқувчиларга кўйиш учун чиқарилган, тўғрими, кизим?

Кизим ҳайрон, бош ирғади. Рафиқам уни енгилгина туртиб хонамдан чиқариб юборади. Кўриб турибман, бир оз майнавозчилигим учун чакиб-чакиб олмоқчи. Лекин, гапиришга йўл кўймайман.

– «Математика»дан «икки»ларини кўрганман. Хўш, кизинг бу масалада мендан ортиб қаёққа борарди?

– Қаёққа борардимиз! Сизга ўхшаб битта синфда икки йил ўқийди-да! Бундан кейин ота-оналар мажлисига ўзингиз бориб, гапни ўзингиз эшитасиз. Шоир деб аяб ўтирмайди математика ўқитувчиси.

Мана шу кенжамиз олти-етти ёшигача кўп касал бўлгани учун уни жудаям авайлар, папалаб ўстирардик, айтганини сўзсиз қилардик. Шунинг учун эркагина эди. Опалари билан уришиб қолса, доим ёнини олардим. Ҳатто, математикадан бир кунда иккита «икки» олиб келсам... Лекин, рафиқам жahl устида аниқ ҳақиқатни айтди: бир синфда икки йил ўқиш... Гапнинг очиғи, мен хушёр тортгандай бўлдим.

Эртасига эрталаб ишга кетаётсам, шу кенжам «Дада, манави мисолни ечолмаяпман, йўлини кўрсатиб беринг», – деб қолди. Йўқ дейиш уят. Нарёқда рафиқам мени зимдан кузатиб турибди. Бир изза қилай демоқчи шекилли-да...

– Ҳа, манави мисолними? – дейман қизимга, – бу оппа-осон нарса-ку, шуниям билмаяпсанми? Манави йигирма олтини тахминан... Тахминан бир юзу саксон етти мингга кўпайтирасан. Кейин саккиз юз мингга кўшиб, тўқсон етти мингга тақсимлайсан...

– Ҳов, мусулмон, қизингиз энди тўртинчи синфда ўқияпти. Уй вазифасида бунақа рақамлар йўқ, – дей-

ди аллақачон ёнимизга келиб олган рафикам, – яна қизиқчиликми?

Мен бу гапларни эшитмаганга олиб, қизимга «тушунтириш»ни давом этаман.

– Аслида бу мисолни Пифагор теоремаси асосида ечсанг яхши бўлади. Тангинус, катангинусларни ҳам қўллаб... Ҳа, айтмоқчи. Николай Коперник қаерда туғилган? Ньютончи? Билмайсан-а? Шуларни билсанг, мисолни осонгина ечардинг.

Мен физика, математика, химия фанларидан олган барча «билим»ларимни ишга солиб, қизимга бояги мисолни ечиш «йўлларини» ўргатаётгандим. Ниҳоят, рафикамнинг тоқати тоқ бўлиб, кўзларини катта-катта очганча менга ағрайиб қараб турган қизимни нари олиб кетмоқчи бўлиб, қўлидан тортқилай бошлади, – юр, қизим, буёққа юр!

– Пифагор теоремаси... Ундан кейин тангинус, катангинус... – қизимнинг қўлидан маҳкам ушлаб олиб, бояги гапларимни такрорлардим мен, – тушундингми?

– Тушунди, жудаям тушунди! – қизимни қўлимдан бир амаллаб бўшатиб олиб нари кета бошлади рафикам, – юр, қизим, даданг миянгни ачитвордимми? Айланиб кетай сендан. Ҳали опаларинг мактабдан келиб мисолингни ечиб беришади. Тангинус-катангинуссиз.

Рафикам кенжамизни ичкарига киритиб юбориб, олдимга келди.

– Тавба, дада дегани боланинг олдида шунақа тантиқлик қиладими? Бечоранинг бошини шиширвордингиз-ку, Пифагорларингиз билан.

– Нега ўзиям келиб-келиб мenden сўрайди бўлмаса?

– Дадам ёзувчи, ҳамма нарсани билади, деб ўйлайди-да.

– Умуман, тўғри ўйлайди, – дейман бояги тантиқликни давом эттириб, – лекин, боланинг юрагини сикаверманглар. Барибир, бизнинг сулоладан математик чиқмайди.

Ўша қувноқкина кунларни эслаб, қулиб қўяман.

Нихоят, нафақага чиқадиган кунлар ҳам келди. Ҳазил-ҳузул қилиб айтилганидек, «чол пули», яъни нафақа олиш даври келди. Умримнинг қарилик гаштини суриш босқичи бошланди!

Эрталабларда нари-вери сокол қиртишлаб, нонушта қилиб-қилмай ишга чопадиган давр орқада қолди. Учала қизимни узатиб, рафиқам иккимиз Аввал кишлоғидаги ҳовлида қолиб, умргузаронлик қила бошладик. Дарвоқе, уйимиздан бирор чақирим нарида набираларимга деб ярим гектарча келадиган, ўртасидан беш-олти тегирмон сув оқиб ўтадиган қаровсизликдан чакалак бўбкетган ташландиқ ҳовлини сотиб олган эдим. Ҳовлида бирор ойча чўмичли-сурғучли трактор тариллаб, ҳамма ёқни кундаков қилиб, ерларни тартибга келтирди. Пастак-пастак яроксиз уйларни олдириб ташладим. Аввал баҳорда кўплаб сархил мева кўчатлари обкелиб, тартиб билан эдим.

Ўша баҳор кунларидан бирида рафиқам Дилбархонни ҳам шу ҳовлига олиб келдим.

– Вой-вўй, – деганди ўшанда раҳматли, – бутунлай ўзгариб кетибди-ку. Қойил-е, хўжайин!

– Шунақа! – дедим гердайиб, – сен эринг канақалигини билмайсан!

– Вой, мен билмай ким билсин! Зўрсиз, хўжайин, зўр!

Хотиндан мақтовни сўраб оладиган шунақа одатим ҳам бор эди.

– Энди бундан буёғига батта ман бригадирман, сен аъзосан.

– Бригадир хуррак отиб ётади, аъзо ишлайдими?

– Топдинг. Қўшсурнай садолари остида маза қилиб ишлайсан!

Рафиқам ҳар гал бу ерга менга эргашиб келадиган бўбқолди. Ўзим ясаб берган қўлбола ўчоқда чой қайнатиб, овқат пишириб бериб, атрофимда куймаланиб юрарди.

Раҳматли соддагина, камсуқум, юмшоқ аёл эди. Менга уч киз ҳады этди. Мен улуғ адиб Ойбек асарларини жудаям севганим учун тўнғич ва ўртанча кизларимга унинг гўзал, хаёли ва жасоратли қаҳрамонлари номини бериб, Дилдор ва Гулнор деб атадим. Учинчисига Нигор исмини қўйдим. Рафиқам уларни оқ ювиб, оқ таради. Ҳаммасини олий мактабларда ўқитдик. Тўйларини кўрди, қатор-қатор невараларини бағрига босди. У ўзини бахтли аёллардан санаб, шукроналар қиларди. Лекин, олтмиш уч ёшида умри поёнига етди. Реанимацияда беҳол қўллари билан қўлларимни ушлаб туриб жон таслим қилди...

Ўзимни еру-қўкка сиғдириолмай қолдим. Рафиқамни «илми» ғовлаб кетган бир врач аёл даволарди. Кейин маълум бўлишича, раҳматли болалигида бошланган ревматизмнинг юракда қолдирган асорати туфайли оламдан кўз юмган экан. «Врач» бу хасталикка ташхис қўёлмагани кейинроқ маълум бўлди.

Рафиқам вафотидан кейин бирор йилча йиғлаб юрдим. Биз бир тан, бир жон бўлиб кетган эканмиз. Менга ҳеч нарса таскин беролмасди. Ўша пайтларда куйидаги сатрларни битган эдим.

Сен дунёни тарк этдинг...

(Рафиқам Дилбархон хотирасига)

Сен дунёни тарк этдинг, ғам ҳасратдан бош қотди,
Юрагим музлаб кетди, юракларим тош қотди.

Хаёлим остин-устун, оҳимдан чиқар тутун,
Бир борамас, юз бора косамдаги ош қотди.

Қора тунми бу тунлар, ёруғ кунми бу кунлар?
Маним учун гўёким самода қуёш қотди...

Доғингда йиғлай-йиғлай адо бўлдим тамоман,
Доғингда йиғлай-йиғлай кўзларимда ёш қотди.

Аввал мен борар жойга сен не сабаб шошилдинг?
Бу саволга жавоблар олабилмай бош котди.

... Юрагим музлаб кетди, юракларим тош котди.

БИЛМАЙИН БОСДИМ... ПАЛАКНИ

Олим мен ҳақимда қатор танқидий мақолалар ёзди. Бешта поэмам жамланиб нашр этилган «Достонлар» китобимдан эринмай иллат кидирибди. Бу достонлар жиддий адабий давраларда ўкилиб, кейин «Шарқ юлдузи» журналида бирин-кетин босилган асарлар эди. Кейин китоб бўлиб чиққанди. Муаллиф китобимни кўлида микроскоп ва ... таёқ билан ўкиб чиққани шундоққина сезилиб турарди. Бу таёқ узлуксиз менинг бошимда синиб турарди.

Унинг навбатдаги «обзор» мақоласида мени ошкор камситадиган гаплар бор эди. Москвада чиққан шеърий китобим ҳам унинг ғашини келтиргани сезилиб турарди. Унда фалон-фалон шоирлар турганда, О. Ҳақимнинг китоби ўша нуфузли нашриётда чиқиши шартмиди деган жумлалар бор эди. Қизик, бу бадбўй гапларнинг тагида нима бор ўзи?

Бирдан хаёлимга битта воқеа тушиб қолди. Э, шошма, шошма дедим ўзимга ўзим. Гап бундай бўлганди. Етмиш тўртинчи йил бўлса керак, Тошкентда, редакциямиз ёнида турсам, кўркамгина бир қиз салом бериб, ёнимга келди. Дарров танидим. Уч-тўрт йил олдин у Фарғона педагогика институтининг филология факультетини тугатганди. Қиз Йўлдош Сулаймон икковимизнинг қадрдонимиз бўлмиш бир одамнинг фарзанди эди. Ота оламдан кўз юмганди.

– Сизни учратиб қолганим яхши бўлди-да, – деди қиз, – мени аспирантурада ўқишга таклиф қилишяпти. Сиртдан ўқирканман.

– Шунақами... Ким таклиф қилди?

Қиз номи яхшигина таниш бўлган, ёши қайтиб қолган бир адабиётшунос олимнинг исми шарифини

айтди. Илмий ишингизга ўзим раҳбарлик қиламан, уйда бир ўзимман, бизникида тураверасиз, дебди бўлажак устоз.

Гапнинг очиғи, мен ҳайрон бўлиб қолдим. Келишган, латофатли бу қиз институтда ўртамиёна ўқигани, қайта-қайта имтиҳон топшириб, курсдан-курсага ўтганини билардик. У илмий иш қила олармикин? Илмга талпиниб турсаям майлийди.

Қиз сумкачасидан қоғоз чиқарди.

– Домла бугун уйда ишларкан. Мана, адреси билан телефони.

Қиз берган қоғозни ўқиб туриб, хаёлимга тўғрими, нотўғрими бир фикр кебқолди. Бўлажак устознинг рафикаси оламдан ўтганди. Домла бева... Қиз эса, «ўтириб» қолганлардан. Домланинг диди чаккимас, деб ўйладим.

– Хўш, ўзингизда истак борми? Илм қилиш – жиддий иш. Кўнглингиз чопяптими?

Қиз билмадим дегандек, елкасини қисиб қўйди. Кўриниб турибдики, бу нарсага у бефарқ қарайди.

Домла уни аспирантурага сиртдан обкириб қўйдиям дейлик. Илмга ташналиги бўлмаган аспирантдан нима чиқади? Домлага чой ташиб, югур-етим ишларини қилиб кун ўтказадими? У ёқда онаси, мактабда ўқийдиган иккита укаси... Бева устоз уни қанақа йўлга бошларкин? Унчалик гўл бўлмасаям соддадил қиз зўраки олимликдан кўра, бирор хонадоннинг бекаси, она бўлса, ўқитувчилигини қилиб юраверса яхшимасми?

– Агар илм қилиш ниятингиз бўлмаса, бошқаларнинг таклифу қистовларига кулоқ солманг. Иштиёқингиз йўқ ишга қўл урманг, умрни елга берманг. Кимларнингдир ваъдаларига учиб, йиллаб диссертация ёқлай олмаган, ранги сарғайиб кетган қизжувонлар қанча-ю... Улар устозларига дастёрликдан нарига ўтишолмаган. Ҳа, айтгандай, Йўлдош Сулаймон билан сиз ва онангиз ҳақида гоҳо гаплашиб тура-

миз. Биз тўйингизда нутқ сўзлаймиз деб юрибмизу...
Бу ёғини ҳазилга олдим.

Унга берган маслаҳатларим менга қимматга тушди.
Қиз соддалик қилибми, акаларча айтган ҳамма гапларимни бўлажак устозига етказибди. Шу-шу ўша соатдан мен бу адабиётшуноснинг «синфий душман»ига айланган эканман.

Қиз устоздан узр сўраб, изига қайтибди.

Тақлифи қатъиян рад этилиши алам қилган шекилли, олим шундан кейин астойдил бўлиб, ҳамма китобларимни варақлаб чиқади, сатрларимдан нуқсон кидиради. Асарларим ҳақида кўпроқ минғирлоки, бир ёқлама мақолалар ёзади. Шу йўл билан хуморидан чиққан бўлса керак-да. Мен индамай юравердим. Лекин пайти келса, бир-икки оғиз гаплашиб кўярман деб, қатъий фикрга келгандим.

Буни қарангки, бир куни (саксонинчи йилларнинг иккинчи ярми эди) Республика Ёзувчилар уюшмаси йиғилишида у билан ёнма-ён ўтириб қолдик. У мен билан илиққина кўришди. Ногоҳон жиним кўзиб кетди.

– Сизга битта гапим бор, – дедим.

– Шунақами? Қанақа гап экан? – беписандлик билан сўради у.

– Сизнинг матбуотдаги гўзал чиқишларингиз ҳақида. Гапим жиддий.

– Ҳа-а... – деди у бир нималарни эслагандек, – майли, мажлис тугасин, хўпми?

Пленум тугагач, домла иккаламиз тарқалаётган одамлардан нарироққа қараб юрдик. У асабийлашган, ранги оқариб турарди. Ниҳоят, тўхтаб, гапиринг, – деди.

– Нега тирноқларим орасидан кир кидирасиз? Нега менга ёпишиб олдингиз? Шошманг, бу саволга ўзим жавоб бераман. Институтни аранг битирган киздан олим чиқармоқчи бўлдингиз, шундайми? Ўша киз ўқиган институтга давлат имтиҳони комиссияси раҳбари бўлиб боргансиз. Қиз зўрға «уч» баҳога

ўқирди. Раҳмат, давлат имтиҳонларидан ўтказгансиз. Унинг қарикиз бўпқолаётганиниям билгансиз. Кейин лаёқатсиз қизни бирдан аспирантингизга айлантirmoқчи бўлгансиз. Бу режаларингиз замирида қандай мақсадлар борлигини сезиб, овора бўлма деган маслаҳатни мен берганман. Ундан кўра турмушга чик деганман. Агар сизга текканда, бу дунёда ҳеч нарса кўрмай, икки кўли тепада кетарди. Ҳозир у болачақали. Ёшнинг ёшдай кўнгли бўлади, профессор!

– Шунақа майда гапларни айтиш учун менинг вақтимни оляпсизми?! Қўйинг-е... – қўл силтаб, кетишга чоғланди у.

– Йўқ, бу майда гап эмас! Битта етим қизнинг бахти сиз билан биз ёзаётган китоблардан ҳам муҳимроқ. Бу бир. Иккинчидан, сиз қаламингизни адабиётшунослигимизни гуркиратиш учун йўнинг. Ёмоннинг кучи япалоққа етмасин. Акс ҳолда... Менда ҳам тил бор. Сизникидан узунроқ тил бор! Иш жойингизга бориб, шу тутумларингизни муҳокама қилишни талаб қиламан. Калтабинлигингизни исботлайман.

Домла хейлагина босиқ одам экан. Шу билан олишиб ўтирмай дедими, ёки мураса йўлига ўтмаса, бўлмаслигини билдими:

– Жудаям таъсирчан экансиз-ку, – деди жилмайиб, – шугина нарсани кўнгилга шунчалик оғир оласизми, шоир? Келинг, бир-биримизни тўғри тушунайлик. Кейинги шеърий китобингиз менда жуда яхши таассурот уйғотди.

– Қўйинг таассуротингизни!

Шундоқ деб, йўлимга кетдим. Шу-шу уни у ер-бу ерда кўриб қолсам ҳам, кўрмасликка олардим. Назаримда уям шу йўлни тутди.

Умр йўлимда беандиша, кўрс, юзсиз одамлар билан унча-мунча тўқнашиб, саломига яраша алик олиб юрганман. Лекин, ўзимдан уч-тўрт ятакни кўпроқ йиртган, номи тилга тушган, бир қарашда маданиятли бир зиёлига бунақа муомала қилмаган эдим.

Истеъдодли шоир Анвар Обиджонни ҳамма биледи. Шу укамиз бир куни каминангизга: «Сиздан мен шоирман деган гап чикмаган, тўғрими?» – деб сўраб қолди.

«Одамлар айтишади-ку, шу кифоя», – деб ҳазил қилдим. Мана шунақа пайтларда, китобхон эзмаликка йўймасин-у, қасоскор олимнинг даъволари жудаям ҳашаки гап эканлигини яққол сезаман. Камина майли, ўткир ижодкорлардан эмасдир. Мен китобларим ҳақида илиқ-иссиқ гаплар эшитган эсам-да, кўламларим кенг эмаслиги, давр талабига кўра, тездагина шеър у дostonлар бита олмаслигим, ижодда олисларни кўришда ноқислигим ўзимга ҳам аён.

Лекин, тақлидчилик... Бундан худонинг ўзи асра-син. Гапнинг очиғи, менга вақти-вақти билан тақлид қилувчилар керагидан ҳам кўпроқ бўлган. Бунинг исботи учун бир-иккита исбот келтирайми? Назаримда, олтмишинчи йил эди. Ҳозирги «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасида шоир Суръат Ориповнинг бир танқидий мақоласи эълон қилинганди. Унда жумладан шундай фикр ҳам бор эди: «Охунжон Ҳақимовнинг «Пайвандчи қиз» шеъри пайдо бўлди-ю, унча-мунча тенгдошларимизга мавзу топила қолди: электр мон-тёр ҳам сим улаш билан бир қизнинг қалбига муҳаббатини улайди. Мироб йигит ҳам, шофёр йигит ҳам шу тариқа ошиғига муҳаббатини улайди ва ҳоказо...».

Чиндан ҳам «Пайвандчи қиз»га тақлидлар болалаб кетган эди.

Ўтган асрнинг 90-йилларида ёзилган бир шеъримга ҳам тақлидлар шунақаям урчидики, ҳамма нарса аралаш-қуралаш бўлиб кетди. Бу шеърим «Дунё» деб аталарди. Уни машҳур эстрада юлдузи шунақа зўр маҳорат билан ижро этгандики, у стадионларда концерт берганда ўн-ўн беш минг томошабинларнинг асосий қисми хонандага жўр бўлганини ўзим кўрганман. Шаддодрок хонанда шу қўшиқни ижро этиб бўлгач, микрофон орқали мени ўрнимдан турғазиб қўйиб,

«Хў анави одам шу шеърнинг муаллифи фалончиписмадончи бўлади. Қани, шоирнинг шаънига қарсақлар!» – деганди. Мен эса, қарсақ ураётган оламонга қовушиқсиз таъзим қилиб, «раҳмат, раҳмат» деб мингирлаб кўйгандим ўшанда.

Инглиз, турк, голланд тилларида ҳам ижро этилган бу кўшиқ дискетларга ўн миллионлаб нусхада кўчирилиб, жаҳон мамлакатларига тарқатилганини эшитганман. Айни шу кўшиқ хонандалар ўртасида жанжалга ҳам сабаб бўлиб, халқаро судга тушганмиш деган гаплар юриб қолганди. Шеър судга тушса тушар, муаллифнинг кўлига кишан уришмаса бўлди, деб қулгандим ўзимча.

Шу шеърим сабаб, «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетаси яна менинг ёнимни олиб, «Таклидга тўғон борми?» деган танқидий мақолани босиб чиқарди. Мақолада «фалончи шоирнинг «Дунё» шеърига таклидлар шу қадар кўпайиб кетдики, агар хотини аразлаб дадасиникига кетиб қолсам, дунё сўкилади бу «шеър»ларда, маоши кечиксам, омади келмасам дунё ҳақорат қилинади. Таклидга тўғон борми ўзи?» – деган гаплар бор эди.

Қабоҳат, разолат, кажфикрликни кўра-кўра дунёга келган ўша шеърни бир ўқиб кўринг-а:

Дунё

Сўзим тингла, дунё, бир муддат,
Бунчалар ҳам ишларинг ғалат:
Яхшиларни ғамларга кўмиб,
Ёмонларга қилдинг мурувват.
Тарозингни қандоқ кўёсан,
Бир кам дунё, бир кам дунё, сан?

Нокасларни бор қиладирсан,
Кимки ҳақсўз – хор қиладирсан.
Этриларга эшмисан, сўзла,

Нечун ғалат кор қиладирсан?
Кимни хўрлаб, кимни суёсан,
Бир кам дунё, бир кам дунё, сан?

Бўлса агар кўзларинг очик,
Қилмишингга бир-бир боқиб чик.
Каззобларнинг жони роҳатда,
Яхшиларнинг кўксиди санчиқ...
Қадамингни қандок қўёсан,
Бир кам дунё, бир кам дунё, сан?

Ҳайратдаман: наҳот мудроқсан,
Ҳақ йўлидан наҳот, йироқсан?
Ё кўзларинг кўр санинг ёки
Бошдан-оёқ йўли тайғоқсан.
Ноҳақликка наҳот уёсан,
Бир кам дунё, бир кам дунё, сан?

Дунё бўлсанг, кенг бўлгин, дунё
Ва барчага тенг бўлгин, дунё.
Ҳаммага ҳам бир кўз ила боқ,
Кел, ишлари ўнг бўлгин, дунё!
Энди етар, бўлма рўё сан
Ёруғ дунё, ёруғ дунёсан!

Юқорида айтилган олим адабий жараёни кузатиб борувчи арбоблардан бири бўлгани учун ҳам бу машамшалардан хабардор бўлмаслиги мумкин эмасди. Шундоқ бўлгач, қаламини қасос найзасига айлантириб, нимага эришганини ҳис этгандир.

Бу дунё кенг, тирик жон борки унга сиғади. Кимдир унга сиғмай қолганда ер унга ўз қаъридан жой беради, мана сенинг абадий маконинг деб

Ҳа, дунёнинг ишлари ғалати. Аниқроғи, бир-бирини ялаб-юлқаб, бир-бирига ялтоқланиб, бир-бирининг бошини еб, бир-бирига фириб бериб юрган одам боласидан кўра ғалатирок жонзот бўлмаса керак. Олам эмас, одам ғалати.

Ушбу сатрларни ёзар эканман, бир инсонни ёмон отликка чиқариб қўймайманми, ахир, беайб парвардигор деган гаплар бор-ку, деган мулоҳазагаям бордим. Лекин у аламзада мени матбуотда узлуксиз таклидчи деб таҳқирлаганда уям шундай фикрга борганмиди? Ёки ўзича ўйлаб топган «интиком» кўзини кўр қилиб қўйганмиди? Қалам муқаддас, уни булғамаслик керак.

Дунёнинг мана шу ишлари таъсирида бир шеър ёздим. У тездагина қўшиқ бўлиб, оғизга тушди.

На қилдим...

Қўлим очик кетса, молу дунёсини на қилдим,
Ҳаёт билан тенг тургувчи тиллосини на қилдим?

Майли унга сажда айлаб топинсинлар ўзгалар,
Бу матоҳнинг ул шайтоний имосини на қилдим?

Ҳақман дея турфа-турфа ғавғоларга дуч келдим,
Яна бошга тушадирган савдосини на қилдим.

Ёлғон билан гоҳо сени овутмоқчи бўларлар,
Бу кулдириб ўлдиргувчи шифосини на қилдим?

Дили бошқа, тили бошқа каслар ақл бўлурлар,
Муллосифат бесубутлар дуосини на қилдим?

Тўғри сўзлаб бир бошимга минг бир бало оширдим,
Басе, энди яна янги балосини на қилдим?

Дунё ғалат, чин дўст каму, озор бергувчи бисёр,
Бу илону чаёнларнинг уёсини на қилдим?

Бир кун келиб, дунё вафо килар дерлар, Охунжон,
У дунёда бу дунёнинг вафосини на қилдим?

Деярли эллик-эллик беш йил давомида адабий жамоатчилик орасида юрган бўлсам, шу давр мобайни-

да Фафур Гулом, Абдулла Қаҳҳор, Ойбек, Мирзакалон Исмоилий, Саид Аҳмад. Шухрат, Асқад Мухтор, Шайхзода, Миртемир, Ҳамид Гулом, Мирмуҳсин, Иброҳим Раҳим, Жуманиёз Жабборов сингари ажойиб устозлардан сабоқ олдим. Эркин Воҳидовдек улкан сўз санъаткори билан кўп мулоқотда бўлдим. Шеъриятимиз осмонида ярқ этиб пайдо бўлган севимли шоир Абдулла Ориповга қойил қолиб юрдим. Адабиётшунос олимлардан устоз Озод Шарофиддиновни (худо раҳмат қилсин) адабиётимиз оламида адолат тарозисини ушлаб турган одил ҳакамга ўхшатардим. Бу тарози, таъбир жоиз бўлса, ўз даврида Абдулла Қаҳҳорнинг кўлида эди. Бирор ёзувчи ёки шоир янги китоби дунё юзини кўрса, «Абдулла ака бунга қандай баҳо бераркан?» – деган ташвишда юрарди.

Абдулла Қаҳҳордан кейин бу тарозу Озод Шарофиддиновнинг кўлига ўтди. Етакчи олим теран, адолатли, холисона фикрлар, унча-мунча номдор олимларга насиб этмаган жасорати билан адабий жараёнга баҳо бериб борар, ўзича зўрман деб қариллаб юради-ганларни хушёр торттириб кўярди.

Каминангиз адабий тадқиқотчилардан бўлмаса-да, соҳада катта-катта ишлар қилаётган ажойиб олимларимиз борлигини биламан. Улар айниқса, мумтоз адабий меросимизни халққа яқинлаштириш, ҳатто чайнаб оғзимизга солиб кўяётганликларини эътироф этмаслик куфр кетиш билан баробар. Бундай билимдонлар орасида ёш олимлар ҳам борлиги қандай яхши. Лекин, битта буюк зот етишмаслиги шундоққина билиниб турибди. Бу – Озод Шарофиддинов. Лекин, унинг истеъдодли шогирдлари бор. Мана шуниси яхши!

Беғалва калла каллами, дейишади. Кимнинг муаммоси йўқ ўзи? Ким ҳаммага бирдек яхши кўрина олади? Менинг мўъжазгина қаламимга осилиб, матбуот орқали мендан вақти-вақти билан ўч олиб турган ўша олим бир оз таскин топган бўлса топгандир. Ўша бўлиб ўтган суҳбатимизда мен унга: ёмоннинг кучи япалоққа етадими, деб савол бергандим. Рост-

да, мен унақа машхурлардан бўлмасам. Фарғонанинг овлоқ-овлоқ гўшасида кўним топиб, индамай юрган бўлсам...

Ўйлаб қоламан. Мендаки шунақа ғанимлар бўлса, ҳозирги замон адабиётимизни бошлаб берувчилари бўлмиш Абдулла Қодирий, Чўлпон, Фитрат, Ойбеклар бошларига турфа хил балолар ёққанида бу разолатга улар қандай бардош берган эканлар?!

Ёки бўлмаса, атоқли ёзувчи Пиримкул Қодировнинг «Бобур» романи нашриёт ғаладонида ўттиз йиллаб ҳаракатсиз ётганда, бунга юраги қандай дош бердийкин? Қалам аҳли тепасида мафкура таёғини кўтариб турган ўз даври «адабиётшунос»лари гапи-гап, сўзи-сўз эканини ҳис этиш қийин эмас. Бунинг олдида биз кўрган жабр нима бўпти?

Шундоқ деб ўзимга-ўзим тасалли берганим билан олдимда бот-бот пайдо бўлиб турган сунъий ғовлар, атайлаб ўйлаб топилган пинҳоний камситишлар таъбимни тирриқ этмай қўймасди. Ғанимларим бир талай экан. Э, тавба дердим ёқа ушлаб, – нима, буларнинг арпасини хом ўрганмидим?

Ношукурлик – куфр кетиш билан баробар. Турли жанрдаги катта-кичик китобларим йил-йил ора чиқиб турарди. Лекин, саксонинчи йилнинг иккинчи ярми-ларига бориб, кимдир мени четга сураётганини сезиб қолдим. Каминангиз энг нуфузли нашриётнинг муаллифларидан бири эди. Шуниси қизиқки, янги шеърий китобим тақризлардан яхши ўтгач, ўша вақтларда «темплан» деб аталувчи йиллик режага киритилиб, асар номи, ҳажми тематик план қайд этилган китобчада ҳам кўрсатиларди. Лекин, «темплан»га кирган китобим баъзи йилларда чиқмай қоларди. Ёки, жаъми беш босма табоқ деб кўрсатилган тўплам икки босма табоқ қилиб нашр этиларди.

Бу, менга нисбатан беписандликкина эмас, адолатсизлик ҳам эди. Шу боис, нашриётга янги шеърий китобни кўтариб борганимда (саксон еттинчи йил бўлса керак) бўлим мудури қўлёзмамга ҳафсаласизлик би-

лан қараб, «янами?» деганди заҳарханда билан. «Яна», дегандим мен ҳам худди унинг гапи оҳангида, – фақат бу гал қўлэзмага инсоф-диёнат билан муносабатда бўласизлар деб умид қиламан.

«Инсоф-диёнат китоб савиясига қараб бўлади»,– деганди мудир ўшанда. У, бир қарашда ҳақ эди. Бундан ташқари, шоир сифатида ўқувчиларга яхшигина танилган ҳам эди.

«Агар менинг тўпламим савияси манавилардан зигирдек қуйироқда бўлса, – дедим столи устида турган уч-тўрт янги шеърӣ китобларга ишора қилиб, – ҳозироқ қўлэзмани қайтариб олиб кетаман! Олдин манавини варақлаб кўрсангиз бўлармиди...». «Такризда берамиз. Ҳозир талаб жуда каттиқ!» жавоб қилди у. «Марҳамат, истаган такризчингизга беринг!».

Ўзинг қириб-чиқиб юрадиган эшикни каттиқ ёпма деган гаплар нечоғли ҳақ эканини яхши билардим. Лекин, бу укаларимизнинг менга бир неча йилдан буён совуқ муносабатда бўлаётганликлари каминангизда ҳам тил пайдо қилган эди.

Орадан ойлар ўтиб борарди. Баъзан-баъзан нашриётга қўнғироқ қилиб, қўлэзма такдири билан қизиқиб турардим.

Фақат «Такризда» деган жавобни эшитардим. Орадан бир неча ой ўтгач, Тошкентга йўлим тушди. Ўшанда нашриётга ҳам ўтдим. Бўлим эшигини энди очмоқчи бўлиб турувдим, ёнбош томондан кимдир номимни айтиб чақириб қолди. Қарасам, адабиётшунос олим Ортиқ Абдуллаев. Илгари бир неча йил бирга ишлагандик. Бир-биримизга ҳурматимиз баланд эди.

У ёк-бу ёқдан пича гаплашиб турганимиздан кейин: «Икки оғиз гап, – деди мени нарироққа етаклаб бориб, – хайронман... Манави тўпламингизни менга такризга беришган эди, Йўқ қилиб беринг деб... Китобингизга мендан олдин яна тўрт киши такриз ёзган экан. Ҳаммаси яхши фикр билдирган. Мен ижодингиз билан яхши танишман...».

«Такриз ёздингизми?», деб сўрадим. «Ҳа, – деди Ортик Абдуллаев, – аввалги такризларга тўла кўшиламан, тўплам ҳақида ижобий фикрдаман» деб ёздим. Мана, ўқиб кўринг. Ҳа, айтмоқчи, бу китобингиз ҳақида дастлаб адабиётшунос олим Наим Каримов жуда яхши такриз ёзган экан. Манавиниси Иброҳим Ҳаққулов ёзган такриз. Бу қаттиққўл олим ҳам янги китобингиз ҳақида шундай яхши фикрлар билдирганки... Мана, ўқиб кўринг-а.

Иброҳим Ҳаққулов ҳақида кўп эшитган бўлсам ҳам уни кўрмаган эдим. У ёзган такризни ўқиб, ҳайрон қолдим.

«Фалон шоирнинг бир томлиги чиққан бир пайтда, – деб ёзганди такризчи, – Охунжон Ҳакимовнинг икки томлиги чиқса арзийди...».

«Гаплар шунақа, ака. Сиз тўғри директорнинг олдига киришг. Шу гапларни айтишг. Лекин, менинг номимни айтманг. Қўлёзмангиз калтабин такризчилар кўлига тушиб қолса, манавиларга худо беради».

Мен бу очиққўнгил йигитнинг айтганини қилиб, нашриёт директори қабулига кирдим ва ўша бўлимдаги арбобларнинг ғайритабиий ҳатти-ҳаракатларини гапириб бердим.

Директор менга қараб бир зум ўйланиб қолди, кейин: бунақа ишлар бўбтурибди. Сиз ҳозир тўғри ўша редакцияга кириб, уларга менинг такризма-такриз юрган китобим сўзсиз чиқар экан, бу директорнинг фикри денг. Хотирингиз жам бўлсин, – деди.

Бўлимга кирсам, мудир йўқ экан. Ўрнида унинг ўнг қўли бўлмиш номи чиқиб келаётган шоир ўтирган экан. Саломимга аранг алик олди, боши билан чеккадаги стулни кўрсатди. Сукунат. Жимликни бузишга тўғри келди:

– Китобимга битта эмас, бешта ижобий такриз ёзилибди. Китобим режага кириши шарт экан, бу директорнинг гапи.

– Ҳамма нарсани билади бу авторлар, – ёнбошдаги шеригига гап қотди, истехзо билан мудир муовини.

– Автор бўлгандан кейин билади-да, – дедим мен ҳам, – сизга директорнинг гапини етказдим. Энди ўзимнинг ҳам гапимни эшитиб олинг. Менинг китобимни йўқ қилиб бўлмайди. Ҳали бешта экан-ку, ўнта тақризчига бериб ҳам...

У мендан бунақа гапни кутмаган шекилли, бошини қийшайтириб менга қараб қолди. Бирпас шу ҳолатда тургач:

– Қаёқдаги гапларни гапирасиз-а, – деб столга шاپтилаб қўйди.

– Қаёқдаги гапларни гапириб юрадиганлардан эмасман, – дедим мен ҳам саркашлигим тутиб, – бешта номдор олим тақризи қаёқдаги гапми? Улар тақриزلарни қалам билангина эмас, виждон билан ҳам ёзишгани кўриниб турибди. Уларнинг фикрига терс бормоқчимисизлар?

– Мен бир нарса деяпманми, – деди у мулойимликка интилиб, – сиз бизнинг хурматли авторимизсиз. Китобларингиз чиқяпти-ку. Корректурани ўқишга чақирамиз.

Тавба, дейман ўзимга-ўзим, нима, бу дунёда яшаш ва қилган меҳнатларингни рўёбга чиқариш, ҳақлигингни исботлаш учун нукул жанг қилиш керакми? Бу каби худбин ва бадхоҳлик баъзи бировларга бунчаям зарур эканми-а?

... Китоб ниҳоят, нашр этилди. Мен унинг босилиб чиққанидан кўра, бояги ношир биродарлар ясаган чиғириқлардан омон ўтганимдан, қолаверса, бояги билимдонлар ер сузиб қолганидан мамнун эдим.

Орадан бир йилча ўтгач, қалам аҳли тақиллатиб турадиган ушбу даргоҳ эшигини яна қоқиб келдим. Ҳалиги билагон укаларимиз ўтирадиган столларда энди бошқа ходимлар ўтирарди. Бундан ажабланганим ҳам йўқ. Сабаби, мансаб аҳли, агар ақл-идроки, имони бутун бўлса, юқорига ўрлайди; агар калтабин бўлса куйига... Афсус, куйига қараб кетувчилар кўп бўларкан. Шунинг учун бўлса керакки, дунёнинг ярмини собиқ катта-кичик амалдорлар босиб кетган.

Назаримда, ушбу рисоладинг талайгина кисмини эсимни таниганимдан то шу кунларгача ҳаётимда кимлар биландир бўлган тўқнашувлар, машмаша-ю ғалвалар эгаллаганга ўхшайди. Шу икир-чикирлардан қочай десам, иложини топмадим. Тақдир ҳаётимнинг турли даврларига сочиб ташлаган бу кўргуликлар, яхши-ёмон кунлар, қувончу қайғулар – буларнинг ҳаммаси ҳаётимнинг турфа парчалари-ку, ахир. Шундоқ бўлгач, эҳтимолки, кимгадир майда-чуйдадек туюлса-да, айна ҳақиқат бўлмиш кечинмаларнинг ушбу битикдан жой олиши шарт деб билдим. Зарурият туғилса, майдонга тушиш гуноҳ эмасга ўхшайди.

Юқорида эслатиб ўтганимдек, беғалва калла каллами дейилса-да, бизга қарашли калла кўплаб қувончли кунларни кўрганига шукроналар айтаман. Ёши етмишлардан юқорилаб бораётган ҳар бир инсон ортига, босиб ўтган умр йўлига назар ташлаб, хўш, мен дунёга келиб нима қилдим ўзи дейиши аниқ. Каминангиз ҳам ўзига-ўзи бунақа саволни бериб туради. Шу маънода ўтган асрнинг саксонинчи йилларида «Нима қолди» деган ғазал ёзгандим. Уни номдор бир ҳофиз зўр кўшиқ қилиб олқишларга кўмилди. Мана ўша ғазал.

Нима қолди...

Ортингда қани, ўйла-чи, бир он, нима қолди?
Хирмон қолдими, қолдими тўпон, нима қолди?

Инсон боласи олгай нафас орзу-хавас-ла,
Шодлик қолдими, қолдими пушмон, нима қолди?

Одам кўлини гул дейдилар, сўйла-чи, сандан
Вайронами ё қолдими бўстон, нима қолди?

Сенга ҳукмини ўтқарур не: хирсми, диёнат?
Не қолди сендан: тилломи, имон, нима қолди?

Инсон ҳаёти ёниб ўчар нурга баробар,
Нур қолдими сендан, зимистон, нима қолди?

Не қолди сендан, деб сўрса юрт бир кун, Охунжон,
Бошингни эгиб, ўксима нолон, нима қолди?

Кўпинча шодумонлик, баъзан ур-йикит билан кечган деярли эллик йил давомида мўъжазгина қаламимдан яхшидир-ёмондир бир талай китоблар пайдо бўлибди. Буларнинг аксарияти шеърый китоблар, бир қисми воқеий қиссалар.

Хусусан, шеър ва ғазалларим учун кўп олқишлар олиб, мамнун бўлиб юрганман. Лекин, энг сара деб эътироф этилган баъзи нарсаларим ҳақида энсани қотирадиган гаплар эшитиб қолганимни ҳам айтмай иложим йўқ.

Бир куни ҳам олим, ҳам шоир бўлмиш бир эски танишим билан кўришиб қолдим. У дабдурустан:

– Анави «Дунё» шеъри сизники экан-а? – деб сўраб қолди. Бош ирғаб кўйдим. Билиниб турибди, у тааж-жубда эди.

– Тасодифан бир кеб қолиб, ёзиб ташлаган экансизда, – деди бепарвогина.

– Ҳа, энди, буям сиз тасодифан диссертация ёқлаганингиздек бир гап-да, – дедим мен ҳам пинагимни бузмай.

Суҳбатдошим ниҳоятда беъмани гап айтиб юборганига фаҳми етди шекилли қизариб кетди, кейин: ҳазиллашдим деди. Бизнинг гап ҳам ҳазил деб қўя қолдим.

Қизик, қатор ўн йилликлар давомида қалам тебратиб келаётган ижодкор оғизга тушган асарини тасодифан ёзадими? Уям ўзини ҳам шоир, ҳам олимман деб юради-ку. Ижод тўлғоқларини ҳис этса керак, ахир. Нима, бу қалондимоғликми, бошқаларга беписандликми? Умуман, ота-боболаримиз илм бошқа, ақл бошқа деган гапни топиб айтишган экан.

1989 йил 11 ноябрь сонидида собиқ «Ёш ленинчи» (ҳозирги «Туркистон») газетаси ўз саҳифасида менинг ижодим билан боғлиқ бир нарсани босиб чиқарди. Эътироф этиб ёзилишича, менинг «Ҳамрози билан» деб

аталган ғазалим матнини газета сахиғасида ёритиш учун газетхонлардан тўрт юздан кўпроқ талабномахатлар олинибди. (Чиндан ҳам машҳур эстрада юлдузи бу ғазални ҳайратомуз маҳорат билан ижро этган эди). Лекин, – деб таъкидлайди газета, – маълум сабабларга кўра шеър матнини кечикиброқ бўлса-да, ўқувчилар эътиборига ҳавола этилмоқда.

Маълум бир яхши асари учун истеъдодли ёзувчилар, шоир ёки бастакорлар ўз мухлисларидан юзлаб эмас, минглаб мактублар олганликларини биламиз. Лекин, менинг биттагина ғазалимни газетада яна бир марта босиш учун тўрт юздан кўпроқ хат олингани каминангиз учун чексиз қувонч эди. Шунисига ҳайронманки, ғазал матни нима сабабдан ҳа деганда газетада босилавермади? Бунинг сабаби бошқаларга маълум бўлмасаям, менга жудаям аниқ эди: шу газетанинг адабиёт бўлимида ишлайдиган, лекин шоир бўлиб шоир, журналист бўлиб журналист бўлаолмай аросатда юрган бир ходим билан бир неча йиллар мукаддам орамиздан гап қочиб қолганди. У пайтлар Тошкентда, газетада ишлардим. Ҳалиги одам «манави шеърларимдан бир-иккитасини чиқартириб берсангиз, илтимос», – деб менга бир даста шеърини берганди. Шеър деб аталмиш сўз тизмаларини ўқиб чиқиб, унга бор гапни айтишдан бошқа чора тополмагандим: бўлмайди, хом, таҳрирталаб. Янги нарсалар ёзсангиз олиб кириш, кўрамиз, дегандим.

Худди шу сўзларим учун мен ўзимга янги «душман» ортириб олганимни қаёқдан билай? Қасоскор «қаламқаш» газетанинг айни шу бўлимида ишлагани учун бояги ғазалим матнининг эълон қилинишини сўраб юборилган юзлаб хатларни папкаларга тахлайверган, тахлайверган. Бу мактублар сувга отилган тошдек кўмиб ташланаверган. Талабларнинг янги тўлқини бош муҳаррир хонасигача кириб боргач, бояги «иждодкор» стол тортмасидаги юзлаб сўровномалар билан тўла бир неча семиз-семиз папкаларни очишга мажбур бўлган...

Мана шунақа фикрсиз, шуурсиз кимсалар наинки мени, балки, юксак истеъдодли қалам соҳибларини ҳам қон қилиб юборганликларини кўрганмиз, эшитганмиз, Илоё, шунақаларнинг янги авлоди пайдо бўлмасин!

Ҳа, айтмоқчи 2000 йилнинг бошларида пьесанависликка ҳам ишқим тушиб қолди.

Ростини айтсам, сахна асарларини маза қилиб томоша қилиш бошқа экан-у уни ёзиш, айниқса, сахнага олиб чиқиш бошқа экан. Яшириб ўтирмайман, бу жанрга саксонинчи йиллардаёқ қўл ургандим. Зўр нарса ёздим деб ўйлаб, комедияни Фарғона театри бош режиссёрига бердим. Режиссёр семиз папкамни қўлимдан олиб, «Бу ерда нечта асар бор, ака?» – деб сўради. Мен индамай битта бармоғимни кўрсатдим. Режиссёр уф тортиб деди: «Мен буни анча вақт ўқийман, бир ойдан кейин гаплашамиз».

Олкиш олиш иштиёқида бир ойдан кейин бош режиссёрга учрадим. У хотиржамгина деди: асарда кўтарилган масала муҳим, тилингиз яхши. Фақат ҳажми...

«Ҳажмига нима қипти?» – дедим. «Ҳажми жуда катта, – деди режиссёр. Шу ҳолда уни уч кун қўйиш керак». «Қўяверинглар, мен қарши эмасман». Бу гапни эшитиб режиссёрнинг жон-пони чиқиб кетди. Буни сезиб турибман. Ҳар қалай у босиклик билан: «Буни қаранг, ахир тўқсон уч бет-а! Йигирма олти, йигирма етти бетини қолдирасиз. Ҳозир қискартириш йўлларини айтаман. Баъзи кўринишларни бошқатдан ёзасиз».

Қаранг, бошқатдан ёзар эмишман. Аслида битта сўз устида ўмбалоқ ошадиган одатим бор (ҳозир ҳам шунақаман), қандай қилиб асарнинг учдан икки қисмини олиб ташлайман?

Режиссёр ғашим келаётганини сизди шекилли, мени юпатмоқчи бўлди:

– Дунё-дунё бўлганидан бери сахнага бунақа катта асар қўйишмаган. Қўйиб ҳам бўлмайди, ахир!

– Кўйилмаган бўлса, сиз кўйинг. Сиз янгилик киниритинг, – мен ҳам жиндай ҳазил қилмоқчи бўлдим.

Режиссёр менга худди овсарга боққандек бир нафас боқиб турди-да, қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди.

Ўртадаги ноқулай ҳолат йўқ бўлди. Ҳамсухбатим менга пьесангизни биргаликда ишлаймиз ва у албатта сахнага чиқади деди. Лекин, бу нарса сахна юзини кўрмади. Очиғи, кулёзма солинган папкаминг боғичи ечилмай қопкетди. Уни қискартиришга кўзим етмади.

Орадан ўн олти йил ўтгач, яъни, икки минг биринчи йили яна бир нарсани қоралаб, ўша режиссёрга учрадим. Бу нарса ўттиз бетга ҳам етмасди. «Ўн беш йилда қайта ишлабсиз, қойил – деди у, – буни тезда кўриб чиқаман. Эртага кўришайлик». Эртасига кўришдик.

– Теша тегмаган мавзу топибсиз-ку. Мана бу бошқа гап! – дея мени мактаб кўйди, ҳа деганда яхши гап чиқавермайдиган бу сахна мутахассиси, – буни бажонидил кўямиз! Бош қаҳрамонингиз ҳаётини, уни ўйлаб топмаганга ўхшайсиз.

Режиссёр халки бало бўларкан, буни дарров сездим. Болалигимда, Қувасой бозорида сут-қатик, олма, ўрик сотиб юрган кезларим шу ерлик, деярли ўзим куриб, қорача, кўзлари ўйнаб турадиган бола билан ошна бўлиб қолгандим. Уни баъзан кўзи кўқарган, кашқа ҳолатда ҳам учратардим. Бир гал шундоқ кўзим олдида учта бола билан бир ўзи муштлашиб уларни қочирганини кўриб қойил қолгандим. Қашқа-пашқа бўлиб юргани урушқоқлигидан экан-да, деб ўйлардим. Бир куни сут-қатикни сотиб бўлиб, арпа уни сотиб олаётсам, ўша бола ёнимга келиб, ҳа, ошна қайтаяпсанми, деб қолди. Бош ирғаб кўйдим. Унда менинг велосипедимда катайса қилиб бирга кетамиз, Лоғондаги аммамни кўриб келаман, – деб қолди.

Ғажир-ғужур овоз чиқариб юрадиган хароб велосипеднинг орқа томонига мингашиб олдим. Бу урушқоқ бола бозор яқинидаги «истанса» деб аталади-

ган маҳаллада яшаркан. Унинг отасиям охунлардан бўлгани учун «хитой шпиони» деб ўттиз еттинчи йилда қамаб юборилган экан. Касалманд онаси бор экан. Акаси паровоз машинисти ёрдамчиси бўлиб ишларкан. Мен ҳам машинист бўламан деб мактаниб қўйди у.

Шу-шу довдир ва қувноқ бола билан қадрдонлашиб кетдик. Бир куни ўша бозор ёнида манёвр қилиб юрган паровозни томоша қилаётсам, ҳуштак овози кепқолди. Қарасам, паровоз кабинасидан ўша ошнам кулиб туриб, менга қўл силкаяпти. Ҳа, машинистга шогирд тушибди-да, деб қўйдим.

Орадан бир неча ўн йиллар қаторлашиб ўтди. Кунларнинг бирида бир тўйда у билан ёнма-ён ўтириб қолдик. Болаликни эслаб кулишдик. Паровозчилик қалай деб сўрадим.

«Сиз сўраманг, мен айтмай, – жавоб килди у, – паровоз-маровоз билан ёниб кетишимга сал қолди. Аранг кутқариб қолишди».

Айтишича, нима сабабдандир паровоз ёна бошлабди. Уни аранг тўхтатиб, ўтни ўчиришга уринибди. Аксига олиб, олов машинист кабинасига ўтибди. Баданининг деярли ярми куйган машинистни ўт-аланга ичидан зўрға пастга олиб тушишибди.

«Шунақа, – деб ҳикоясини давом эттирди у, – узок даволаниб тuzалганимдан кейин савдо соҳасига ишга кирдим. Бир йил ишлаганимдан кейин... Э, бу ёғини қўяверинг».

Мен қизиқиб қолдим. Хўш, бу ёғи нима бўлди, айтинг деб қистадим.

«Бу ёғими... Бу ёғи... Савдода илминг паст экан деб, академияга ўқишга жўнатиб юборишди». «Ие, қанақа академияга?». «СССР Фанлар академиясининг Сибирь бўлимига. Етти йил ўқидим».

Ҳамсухбатимнинг жавоби жумбоқнамо эди. «Хўш, қанақа илмларни ўргатишди?». «Ўрмон кесиш, бетон қўйиш, темир йўл қуриш...». Гап нимадалигини энди тушундим. Демак, камалиб кетган...

«Савдога ишга олишиб, омборчиликни беришганди. Бирор йилча ишлаб юрдим. Рахбарлар билан ҳам опоқ-чапоқ эдик. Бирданига омборни ревизия босди. Йигирма беш минг дона шифер, ўттиз куб тахта, бир тоннага яқин гуруч қани деб, ёқамдан олишди. «Мен бунақа нарсаларни умуман кўрмаганман». «Мана, қабул қилиб олганинг ҳақидаги ҳужжат деб, бурнимнинг тагида бир даста қоғозни силкитишди. Имзолар чиндан ҳам меники эди. Райпо раҳбарлари мен каллаварамни бошлашган экан. Етти йил беришди».

«Академия»ни эсон-омон битириб келибсиз-ку, шунисига шукур қилинг» деб тасалли берган бўлдим. У бош чайқади. «Йўқ, ўқишни чала қолдириб келган эканман. Озод бўлиб келганимдан кейин бир ой ўтиб-ўтмай, яна уч йилга жўнатиб юборишди. Худди ўша жойга... «Нега энди?». «Э, сўраманг, умримнинг етти йилини елларга бериб келсам, онам бечора қазо қилган экан. Мени онамни тупроққа ўз кўлим билан қўйишдан ҳам маҳрум қилишганди райпо раҳбари аталмиш наҳанглар...

Ўша кунлари райпо раиси билан унинг ўнг қўли бўлмиш завторгни кўчада учратиб қолдим. Агар жимгина ўтиб кетишаверишганда бошимга янги бало орттирволмасдим. Аксинча, раис баланддан келиб, ҳа, сафар тугадими деб менга қўл узатди. Мен ҳам унга жимгина қўл узатиб, шиддат билан уни ўзимга тортидим ва қоқ пешонасига калла урдим. Шериги менга ёпишувди, чалиб қулатиб, биқинига иккитагина тепдим... Шундай қилиб десангиз, собиқ раҳбарларимдан бирининг миясини қаттиқ чайқаб қўйибман, иккинчисининг учтагина қовурғаси синган экан. Ўша заҳоти оёғимни ерга теккизмай, милицияхонага обкетишди. Бу ёғи суд, яна уч йиллик академия...».

Бу ёруғ оламда иймонлилар кўп. Иймонсизлар эса торози паласини босиброқ турса керак. Оддийгина, шалдир-шулдир паровозчи ўшанакаларга ем бўлди. Бунақа қурбонлар миллиёнлаб бўлса ажабмас. Соддалик, кўнгилчанглик қуриб кетсин. Бу дунёда типра-

тиканга ўхшаб яшамасанг, дуч келган махлукнинг томоғидан осонгина ўтиб кетиш ҳеч гап эмасга ўхшайди.

Шу ошнамнинг ўз қисмати ҳақидаги ҳикояси бир неча йиллар давомида хаёлимдан айланиб юрди. Буни қарангки, ўша йиллари худди шу Қувасойда ўзим гувоҳ бўлган яна бир аянчли воқеа эсимга тушиб кетди. Унда вилоят газетасида ишлардим. «Қувасойда «зангори кема» капитани бўлмиш зўр қиз бор экан. Фотомухбир билан бориб лавҳа ёзиб келасиз деб, топширик беришди. Механик-ҳайдовчи қиз ёқимтойгина, ғайратли экан. Унга мухбир халқидаги доимий саволни бериб, нега бу касбни танладингиз, деб сўрадим. Қиз соддагина экан: Яхши ишласанг, орден оверамиз, кейин истиқболнинг порлок бўлади дейишганди, шунга...» деб жавоб қилганди.

Хуллас, газетада «зангори кема капитани»га таҳсинлар ўқилган лавҳам билан қизнинг сурати босилиб чиқди. Бирор икки ҳафтадан кейин яна Қувасойга борсам, механик-ҳайдовчи қиз шифохонага тушди деган гапни эшитдим.

Бояқиш «зангори кема»ни бураётиб, машина-пашинаси билан зовурга кулаб тушган экан. Гулдай умри деярли сўлган эди. Тўйга йиғилган сеплари қўл тегмай қолиб кетди. Қиз ногирон бўлиб қолган эди.

Шу икки инсоннинг қисмати мени қалам тутишга ундади. Ўз даври зарбаларидан эзилган, хўрланган, мафкура алдовларига учиб абгор бўлган икки инсон тақдири «Қўш кабутар» деб аталган юқоридаги комедиямда ўз ифодасини топди. Томошабин уни яхши қабул қилиб, ҳатто театр фестивалида совринли ўрин ҳам олди. Асарга театр билимдонлари ҳаётий, табиий деб баҳо беришди. Хайрият деб қўйдим ичимда. Демак, битикларинг қаҳрамонларини шифтга қараб ўйлаб топиб эмас, ҳаётнинг ўзидан олиб, қолаверса, қаҳрамонларингни ёғоч ёки чўяндан ясаб эмас, жонли одамлар орасидан чираниб сайқалламасдан олиб битсанг, ютасан экан.

Бу – ҳаммага маълум ҳақиқат.

Шундан кейин «Бакироқ туянинг тушлари», «Бу чоллар ёмон чоллар», «Ҳайдар хўроз», «Кўпик давронлар», «Тикон супурги», «Миллиардер мурдалар», «Жаннатдан фарёдлар» сингари комедияларим дунёга келиб, мамлакатимиздаги аксари театрларда кўйилди. Баъзи хорижий мамлакатлар сахналарига ҳам чиқди. Мен бу гапларим билан драматургликкаям даъво қилаётганим йўқ. кўксингдаги гапларингнинг ҳаммасиям шеъру ғазал, поэмаларга сиғмайди, шу боис, адиб бадиий ижоднинг бошқа жанрларига ҳам муурожаат қилади демоқчиман холос.

«ГАЗ ТУШИРИБ БЕРАСАН!»

Қалам сохиби, агар у чинакам ижодкор бўлса, ёзув-чизувдан сира тўхтамайди. Ахир, йўрғакда теккан дард-ку бу. Шу боис қозонда бўлса чўмичга деб қоғоз қоралаш билан тонг оттириш, кун боттириш билан овора бўлади киши. Бир томони нафақахўрлик, қарилик гашти. Мазза. Сен билан ҳеч кимнинг иши йўқ, сенинг ҳам ҳеч ким билан...

Лекин, кейинги жумлаларим унчалик тўғри эмаслигини ўзим ҳам сезаман. Бизга ўхшаганлардан хабар олиб турувчилар талайгина экан. Улар маҳалладошлар, болаликдан дўстлар, курсдошлар, нон-туз бўлиб юрган қадрдонлар, ҳаттоки, мухлислар...

Ва иши тушгандагина сени излаб турувчилар – қариндошлар, ошналар...

Хусусан, сўнгги йилларда меҳр-оқибатда туғишганингдан-да афзалроқ иш тутувчи инсонлар ҳам борлигини яхши ҳис этдим. Тўғри, бундайлар унчалик кўп эмас, лекин бор. Меҳр-оқибат анқонинг уруғига айланиб бораётган, ҳамма ўзи билан ўзи овора бир даврда сенга самимият кўрсатувчилар учраши худди катта ҳодисадай бўлиб кўринар экан. Майли, меҳр-оқибат, иззат-ҳурматни бошқалардан сўраб ёки талаб

килиб олиб бўлмайди. Умрингни савобли ишлар билан ўтказсанг, хурмат-эҳтиром сени ўзи излаб келади.

Шу ўринда қизик бир воқеа эсимга тушиб кетди. Тўқсонинчи йилларнинг бошлари эди. Қишлоқ жойларни ҳам газлаштириш қизгин бошланди. Одамлар уйдаги кўй-ю моли, эчки-ю ўрдагигача сотиб, трубага пул йиғган, электр пайвандчиларга ялинган пайтлар... Газ тортиб келиш ҳақидаги лойиҳалар тайёр дегани билан бу – нақд газ эмас-да. Газбоп труба танқис. Уни излаб одамлар оввораи-сарсон.

Ўшандай кунларнинг бирида кўча эшик тақиллаб қолди. Чиқиб очсам, мактабда бирга ўқиган синфдошим, курилишда ишлайди. Ёнида уч-тўрт йигит ҳам турибди. Орамизда энг кўрс, жанжални пулга сотволдиганиям шу синфдошим эди. Сўрашдик. Кўққисдан:

– Дунёдан умидинг борми? – деб сўраб қолди.

– Бор, нимади? – ажабландим.

– Умидинг бўлса, уйингда ўтирволиб, чиройли аёлларни кошу кўзи, нозик бели ҳақида ашула ёзавермай, маҳаллани газлаштириб бер!

Ўзимни кулгидан аранг тўхтатиб:

– Менинг олдимга адашиб келибсан. Газлаштириш ташкилотига бор, оғайни, – деб маслаҳат бердим.

– Сен газлаштирасан! – гапида туриб олди у, – бўлмаса, тошбўронга қоласан. Биласан-ку, Шохимардонда Ҳамза тошбўрон қилинувди, газ биринчи бўлиб ўшатга борди. Сени тошбўрон қилсак, Аввал ҳам газлашади. Тўғрими, йигитлар? – деб ёнида турганларга мурожаат қилди ошнам.

– Тўғри, тўғри, – дейишди тиржайиб улар ҳам.

– Менга қара, – деб тушунтира бошладим зўравон ҳамсуҳбатимга, - Ҳамза шўролар ҳукуматининг эркаси эди. Мен ким бўлибман?

– Кимлигинг билан ишим йўқ. Труба топасан!

– Сваркачиям, – деди ёнбошидаги ширакайф йигит.

– Ҳа-я, сваркачиям топасан. Тагингда машинанг бор. Бунақа ишлар сенга чепуха! Трубалар босилиб

ётган битта базага борувдик, ҳеч ким гапимизга кулок солмади. Энди ўшатга сени оборамиз. Гаплашиб бера-сан.

Мени тариллаб юрадиган автомашинага мажбуран ўтқизиб, ўша ёққа олиб боришди.

Ниҳоят, навбат келиб, биз ҳам бошлиқ олдига кир-дик. Ташкилот раҳбари ўрта ёшлардаги жиддийгина йигит экан. «Хизмат?» – деб бизга боқди. Дангалчи шеригим чаққонлик қилиб, «Бу, фалончи, писмадон-чи, ўзи шоир...» – деб мени таништирди. Бошлиқ бир-дан илжайиб ўрнидан турди. Биз билан жудаям илик кўришиб, ўтиришга жой кўрсатди. Кейин менга қараб: «Раҳмат, домла, анави «Ҳамроз билан», «Йироқ юр» деган кўшиқларингиз билан касалманд отамизнинг кўнглини ҳар кунни чоғ қиласиз... Оқсоқол бизга буни сенлар ҳам эшитинглар деб туради. Кўшиғингиз бизга ёд бўп кетган», деди.

Ўша дақиқалардаги севинчимга чек йўқ эди.

Ниҳоят, муддаога ўтдим. «Маҳаллага газ келтириш учун тўрт юз метр труба керак. Диаметри фалондақа... Пули нақд!».

Раҳбар хонасига дарҳол икки ходимни чақиртирди. «Мана шунча миқдордаги трубани тезда тўғрилаб беринглар. Нархи минимум бўлсин! Дарвоқе, меҳмонларга яна икки юз метр кўшимча труба беринглар. Буниси менинг ҳисобимдан».

Мен ҳайратдан лол эдим. Йўқ, берган худога ёқиб-ди деган маънода эмас, иккитагина шеъримга бўлган ҳурмат-эҳтиромдан!

Мавлоно Завқий ўзи яшаган даврдан нолиб:

*Шеър эшитмайди биров, даврон қулоғи қар анга,
Хоҳ замоннинг шоири бўл, хоҳ тирандози бўл, –* деб ёзган сатрлари айни бугунги куннинг гаплари деб ачи-ниб юрардим. Бу фикримдан қайтдим. Сенинг китоб-ларингни ҳеч ким муккадан тушиб ўқимасаям, ҳар қалай мисраларинг эфир тўлқинлари оркали бўлса-да, одамлар дилини чоғ этаётган бўлса, бундан ҳам зўр мукофот бўладими!

Биз сўраганимиздан ҳам ортиқроқ труба инъом қилиб юборган ташкилот раҳбарига жудаям маъкул келган ва ёкимли кўшиқ бўлган ғазалларим куйидагилар эди.

Ҳамроз билан

Сўзламоқ эрсанг, гапингни бежама пардоз билан,
Келса ким қошингга, боққил эътибор, эъзоз билан.

Жисму жонинг бирла тингла дўсту ёрлар суҳбатин,
Инсон инсондир ҳамиша ҳамфикр, ҳамроз билан.

Тома-тома кўл бўлармиш, эл аро бордир нақл.
Бир бутун олам яралмиш кам-каму оз-оз билан.

Ўз камолингга ўзинг сен посбону соқчи бўл,
Хокисору хор этма улфати носоз билан.

Қолма олтин тоғи бирла, қол саодат истасанг,
Одамийлик деб аталмиш бебаҳо мерос билан.

Йўқ, умр йўли узунмас, зое кеткурма уни,
Қайдаги нокасу номард, қайдаги вос-вос билан.

Рост дединг умринг бўйи, бошингни мағрур тут яна,
То абад, Охун, жонингни боғла маҳкам рост билан.

Йироқ юр

Қадрингни билсанг, оғзи полвонлардан йироқ юр,
Сўзи оғу, суҳбати нордонлардан йироқ юр.

Дўстингман деб ҳайқирган, ортингдан иғво қилган
Касбу кори фитнаю бўҳтонлардан йироқ юр.

Сохта табассум бирла шум ниятин яширган
Дили қора бад аҳду паймонлардан йироқ юр.

Улар билан ўтқарган дақиқанг увол бўлгай,
Енгил-елпи, ялтирок давронлардан йирок юр.

Етмоқ бўлиб бошингга, оғу солиб ошингга,
Вале қошингда тили бийронлардан йирок юр.

Гар Охунжон, ғафлатда қолмай десанг, албатта,
Одам шаклига кирган шайтонлардан йирок юр.

Аксари тушкунроқ ҳолатда юрувчи каминангизнинг руhini кўтариб турувчи бундай воқеалар вақти-вақти билан содир бўлиб туради. Тўқсонинчи йилларнинг охирлари бўлса керак, ёз кунларининг бирида биз, бир гуруҳ фарғоналик ижодкор ва санъаткорларни Қамчиқ довонида меҳнат қилаётган йўлсозлар билан учрашувга таклиф қилишди. Бордик. Айни тушлик пайтида учрашув бошланди. Қўшиққа кўшиқ, рақсга рақс уланди. Ора-сира шеърхонлик ҳам бўлиб турди. Каминангизга ҳам навбат берилди. Иккитамикин шеър ўқиб, унча-мунча олқиш олдим. Ўрнимга қайтаётсам, тўхтанг, ҳов, шоир! – деган хитоб эшитилди. Бурилиб қарасам, баланд бўйли, ёши ўтиброк қолган бир одам мен томон шошиб келяпти. Ҳайрон бўлиб қараб турувдим, икки кўлини узатиб мен билан кўришди ва «Ростдан ҳам Охунжон Ҳакимов сизми-сиз?» – деб сўради. Ҳа, – дедим. Ундай бўлса, мана бунақасига кўришиб кўяйлик деб қулочларини очди. Мен ҳам шундай қилдим ва худди эски кадрдонлардек кўришдик.

Водийдан Тошкентга, республикамизнинг бошқа вилоятларидан водийга бориб келувчилар Қамчиқ довонидаги Резаксой кишлоғи худудидан албатта ўтадилар. Учрашувни бир-икки дақиқа тўхтатиб, атайлаб мен билан кўришгани келган киши шу кишлокнинг оқсоқоли экан. Мен уни адиблар ўтирган жойга етакладим. Учрашув давом этиши керак эди-да.

Оқсоқол серзавқ, сўзамолгина экан.

– Мен бу шоиримизни телевизордаям кўриб ту-

раман. Ашулаларини радиодан ҳам эшитаман. Яхшиям йўл қурилиши бошлангани, тоғ кишлоғимизга концерт келиб турсаям, лекин тирик шоирларни кўрганимиз йўқ эди. Мана буниси бошка гап. Энди бундай қиламиз, меҳмонлар, – деб бизга мурожаат қилди мезбон, – ҳозир ҳаммаларингни уйимга олиб кетаман. Оёқларинг остига қўй сўяман, кани турдик, омин...

Мен уни хайхайлаб аранг шаштидан туширдим, тўй қилсангиз хабар беринг, қўйни ўшанда сўясиз деб, зўрға гапга кўндирдим. У аранг майли бўлмаса, – деди.

Бундан-да зўррок илтифотларни бизнинг устозларимиз, замондошларимиз бўлмиш каттакон қалам соҳиблари эҳтимолки, ўн марталаб, юз марталаб кўришгандир. Лекин, бизга насиб этган дарёдан томчидек эътибор ҳам эътибор, тўғрими?

Яна бир гал Андижонда бўлиб ўтган катта адабий анжумандаям шунга ўхшашроқ воқеа бўлганди. Мен ҳам минбарга чиқдим, шеър ўқидим. Гапнинг очиғи, минбарларга у қадар интилавермайман. Лекин, одам деб сенга навбат берилганидан кейин гапирасан-да...

Йиғилиш тугагач, Йўлдош Сулаймон иккимизнинг ёнимизга ўрта ёшлардаги бир аёл келди. «Фалончи сизмисиз? Сизни қанақа одам экан деб юрардим» – деб қолди менга қараб. Йўлдош Сулаймонга худо берди. «Ҳа, худди шунинг ўзгинаси, кўриб турибсиз, сочи оппоқ, жиккак чол... Бунинг устига инжикларнинг инжиғи. Сира ҳавас қиладиган жойи йўқ».

Аёл ҳам ҳозиржавоб экан. «Инжиқ бўлсалар нима кипти. Барибир мен ҳавас қиламан, – деди кулиб, – мен ҳам ёзиб-чизиб тураман. Ҳавас қилганим учун ҳам битта ғазалларига мухаммас боғлаган эдим. Фурсатларинг бўлса, ўқиб берсам».

У ўқиди, биз эшитдик. Мухаммаси, баъзи «ғадир-будур» жойлари истисно этилса, ширали, самимий эди. Унга миннатдорчилик билдирдик. Дарвоқе, аёл

биз билан хайрлашаётиб «бундан буёғига домлани чол деманг!» – деди Йўлдош Сулаймонга қараб. Бормисиз, синглим, дедим.

Яхши гап, самимият энг яхши неъмат дегим келади. Яратганга шукурки, бу неъматдан озми-кўпми баҳраманд бўлиб тураман.

Адабиётшуносликдан, тадқиқотчиликдан тамомила йироқ бўлсам-да, баъзан ҳозирги пайтда нашр этилаётган роман ва қиссалар, шеърий китоблар ҳақида ўзимча фикр юритгим кепқолади. Аниқроғи, ўқиб энсам қотган ўшанақа «роман»лар тўғрисида ўз мулоҳазаларимни айтиш истаги туғилади.

Жудаям билимдон битта кадрдонимиз ҳозирги адабий жараён, умуман, бадий ижод ҳақида гапира туриб айтган бир фикри эсимда қолди. «Ҳозир энг ўнғай иш ёзувчилик бўлқолди, – деганди у, – кўкрак чўнтагингда бир-иккита ялтироқ ручка билан битта «общий дафтар», ҳамёнингда салмоқлироқ пул ва шунга кўшимча равишда бадий ижодга зиғирдеккина кизиқиш бўлса, кўркмай ёзиб-чизавер, сен ёзувчисан. Ҳақ тўлашда хасислик қилмасанг, энг шимариб турган «мардикор»лар қисса десанг қисса, роман десанг роман ясаб берадилар. Агар шоир бўлмоқчи бўлсанг, шеърий китобинг ҳам шу тахлитда пайдо бўлади».

Кўпни кўрган кадрдонимиз сал оширвормадимикан, деб ўйлаб ҳам қоламан. Лекин, оширворсаям, оширвормасаям гапларининг кўпи ҳақиқат. Чиндан ҳам, хусусан, сўнгги ўн йилларда ёзувчи ва шоирлар баҳор ёмғирлари пайтидаги кўзиқоринлардек бодраб чиқиб кетди. Янги ижодкорлар расми матбуотда эълон қилинган катор ҳикоя ёхуд шеърий туркумлари билан ўқувчига танилар, адабий жамоатчиликда ижобий фикр уйғотиб, кейин эътироф этиларли. Энди эса... пул бўлса бўлдимми?

Номи бирданига пайдо бўлиб қолган ўшанақа «сукма» ёзувчилардан бир-иккитасининг китобларини варақлаб чиқиб, гапнинг очиғи, кўнглим ағдарилиб

кетай деди. Булар бошдан-охир гиёҳвандлик, бунинг оқибатида пайдо бўладиган зўравонлик, босқинчилик, фахш... Тўғри, бунақа асарларда чираниб «яратилган» бир-иккита ижобий қахрамонлар ҳам бўлади. Лекин, улар нурсиз, таъсирсиз, ночор қахрамонлар. Муаллифлар буларни турли кўчаларга олиб кирадилар, сунъий муаммоларга дуч қиладилар. Энг хунуги, бу хил «асар»ларда фоҳишабозлик, зўравонлик, наркомания ҳаётдаги энг муҳим воқеа деб кўрсатилади шекилли, бу нарсалар завқ-шавқ билан тасвирланади. Муҳаббат мавзуига ўхшаб кетадиган бобларда фахшнавислик авж нукталарига чиққанини кўрасан киши. Адабиёт ўладими, деган гаплар яна такрорланса, каминангиз йўқ, фахшнависликка, турфа олди-қочдиларга доир асарлар ўлади деб жавоб берган бўлардим.

Бунақа асарлардан китобхон зарардан бошқа нима кўрарди? Мана шуларни ўйлаб туриб, адабиёт тепасида адолат тарозисини ушлаб турувчи, ҳамма нарсани ўз номи билан атовчи Абдулла Қаҳҳор ва Озод Шарофиддиновлар йўқлигидан ўқинишдан бошқа илож йўқ. Халқимиз ҳаддидан ошган кимсаларнинг хатти-ҳаракатини кўрганда нима, шаҳар бедарвозами деб кўяди. Адабиёт ҳам бир олам... Бу оламга ҳар хил шуҳратталаб-у, мақтовталаблар эмас, Яратганнинг ўзи ёрқин истеъдод берган чинакам қалам соҳибларигина кириши керак. Демакки, бу оламнинг дарвозаси бўлиши шартга ўхшаб қолди. Акс ҳолда...

Лекин, бунақа дарвоза қуриладими, йўқми, худо билади.

Замонлар синови аталмиш қаттиққўл ҳакам бор. У саракни саракка, пучакни пучакка чиқараверади. Замон ғалвиридан ўтмай қолганлари қолади, ундан тушиб кетганлари йўқ бўлади. Сизга қистаб овқат едириш мумкин, лекин қистаб бемаъни китоб ўқитмоқчи бўлганлар овора бўлади.

Ҳаётнинг ҳамма жабҳаларида янги-янги истеъдодлар пайдо бўляпти, жумладан, адабиётда ҳам. Бадиий

ижодда кўзга ташланиб турган истеъдодларни кўриб, адабиётнинг куни аллақандай шуҳратпарастларга қолиб кетмаслигига ишонасан киши.

Бундок ўйлаб кўрсам, каминангиз умрининг кирк беш йилини журналистликка бағишлабди. Шу йиллар давомида юкорида таъкидлаб ўтганимдек, яхшиниям-ёмонниям кўрдим, димоғдорниям, ҳокисорниям... Мўминниям, каззобниям. Дўст ҳам орттирдим, душман ҳам. Ҳаммаям шунақа бўлса керак. Биров мени мухбир деб атаса, биров шоир деб атади. Икки атама ҳам тўғри.

Лекин, саксонинчи йиллардан бошлаб, кўшиқнавис шоир палончи-писмадончи деб атай бошлашди. Газеталарда ҳам, телекўрсатувларда ҳам каминангазга шунақа таъриф-тавсиф берилди бошланди.

Хўш, бунинг нимаси ёмон? Номинг ҳар куни эфир тўлкинларида жаранглаб турса, ҳатто, донг таратган хонандалар ҳам сендан шеър сўраб, бир пиёла чой ичсак деб, ҳурматингни қилса, бу илҳомингга илҳом кўшмайдими? Кўшади!

Лекин, «кўшиқнавис» деган атама эриш туюладиган пайтлар ҳам бўлиб туради. Негаки, каминангиз номи чикқан-чикмаган ҳофиз укаларимиз ва сингилларимизнинг «буюртма»ларини сира бажара олмайди. Бу нўнокликдан эмас, «буюртма»чи «санъаткор»ларнинг бачкана, саёз, ҳатто, суюк сатрлар битиб бериш ҳақидаги энсани котирадиган таклифларидан. Албатта, бундай таклифларни ерда қолдиришга тўғри келади. Буни тўғри тушунганлар бўлади. Бошқачарок тушунганлар эса, бор-е, шунақаларга ялиниб ўтирамизми деб, кўшиқ матнини ўзлари ёзиб юбораверадилар. Бир бандини кўшиқчининг ўзи ёзса, иккинчисини ионикачи, учинчисини доирачи котириб ёзиб ташлайди. Қарабсизки, кўшиқ тайёр (бугун туғилиб, эртасига ўладиган кўшиқ). Лекин, бу қурама сатрларнинг унча-мунчаси йўлини қилиб эфирга ҳам чиқади. Ана ундан кейин алмойи, алжойи, ҳаёсиз, суюк, пойма-пой

битиклар битилган дисклар телевизорингизда ҳам, радиода ҳам айланаверади-айланаверади... Хўш, агар мен кўшикнавис бўлсам, шунақа «хофиз»ларга шеърлар битиб беришим керакмиди?

Бундан худонинг ўзи асрасин!

Бир талай яхши хофизлар, ҳатто дунёга ном тاراتган машҳур санъаткорлар билан ҳам ижодий ҳамкорлик қилганман. Уларнинг энг яхши фазилатлари шуки, бу санъаткорлар кўшиқ учун матн танлай билади, шоир оламига кириб, унинг юрагини ҳис этади. Шунақаларгина одамлар рухига ором беради, йиғлатади, кулдиради. Ўйнатворадиям!

Санъаткорлар билан бирмунча яқинлигимни одамлар билишса керакки, худди шу масалада менга саволлар ҳам бериб туришади. Бир куни китобхонлар билан учрашувда менга ёзма савол тушди. Унда машҳур санъаткорлар кўплаб шеърларингизни кўшиқ қилишган. Сизга миннатдорчилик билдириб бирор нималар ҳада қилишадими? деган савол ёзилган экан.

Кулгим қистаб кетди. Лекин, жиддийроқ бўлишга ҳаракат қилиб дедим: «Бўлмасамчи! Чиройли табасумлар ҳада этишади. Чиройли таъзимлар ҳам. Яна нима керак менга?»

Залнинг ярми кулди, ярми гапимдан ҳеч нарса англамади шекилли.

Аслида санъаткорларга ҳам осон тутиб бўлмайди. Ўзи бошқаларнинг ҳамёнидан умидвор бўлиб, бир гуруҳ ёрдамчиларини етаклаб юрган бу одамлар сенга бир нима берарканми? Иннакейин, «арена»га чиқиб олиш учун бел бакувват бўлиши керак. Бундан ташқари каминангиз чўнтагида ҳемири бўлмаган тақдирдаям хайру садақадан ижирғанади.

Китобхонлар билан бўлган яна бир учрашувда пастдан менинг номимга яна кетма-кет саволлар тушди. Улардан бирида: шеърларингизнинг кўпи ўлдимкуйдим. Нима, куйган кўлларданмисиз? Бола-чақангиз бордир, ахир? – деб ёзилган экан.

Ана холос... Бунга қандай жавоб бериш керак? Йўк, мен унақамас, бунақа деб, ёлғонни қаторлаштириб ташлайми? Пастда каминангизга юзлаб кўзлар тикилиб турибди. Булар анойимас, алдаб бўлмади буларни.

Ҳарқалай жўяли жавоб топишга уриндим. «Гўзалликни бошқалардан тузукроқ ҳис этсам-да, Мажнуннамо аҳволга тушмасликка интиланман, – дедим чайналиброк, – шеърларимнинг ўлдим-куйдимига келсак, бу шоирнинг туйғулари, жўшқин эҳтирослари. Қани, тўғриси айтинлар: Қайси бирингизнинг кўксингизда ёниб турган эҳтирос-у ширин туйғулар йўк? Мен ўша туйғуларингизни шеърга соламан...

Ҳарқалай, биринчи саволга жавобни эплаштирдим. Иккинчи саволга эса, бажонидил жавоб бердим:

«Қизлар тугаб қолмасин деб, эртароқ уйланганман. Садоқатли аёлим бор. Учта қизим бор. Улар олима, олий тоифали ўқитувчи. Исmlарини ҳам айтайми» – деб, битта ғазал ўқидим.

Қалбимда барқарор баҳорларим бор...

Шукурким, коримда барорларим бор,
Битган битигимда оҳорларим бор.
Оппоқ сочим кўриб, сўлибди деманг,
Қалбимда барқарор баҳорларим бор!
Настарин бўйини тарамасам ҳам
Байтларим қатида ифорларим бор...
Тупроғим ҳоврига дўст тутинганман,
Менинг ундан олган мадорларим бор.
Ғанимларга чорак сўзим-да ҳайфдир,
Дўстларимга ширин гуфторларим бор.
Шоирлик не бўпти... Дунёда аввал
Одам бўлай деган қарорларим бор.
Ҳар бири ўн нафар ўғилдан аъло
Дилдору Гулнору Нигорларим бор.
Дардин ҳар кимга ҳам айтмас Охунжон,
Фақат яратганга изҳорларим бор.

Хўш, бу ёғини айтсам, мўйлаблари сабза уриб турган қиличдек-қиличдек невараларим ҳам қатор-қатор.... Исмлари – Сарвар, Фаҳриддин, Жавлонбек, Жаҳонбек... Лекин, зўр йигитлар! Қизларга зимдан қараб-қараб кўйишларини сезаман. Ким менга келин бўлишни истаса, кўл кўтарсин!

Залда қийқирик, қарсак бўбкетди. Ўнлаб шўх-шаддод қизлар чарақлаб кулиб кўл кўтаришди. Олдинги қаторда ўтирган бир киз бирваракайига иккала кўлини кўтариб турганини кўрдим. Бунни Фарғонача хазил-мутоиба, завқ-шавқ дейилади! Ўзим ҳам маза килдим.

Мен сўзимни давом этаман:

– Исфандиёр деган шўх чеварам ҳам бор. Боғчада битта қизалоқни кўлидан маҳкам ушлаб олиб юрармиш, сира ёнидан кетказмасмиш... Унинг ёнига яна қатор-қатор чеваралар қўшилиб боряпти. Яна қатор-қатор неvara қизлар, неvara куёвларим ҳам бор.

... Битигим ҳам поёнлаб қолди. Шу боисдан ижодий ишим, унинг ҳосиласи бўлмиш асарларим ҳақида икки оғиз сўз айтсам. Деярли эллик йиллик ёзувчизуварим қирққа яқин китобларга айланди. Булардан йигирма бештаси катта-кичик шеърӣй китоблар. Дарвоқе, таржимага ҳам қўл урганман. Машхур рус шоири М. Исаковскийнинг танланган лирикасини ўзбекчага ўгириб, нашр эттирганман. Нашриётнинг энг инжик битта муҳаррири таржиманинг қўлёзмасини ўқиб чиқиб, менга «қани, ош ейдиган қўлингизни беринг! Исаковский ўз халқона шеърларини ўзбекча ёзибди», – деб қўлимни қисганди.

Хинд, татар шоирларининг шеърлари ҳам каминангиз таржимасида китоб ҳолида босилиб чиқарилди. Ўзимнинг лирик шеърларимдан иборат китобим Москвадаги энг нуфузли нашриёт томонидан «Дерево на земле» номи билан чоп этилди. Қисқаси, эллик-эллик беш йил қалам ва қоғоз билан овора бўлган йилларим унчалик бесамар ўтмагани, ижодий қувончларни кўплаб кўрганимни бугунги кунда ҳис этиб турибман. Ҳар қалай йилларим елларга кетмаганга ўхшайди.

Гапнинг очиғи, қатор ўн йилликлар давомида, хусусан, журналистика соҳасида ҳам унча-мунча илиқ-иссиқ гаплар эшитиб турганман. Ҳатто, етмишинчи йилларнинг охирларида энг яхши фелъетонларим учун республика конкурсида биринчи ўринни олган эдим. Шунга қарамай энг кўп ҳайфсанни ҳам мен олардим. Бундай «мукофот»лар менга ишдаги нўноклигим учун эмас, хейлагина саркашлигим учун бериларди. Бу «мукофот»лар каминангизнинг ишда ўсишига жиддий халақит бериб келганини яшириб ўтирмайман. Баъзан шунақа «виговор»ларни ўйлаб топганларни лаънатлаб, бу шўролар ҳукуматида «ҳайфсан» деган савил бунча кўп бўлмаса деб, ғудраб ҳам кўярдим.

Ҳеч қачон қандайдир мукофот илинжида юрмаганман, кимларгадир яхши кўринишни хаёлимга ҳам келтирмаганман. Айни шу маънодаги битта шеъримни эътиборингизга ҳавола қилгим кеп қолди.

Мен тўрига талпинмасман...

Мен тўрига талпинмасман, пойгаклар муқим жойим,
Тўрини ҳам, пойгакни ҳам тенг кўради худойим.

Ҳокони ҳам, гадоси ҳам эгам учун арзанда,
Тўри билан пойгакларни ўйлаб топгандир банда.

Тўриларга интилганлар хўп ғаройиб зотдирлар,
Тўридан жой тегарми деб юраклари потирлар...

Тўриларга муносибдир зако аҳли, аёнлар,
Овсарни-да олиб чиқар гоҳо унга... ҳамёнлар.

Тўриларда улуғ зотлар бўлишиб жам ўлтирар,
Таажжубким, ёнларида нодонлар ҳам ўлтирар.

Тўридаги ул зотларга менда айтар калом йўқ,
Магар тўри шундоқ эрса, менинг унга даъвом йўқ.

Мен тўрига талпинмасман. Бу тўрилар сизгадир,
Мен талпинган, мен топинган тўри буткул ўзгадир:

Мен Охунжон, чулғанардим беҳиштларнинг нурига
Агар кириб бора олсам кўнгилларнинг тўрига...

Ўлмасам, худо берган умрни кўрсак, бола-чақани
оёққа турғизиб, уларни уйли-жойли қилсам, деган ха-
ёлдагина яшаганман. Булар энг оддий, тўпори одам-
ларнинг орзусидақа орзу, тўғри эмасми?

...Лекин, агар мукофотлару имтиёзлар ҳақида га-
пирадиган бўлсам, бизнинг кўкрагимизга ҳам ша-
бода тегадиган пайтлар келди. Бу – республикамиз
мустақилликка эришгандан кейин содир бўлди. Даст-
лаб Ўзбекистон Республикаси Фахрий Ёрликлари,
кейинроқ «Эл-юрт ҳурмати» ордени билан тақдир-
ландим. Қаторда борлигимдан хурсанд бўлиб кетдим!
Ахир, бир замонлар хайфсанлар юки остида таъби
тирриқ бўлиб юрган одам қаторга қўшилса, кўша-
кўша тақдирномаларга сазовор бўлса, қувонади-да!

...Фарғонанинг Лоғон деган қишлоғида дунёга келиб, ўттизинчи йиллар охирлари азоблари ва қирқинчи йиллар хору-зорликларини кўриб улғайган, ота-онасидан бошқа ҳеч ким бошини силамаган битта қишлоқ боласининг бугунги кунда одамлар орасида ўз ўрни, ўз айтар сўзи борлигининг ўзи саодат эмасми! Баъзан минбарларда шеър ўқиб, кучоқ-кучоқ гулдасталар олиш менга ҳам насиб этган. Мана шунақа пайтларда шўролар томонидан қирчинида қирқилган отам, изтироблар қурбони бўлган онам суратлари беихтиёр кўз олдимдан ўтади, кучоғим тўла гулдасталару олқишларни падару модарларимга бахшида этгим келади. На чора, бунинг иложи йўқ. Ўша давр ҳукмдорларига лаънатлар ўқишдан нарига ўтолмайман.

Дарвоқе, эллигинчи йиллар бошларида, қаҳратон қишда оёғимда брезент туфли, энгил бошим юпун ҳолда қишлоғимиз гузарида йўловчи машина кутиб турганимда «Шу аҳволда ўқишинг шартми?» деб, таҳкиромуз саволга тутган Тўхта каранда деган одам ҳақида гапириб ўтгандим. Орадан йиллар ўтиб, олий мактабни ҳам битирдим. Газеталарда исму шарифим пайдо бўлиб, номим тилга тушиб қолганди. Ўша йиллари бир куни бояги каранда амаки билан қишлоқ гузарида яна кўришиб қолдик. У қартайиб бораётгани сезилиб турарди.

– Э, Охунжонмисан? – деганди у салом бериб ёнидан ўтаётганимда, – бутунлай ўзгариб кетибсан... Институтни битириб, шеър ёзадиган бўпкетибсан. Дуруст-дуруст...

– Ҳа, энди, – деб қўйдим қанақа муомала қилишни билмай.

– Аммо, лекин, ёмон қайишқоқ зот экансан. Шамолда қолган ниҳолдек уёққа-буёққа эгилсанг ҳам синмадинг-а. Қайишқоқ экансан, қайишқоқ.

– Жудаям қайишқоқ зотман! – дегандим ўшанда негадир тантанаворроқ қилиб, – жудаям қайишқоқман!

Тўхта каранда кулиб юборди. Мен ҳам унга

кўшилиб кулардим. Тўрт йилча мукаддам икки-миз ўртамизда бўлиб ўтган суҳбат ёдимизга тушиб кетганди-да.

Дунё аталмиш буюк бу саҳнага қайишқок бўлиб келгин экан. Мўрт ёки пўк бўлсанг, умринг давомида сени забтига оладиганлар, шафқатсиз бўруну довуллар бандингдан чирт узиб чирпирак қилиб юборади. Ёки хамиртиришинг бутун, зуваланг пишиқ, идрокинг бут бўлмаса гоҳ у пучмокқа улоқасан, гоҳ бу пучмокқа...

Шу гапларни ўйлаб туриб, гоҳ ўзимга ўзим савол бериб қоламан. Хўш, мен ва менга тенгдош одамларнинг зуваласи пишиқми? Хусусан, каминангиз нима каромат кўрсатиб қўйибдики, зувалам зўр деб кўкракка урса? Кўпчилигимизнинг қилган ишимиз шу бўлдики, болаликда қорин тўйғазиш учун тиришдик, улғайганимиздан кейин эса, уй-жойли, машинали, боғ ховлили бўлиш учун талашиб тортишдик. Бир қарашда ёруғ дунёга фақат еб-ичиш учунгина келган, ўз қобиғига ўралиб қолган кимсаларга ўхшаб кетамиз, тўғри эмасми? Шу нуқтаи назардан қараганда, бобокалонларимиз улкан тоғлардек бўлсалар, биз уларнинг пойидаги чумолиларгайм ўхшаб кетамиз, назаримда. Тоғ қаёқда-ю, чумоли қаёқда...

Хўш, иймонимиз ҳам омонми, иймонимиз? Ғуруримиз-чи? Ор-номусимиз бобокалонларимиз ориятларига ўхшайдими? Уни йўқотиб қўйганимиз йўқми?

Бу сатрлар эҳтимол, ҳамма нарсадан ҳафсаласи пир бўлган, руҳий тушқун, бурнидан нарини кўролмайдиган кимсаларнинг гапига ўхшаб кетар. Давр алғов-далғовлари, собиқ, «бепоён мамлакат»да юз бериб келган беқарорлиг-у асоссиз хунрезликлар кўпчилиқни қарахт қилиб қўйганди.

Шукрларки, хурриятнинг ҳаётбахш шабодалари эсиб, юртимизда ажиб бир гувраниш бошланди. Пўлат қуюшқонларда сақланиб келган фикрларимиз, айтолмай юрган гапларимиз тилимизга кўчди, одамларимиз қулочларини кенг ёзадиган бўлиб қолди. Мустақиллик бизни эрксевар, баҳодир бобокалонларимизни таний-

диган, улар билан фахрланадиган кунларга олиб келди. Истиклол бизга: «Сен ҳеч кимдан кам эмассан, бор истеъдодингни намоён қил, пешқадам мамлакатлар халқлари қаторидан ўрин ол» деб хитоб қилди. Халқимиз бундай даъватларга ташна эди. Ўзбек бошини баланд кўтарадиган кунлар келди. Энди унинг бўй-у бастини бутун жаҳон кўриб турибди. Ўзбек ҳеч қачон кам бўлмайдиган халқ!

Мана шу гаплар кўнглимдан ўтар экан, юрагим ҳапқириб кутган истиқлолимиз шаънига шеърлар, ғазаллар битгим келади. Шу мавзудаги шеърларимнинг талайгинаси қўшиқларга айланиб эфир тўлқинларида янграб турибди.

Юқорида оламини ҳам, одамни ҳам журналистика касби орқали таниганимни айтиб ўтгандим. Бу соҳа нонини ейиш учун темирдан тиш керак. Бу нон шу қадар қаттиқки, ўша темир тишингни ҳам ё синдиради, ё букиб ташлайди. Нима бўлгандаям шу соҳа атрофида сал кам эллик йил ғимирлаб юришимга тўғри келди. Баъзи касбдош тенгдошларим билан кўришиб қолсам, «ҳа, қарилик гаштини суриб юрибсизми?» – деб сўраб қўяман ҳазиллашиб. Бунақа ҳазил бировга ёқади, бировга йўқ. Битта кадрдонимнинг жавоби дангал бўлди:

– «Қарилик гашти» деган бемаза ибора бўлса бўлмаса, ўзимизнинг касбдошларимиздан чиққан. Тавба, қариликда гашт бўларканми? Аввало худойим берган умрга шукур. Лекин, гоҳ биқининг санчса, гоҳ бошинг айланса, энг ёмони, буйрагинг панд бериб, йиллаб ёнбошинга «носқовоқ» илиб юрсанг, бунинг нимаси гашт? Айтмоқчи, яқинда ўзимга ўхшаш оксоқол билан гаплашиб ўтирдик. У оғзидаги носни туфлаган эди, қуриб кетгур, соқолининг ўртасига тушиб қолса бўладими? Оппоқ соқоли кўкимтир бўп кетди. Аранг тозаладик... Ана, гашт!

Ҳа, нима бўпти энди дейман ўзимча, кексалик қирчин ёш дегани эмас-ку.

Биз ҳам бу «гашт»ни суришга киришганимизга анча йиллар бўлди. Тенгдошларим бўлмиш оксоколлар орасида турли редакцияларда ёзув столига мук тушиб, хали-ҳамон ишлаётган кекса журналистлар бор. Бу захматкаш бояқишлар ўлақолсаям чойхоналарга чиқиб гап сотиб, ёки бўлмаса, кампирларининг пинжигга кириб олиб, ғиди-биди қилиб ўтириша олмайди. Кўчада юрган, жиддий ишлар билан машғул бўлган одамлар-да, билганлари иш. Редакцияларга эрталаблари элбурутдан келиб олишади. Шунақалардан биттасининг кампири унга доим дашном бераркан:

– Чойингизни шошилмайроқ ичинг, тиқилиб-нетиб қолманг, ишқилиб. Борарсиз ўша ой кўрган жойингизга...

Халқимиз тентак хориганини билмас, кўса қариганини билмас деган гапни зап топиб айтган-да. Қариганини билмайдиган ўшанака журналистлардан биттаси Аъзамжон Ортиқов деган тинмағур тенгдошим. Кечаси-ю кундузи қаншаридан кўзойнаги тушмайдиган бу қаламкаш бундан эллик йилча муқаддам дорулфунунни битириб, газетага ишга келганди. Шушу бурни устига кўзойнагини қўндирволиб, чўнтагида қалам-дафтар сафарга чиқади, столга эгилволиб ёзди-чизади. Унча-мунча яқинларимиз икковимизга тинмағур чоллар деб ном беришибди. Беришса, беришар. Ҳаркалай, тийилмаган чоллар дейишмабди-ку.

Бир куни шу кадрдоним ишлайдиган таҳририятга уни йўқлаб бордим. Каттагина хонанинг нариги томонида иккита компьютер. Ҳар бирининг олдида иккитадан йигит-қизлар, кўзлари экранда. Ҳамкасбим бўлмиш оксокол эса, хонанинг бу четидаги столга шу қадар паст эгилиб олибдики, бурни ўзи ўқиётган қоғозга тегай-тегай деб турибди. Ишга берилиб кетганидан ёнига келганимни сезмай қолди. Корректурга ўқиётган экан.

Бу ҳокисор қаламкаш билан иккимизнинг тақдиримиз деярли бир хил. Ярим аср давомида уям тин-

май қоғоз коралади, қалам учи билан бола-чақа боқди, ўғил уйлантирди, қиз чикарди. Буни қарангки, шу камсукум, беозор, меҳнатдан бошқа нарсани билмайдиган одамнинг ҳам ўзига яраша душманлари бор экан. То шу кунларга келгунча боши не-не деворларга тегмади-ю... Ўтган асрнинг олтмишинчи йиллари аллақандай бўҳтон билан ҳатто ишдан ҳам бўшатилади. То ҳақлиги исботлангунча орадан бир йилча ўтди. Ўшандаям бор-е, деб газетани ташлаб кетмади. Шу-шу эллик йилдан бери ёзув столига ётволиб ёзади-чизади, ўқийди. Ишгаям ёшлардан барвақт келиб олади. Қалами ортидан қолаётган сатрларни хидлаётгандай ёзув столига муккадан тушиб олади.

Хонанинг нариги томонида компьютерлар ишлаб турибди. Уларнинг атрофида йигит-қизлар куймаланишади. Қўллари компьютер тугмачаларида, кўзлари экранда. Улар шу ердан чиқадиган учта митти-митти газеталарнинг жонкуярлари. Бу газеталарни варақлаб ҳам кўрмаганман. Олди-қочди билан тўлиб чиқадиган ҳафтаномалар. Айтишларича, булар кўнгилочар газеталар эмиш. Ўшанақа газеталардан бири столда турган экан. Олиб варақлаб:

– Булар жиддийроқ мавзуларда ҳам материаллар ёритишадими ўзи? – деб сўрайман шивирлаб Аъзамжондан.

– Деярли йўқ. Дорулфунунни битириб келган қалами яхшигина бир йигит бор эди. Одамни ўйлатиб кўядиган долзарб мавзуларда ёзарди. Лекин, дадаси ишлагани кўймади. Номи улуғ, супраси қуруқ ишни бошингга урасанми, дебди. Ҳозир дўконда ишляпти. У дадасининг гапини икки қилолмади.

Аъзамжон Ортиков бурни устига тушиб қолган кўзойнаги устидан менга бокиб дейди:

– Манави ёшлар ҳам чакки эмас, ҳаммаси эпчил, чаққон. Лекин, негадир бирёклама... Ҳар бири икки-учтадан таҳририятларда ишлашади. У редакция бир мавзу топширса, иккинчиси бошқача мавзу буюради. Кўрибсизки, у соҳадан бир шингил, бу соҳадан бир

шингил бўлавергач, ижодда аниқ-тиник йўлни белгилаб олиш осон бўлармиди?

Ҳамсуҳбатим нима демоқчи эканини сезиб турибман. Фикри-хаёли тарқоқ, майда-чуйда гаплар доирасида қолиб кетаётган ҳамкасб укаларимиз орасидан тузукрок ижодкорлар чиқармикин, ишқилиб демоқчи.

Чиқади! Ўнтадан битта чиқиб қолар, ахир. Истеъдодини елларга бермайдиганлар кўп бўлмасаям, бор! Улар худо берган салоҳиятни майдалаб пуллашмайди. Улар атторликни эмас, катта ижод йўлини танлашган. Сиз билан биз йигирманчи асрда ўзбек адабиётида пайдо бўлган ва хайратомуз асарлари билан бутун-бутун иқлимларни қойил қолдирган буюк ўзбек алломалари ва қалам соҳибларини биламиз. Худди ўшанақа сиймолар нега энди йигирма биринчи асрда пайдо бўлмас экан? Албатта пайдо бўлади! Эҳтимол, улар ўзимизнинг орамизда бўй кўрсатиб келаётгандир. Бу тоифадагилар жимгина юрадилар.

Эҳтимол, улар орасида журналистикамизда янги кўриқлар очган Анвар Жўрабоев сингари ўткир қаламкашлар пайдо бўлаётгандир.

Дарвоқе, Анвар Жўрабоев... Бу тинмагур инсон ўзбек ўқувчисини жаҳондаги қатор машҳур ёзувчилар, шоирлар, санъаткорлар ижоди билан таништиришда унча-мунча билағонлар қилолмайдиган ишларни қойил қилиб бажарди. Буюк ёзувчи Михаил Шолоховни ким билмайди дейсиз? Худо бу улуғ инсонга зўр истеъдод билан бирга ўзига хос феъл-атвор ҳам ато этган эди. «Халқлар доҳийси» И. Сталин ана шу буюк ёзувчини ўзига тобе ҳолда кўришни жуда-жуда истарди. Лекин улуғ адиб доҳийлар чизган чизиқдан юрадиганлардан эмасди. Шўролар мафкурасининг етакчи арбоблари адибни авраб И. Сталин шаънига илиқ-иссиқ дастхат битилган китоб ҳадя этишни илтижо билан сўрайдилар. М. Шолохов охири хўп дейди ва китобнинг ички муқовасига қуруққина қилиб «И. Сталинга» деган сўзларни ёзиб қўяди ва ана энди

олиб бориб беринглар дейди. Ҳа-да, ёзувчи жаҳонни титратган бу зотга ялтоқланиш у ёқда турсин, ҳатто ярим оғиз илик сўзини ҳам раво кўрмайди... Негаки М. Шолохов «доҳий»нинг кимлигини биларди-да!

Шуниси дикқатга сазоворки, Иосиф Виссарионовични икки пулга олмаган буюк адиб ўзбек журналисти Анвар Жўрабоев билан бир неча соат суҳбатлашиб, унга қойил қолади ва ўз меҳмони бўлмиш бу йигитга тақдим этган китобига қуйидаги дастхатни битади: «Жасоратли ўзбек журналисти Анвар Жўрабоевга ҳурмат билан М. Шолохов». «Халқлар доҳийси» билан оддий журналистга ёзиб берилган юқоридаги дастхатларни бир солиштириб кўрайлик. Ер билан осмонча фарқи бор, тўғрими? Ўзбек журналистининг топқирлиги, дадиллиги, узоқларни кўрабилишдек салоҳиятига тан берган буюк инсон бизнинг ҳамюртимиз бўлмиш қаламкашга ана шундай юксак баҳо берганди.

А. Жўрабоев чиндан ҳам ўтқир қалами билан журналистлар орасида ярқ этиб кўзга ташланиб турадиган ижодкор. У кўп йиллар давомида газеталар таҳририятларида ғайрат ва шижоат билан ишлади, газеталарга раҳбарлик қилди. Энг муҳими, долзарб муаммоларни матбуот саҳифаларига олиб чиқа билди. Кўп йиллик изланишлар ва изчил меҳнат ҳосиласи сифатида турли воқеа-ҳодисалар, ҳам оддий, ҳам буюк зотлар тақдирларидан баҳс этувчи йирик асар ёзди. Каминангиз бу асарнинг қўлёзмаси билан қисман эсада таниш. Менимча, ўқувчида катта қизиқиш уйғота олиши муқаррар бўлган бу асар яқин орада дунё юзини кўради. Бўлажак журналистлар орасида янги Жўрабоевлар бўлишини жуда-жуда истардим...

...Айни замонда «сарик матбуот»чи қаламкашлар, уларнинг ижод намуналарини кўриб, ҳайрат бармоғингни тишлайсан. Улар турли олди-қочдиларни қотириб ёзиб ташлайдилар. Шифтга қараб ўтириб, бир пасда исталган мавзуда, яъни, масалан, хиёнат аралашган муҳаббат, ёки, ярим тунда уйингга сирғалиб

кириб келган арвох, ёхуд, эридан қасос олиш учун турли кўчаларга кириб чиқишдан тоймайдиган аёл ҳақида ҳар хил эртақлар тўқиб ташлаш ҳеч гап бўлмай қолди. Нимаям дердик, ҳов, шошма, нималар деб ал-жираяпсан ўзи дегувчи ҳакам бўлмагач, тўқийди-да бунақа олди-қочдиларни.

Лекин, масаланинг битта хунук томони бор: Бугун куракда турмайдиган «асар»лар битаётган укаларимиз эртага албатта профессионал ёзувчи бўлиш иштиёқида қалам тебратадилар. Хўш, танглайи олди-қочди мавзулар билан кўтарилган бу ижодкорлар эртанги кунда том маънодаги санъат асарлари ярата олармикинлар? Башоратчи бўлмасам-да, дангал айтаман: йўқ! «Ие, Мопассан қўл урган мавзуда нега биз ёзмас эканмиз? – дегувчилар чиқар балки? Уларга жавобим битта.

Мопассан билан фахшномалар битувчилар ўрта-сида ер билан осмонча фарқ бор! Буни англамоқ учун унчалик ақл талаб этилмайди.

* * *

Назаримда, умрим қиссасини қоғозга туширишда хотиротларимнинг турли-туман, узун-қисқа кўчаларига кириб чикдим. Бу унчалик қусур саналмаса керак деб ўйлайман. Ахир, булар ҳаётимнинг турли даврлари бўлаклари, парчалари-ку... Шундоқ бўлгач, эҳтимолки, «эзмаланишларим»гаям тўғри келгандир.

Рисолада дунё ғалати, одам ғалати деган ибораларни унча-мунча қўлладим. Чиндан ҳам қайси бири ғалати: оламми, одамми?

Олам сиз билан биз кўриб-билиб, яшаб турган мана шу олам. Денгизу дарёлари, уммонлари, тоғу тошлари, абадий музликлари, поёнсиз қакроқ саҳролари, бошимизда осмони-ю оёғимиз остида замини, ҳад-ҳисобсиз юлдузлари, довул-бўронлари-ю ҳаётбахш офтоби бўлган олам... Курраи замин деб аталмиш бу олам фақат одамзотга эмас, балки ер юзидаги жамики жонзотларга ҳам макон бўлган, ватан бўлган, ҳамма-

ҳамма нарсага бағридан жой ва ризқ берадиган пурса-ховат олам! Шундоқ бўлгач, унинг нимаси ғалати?

Лекин, унинг бағридаги жонзотлар ғалати. Жонзотлар орасида ўз ақлу зақоси, буюк идрок ва тафаккурга, энг олий мақомларга эришган одамзот ғалати. Ҳа, жудаям ғалати.

Шуниси билан ғалатики, у ўз сайёраси бўлмиш заминни доим алғов-далғов қилиб, муттасил чўкилаб турмаса, сираям кўнгли тинчимайди. Гоҳ самовотга от солади, замин қаърини, денгизу уммонларининг туб-тубигача тит-пит қилиб, емириб-кемириб турмаса бўлмайди. Бусиз ҳам бу олам бор неъматларини оғзимга тутиб турибди-ку, демайди. Фақат «бер-бер», дейди. Эртақларда тасвирланган еб тўймас аждарни биласиз-а? Назаримда, ўша аждар шаклу шамоилни табиатдан, нафсни эса одамзотдан олган бўлса керак.

Келинг, шу ўринда болаларча ҳаёлларга бир эрк берайлик. Ўрмонлар шоҳи гигант филни биласиз. Денгизу океанлар ҳукмдорлари акулаларнинг канақалиги ҳам сиз билан бизга яхши маълум. Йиртқич бўрини ким билмайди? Гап шундаки, худойим яратган бу йиртқич ва нойиртқичлар макру фирибсиз, бир-бирига дағдағасиз ҳаёт кечирадилар. Улар корин тўйдиришу зурриёд колдириш билангина овора бўладилар, ишқий ёки корин муаммоси авж пардаларга чиккандагина бир муддат кир-пичок бўлишлари истисно этиладиган бўлса, аксари ҳолларда улар бир-бирларини ялаб-юлқаб кун кўришлари аниқ. Лекин, одамлар-чи, одамлар?

Каминангиз велосипедни қайта ихтиро қилмоқчи эмас. Ҳозир одамзот нақадар буюк ақл-зақоватга, таърифга сиғмайдиган куч-қудратга эга эканлигини ҳатто бошланғич синф ўқувчисиям беш кўлдек билади. Инсоннинг қадами етган жой гуллаб-яшнайти.

Лекин, ҳозир гап бу ҳақда эмас, балки буюк хилқат бўлмиш одам боласининг олам сахнидаги ақл бовар қилмайдиган кирдикорлари, муттасил хуружлари ҳақида...

Адолат тарозусини кўз олдингизга келтириб, унинг бир палласига дунё дунё бўлганидан буён у қилган энг яхши ишларини, иккинчи палласига ёвузликларини кўйинг. Гуноҳ томон босиб кетишини кўрасиз. Бунёд этувчи ҳам, барбод этувчи ҳам одам боласи. Шундоқ бўлгач, инсон ғалати бўлмай, уммонларда сузиб юрувчи акулалар ғалати бўлсинми?

Жаҳонни даҳшатга соладиган яна бир гап. Осмонни азон қатламлари тешилгани ҳақида жаҳон оммавий ахборот воситалари бир неча йилки, бонг уряпти. Хўш, миллиард-миллиард йиллар тешилмаган қатламлар нега бугун тешилди? Жавоб аниқ. Табиатнинг қитиқ-патиға узлуксиз тегиб келаётган, самога миллион тонналаб захарли моддаларни чиқариб юбораётган, ўрмонларга ғорат келтираётган, денгизларни қуритаётган одам боласи кўрсатаётган «каромат»лар оқибати эмасми бу? Бу қилғиликни одам боласидан ташқари, қанақа жонзот қилиши мумкин?

Нимаям дердик. Одам боласининг феъл-атвори шунақа экан. Эзулик ҳам, ёвузлик ҳам у билан бирга юради. Баъзан дунёда содир бўлаётган қирғинлару бошқа талатўпларни кўриб, қиёмат қойим яқин шекилли деб кўямиз. Йўқ, қиёмат ўзи келмайди, уни одам боласининг ҳаддан ошиши, баднафслиги, ёвузлиги келтиради. Ҳозирча бунинг чоғроқ аломатларини кўриб турибмиз. Айтинг, айтинг, у жазавага тушмасин. Жазавага тушса борми, ўзи ихтиро қилган тугмачаларни босиб, она сайёрамизни йўқ қилиб юбориши ҳеч гап эмас. Бундан худонинг ўзи асрасин.

Америка астронавти биринчи бўлиб ойга кўнганда бутун дунё уни олқишлаб, қарсақ урганди. Чиндан ҳам буюк мўъжиза рўй берганди-да. Атоқли шоиримиз Асқад Мухтор шу ҳақда ёзган шеърида «Бир оёғи ойда бўлгани билан, бир оёғи... гўдак кўксиди» деганди. Кўриб турибсизки, бу ерда гап аллақандай фил ҳақида эмас, одам боласи ҳақида кетяпти. Феъл-атвори, тутумлари ғалати инсон ҳақида, аниқроғи, дунёнинг гоҳ у, гоҳ бу пучмоғида турли найранглар билан олов ёқиб

ва унга керосин сешиб турувчи раҳнамолар ҳақида ҳам бораётганга ўхшайди. Халқимиз ёмонга инсоф берсин дейди. Бизнинг ҳам дилимиздаги гап шу.

... Онам мени тилаб-тилаб топганини таъкидлаб турувчи эди. Фикримча, ҳамма акли расо одамлар фарзандларини тилаб-тилаб оладилар. Ҳар хил пивохоналар-у қаҳвахоналар атрофида пайдо бўлиб қолаётганлар бундан истисно, албатта. Тилаб олганларнинг сира ранги сарғаймасин, аллақандай «халоскор»лар оёғи остида қолиб кетмасин, ҳеч қайси мамлакат гўдаклари кўксини солдат этиги босмасин. Болаликлари бизнинг болаликка ўхшамасин.

Мана, йигирма бир йилдирки, Ўзбекистон аталмиш муқаддас юртимиз мустақиллиги байрамларини дилдидан қувониб қаршилайман. Чиндан ҳам, кўп даврлардан буён энтикиб-энтикиб қутилган мустақиллик аталмиш неъматни ким ҳаяжонга тушмай, қувонмай қаршилаши мумкин.

Биз эришган хурриятнинг ўн беш йиллик байрами арафасидаги бир воқеа мени ва кўпдан-кўп дўстларимни беҳад қувонтириб юборди. Тўғри, мен кўп йиллик фаолиятим давомида унча-мунча ижодий қувончларни кўрганман. Лекин, бу галгиси айрича, аниқроғи, ҳаётимда энг муҳим воқеа бўлиб қолиши муқаррар. Менинг камтарин ижодим Юртбошимиз томонидан «Ўзбекистон халқ шоири» деган юксак унвон билан баҳоланди.

ИЧКИ ТУҒЁН

Кўринмас суҳбатдошим дашномлари

Бошқаларни билмадиму лекин, мен ҳар куни, ҳар соатда ўзим билан ўзим унсиз суҳбатлашиб тураман. Ичимда бир суҳбатдошим борга ўхшайди. Орамиздаги суҳбат ғалати кечади. Бу мулоқотнинг ҳузурбахш дақиқалариям бўб туради, кескин, мурасасиз пайтлариям. Бу суҳбатдошим ким ўзи? Юракми? Кўнгилми?

Лекин, нима бўлгандаям кайсар, жуда кайсар. Мени нукул ўз йўриғига юрғизмоқчи бўлади.

«Бу қанақа гап бўлди? – дегувчилар топилиши аниқ, – Сиз юракми, кўнгилми деб атаган нарса сизнинг вужудингизга, жисми-жонингизга жо нарса-ку, ахир! Шундоқ бўлгач, кўнгил отлиғ нарса ни нега энди рухий оламингиз, онг-шуурингизни худди сизнинг ҳатти-ҳаракатларингизга терс ишлар қиладиган аллақандай тазъийккор бир шахс сифатида таърифламоқчи бўласиз?»

Бу аллақандай нарса эмас, – таъкидлайман мен, – тазъийккор ҳам эмас, лекин, кўпинча айтганини қилдирмай қўймайди. Хусусан, ёшим етмишлардан ошиб, чинакам кексалик палласига қадам қўйганимда, у мени кўпроқ сўроқ-исток қиладиган, қаттиқ дашномлар ҳам берадиган бўлиб қолди.

«Нима деб дашном беради? Билсак бўладими?»
«Хўп, майли, айтай. Шоирман деб ярим асрдан кўпроқ давр мобайнида гўзалларнинг қадди-комати, шахло кўзлари-ю қайрилма қошлари, нозу-ишвалари-ю анор юзлари ҳақида эсинг кетиб ёздинг. Ўзинг қарисанг ҳам, кўнглинг қаримайдиганлар тоифасидан экансан шекилли, ҳозиргача шу мавзуни тарк этганинг йўк» - дейди.

«Ичингизга ўрнашиб олган одамнинг мана шу танбехлари ниҳоятда ўринсиз. Ахир, сиз шоирсиз. Шоир ўз туйғуларини қоғозга тўкиши керак. Ичингиздаги ўша суҳбатдошингиз шоирлар қалбини билмас экан. Хўш, ўша доно суҳбатдошингиз Сиздан яна қанақа хатолар топди?»

«Айтишга уяламан. Лекин, айтмасам ҳам бўлмайди. Сен ёзувчи эмас, калтафаҳм битикчи экансан, дейди».

Ана халос... Бунақа вайсашига бирор асос борми?

«Бор десаям бўлади, йўк десаям бўлади».

«Аниқ жавоб беринг».

«Аниқ жавоб берсам, ўша суҳбатдошим менга сен журналистман деб, қирк йил давомида ҳамма

ёққа бурнингни тикиб чиқдинг. Шоирман деб парипайкарлару малакларни мадх этган бўлсанг, газетчи-ман деб онасининг кўкрагини кесишдан тоймайди-ган баттоллар, ҳар хил маҳаллий ўғрилару серпушт чўчкаларгача ёздинг. Лекин, энг улуғ бир зот ҳақида ҳеч нарса битмадинг, шу инсоннинг нақадар олийжаноб эканини тушунмадинг», дейди.

«Ким экан у инсон?» – сўрайман ундан.

«Ким экан эмиш! Рафиқанг Дилбархон! Қирк бир йиллик ҳаётини сенга бахшида этган оқила, сен учун жонини фидо қилишга ҳамиша тайёр турган вафодор аёлинг! Достонларда мадх этсанг арзигулик аёлинг!»

Ичимдаги суҳбатдошимнинг бу гапларидан бошим куйи бўлади. Мен шу ҳолатда охиста минғирлайман: «Ҳа, аёлим достонларга мавзу бўлгулик зот эди»

«Ҳайрият-е! Менга қара, ёзувчи! Мадомики, рафиқанг достонларга мавзу бўладиган аёл экан, нега унинг ҳақида икки оғизгина илиқ гап ёзмадинг? Нега руҳини шод этишга интилмадинг?»

«Бунинг сабаблари бор. Аввало мен билган номдор адибларнинг бирортасиям рафиқасини кўкларга кўтариб бирор нарса ёзмаган. Қолаверса хотинингни мақтовини жойига келтириб ёзиш...Нокулай.»

«Фикр-мулоҳазалари аллақандай қуюшқон ичида қолиб кетган кимсанинг фикри бу! Йўқ-йўқ, ундан ҳам баттар кимсанинг гапи! Мархума аёлингнинг кўп йиллар давомида сенга кўрсатган меҳрини наҳот унутган бўлсанг? У қирк йилдан кўп вақт давомида кўзингга термулиб яшади, чизган чизигингдан чиқмади. Қаттик бетоб бўлиб, шифохона каравотига михланиб қолган пайтингда ҳеч кимни ёнингга яқинлаштирмай тувагинггача... ўзи, ҳа, фақат ўзи қаради. Шу юмушларни қилаётганда кўзларида ёш қалқиб турганини кўрардинг. Бу меҳр ёшлари эди. У сенга умр тиламаган сониянинг ўзи йўқ эди. Атрофингда пичирлаб дуо ўкиб юрарди.

Ҳа, майли, билганингни қил. Дарвоқе, Оврупонинг қайсидир бир мамлакатада ҳар сигирдан учтадан

бузоқ олиш йўли топилибди. Оламшумул кашфиёт-а, тўғрими? Қалам ҳақи деб, мана шуни ёз! Нозанинларнинг толма беллари ҳақида яна ёз. Ёзавер!

«Бўлди-да энди! Одамни эзиб юбординг!»

«Ҳа, хижолат бўлиб кетдиларми? Бўпти, бас қиламан. Лекин, сенга энг сўнгги сўзимни айтай: рафиқанг бедаво дардга учраб шифохонада салкам бир ой қимирлолмай ётиб қолди. Бояқишда на қўл-оёқ бор, на тил. У сен билан жикқа ёш кўзлари билангина гаплашарди, заиф битта қўли билан қўлларингни маҳкам ушлаб олиб, ҳечам қўйиб юбормасди.

Бояқиш худди шу ҳолатда омонатини топширди. Қўлларингдан ушлаб туриб жон таслим қилди. «Менсиз қийналиб қолмасмикинсиз» дегандай, кўзингга хижолат ичида боқиб туриб, кўзларини мангу юмди.

Қиёмат-койимга ўхшаш шу дақиқалар эсингда бордир? Бояқиш умрининг энг сўнгги сонияларида заифгина қўли билан бошингни, пешонангни унсиз силагани, сендан сира-сира кўнгил узолмаганлари-чи? Булар ҳам ёдингдадир? Бу – изҳор этилмаган муҳаббат эканини идрок этасанми?

«Буларни ёддан чиқариб бўларканми? Мен раҳматли рафиқамни туш кўрмаган ҳафталарим, кунларим жуда кам. Тушимда у тандирдан бир сават нон узиб келаётган, дастурхонга бир даста нон ташлаб ўтиб кетаётган бўлади. Баъзан, пешоналаримни силаб, сизга қийин бўлди, хўжайин, сиздан хижолатдаман деган гапларни айтади. Уйғониб кетиб, ўкириб йиғлаган пайтларим бўлади».

«Ҳа, дуруст, лекин, билиб қўйки мунис ва меҳрибон рафиқангни тушингда кўриб, юрагинг эзилиб тунлари йиғлаб чиққанларинг қолмайди, раҳматли аёлинг ҳақида ёзганларинг қолади. Сендан кейин ҳам дунёга тўлқин-тўлқин бўлиб бирин-кетин келадиган авлодларинг сен битган битикдан бу дунёда нақадар окила момолари бўлганлигини билиб олишади. Агар сен чиндан ҳам адиб бўлсанг, қалбинг ва қаламинг бўлса, худди шу ҳақда ёз! Энг оддий ва энг азиз, жонинг-

га жони туташ рафиқанг ҳақида ёз! Рафиқам ҳақида ёзиш ноқулай эмиш! Нимаси ноқулай? Сен ўзингга устоз деб билган унча-мунча ёзувчилар ўз рафиқалари ҳақида ёзишмаган бўлса, бу уларнинг иши. Балки, улар оламшумул асарлар яратиш билан банд бўлиб кетиб, бу мавзуни унутиб қўйгандир? Балки, бу арзимас нарса дейишгандир. Лекин, сен бошқачароқ одамсан-ку. Рафиқанг вафотидан кейин ақлдан озишингга сал қолди-ку. Яхшиям фарзандларинг, дўстларинг бор экан. Гапларимни уқяпсанми? Сен худо раҳмати фариштадек аёлинг, унинг сенга бўлган меҳрини, садокатини ёз! Мақтаб, алқаб ёз! Жойинг жаннатларда бўлсин деб ёз!»

«Ёзаман! – дейман қатъий қилиб, – худо раҳмати аёлим билан кечган ажойиб йилларим, биргаликда кўрган қувончли кунларимиз, у дунёдан ўтиб кетган бўлса-да ҳамон жоним ичра жондек яшаётгани ҳақида ёзаман. Ҳа, айтмоқчи, раҳматлига қилган эркаликларим, тантиқликларим, бақир-чақирларим, ҳатто, бачкана қитмирликларимгача ёзаман.»

«Ёзавер. Ахир, одам боласи фаришта эмас, – дейди кўринмас суҳбатдошим, – токи танимда жоним бор экан, менинг кўксимда яшайсан, деб ёз!»

Хўп деб, қўлимга қалам олдим. Нимадан бошласам экан деб ўйлаб туриб, шундай тўхтама келдим: йиғлоқи нарсалар ҳақида эмас, рафиқам билан ўртамизда кечган саргузаштнамо воқеалар ҳақида ёзганим маъқул. Ахир, қирк бир йиллик ҳаётимиз давомида шодлик билан тўла кунларни кўп кўрдик-ку. Қаторлатиб тўйлар қилдик, уйлар курдик. Узлуксиз нашр этилиб турган ўнлаб китобларим қувончини баҳам кўрдик. Фарзандлар қувончини кўрдик. Шуларни ёзаман!

ХИЗМАТ КЎРСАТГАН АРТИСТ...

Саксончи йиллар ўрталари эди, шекилли. Аник эсимда, якшанба куни эди. Эрталаб рафикам икковимиз нонушта килиб ўтирардик. Айвон устунига ўрнатиб қўйилган радиорепрадуктор сайраб турибди. Икки қулоғим ўша радиода. Негаки, Тошкент радиоси ҳар якшанба куни «Янги мусиқий ёзувлар» деган программасини тақдим этарди.

Радиотингловчилар ҳукмига ҳавола этиладиган бу эшиттиришда қўшиқ матни муаллифи сифатида каминангизнинг ҳам исм-шарифи тез-тез тилга олиниб турарди. Шу боис бу гал ҳам кўзим радиода, кулоқларим динг, чурк этмай ўтирардим.

Мен кутган дақиқалар етиб келди. Диктор аёлнинг ёқимли овози жаранглади. «Янги мусиқий ёзувлар гулдастасини тақдим этамиз. «Хулқи хушгинам» ва «Қарош қилдинг». Қобилжон Юсупов шеърлари. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Охунжон Ҳақимов ижро этади...»

Мен хангу манг бўбқолдим. Қарасам, рафикам ҳам менга оғзи очилганча қараб турибди. Мен ичимдан тошиб келаётган кулгимни босиб, қўшиқларни тингладим. Рафикам ҳам назаримда худди шу йўлни тутиб, кулимсираб ўтирарди. Қўшиқ тугагач, рафикам менга қараб:

– Раҳмат-е, – деди, – шунақа овозим бор денг. Умуман, унча-мунча артистлигингиз борлигини сезиб юрганим билан хизмат кўрсатган артист эканлигингизни билмаган эканман. Нега буни меъдан сир сақладингиз?

– Негаки, мумкин эмас, – дедим ўзимни сипо тутиб.

– Нега энди?

– Оббо! Хотинга сир айтиб бўлмайди. Тушингдингми?

– Ким айтди бунақа гапни?

– Битта доно айтди. Сўроғингни тўхтат, манави қўшиқларниям эшитайлик-чи.

– Сизнинг ашулаларингизни эшитдим, менга шу кифоя – деганди ўшанда рафикам, – энди мен ҳам, ўртоқ хизмат кўрсатган артист, сиздан бир нарсани сўрамоқчи эдим.

– Эштайликчи, – дедим ясама олифтачилик билан.

– Хотинга сир айтиб бўлмайди деган ўша доно оёғингиздаги асли туси билинмай кетган, пошналари ейилган туфлингизга қараб, пойабзални янгилаб олинг, шоир ука, демабди-да, а? Кийиб юрган кителингизни қаранг. Офтобда ранги ўнгиб кетибди. Колхоз табелчиси эмассиз, ахир, шоирсиз. Катта-катта мажлисларга борасиз, тўйларга...

– Бўпти, бўпти! – дедим даккиларга дош беролмай. Кейин шахд билан ўрнимдан туриб кетдим. Қисқаси, ўша куни магазинма-магазин юриб, «подприлавка» буюмлар сотиладиган бир дўкондан зўр туфли топдим. Уйга келасолиб, уни кийдим-да, хотиним олдида уёқ-буёққа гердайиб юра бошладим. Оёғимга кўзи тушиши билан бояқиш:

– Ана! Ана! – деганди ёш боладек қувониб, – бор экансиз-ку! Ялтиллашини қаранг! Энди битта зўр кастюм-шим билан Марғилон дўппи ҳам олсангиз...

Бу гапларни эшитмаганга олиб ғоз юришни давом эттирдим.

Ёнбошимда рафикамнинг овози эшитилиб, нафаси келиб турган ўша йиллар ҳаётимнинг ўзим у қадар сезавермаган энг гўзал даврлари бўлганлигини кейинча сездим. Ҳа-да, ўнинчини аълога битириб, олий мактабларга кирган фарзандларнинг олам-олам қувончларини кўриш бахтми, ахир? Албатта бахт! Улар биринчи ёки иккинчи курсларни битириб-битирмасданок эътирозларини-ку қўяверинг, кўз ёшларигаям қарамай, шартта-шартта турмушга чиқариб юборишни ҳам бахт деб билардим. Тенги чикса, текинга бер дейдилар. Менинг дунёқарашим шунақа эди.

Ховлимиз невараларимиз қий-чувига тўлиб тура-
диган кунлар, қатор-қатор тўйлар ҳам биз учун кички-
на бўлса-да ўз бахтимиз эди.

Бир куни рафиқам бир сават тафти юзга уриб тур-
ган нонни чорпоя четига қўйди. Олов оғзида куймала-
гани учун юзлари бўғриқиб кетибди, пешоналарида
тер йилтирайди.

– Келдингизми? – деди оҳистагина ва тўртта нонни
олдимга қўйди, – синдилинг. Мен ҳозир чой дамлай-
ман.

У шундай деб саватдаги нонни ичкарига олиб ки-
риб кетаётганди, тўхтатиб қолдим.

– Битта ўзимга тўртта нон қўясанми? Манави учта-
сини обкириб кет, биттаси бўлади.

Рафиқам бош чайқади.

– Нон жуфт қўйилади, хўжайин. Синдилинг, мен
ҳозир...

У шундай деб ичкарига кириб кетди. Бир зумда
чойнак-пиёла кўтариб чиқди. Гангур-гунгур қилиб
ўтирдик.

«ПОМОШНИЦА»

– Шу кунларда бирам чарчаяпманки... Бунинг
устига кунларнинг исишини қаранг, – деб қолди аёлим
елпиниб. Шу пайт фақат рафиқамгагина қиладиган
тантқиқим тутиб кетди. Ўзимни бепарво тутиб де-
дим.

– Нима иш қип қўйибсанки, чарчайсан?

– Ие, эрталабда туриб сигир соғиш, доим «мў-ў»
деб турадиган бу жониворларнинг емини бериш, таг-
ларини тозалаш ишмасми? Қир ювиш-чи, нон ёпиш-
чи? Кейин, хў, анави ерда дўмпайиб турган ғишларни
девор тагига, яхшилаб териб қўйдим. Ана, қаранг...

– Қойил, биламан, – дедим янада сиполик билан, –
ховли-жойни бирдек тартибда сақлаб туриш қийин.
Тўхта-тўхта! Қалламга дохиёна битта фикр кеб қолди.
Шунга сен нима деркинсан...

– Нимаёкан, – кизиқиш билан сўради соддадил аёлим, – яхши фикрми?

– Мендек одамда ёмон фикр бўладими? Айтсам, сенга маъқул келармикин?

– Яхши гап бўлса, маъқул келади-да. Айтсангизчи, ахир.

Хаёлимга лоп этиб кеб қолган қитмирона фикрни ўзимни жиддий тутиб айта бошладим:

– Рост гап, сенга жуда-жуда раҳмим келади. Кўриб турибман, кун бўйи тиниминг йўқ. Ўзинг олтимишга яқинлашиб қолган бўлсанг... Шунинг учун сенга айтмоқчи бўлган фикрим шу эдики... Билмадим, айтсаммикин, айтмасаммикин, – деб жўрттага миждовландим.

– Айтинг-да ахир, айтинг! – тоқатсизланди рафиқам.

– Айтсам, – дедим унинг кўзларига тикилиб, – сени манавинақа ҳориб-чарчашлардан бутунлай қутқариш учун битта помошница обкеберсам демоқчийдим.

– Помошница? – менга ҳайрон бўлиб қараганди рафиқам, – помошница бу ёрдамчи дегани-а, тўғрими?

– Тўппа-тўғри, – дедим, – топдинг.

– Аёл киши бўлади-а?

– Албатта аёл киши бўлади.

– Ёш бўладими?

– Албатта ёш бўлади. Ора кунда олти марта вой белим, вой бошим, вой оёғим деб инқиллаб-синқиллаб юрадиган кампир помошницани бошингга урасанми? Помошница дегани ёш, соғлом, югуриб ҳамма хизматингни киладиган, сигирингни соғиб, кирингни ювадиган, нонингни ёпадиган, керак бўлса, оёқларингни укалаб қўядиган бўлиши керак. Сен ҳам роҳат қилиб дам олиб юришинг керак-ку, ахир.

– Тўғри-ю... Қатта туради помошница? Бизникидами?

– Албатта. тонготарларда туриб хизматингни қилиш учун бизникида туради-да. Хўш... Дарвозахона

ёнидаги меҳмонхонани унга ажратиб, ясатиб берасан. Опа-сингилдек бўлиб яшайсизлар.

Аёлим тараддудланиб қолди ва секин деди:

– Майли-ю, лекин, сизга гап тегиб қолмасмикин? Ёзувчи палончи писмодончиев уйида хизматкор ишлатади деб устингиздан ёзишмасмикин? Ўтган йилиям, аввалги йилиям устингиздан туҳмат-бўхтонлар ёзишгани эсингиздадир. Бўлмайди шу иш хўжайин. Уй ишларига ўрганиб кетганман. Ўзим қилавераман.

– Э, жонини роҳатини билмаган хотин! Ахир, туҳматчилар менинг устимдан иғво ёзишса, уларнинг оғзига уриш оппа-осон-ку! Масалан, текшириб келувчи комиссияга сен қуйидагича тушунтириш хати ёзиб берасан. «Уйимизда юрган фалончи писмодончиева ўз ихтиёри билан бизникида менга рўзғор ишларимга кўмаклашиб юрибди». Гап тамом, вассалом. Бу ерда кишининг киши томонидан эксплуатация қилинишидек бемаъни гап йўқ. Тушундингми?

Рафикам ўшанда тушундим дегандек бош ирғаб қўйганди. Мен «помошница» ҳақидаги бу суҳбатни ўша заҳотиёқ унутиб юборгандим. Ахир, бу одатдаги майнавозчилик эди-да. Лекин, орадан бир ҳафта ўтар-ўтмас бу гап хонадонимга катта ғалвани бошлаб келишини қаёқдан билай?

Бир куни кечки пайт ишдан кайтсам, рафикам ҳовлининг ўртасида нима биландир машғул бўлиб юрган экан. Ҳар куни эшикдан кириб келганимда яхши келдингизми деб ёнимга келувчи рафикам бу гал бетимгаям қараб қўймади. Бироз таажжубланиб ичкарига кириб кетдим. Орадан бирор соат ўтиб ташқарига чиқсам аёлим яна ўша алпозда юрибди. Тумтайган, ранги оқарган. «Ҳа, нима гап? Тинчликми ўзи?» дедим, «тинчлик» деб тескари қараб кетади.

Кечки овқат маҳалиям совуқ сукунат ичида ўтди. Олдимга хонтахтага бир коса овқат билан чойнак-пиёлаларни қўйиб ичкарига кириб кетиб, қайтиб чиқмади. Мен ҳам иш кабинетимга кириб тунни ярим қилгач, ташқарига чиқдим. Ётоқхонага кирсам

рафикам кўринмади. Шундагина англадимки, аёлимнинг кўнглига ёмон ботадиган бирор гап бўлган. Нималигини ўйлаб тополмадим. Хунобим ошиб, кўшни хонага кирсам, диван бурчагида бир шарпа кимирлагандай бўлди. Чирокни ёксам, рафикам, диван бурчагида ғужанак бўлиб ўтирибди.

– Ҳа, мунча? – дедим қаҳрим келиб, – Нима бунча?

– Ҳечнима. Кириб ухлайверинг.

– Чик, жойингга кириб ёт.

– Ётмайман. Энди у ерда бошқалар ётсин!

Ғазабим қайнаб кетди. Ўртамизда ногоҳон-ногоҳонда ғиди-биди бўлиб турсаям, рафикам манавинақа гапни умуман оғзига олмаганди.

– Ким экан ўша бошқалар? – деб бакириб юбордим, – кани айт-чи, ким экан?

– Помошница! – ўрнидан туриб кетди аёлим, – ўз оғзингиз билан айтган помошница! Ўша турсин бу уйда! Эртага эрталаб туриб Тошкентга, Дилдорникига кетаман. Бутунлай кетаман! Сиз ўша мочағар помошница билан даври-даврон суриб яшайверинг! Уятингиз йўқ экан!

– Помошница? – деб ўйланиб қолдим ва диванга ўтирволиб хун-бийрон йиғлаётган рафикам ёнига чўкдим. Бундан бирор ҳафта нариёғида улфатлар даврасидан шоду хуррам бўлиб уйга қайтганим ва рафикамга қараб «рўзғор ишлари сени ёмон толик-тириб кўйибди, сенга битта помошница обкебераман» деб ҳазиллашганим эсимга тушиб кетди.

Кайф устида тантираб айтган биттагина гапим манунақа портлаш даражасига келишини қаердан билибман?

– Бор гап шуми? Ахир доим қитиғингга тегиб тураман-ку! Шунга шунақа хўрпайиб оласанми? Тур ичкарига кир. Мени кўрқитвординг-ку! Топган гапнингни қара, помошницамиш, – деб кулиб юбордим.

– Кулманг, хитрлик қилманг! (Рафикам нари борса, ўнтача русча сўзни биларди) Мен барибир ўша по-

мошничангизни топаман! Топиб... – йўтал тутиб гапи тўхтаб қолганди бояқишнинг.

– Хўш, топиб нима қиласан?

– Топиб, бўғи-и-б ўлдираман!

– Вой-вўй! – дедим кулгим кистаб, – бўғи-и-б ўлдириб кўйсанг, қамалиб кетасан-ку. Сенга қамок-хонама-қамокхона передача ташиб, ёки посилка юбориб овораи-сарсон бўлиб юришим керакми? Кўй, бу шаштингдан қайт. Бас энди, юз-кўзингни ювиб, ичкарига кир.

– Кирмайман! – деди рафиқам қатъий қилиб.

Мен бўлмайдим қолдим. Жаҳлим чиқиб, шовкин солдим.

– Эсинг паст экан! Ҳеч қаерда йўқ ўша помошницагаям палон-писмадон! Ҳазилни билмайдиган каллаварам! Нима, мени билмайсанми? Олтита неваранинг опокдадасиман-а! Ёшлигимда қизғонсанг бўлмасмиди, каллаварам?

Рафиқам кўз ёшларини арта-арта хонадан чиқиб кетди. Мен таъбим тирриқ бўлиб ўтирган жойимда ўтириб қолдим. Орадан бирор соат ўтгач, хона эшиги очилиб, остонада рафиқам кўринди. Мунгайиброк ёнимга келиб ўтирди. Кўзлари қизариб кетганини сездим. Бояқиш кўлимни журъатсизгина ушлаб деди:

– Ўйлаб кўрсам, мен хато иш қилиб қўйибман, хўжайин. Анави аёлнинг гапига ишониб...

– Яна қанақа аёл? Қанақа гап? – гашим келди.

– Дастурхончи аёлни айтяпман-да. Хўжайиним менга раҳми келиб, помошница обкеб бермоқчи. Шу иш қандай бўларкин деб сўрасам, аввал роса кулди, кейин, гўл бўлмайд ўлинг, кундошлик бўлиб олмоқчимисиз? Агар шунақа пандавақилик қилсангиз, эрсиз қоласиз, камига уй-жойингиздан ҳам қувиласиз. Агар эсингиз бўлса, ўша помошница ўлгурни дарров топиб, унини ўчиринг, деди. Шундан кўрқиб кетдим...

– Сен оғзингни очиб, шу беъмани гапларни эшитиб ўтирдингми?

– Жа, эшитиб ўтирганим йўк. Менинг хўжайним аккли, ёзувчи одам, устимга хотин оладиганлардан эмас, десам, эркак зотининг ҳаммаси бир гўр, сизни алдаб-сулдаб ёнингизга кундош обкелиб ўтказиб қўяди, ҳали кўрасиз деди. Шундан кейин қўриб кетиб...

Раҳматли аёлим ниҳоятда соддадил, ишонувчан эди. Унинг гуноҳкорона бош эгиб ўтирганини кўриб, раҳмим кебкетди. Бояқиш юзимга қаролмасди.

– Ким нима деб валдираса ишонаверасанми? Сенга ақл ўргатган дастурхончи кимлигини биласанми ўзи? Ўзидан саккиз ёш кичик одамнин рўзгорини бузиб, унга тегиб олган аёл. Шунинг гапини кўтариб юрибсанми?

Аёлим билинар-билинемас бош ирғаб деди:

– Лекин, анави ... помошницангиз ҳазил-а? Ўз оғзингиз билан ҳазил денг. Айтинг...

Рафиқамнинг кўзларида илтимос эмас, юракни эзиб юборадиган ялинчоклик ифодасини кўргандим ўшанда. Юрагим эзилиб кетди. «Помошница» ҳақида аёлимга беҳуда чўпчак айтиб, катта хатога йўл қўйганимни ўшанда билдим. Кейинроқ сездимки, аёл кишининг ҳамиятига тегадиган ҳазил-хузил ҳам аҳмоқликнинг ўзгинаси экан.

– Эсингдан чиқар бу гапни! – дегандим ўшанда, – мингта помошница сенинг тирноғингга арзимайди! Билдингми, тирноғингга!

– Рост билан-а? Тўғриси айтинг, ростдан-а?

– Нима, тилхат берайми? Бор, қалам – қоғоз олиб кел. Йўк, олдин аччиқ чой дамлаб ке! Давление килвординг одамни...

Аёлим тездагина чой дамлаб келиб, уни қайтара бошлади.

– Сендек аёлни хафа қиладиган эр кўр бўлиши керак. Кўр! Тушундингми?

Рафиқамнинг кўзларида ўшанда яна ёш пайдо бўлганди.

– Хўш, энди берироқ келиб ёнимда ўтир-чи. Сенга ғалати бир гап айтайми?

Аёлим менга ташвиш ичида қаради.

– Қанақа гап экан? Буниси яхши гапми ишқилиб?

– Буниси энг ақлли одамларнинг гапи, хавотир бўлма, – дедим ўзимни кулгидан базўр тийиб, – нега сенга уйланганимни биласанми?

Ўшанда рафиқам ерга қараб билинар-билинемас жилмайганди:

– Билмасам... Уйлангингиз келган бўлса керакки, уйлангандирсиз.

– Йўқ, ундай эмас. Сен онамнинг дуосини олгансан. Онам раҳматли сенинг пешонангдан ўпиб дуо қилган. Шуни эслайсанми?

– Эсимда йўқ. Қачон бўлганди бу гап?

– Қирқ учинчи йил бўлса керак. Очарчилик ҳамманинг тинқасини қуритган пайтлар. Уйда егулик ҳеч вако йўқ. Кунимиз ўрик ва олма қоқи билан жийдага қолган. Ўшандай кунларнинг бирида кечки пайт онам мени етаклаб колхоз идорасига олиб борди. Ўшанда даданг, яъни, менинг қайнотам колхозга раис эди. Буни эсларсан?

– Сал-пал...

– «Очирид»имиз келиб, онам билан раиснинг каталакдеккина идорасига кирдик. Даданг эски столга кўкрагини тираб, бир нималарни ёзиб ўтирарди. Сен дадангнинг ёнбошида турардинг. Даданг бизга қараб, «келинглар, хўш?» – деди.

Ўшанда онам йиғламсираб гап бошлаганди:

– Уйимизда ўн кундирки, бир бурдаям нон йўқ. Тирикчилигимиз олма қоқи... Бўлмай қолдик, муллака. Бир-икки кило унми, қўноқми, тарикми бердирарсиз, деб келдик. Илтимос.

Онамнинг кўз ёшлари шашқатор эди. Даданг кўзларини юмиб бош чайқарди:

– Ҳамманинг бошида шу кун, синглим. Омборлар қоқ-қуруқ. Хафа бўлмайсиз, ҳечам иложим йўқ.

Сен ўшанда йиғлаб турган онамга тикилиб турганини сезгандим. Боши қуйи онам ташқарига бурилаётганида сенинг овозинг эшитилди:

– Дада, дадажон, холам йиғлаяпти. Холам камбағал экан. Ун топтириб беринг, дада! – дердинг дадангнинг елкасига осилиб.

– Ахир, ун йўк-да, қизим, – деганди ўшанда отанг, – каттан топиб бераман?

– Уйда бор, уйда бор-ку ахир. Қопнинг тагида пича бор!

Даданг гапингни қайириб ташламади. Назаримда бироз кизариб, қўш белбоғининг биттасини белидан ечиб, сенинг кўлингга берди ва кулоғингга бир нималар деб пичирлади. Сен дадангни белбоғини маҳкам тутиб, ирғишлаб-ирғишлаб ташқарига қараб чопдинг... Даданг онамга қараб:

– Бизникидаги озгина унни баҳам кўрадиган бўлдик, синглим, – деганди ўшанда, – уйимизга яқинроқ жойга бориб турунглар, қизим обчикиб беради.

Онам билан уйлариингнинг берроғида сени кутиб турдик. Шу пайт ховлиларингдан югургилаб чиқдинг. Кўлингга чоғроқ тугун. Уни онамнинг кўлига толширдинг-у даданг томон чопмоқчи эдинг шекилли, онам сени тўхтатиб, пешонангдан ўпди ва бахтлисаодатли бўлгин қизим, деб алқаганди.

– Шунақа бўлганми-а?

– Ҳа, шунақа бўлган. Уволгина онам худога илтижо қилиб, менга шу қиздақа оққўнгил келин ато қилгин деб илтижо қилган бўлса ажаб эмас. Онамга нисбатан қилган раҳмдиллигинг сенга нисбатан кўнглимда қандайдир иликлик пайдо қилганди. Ўша иликлик тақдирларимизни туташтирди. Орқангдан гул кўтариб юрмасданоқ уйлариингга совчи юбордим. Мен бечорага яна раҳминг келди шекили... Тўғрими?

– Синфимиздаги иккита қиз сизни яхши кўришарди, – деганди ўшанда рафикам, – бизникига совчи юборганингизни эшитишиб, мен билан гаплашмай кўйишганди...

– Ана, кўрдингми, – дегандим гердайиб, – югурганики эмас, буюрганники! Ие, нега куласан? Лекин,

ўша маъшукалар орасида эпчили ўзинг экансан, мени илиб кетдинг. Гапим тўғрими?

– Тавба, бирам ғалати гапларни гапирасизки, – деб кўйлагини ёқаси учини тишлаганди ўшанда рафикам. Аёллар кўйлаклари ёқасини тишлаши бу – уялиш, ҳаё, одоб ифодаси дегани. Баъзан унга танतिकлик қилганимда э, тавба деб шу одатини такрорларди. Бояқишнинг бу ҳаракатлари менга негадир хуш ёқарди.

Кишидан кўзини олиб қочиб, ерга бокқанча кўйлак ёқасини тишлаш аёллар, киз-жувонлар учун зийнат дегим келади. Афсуски, бу зийнат бугунги кунда ўз ўрнини кўрсликка, эркак зоти билан баб-баравар олишиш, ҳатто, сен кўймасанг, мен кўйдим каби калтабинликларга бўшатиб беряпти. Ишкилиб, бундан батгарроғи бўлмаса бўлди.

Мавзудан бироз четлашганим учун узр. Рафикам билан ғалатироқ суҳбатимиз яна давом этганди. Мен унга:

– Энди нутқимни давомини эшит, – дегандим, – қаттиқ бетоб бўлиб, мураккаб операциядан чиққансан-а? Операцияга бирор соат қолганида мендан розирезолик тилаганинг эсингдадир?

– Тирик қолишдан умидимни узгандим-да...

– Ўшанда дод деворишдан ўзимни аранг тийиб тургандим. Мана, бахтимизга тузалиб кетдинг. Ўша оғир кунларда сенга бир гап айтмоқчи эдим, лекин, жим юргандим. Мана, энди эшитасан. Фақат обидийда қилмасдан...

Рафикам юзимга ташвиш билан қараб, тинчликми, ахир? Тинчликми? – деб типирчилаб қолганди ўшанда.

– Тинчлик, энди яхшилаб эшит. Сенга муҳаббат изҳор қилмоқчиман.

Рафикам менга бир пас анграйиб қараб тургач, кулиб юборди.

– Тавба...Тўйимиздан қирқ бир йил ўтгандан кейин-а? Илгари қаттайдиз?

– Ёнбошингдайдим. Хў, ўшанда операцияга киришинг олдидан мендан рози-ризолик тилаганларинг ҳалиям юрагимга тошдек ботиб турибди. Шу гапингни қайтиб оласан... Бир кун келиб, олдин мен сендан рози-ризолик тилайман. У ёққа сендан олдин мен кетаман, билдингми?

Рафиқам бирдан инграб елкамга осилиб олди. Унинг кичкинагина бўбқолган жуссаси титрарди.

– Нега бунақа деяпсиз, нега? Нега мени кўрқитяпсиз?

– Негалигини айтайми? Кампирининг орқасидан қолган оқсоқолларнинг унча-мунчаси хор-зорликка маҳкум этилади. Йўқ, улар оч қолмайди, ялонғоч қолмайди, лекин, унга жонини беришгаям тайёр турадиган бир умрлик ёстикдоши меҳридан жудо бўлади. Энг катта меҳрдан! Гўё бошидан нур тўкиб турган куёш бирдан сўнгандай кўзига дунё зимистон бўлиб кетади. Гапларимни тушуняпсанми? Мен бунақа воқеаларни кўп кўрганман. Шунақалардан биттасини айтиб берайми?

...Битта ҳурматли қарияни билардим. У жуда бообрў, ҳатто министрнинг ўринбосариям бўлган экан. Пул, мол-дунёси ҳам ҳаминқадар дейишарди.

Шу одам етмишларга кирганда кампири тўсатган казо қилади. Оқсоқол бирдан чўкиб, мунғайиб қолади. Бўлмаса, атрофида ўғиллари, қизлари, неваралари. Хонадон гавжум. Лекин, бояқишга битта инсон – кампир етишмасди. У болаларига кўз ёшини кўрсатмасдан йиғларди. Унсиз, эзилиб йиғларди. Ҳеч ким қирк-қирк беш йиллик кадрдонининг ўрнини босолмасди: на ўғиллари, на қизлари... У қасрнамо ҳовлининг четидаги битта хонани муқим жой қилиб олиб, ўша ерда сукут ичида кун кўрарди.

Бу нарсадан ёр-биродарлари, маҳалладагиларнинг хабари бор эди, албатта. Шу боис икки-уч оқсоқол аввал ғамдийда кадрдонларининг олдидан ўтиб, кейин, унинг ўғиллари билан айна шу ҳақда гаплашишади. Шундоқ-шундоқ, дадаларингга битта тан маҳрам жу-

даям зарур. Ёши қайтган одамга танҳолик қийин. Бош ёстикқа тегиши бор. Бу зиммаларингдаги қарз. Ўйлаб кўринглар...

Бу гапдан оқсоқолнинг қизлари, келинлари хабар топган соатдан хонадонда бақир-чақир йиғи-сиғи, кий-чув бошланади. «Дадамизнинг эси жойидами ўзи? Шу ёшга кириб-а? Анунақалардан биттасини олволса, у хонимчаям кетма-кет туғиб турса... Бор мол-мулкка унинг чурвақалари эга чиқиб олса... Йўқ, бунақаси кетмайди! Дадамиз ҳеч қачон уйланмайди!».

Бу фарзандларнинг қатъий ҳукми эди.

Оқсоқол ғуссали кунлар кўрар, умрининг давоми-ни деярли сукунат ичида ўтказарди. Қорни тўк, усти бут бўлгани билан доимий дилкаши, суҳбатдоши, чинакам меҳрибони йўқ эди. Ўғиллар, қизлар, келинлар ўзлари билан овора.

Дикқинафас кунларнинг бирида оқсоқолнинг чап кўли, чап оёғи ишламай, юзи ҳам тортишиб қолди. Тили ҳам...

Бунақа бедаво дардга йўлиққан одамнинг ахволини ўзинг биласан. Ўғиллар ота ётган хонага бурун жийириб киришади. Қизлар, келинлар остонанинг нариёғидан туриб саломлашишади. Агар рафиқаси ҳаёт бўлганда, бу инсон шунақа кунларга колармиди? Ўғиллар зудлик билан битта хизматчи топиб келишади. Ўша одам оқсоқолнинг жонига оро киради. Ҳамиша ёнида бўлиб, керагида овқат едиради, чўмилтиради, кийим-бошини алмаштириб туради...

– Уволгина. Ишқилиб тузалиб кетдими?

– Йўқ, бирор йилча бир жойда ётиб, дунёдан кўз юмди. Раҳматлининг маърақаси ўтиши билан ака-ука, опа-сингиллар ўртасида мерос талаш бошланиб, киймат-қойим бўбкетди.

– Мол-мулк ҳам ўлсин. Одамлар бунча очопат-а? Юрагим ғалати бўбкетяпти... Бу гапни нимагаям гапирдингиз-а?

– Негаки, ҳў бирдагига ўхшаб мендан иккинчи рози-ризолик тиланмайсан. Рози-ризоликни аввал мен

сендан сўрайман, тушуняпсанми? Хуттага олдин мен кетаман. Мен! Бу уйда менинг гапим гап!

Бирдан рафикам елкамни жон-жаҳди билан силкий бошлади. Илгарилари ҳечам бунақа қилмасди. Қарасам, ранги оқариб кетибди.

– Оғзингиздан чиккан гапни шамол учириб кетсин! Иккинчи бунақа бўлмағур гапни гапирманг. Юзга киринг, юзга!

– Ҳа, бўпти. Лекин, бирга кирамиз. Ёнимда мени тергаб юрасан, хўпми?

– Хўп. Бирам ғалатисизки, – хўрсиниб қўйганди рафикам.

«ОЗОДЛИК»

Эртасигамикин, индинисигамикин рафикам менга шикоятомуз деди:

– Болаларни бирам соғиндимки. Чамадонни кўтариб Тошкентга нукул ўзингиз жўнаб коласиз. Манави бечора шу болаларнинг онаси, болаларини соғингандир, бир оборай ҳам демайсиз. Нукул ўзингиз кўриб, яйраб келасиз...

– Нима бўпти, – дейман бепарво, – менинг кўрганим-сенинг кўрганинг, менинг яйраганим-сенинг яйраганинг эмасми?

– Вой-ей, шу одамдан қачон тўғри гап чиқаркин-а? Энди бўлди. Бу сафар оборсангиз ҳам оборасиз, обормасангиз ҳам оборасиз.

– Ҳа, бўпти – дейман мужмалроқ қилиб, – ўйлаб кўрарман.

Рафикамнинг чехраси очилгандай бўлди. Муз бутунлай кўчган эди.

Ўшанда сўзимнинг устидан чиқиб, рафикамни Тошкентга қизимизникига олиб бордим. Невараларим кувончидан бувиларининг атрофида ярим соатча ирғишлашгани эсимда.

Эртасига эрталаб нонушта пайтида қизим Дилдорга тантанавор қилиб дедим:

– Мана, онанг! Бир хафтага унга озодлик эълон қиламан! Роса бир хафтадан кейин Аввалдаги крепостга қайтиши шарт! Мана, самолёт пули!

– Озиб – ёзиб бир келганларида ҳеч бўлмаса, ўн кун туришсин, дадажон, – деди кизим менга ялиниб, кейин қўшиб қўйди: – невараларингиз учун ҳам яна атиги ўн кун...

Мен бироз ўйга толган киши бўлиб дедим:

– Йигирма кун озодлик? Йўқ, бу менинг конунларимга тўғри келмайди. Ҳа, бўпти, невараларимиз учун бир кун. Ҳаммаси бўлиб ўн бир кун озодлик! Кейин Аввалдаги крепостга! Тушунарлими? Ҳа, айтмоқчи, қизингга мени ёмонлаш учун ўн бир кун етар?

Қизим елкаларимни силай бошлади:

– Унақа деманг, дадажон! Онам сизни фақат мактайдилар, дадангга кўз тегмасин дейдилар!

Эрталаб туриб аэропортга қараб чопдим. Айтиб ўтгандим-ку, зуғумли бош муҳаррир билан унинг тирноқ орасидан кир қидирадиган муовини бизга ўхшаш мухбирлари ўз вилоятларидан бирор соат бўлсин четга чиқишимизга йўл қўйишмасди. Акс ҳолда осмон узилиб ерга тушиши мумкин эди-да.

– «Кўй-у товукларини унутиб болалари, куда-андалари билан бирор ўн кун ёзилиб гаплашиб келар», – деб ўйлагандим рафиқам ҳақида, – мол-ҳолларга қизларим қараб турар».

Йўқ, мен ўйлаганча бўлмади. Индинисига эрталаб телефон жиринглаб қолди. Гўшакни олсам кизим Дилдор.

– Дада, қизик гап. Онам «кетаман»га тушиб қолди. Куёвингиз бугун охириги рейсга билет олишга мажбур бўляпти.

Гапнинг очиги, бу гапдан сакраб юборишимга сал қолди. Кеча уйга икки хуфтонларда кириб келгандим. Уй зимистон. Эшиклар кулфлоглик. Ҳаммаёк кўзимга хунук кўриниб кетди. Кенг ҳовлида совук сукунат ҳукмрон. Дод деворай дедим. Уй ичидаги, ташқаридаги чироқларнинг ҳаммасини ёкиб чиқдим.

Ҳаммаёқ чароғон бўлгани билан дилим ҳуфтон эди. Менга атрофимда айланиб, кўзимга қараб юрувчи умрим чироғи етишмасди... Дикқатим ошиб, гоҳ у хонага қираман, гоҳ бу хонага... Кейин чигилим ёзилармикин деб кетма-кет икки пиёла ароқ ичиб юбордим. Кор қилмагач тезроқ ухларман деб яна бир пиёла...

Ётоқхонага киришгайм ҳушим келмай, диванга чўзила қолдим. Буни ит ётиш, мирзо туриш дейилади!

Эрталаб ланж бўлиб уйғондим. Ҳаёлимда фақат битта гап айланарди: нега энди ўн бир кунга жавоб бердим-а? Уч кунга руҳсат берсам бўлмасмиди? Кечкурунлари тезроқ ухлаш учун яна тўққиз кун ароқ ичишим керакми? Йўқ, бунақаси кетмайди! Индинига етиб келасан деб телефон қиламан! У-бу деб важ қиладиган бўлса, битта бақираман, тамом! Мен битта гапираман! Эр-уйнинг пошшоси!

Бирор ўн дақиқалардан кейин телефон гўшагидан яна қизимнинг овози келди:

– Дада, эшитяпсизми? Охирги рейс Фарғонага кеч соат саккизларда қўнаркан. Мана, онамнинг ўзлари билан гаплашинг.

Телефондан менга қирк йиллик кадрдон овоз эшитилди:

– Хўжайин...

Мен гапни илиб кетдим:

– Нега ёш болага ўхшаб кетаман-кетаманлаб қолдинг? Ҳисобингда яна тўққиз кун озодлик бор.

– Менга озодлик керакмас, – деган маҳзун овоз келди гўшақдан. Бу гапдан юрагим бир қалқиб тушди. Лекин, сир бой бергим келмади. Овозимни бироз баландлатиб:

– Бўлмаса нима керак ўзи? – дедим.

– Сиз кераксиз. Уй-жойим керак. Хитрлик қиялмасиз, билиб турибман. Ҳа, айтмоқчи, вақтингиз бўлмаса, аэропортга чиқиб юрманг. Нима, ўз уйимни тополмасмидим?

«Бормисан хотин, – дедим ичимда, – аэропортга чиқмаган номард!»

Ёшликни тўлиб-тошиб, айкириб, кирғокларни ялаб оқадиган шўх дарёга ўхшатадилар. У шиддат билан оқади. Баъзан ўзанига сиғмай, кирғоклардан сапчиб ўтиб, тўс-тўпалон ҳам қилади. Уни ҳовуридан тушириш учун тўғонлар қурилади. Ҳа, нахр деганни тийиброқ туриш керак. Ахир, дарё-дарё-да.

Дарёнинг бош оқимида ана шундай суронлар бўлиб туради. Ўрта оқимида бошқачароқ манзара кузатилади. У попуги анча пасайиб, ўзини уёқдан-буёққа уришни тарк этгандай туюлади. На чора, оқими сусаяди-да. Лекин, тубида сокин пўртаналар бўлади. Хай-хай, бу пўртаналар жунбушга келмасин. Ахир, дарё-дарё-да...

Дарёнинг куйи оқими... Энди бу бутунлай бошқача. У тўртала оёғи тушовланган отга ўхшайди. У энди на овозининг борича кишнайди, на пишқиради, на сакрайди. Қариб, бошини эгиб турадиган тулпор бўлиб қолади. Даври ўтган тулпор. Ниҳоят куйи оқим жилдирай-жилдирай ўз ўзанига сингиб кетади. Лекин, инсон ўзининг сўнги масканига шунчаки сингиб кетмайди, у қалбининг туб-тубига ўзи учун энг азиз ва муқаддас бўлган яқинларининг номини жо қилиб, улар ҳақида яхши гаплар айтиб кетади.

Каминангиз ушбу сатрларни ёзаётганимда қалбим тубидан бир нидо келгандай бўлди. Бу, юкорида айтиб ўтганимдек, вужудимга ўрнашиб олган ва мени тинимсиз тергаб, дашном бериб, нималаргадир ундаб турувчи ичимдаги ўша одамнинг ҳайқириғи эди.

– Мана бу фикринг – фикр! Энди ўзингга келдинг! Сенга ҳаётини бахшида этган ўша ажойиб инсоннинг номи қалбингдан асло кетмасин! Сен марҳума аёлингга мрамар мақбаралар қурдирмаган бўлсанг-да, унинг шаънига кўнглинг тубидан чиққан ушбу битикни битдинг. Энди енгил тортасан...

Бу хитоблар соҳиби ким эканини ниҳоят англа-

дим. Бу – виждон эди, виждон! Мен саркашгина зотни ҳамиша ўз йўриғига солиб юрган виждон!

У мени бутунлай бўйсундириб олганини тушуниб етдим. Аслида шундай бўлгани маъқул.

«ДАРАХТГА КАЛТАК УРМА...»

Кўпчилик «Ҳожака, хожака» деб, яна баъзилар устоз деб, иззат-икром кўрсатадиган бу одамни таниганимга адашмасам, ўттиз йиллар бўлиб қолди. У пайтлар Топиболди Холдоров Фарғонадаги савдо идораларидан бирининг раҳбари эди. Эсимда, ўша йиллари ёз кунларининг бирида Водилдаги салкам минг йиллик машҳур чинорлар соя ташлаб турадиган майдонда савдо ходимларининг катта йиғилиши бўлди. Бунақа йиғилишларда албатта нутқлар сўзланади, катталар машинкада ёзилган «доклад»ларни баъзилари шариллатиб, баъзилари дудукланиб ўкиб беришади. Шунақасигаям қарсақлар чалинади.

Ўша йиғилишда ушбу ҳикоямиз қаҳрамони, қирк ёшлардаги қизил юз, очиқ чехрали Топиболди Холдоров ҳам минбарга кўтарилди. Тўғри, унинг кўлида ҳам қоғоз бор эди, лекин, нотик қоғозни нари суриб қўйиб, унга тикилиб турган тумонот одамларга қараб, адашмасам, Жалолиддин Румийдан саккиз қатор шеър ўкиди. Шеър ғоятда пурҳикмат бўлиб, унча-мунча шивир-шивирлар тўхтади. Иймон, диёнат, ҳалоллик ҳақидаги сатрлар ҳаммани ўзига ром этиб қўйганди.

Шундан кейин у «ўзининг гапини» айтишга киришиб кетди. Нотикнинг сўзлари содда, равон, мисолларга бой эди. Бу катта йиғилишда унча-мунча нуқсонлар, муаммоларга ҳам тўхталиб ўтилди, кимларнидир ишини судга ошириш ҳақида ҳам кескин гаплар бўлди. Топиболди Холдоров эса, сўзини бошқачорок яқунлаганди. «Ҳурматли ҳамкасблар, у дунёдаги дўзах азобидан қанчалик қўрқсак, ҳамюртларимиз, маҳалла-кўйимиз қаҳру ғазабидан ҳам шунчалик қўрқайлик. Битта мисолга эътиборингизни қаратмоқчиман. Шу йилнинг

Ўзида вилоятда олтита йирик-йирик магазин ўз-ўзидан ёниб кетди. Қизик-ку, битта-иккита эмас, олтитасига ўт кетса-я? Қайта-қайта ўтказилган текширишлар магазинлар ёкиб юборилганини кўрсатди. Хўш, уни ким ёкиб юборарди? Ўша магазинларнинг мудирлари қилади-да, бу жирканч ишни! Роса қилғиликни қилиб, халқ ва давлат мулкани истаганча ўмариб, кейин сувдан куруқ чиқиш истагида «Дод, магазинга ўт тушди» деювчилар ўшалар бўлмай ким бўларди? Шуниси қизиқки, бунақа аждаҳоларга дарров «тиргович»лар ҳам топила қолади. Бу каззоблар ишини прокуратуралар томонидан кўриб чиқиш чўзилиб кетаётганининг сабабиям шумасмикин?

Ўшанда йиғилиш хайъатида ўтирган унча-мунча мансабдорлар асабийлашгани, айримларининг бошлари қуйи бўлгани аниқ кўриниб турарди. Йиғилиш раиси бирдан: «Ўртоқ Холдоров, регламент!» деганди шоша-пиша. Нотик кўл соатига қараб, «Яна икки минут вақтим бор экан. Бўпти, ҳозир тугатаман» деб, мажлис аҳлига юзлангани эсимда.

– Биродарлар, халқ нафрати ёмон! Халқ пуффласа бўрон бўлади! Баднафслар бўронда қолади! Бу ёғи... шармандалик. Нафсни тийиб, иймон йўлидан юрайлик!»

У гапларни чертиб-чертиб, жон куйдириб сўзларди. Юзлаб савдо ходимлари жамланган йиғилишда сукунат ҳукм сурарди. Мана шуниси эсимда қолган.

Мана шу воқеа бўлиб ўтганига ўттиз беш йилча бўлди.

Топиболди Холдоров хизмат пиллапояларидан тез кўтарилиб, вилоят матлубот уюшмаси раиси муовини даражасига етди. Ундан кейин яна бошқа савдо корхонасига ҳам раис бўлди.

Биз Топиболди ҳожи билан эски қалдрон сифатида ҳазилкаш ҳаммиз. Янги йилнинг дастлабки кунлари бир-икки соат чакчақлашиб ҳам ўтирдик.

– Менга қаранг, ҳожака, – дейман унга, – деярли ярим аср давомида савдода ишлабсиз. Ишлаган-

даям нукул раҳбарлик лавозимларида. Дастлаб, туманда, кейин эса вилоятда катта-катта мансабларда. Кўл остингизда сонмингта одам ишлаган, тўғрими? Улар орасида кўзингизга қараб, «Бизга хизмат борми, хўжайин?» деб турувчилар ҳам бўлгандир-а? Бўлган! Демокчиманки, ўша пайтларда роса йиққандирсиз-а? Тўғриси айтиверинг. Гап шу ерда қолади.

Ҳамсуҳбатим менга пича анграйиб қараб тургач, кулиб юборди. Хона шифтига қараб қаҳ-қаҳ урди. Кейин ёзув столига энгашволиб... Сўнг кўзидан кулги ёшларини артаркан:

– Аммо лекин, зап гап қилдингиз-да, – деди менга тикилиб, - умримда ҳечким менга бунақа савол бермаганди. Бўпти, ғаройиб саволингизга жавоб берганим бўлсин. Лекин, ундан олдин отам қулоғимга куйиб қўйган гаплардан битта гапни айтиб берай. Туман савдо ташкилотига бошлиқ қилиб тайинланган куним уйга қувончим ичимга сиғмай қайтдим, янгиликни дадамга ҳаяжонланиброқ айтиб бердим. Бу гапдан дадам севиниб кетса керак деб юзига қараб ўтирибман. Лекин, отамнинг юз-кўзида мен кутган хурсандчилик аломатлари сезилмасди. Бир пасдан кейин дадам менга жиддият билан қаради.

– Ўғлим, катта-кичик олдида шунчалик эътибор топганинг яхши. Лекин, шуни билиб қўй: шу бугундан бошлаб сен ўзингни хилма-хил мевалар ғарқ пишиб, шарбат тўкиб ётган жуда катта боғнинг эгаси деб ҳис эт. Бу бокқа кўзингни шамғалат қилиб гоҳ у ёқдан, гоҳ бу ёқдан суқилиб кирувчилар кўп бўлади. Атрофингда хушомадгўйлар, фирибгарлар, ҳар хил муттаҳамлар пайдо бўлади. Сен боғни талон-ғарож қилдиришга ҳаққинг йўқ. Энг аввало боғбон, яъни, сен, болам, ўзингни ўзинг тийиб юришинг шарт! Боғбоннинг кўзи тўқ бўлиши керак!

Ҳамсуҳбатим менга шу гапларни айтар экан, бироз сукутга кетди. Кейин:

– Биз ота-онадан тўққиз фарзандмиз, – дейди, –

бирортамиз ота-онамиз чизигидан чикмаганмиз. Шукур, кам бўлмадик.

– Отангизнинг касби нимаиди?

– Отам Ёрдондаги номдор дехконлардан бири эди. Бир умр бир жуфт ҳўкиз ортидан юриб ер ҳайдади. Онамизнинг исмлари Доринисо опа эди. Ёрдонликлар «Доринисо опанинг ҳамма гаплари одамларга дори» деганини кўп эшитганман.

Сухбатдошимга қараб ўйлаб қоламан. Умр бўйи кўш ҳўкиз орқасидан юрган, кийган кийими то олтмишинчи йилларга қадар бўялган бўз ва алақдан иборат бўлган отанинг энг ёғли жойга бошлиқ бўлган ўғлига қилган ўғитини қаранг: «Сен боғбонсан, боғни талон-тарож қилма», «назарингни тўқ қил, болам...» Ўғли ё кизи зўр мансабга минган ҳамма оталар ҳам омад отига минган фарзандларига шу гапларни айтармикин?

Лекин, Ёрдоннинг тошлок ерларида бир умр омоч сурган Холдор ака фарзандларига бу гапни қайта-қайта айтарди. Доринисо опанинг дори гапларидан энг олдин фарзандлари баҳраманд бўлишарди. Ўша фарзандлардан бири мана шу Топиболди ака эди.

Аввал савдо техникуми, кейинча Самарқанд савдо институтини тугаллаган Топиболди Холдоров қатор ўн йилликлар давомида савдода ташаббус ва топқирлик билан ишлади. Истиклолнинг дастлабки йилларидаёқ унинг соҳадаги истеъдоди ярқ этиб кўзга ташланди. Мустақиллик шарофати билан чет эллар билан алоқалар йўлга қўйилгач, Т.Холдоров кулочларини кенг ёзди. У дастлаб Покистоннинг Карочи шаҳрида савдо уйи очилиши ва унинг мунтазам ишлашида кўп куч-ғайрат сарфлади. Орадан кўп ўтмай Красноярскнинг Зеленогорск шаҳрида ҳам худди шундай савдо уйи барпо бўлди. Шундай қилиб, қўшни хорижий мамлакатлардан юртимизга енгил саноат маҳсулотлари, шимолдаги қўшни давлатдан ҳам турна қатор эшелонларда ёғоч-тахта ва бошқа қурилиш материаллари оқиб кела бошлади. Қаҳрамонимизнинг бош қашишга вақти бўлмайдиган кунлар бошланди.

Бир оёғи Фарғонада, бир оёғи чет элда... Буни элга хизмат дейдилар!

Топиболди ҳожи ўз меҳнати қувончларини кўп кўрди. Элдан муттасил олқиш олиб юрди. «Савдо аълочиси» бўлди. Кўнгли ўксиклар, муҳтожларга мадад қўлини чўзишни канда қилмади.

Кунларнинг бирида уни вилоятдаги раҳбар идоралардан бирига чақириб қолишди. Борди.

– Сиз ўз туманингизга жудаям керак бўлиб қолдингиз, – дейишди унга, – биласиз, президентимиз ташаббуси билан «Нуроний» ташкилотлари пайдо бўлди. Туманингизда бунга энг муносиб номзод деб сизни танлашди. Одамлар билан ишлашни биласиз. Йўқ демайсиз.

... Шундай қилиб, ўн йилдан ортиқ Фарғона тумани «Нуроний» ташкилоти раҳбарига айланди.

«Нуроний» кексалар, ёши ўтганлар, меҳрга муҳтожларнинг дардига малҳам бўладиган ташкилот экан. Топиболди ҳожи Холдоров янги ишга шўнғиб кетди. Ёшларда муаммо йўқ деб бўлмади. Аммо, кексаликда... Кексаликда ҳал қилиниши керак бўлган муаммолар қаторлашиб тураркан. «Нуроний» раҳбари бу ёғи Чимён, бу ёғи Лоғон бўлмиш худудда юришдан чарчамас, рўйхатидаги хонадонларга кириб, дардманлар ҳолидан хабар олар, ҳастахол отахонлар ва онахонларни сиҳатгоҳларга юбориш масалаларини ҳал қилар, хуллас, имконияти даражасида эҳтиёжмандларга ёрдам қўлини чўзарди. Қисқаси, у ҳар куни одамлар орасида бўлар, ҳеч бўлмаса, яхши гаплар билан ўксик кўнгилларга ёруғлик олиб кирар, дуолар оларди.

Топиболди Холдоровнинг чуқур мангик билан уйғунлашиб кетган ташкилотчилик ва одамларнинг кўнглига йўл топиб ишлаш каби фазилатларидан кўпчилик мамнун эди. Шу боисдан бўлса керак, у кунларнинг бирида вилоят «Нуроний» ташкилотига раҳбар этиб тайинланди. Бу иш кўлами, микёслари янада кенгайди, масъулият бир неча баробар ошди дегани. Қисқаси, кўпни кўрган, суҳбатдошининг гапига

диққат билан кулоқ сола биладиган, катта-ю кичикни тенг кўрадиган Топиболди ҳожи соҳадаги барча ишларни рисоладагидек адо этиш йўлидан борди. Унда янги-янги ташаббуслар туғилмаган ҳафталар, ойлар кам бўлса керак.

– Фарғонада юз минглаб нурунийлар бор. Ҳар бир бола бир олам деган гапни кўп эшитганмиз. Мен бунга кўшимча қилиб, «Ҳар бир нуруний ҳам бир олам» дегим келади. Йўқ, бир олам дейишнинг ўзи кам. Анчагина мураккаб олам! Юзминглаб нурунийлар орасида тўксондан ўтганлариям, саксон, етмиш ёшлилариям, олтмишга кирганлариям бор. Ўйлаб кўринг, шу ёшга етгунча бу отахонлар ва онахонлар кўп қувончли кунларни кўрган бўлишлари мумкин. Лекин, аччиқ-чучук кунлар, мусибатлар, айрилиқлар-чи? Мен шу ҳақда ўйлаганимда, кексаларимизда халқимизга хос сабр-тоқат, чидам, матонат ва бағрикенгликни кўргандай бўламан. Иккинчи жаҳон уруши укубатларига чидаб, бизларни папалаб катта қилган ҳазрати инсонлар шулар эмасми? Шунинг учун бу мухтарам зотлардан яхши сўзларимиз, меҳру мурувватларимизни сира-сира дариғ тутмаслигимиз керак. Бу борада бизнинг «Нуруний» ташкилотимиз қўлидан келган ҳамма ишларни қиляпти. Масалан, ҳар йили нурунийларимиз учун давлат юз миллионлаб маблағ сарфляпти. Қарияларимиз учун ҳар йили Самарқанд, Бухоро, Тошкент шаҳарларига саёҳатлар уюштирилади. Санаторий ва бошқа шифохоналарда даволаниш ва дам олиш учун йўлланмалар берилади. Кам таъминланган ва эҳтиёжмандларга моддий кўмак кўрсатилади. Бундай мисолларни кўплаб келтириш мумкин. Шунини ҳам айтиб ўтиш керакки, «Нуруний»нинг жойлардаги барча бўлимлари улуғ ёшдаги барча мухтарам инсонлар билан узвий алоқани мустаҳкамлаш йўлидаги саъй-ҳаракатларни изчил давом эттирмоқдалар.

... Вилоят «Нуруний» ташкилотига турли туман ва шаҳарлардан деярли ҳар куни хатлар келиб туради. Бу мактубларнинг муаллифлари – қариялар. Отахон

ва онахонлар. Уларда «Нуроний» ташкилотига, унинг раҳбарлари ва фаолларига миннатдорчилик сўзлари битилган, дуолар қилинган бўлади. «Менга худди шу нарса керак, – дейди Топиболди ҳожи Холдоров, – инсонни дуо кўкартиради».

– Тўғри айтасиз, – дейман суҳбатдошимга, – дуо олиб юрганингиз учун юзингиз қизил, бошингиз баланд. Лекин, битта саволимга жавоб бермадингиз. Суҳбатимиз аввалидаги саволимга...

Суҳбатдошим яна кулиб, бош чайқайди.

– Ғалати савол ... Бўпти, бу саволингизга жавоб бермасам, қўймайсиз шекилли. Ундан олдин отам қулоғимга қуйиб қўйган ўша гаплардан яна биттасини айтиб берай. «Сенга такрор айтаман, болам. Сен жудаям ҳосилдор, зўр боғнинг қоровулисан. Айтайлик тепангда сархил шафтоли-ю ўрик, нашвати-ю қирмиз олмалар ғарқ пишиб ётибди. Пишиб, оёғинг остига тўкилганим бир олам. Сен оёғинг тагига тўкилганини олиб егин. Ахир, у энг пишгани. Лекин, тўкилганига қаноат қилмай калтак билан юқоридагиларни қоқсанг, ҳам шохларини заха қиласан, ҳам хом мевани тўкиб, исроф қиласан. Хом мева ичингни бураб қолиши бор...» – Яхши гаплар-а? Мен умр бўйи шу гапга амал қилиб келяпман. Амалдорлигингизда роса тўплагандирсиз-а, деган ҳазилингизни тушунмай ўлибманми? Лекин, мен бу йўлдан юрмадим. Тўплаганларнинг аҳволини кўриб турибман. Ўшанақаларга ачинаман.

Суҳбатдошим менга қараб жилмайгач, яна сўзида давом этди:

– Сизга яна бир гапни айтайми? Эр-хотин қирк-қирк беш йилдирки, узлуксиз ишлаймиз. Фарзандларимиз, худога шукур қобил чиқди. Ҳаммаси ишлайди, ўқийди. Баъзан эр-хотин маош чиқишини кутамиз... Хонадонимизда сабр-тоқат ҳукмрон. Биз борига шукур қиламиз.

– Сиз шукур қиласиз, лекин, бошқалар-чи? Кўзингизга бақрайиб туриб тошу тарозидан, энидану

бўйидан уриб қоладиган, давлат мулкини роса ўма-риб, кейин тафтишда фош бўлиб камалиб кетишдан кўрқиб, магазинни ўзи ёкиб юбориб, «дод, ўт кетди!» деб дунёга жар солувчиларниям яхши биласиз, тўғрими?

Сухбатдошим секин ух тортди.

– Билаган, билаган. Лекин, элда лашкар беҳатар бўлмас деган мақол бор. Савдога тасодифий одамлар аралашиб қолаётгани ёмон. Бу соҳага ҳатто, наҳанглар ҳам кириб қолишини инкор этиб бўлмайди. Саволингиздан келиб чиқиб, сизга бир гапни айтиб берайми? Шу соҳада деярли ярим аср катта-кичик лавозимларда ишлаган бўлсам, жуда кўп воқеа-ҳодисаларни кўрдим. Масалан, юкорирок ташкилот сизга мана бу ўртоқларни ишга олишингиз керак деб, одам юбориб туради. Ишга кирмокчи бўлган эркакми, аёлми сизга қўлида хужжати билан келади. Улар ё техникум ёки олий мактабни битирганликлари ҳақидаги дипломларини қўлингизга тутқазишади. Қарасангиз, баҳолари яхши.

Шунақалардан кўпини ўзим ишга олганман. Улар орасида яхши ишлаб, ҳурмат-эътибор топганлариям талайгина, лекин, савдогар деган номга иснод келтириб, умрининг бу ёғини темир панжара ортига бағишлаганлариям топилиб турарди.

– Улар орасида «аъло» диплом олганлариям бўлгандир?

– Бўлмасачи. Марксизм-Ленинизм, «КПСС тарихи» деган фанлар бўларди. Ўшалардан нуқул «аъло» баҳолар олиб, кейин каттароқ пулни кўрганда бутунлай эсини йўқотиб қўйиб, юзтубан кетганларни кўп кўрганман. Шуларни ўйларканман, ўқув юртларида иймон-диёнат, ҳалоллик деган фанлар ҳам ўқитилганда иймони суст, нафси бузуқ кимсалар бу синовлардан ўтолмай, чиқитга чиқиб кетармиди деган хаёлга ҳам бораман.

Топибодди ҳожи шу гапларни айтаркан, сукутга кетди, кейин бирдан:

– Савдогарлик мукаддас касб, – деди ўзига хос босиклик билан, – ахир, пайғамбаримиз ҳам савдогар ўтганлар. Мен ўзимча жаноби пайғамбаримиз савдо – тижорат соҳасида ўн саккиз минг оламга дастурул амал бўлгулик ибратлар кўрсатган бўлсалар керак деб ўйлайман.

Сухбатдошим кишини ўйлатиб қўядиган гапларни айтаётган эди.

– Савдогарлик инсон-инсон бўлиб шаклланган қадим-қадимлардан буён мавжуд бўлиб келган касб десак адашмаймиз. Худди шу касб эгалари қадим-қадимлардан қитъаларни қитъалар билан, халқларни халқлар билан боғлаб, элларни эллар билан яқинлаштириб келганлиги аниқ. Бунинг уддасидан чиқиш учун одам боласида катта жасорат, ўткир тафаккур, чиройли муомала маданияти, бошқаларнинг рухий оламини тушуниш учун тил билиш қобилияти юксак бўлмоғи шарт эканини англаш қийин эмас. У қитъадан бу қитъага, бу мамлакатдан у мамлакатга эшиклар очган бобокалонларимизда худди шу салоҳиятлар бўлганлиги аниқ!

Шугина эмас, савдогарлар юртлардан-юртларга турли матоҳлар эмас, маданият, инсоният тараққиёти учун хизмат қиладиган илғор фикрларни ташувчилар ҳам бўлган. Ипак йўли каби турли йўллардаги карвонлар, уларнинг синчков, билағон савдогарлари олис-олис ўлкалардан ўз элларига фақат моддий бойликлар эмас, маънавий бойликларни ҳам келтиришиб, савобли ишлар қилганларини англаш қийин эмас.

Мен суҳбатдошимнинг гапини бўламан.

– Улар ўз мамлакатларининг дипломатларига ҳам ўхшаб кетишган бўлса керак?

– Буям тўғри, – кулади Топиболди хожи, – олий дипломатия мактабларида ўқимаган дипломатлар! Мамлакатлар аро дипломатик муносабатларни бошлаб берувчи дипломатлар! Қолаверса, улар тилмочлик мактабини ҳам бошлаб берган бўлсалар керак. Ахир, халқда тил билган эл билади деган гап бор-ку! Тил

билиш тинмағур одам боласи учун ҳамма замонларда ҳам ҳаётий зарурат бўлган.

Суҳбатдошим билан яна ҳазиллашгим кеб колди:

– Савдо ходими бўлганингиз учун шу соҳа кишиларини эсингиз кетиб мактаяпсиз, тўғрими?

– Ана энди ... Ёзувчи халқи билан гаплашиш мунча кийин-а... Мен савдогар халқини мактаётганим йўқ, савдогар бобокалонларимиз ҳақида гапиряпман. Инсоният таракқиётидаги уларнинг тутган ўринлари ҳақида...

– Қани энди савдогарман деб юрган ҳамма одамларда ҳам сиз айтган фазилатлар бўлса.

Топиболди ҳожи аста бош чайкайди.

– Бу кийин гап. Ахир, бешта бармоғингиз баробар эмас-ку. Қўлидан келса-келмаса ўзини савдога ураётганлар озмунчами? Улар орасида очопатлар, юлғичлар, фирибгарлар ҳам бор. Савдогар номига иснод келтираётганлар шулар.

– Иймонсизлар деяверинг.

– Тўғри айтасиз. Лекин, бир нарсага ишончим комил. Бошқа соҳаларда бўлганидек, савдода ҳам иймонсизлар озмунча эмас. Лекин, бунақалар секин-аста камайиб бориб, улар ўрнини соғлом фикрли, назари тўқ, диёнатли одамлар эгаллаши аниқ. Биласиз, мактабларда, ўқув юртларида янги одобнома дарслари пайдо бўлди. Бу фанни иймон-диёнат фани деб баралла айта оламиз. Умумтаълим мактабларидан тортиб коллежлару олий мактабларда узлуксиз маърифий соатлар ўтказиш йўлга қўйилгани маънавий-руҳий соғлом авлодларни вояга етказиш йўлидаги саъйи ҳаракатлар эмасми! Шугина эмас, ёшларни ёппасига спортга жалб этиш йўлидаги кенг қамровли ишлар-чи? Ҳозир энг олис қишлоқларда ҳам бирин-кетин спорт иншоотлари барпо этиляпти. Истиклолгача бу ҳақда ким ўйлаб кўрганди? Ёшлар ўртасида олиб борилаётган маънавий-маърифий, тарбиявий ишлар кўламига бир қаранг! Булар ёшларимизни баркамол этишга хизмат

киляпти. Шундоқ бўлгач, иймонсизлик, диёнатсизлик, лоқайдлик барҳам топа бориши аниқ.

... Топиболди Холдоров рафикаси Зоя Алексеевна билан фарзанд деб аталмиш ниҳолларига яхши тарбия беришди. Катта қизлари Гулнорахон врач, Элеонора дорилфунунда ўқитувчи, Иродахон боғча мудираси, кенжалари Азизбек заводда ишлайди. Қатор-қатор неваралари – талаба.

Топиболди Холдоровнинг рафикаси Зоя Алексеевна бир умр китоб товаршуноси бўлиб ишлади. Дарвоқе, у туб водиллик. Иккинчи жаҳон уруши бошланган талотўп йилларда Водилга келиб кўним топишган. Қизалоқ Зоя шу ерда улғайди. Вақти-соати келиб ислом динига кирди. Тақдирида ёрдонлик Топиболди деган ёқимтой йигит бор экан, тўйлари бўлди. Топиболдининг қайнонаси Просковья Григорьевна ҳам ислом динига кирган эди. Водилликлар уни суйишиб, Пошшо ая дейишарди. Охирати обод бўлсин.

Топиболди ҳожининг отаси Холдор акани ёрдонликлар зукко, одамларнинг оғирига елка тутадиган очик кўнгил, ҳалол одам дейишарди. Ўғил ҳам отасига тортди. Каттага ҳам, кичикка ҳам бир хил. Ҳаммага мадад кўлини, жўяли маслаҳатларини бергиси келади. Бундай ёрқин фикрли одамларни ўзида халқ донишмандлигини жамлаган кишилар дейишади. Топиболди Холдоров сиймосида ҳам худди ана шундай инсонлардан бирини кўргандай бўламан.

Ёши қайтганларни «Ҳа, энди булар дунёдаги ишларини битириб бўлган инсонлар», – деб, уларга беписандлик билан қарайдиганлар ҳам йўқ эмас. Лекин, ундайлар адашади. Қарияларнинг кўнглида қанчадан-қанча ушалмаган орзулар борлигини ҳаммаям билавермайди. Лекин, буни Топиболди хожи билади. Билгандаям яхши билади. Шу боис унинг кунлари доимо кексалар даврасида ўтади, уларнинг кўнглини кўтариб, ҳаётбахш сўзлар айтади, руҳи тушганларнинг юзларида табассум, кўзларида ўт пайдо қила билади. Яхши ният билан уйғун нуктадонликка нима етсин!

ОҚСОҚОЛДАН ҚОЛГАН СУРПАҚОҚДИ

«Сомсахона директори»

Битта жўмрагини бурасангиз, иссиқ сув, иккинчисидан совуқ сув шариллаб тушадиган, ванналари яркираган, чўян қовурғали иситгичлари ҳамма хоналарни ҳаммомдек қилиб турадиган уйларда маза қилиб яшашни истамайдиганлар бормикин? Қатор ўн йилликлар давомида каминангиз ҳам шунақа хонадонни орзу қилиб келганди. Охири бунга эришди ҳам. Лекин, кеч эришдим. То бунгача «дом» ёки «этаж» деган бетон уйларда умргузаронлик қилишга тўғри келганди. Тишни тишга кўйиб дегандек...

Ёшим элликка етганда «этаж» бутунлай токатимни тоқ қилганди. Бир амаллаб ундан кутилиб, ўспиринлик йилларим кечган Аввал қишлоғининг бир чеккасида қатъий кўним топдим.

Аввал гўёки дарахтзорлар билан кўмилгандек хушманзара, ариқларида сувлар шаркираб оқадиган баҳаво қишлоқ. Бу манзилнинг турли жойларида ер остидан қайнаб чиқиб турадиган шаффоф сувли булоқлар бор. Муздеккина сувидан ичсангиз, танангиз яйраб кетади. Мазза!

Аввалнинг одамлари ҳам ажойиб. Хушмуомала, одамохун, оқибатли, меҳнаткаш. Аммо дўпписи ерга тушиб кетса, эгилиб олишга эриниб, бировга пул бериб олдирадиганлариям бор. Уларнинг ҳаммаси билан ошнаман.

Лекин, шуларнинг орасида биттаси билан кадрдонлигим айникса, бошқачарок. Уни биров жўнгина қилиб Маъруфжон деб атаса, бошқаси, Маъруфхожи, ҳадди сиғадиганлар эса, суперхожи деб ҳам аташади. Ҳассага иши тушиб қолган оқсоқоллар эса, уни кўришганда чехралари очилиб, «Ҳа, Сотқинали отанинг супрақоқдиси, оёғингдан ўт чақнаб юрибсанми», деб, хушхандон сўрашишади.

Бундан бирор ўн йиллар олдин супрақоқди деган «унвон» ёнига «Маъруф тез ёрдам» деган ном берил-

ди. Бу ғалати номни унга бирор ташкилот эмас, аввалликларнинг ўзлари беришди. Янги лакабини эшитиб у илжайиб кўяколди. «Маъруф тез ёрдам»га ўхшаб юрсин деб, янги кўзи ёриган аёллар ўғилларига Маъруфжон деб ном кўябошлашди...

Ўтган асрнинг етмишинчи йиллари бошларида кадрдоним, истеъододли ёзувчи Ўткир Ҳошимовни Фарғона томонларга олиб келган эдим. Бир неча жойларда китобхонлар билан учрашувлар ўтказилгандан кейин уни ўзим туғилиб ўсган кишлоқ Лоғонга таклиф қилдим. Тоғамникига тушдик. Ўткир Ҳошимов ўша йиллари ўзининг ажойиб китоблари, «зангори экран»даги кизиқарли чиқишлари билан шуҳрат козона бошлаган эди. Тоғамнинг торгина ҳовлиси ёзувчининг мухлислари билан тўлиб кетди. Унга ҳамма ҳавас билан боқарди.

«Шу бола Ўткир Ҳошимовми-а?» – дейди ҳамқишлоқларим менга қараб. Мен уни тоғамни бирров кўриб кетиши учун олиб келган эдим. Лекин, ҳамқишлоқларим унга ёпишиб олишди. «Бизникида бир кунгина меҳмон бўлиб кетсангиз, илтимос». «Бизникида бир чўқим ош еб кетмасангиз бўлмайди». Бу ёзувчига ҳавасми, ахир? Албатта ҳавас! Балки, ҳавасдан ҳам зўрроқ таърифига сўз ожиз меҳрдир?

Қисқаси, ўша кунлари Ўткир Ҳошимов билан бир неча хонадонлар остонасини ҳатлаб ўтишга, кизиқарли гурунглар қуришга тўғри келди. Бундан ҳам қизиғи, ўша кунлари Лоғонда туғилган чақалоқларнинг исми Ўткир қўйилганди.

Каминангиз бу гапларни бекорга айтаётгани йўқ. Аввал томонларда ҳозир Маъруф исмли болакайлар озмунча эмас. Энди дунёга келганлари орасидаям шу ном билан аталаётганлари кўп. Маъруф ҳожининг митти адашлари кўпайиб бораётганининг сабаблари бор албатта. Кичкинтой Маъруфжонларнинг ота-оналари бизнинг ўғлимиз ҳам Маъруф ҳожига ўхшаб топқир, ўзи бутун, сўзи бутун, ҳаммага яхшилик

қиладиган инсон бўлиб етишсин, деб орзу қилганлари учун болаларига шу номни танлашгандир-да.

Маъруф хожи – Фарғона туманидаги манман деган фермерлардан биттаси. Ҳар йили пахта топшириш режасини биринчилардан бўлиб бажариб, гоҳ телевизор, гоҳ гилам, гоҳ кўчқорни қарсақлар остида олиб кетади. Мукофотга кўчқор теккан йиллари эртасигаёк уни ағдариб сўйиб, маҳаллага ош тортади. Ғалла, картошка режаларини ҳам қойилмаком қилади, у картошкакорликда ҳам улоқни олиб кетади. Унинг даласидаги битта картошка палаги тагидан биз кўриб юрган тўртта-бешта эмас, саккиз-тўққизта муштдек-муштдек картошка чиқаверади. Палак остида уларга жой етишмай қолгач, тупрокни ёриб, бизни кавлаб олсангизчи энди, дегандек ўзларини кўрсатиб туришади. Бу минерал ўғитларнинг зўридан эмас, йил – ўн икки ой турли фермалардан узлуксиз ташиб келтирилиб, дала-ларга солинадиган маҳаллий ўғитнинг зўридан! Билиб вақтида қилинадиган меҳнатнинг зўридан!

Фермер етти ўлчаб бир кеса-диган, ҳар бир сўмни ҳисоб-китоб билан сарфлайдиганлардан. Ерларнинг асосий қисмида ғалла етиштиради. Уруғни ҳам аллақерлардан сарасини топиб келади. Баҳор чоғлари ғаллазорлари тепасидан бери келмайди. Ўсимликка ёпишадиган ҳар хил касаллик ва бегона ўтларни даф этади. Ўрим-йиғим пайтида комбайннинг орқасидан юради. Афт-ангорига қараб бўлма-й қоладиган пайтлар кўп бўлади. Қисқаси, давлатга шартномадаги ғаллани топшириб бўлгач, қолган тонна-тонналаб буғдойни уйга ташийди. Зарурат туғилиб қолганда одамлар ғаллани бозордаги олибсотарлардан эмас, манашу Маъруфхожиникидан арзон-гаров сотиб олишаверади. Камхаржроқларга пулини топганингда берарсан деб, насияга ҳам бериб юбораверади. Ғалла ёки картошка хирмони кўтарилган пайтларда у ўғилларини ёнига чорлаб топшириқ беради:

– Сен фалончи хо-лангга икки қоп буғдой ташлаб

кел, сен фалончи амакига икки коп... Сен фалончи энага икки коп картошка элтиб бер. Бугунок!

– Ўғиллар отадан бунақа топширикларни кўп олишади. Аввалликлар буни яхши билишади. Кимдир: – Маъруфхожини суперхожи деганларга кўшилмайман. Уни валломатхожи дейиш керак! – дейди.

Баъзан унинг қитик – патига тегиб тураман:

– Бир пайтлар бинойидек сомсапаз эдингиз. Атрофингиздаги ҳашаки сомсапазларни синдириб, ҳамма сомсахўрларни ўзингизга қаратиб олдингиз. Тандир устида чордона куриб ўтирволиб, хўрандалар пулини йиғиштирганингиз-йиғиштирган эди. Бойиб – битиб кетган бўлсангиз керак?

– Бойларга қарши курашиб келган Шўролар битта оддий сомсапазни бойитармиди? Унча-мунча тушиб турадиганиям хомталаш эди. ОБХСС келарди «давай» деб. Чўнтагига солиб кўйганингиз етмагандек, тўрт-бешталаб меҳмонларини ҳам обкелиб турарди. «Палов дамлат!», «Гўшт димла, арок, опке, коньяк обке!» Эртаси ё индинисига СЭС идораси вакили келиб, тирнокларинг таги билан қулоғингни ичигача текшириб чиқарди. Бирор бурчакда ғижимланган қоғоз ёки бўш гугурт қутисини кўриб қолса, унга худо берарди. «Антисанитария! Беркитаман!» Чўнтагига секингина солиб кўйган нарасагина уни ҳовурдан туширарди. Бошқа текинтомоқларни сизга айтиб ўтиришимнинг ҳожати бўлмаса керак...

Охири бўлмади. Ҳар хил аждаҳоларга куллуқ қилавериш жонимга тегиб кетди. Бор-е, деб, отамдан қолган ярим пудлик кетмонни олиб, далага чиқиб кетдим. Лекин, бир гапни айтиб қўяй. Эвини қилган одамга сомсапазлик сердаромад иш. Биттагина тандир мени уйлантирди, бола-чақалик қилди... Аммо, айтдим-ку, бир ҳаёлим отам кетмон чопган далаларда бўлиб қолганди.

Маъруфхожи сомсахонани гуллашиб юрган пайтларда, аниқроғи, саксонинчи йилнинг ўрталарида Мос-

квадан Николай Горохов деган шоир менга телефон қилиб, шеърый китобингизни рус тилига ағдариш менга топширилди, шу боис, иложи бўлса, Фарғонангизга борсам, одамларни, юртингиз табиатини кўрсам, қалай бўларкин, деб қолди. Марҳамат келинг, дедим. Бирор ҳафтадан кейин манашу Маъруфхожи билан (у пайтлар ҳожи эмасди) меҳмонни аэропортда кутиб олдик.

Меҳмон билан бирпасда тил топишдик. Николай барваста, сочлари елкасига тушган, соддагина йигит экан. У Маъруфжон билан апоқ-чапоқ бўлиб кетди.

Кечки пайт тамадди қилиб ўтирганимизда меҳмон шумлиги билиниб турган янги ошнасига:

– Менга қара, Маъруф, – деб қолди, – нима иш қиласан? Касби-коринг нима ўзи?

– Бошликман. Бош директор... Яъни, сомсахона бош директори... Ўрисчасига «Самсичная»га... Ресторан десаям бўлаверди.

– Ўҳ-ҳў, Самсичнаянг каттами?

– Бўлмасамчи. Эртага эрталаб Охунжон ака билан боринглар, бирга нонушта қиламиз. Бўптими?

Мен ўзимни кулгидан аранг тийиб бўпти, дедим.

Келишувга кўра, эртасига эрталаб, «Бош директор» нинг корхонасига бордик. Маъруфжон тандирга ловуллатиб ўт қалаётган экан. Бизни хурсанд бўлиб кутиб олди. Горохов таажжубланиб сўради:

– Сен... Нима қиляпсан? Самсичная – ресторанинг қаерда? Кўрсак бўладими?

«Бош директор» илжайиб, ўт ловуллаб ёнаётган тандирни кўрсатди. «Вот мой ресторан!».

Горохов таажжуб билан сўради:

– Шунақами? Унда... ишчи-хизматчиларинг қани? Директор кочегарлик қиладими? Директор-а?

Маъруфжон пинагини бузмай кўрсаткич бармоғи билан кўксига уриб жавоб қилди:

– Вот директор, вот работник! И царь и раб!

Николай Горохов хохолаб кулиб, ўрнидан туриб кетди. У эгилиб кулар, нукул «Вот даёш!» – деб хитоб қиларди. Эсимда, ўшанда у Маъруфжонга «Сен дирек-

тор эмас, Шаркнинг айёрисан! Алдар кўса... Ҳафсала қилсанг зўр юмарист шоир бўлардинг!» – деганди.

– Бўлардим, лекин, хоҳламадим.

– Нега? – таажжубланди меҳмон.

– Негаки, ҳаммаям Навоий ёки Пушкин бўлолмайди.

– Менга қара, директор, ҳали сен Пушкинниям биласанми?

– Нега билмас эканман? Мактабда ўқиганман-ку ахир. Пушкиндан ўқиб берайми? Эшитинг. «Чаадаевга хат».

*Во глубине Сибирских руд
Храните гордое терпение,
Не проподёт Ваш скромный труд...*

Шеър куйилиб келар, у эҳтирос билан ўқирди. Горохов анграйганча унга қараб қолганди.

– Лермонтовдан ҳам ўқиб берайми? «Шоирнинг ўлимига». Жуда дарғазаб шеър. Менга шуниси ёқади. Ўқийми?

– Молодец, Маъруф. – Унинг елкасига қокди меҳмон, – Сен манавинақа битта тандирга директор эмас, аслида шоир бўлишинг керак эди. Шу ишга кириш. Ҳозир ҳам кечмас.

– Йўк, керакмас.

– Ие, нега?

– Бир умр арзимас қалам ҳақини кутиб кун кечиршни истамайман!

– Охунжон ака, – деди афсус оҳангда Горохов, – манави одам бизнинг аҳволимизни қаердан билади-а?

– Бу ҳар балони билади. Агар шу йигит билан икки-уч суҳбатда бўлсанг, бутун ўзбек халқининг феъл-атворини билиб оласан, Николай.

– Бугун уч жойга тўйга айтилганман, эртага тўрт жойгамикин... Индинигаям, – деди Маъруфжон, – Николай акани ҳамма тўй базмларига обораман. Бир мазза қилсин. Ҳаётни ўргансин.

– Оборинг, зериктирманг, уч кундан кейин менга

топширасиз. Унгача бир-иккита зарур ишларимни битириб оламан.

Мехмон бу гапга бажонидил рози бўлди.

Учинчи кун кеч пайт энди уйга кириб келгандим, кўча эшик очилиб, остонада дароз Горохов кўринди, ёнбошида илжайганча «Тандир директори» турарди.

– Бормисан, Охунжон ака? – деди мехмоним мен билан кучоклашиб кўришаркан, – Сендан битта илтимос, мени манави укангдан кутқар! Ҳозирок...

– Нима гап? – деб сўрадим Маъруфжондан. У муғамбирона кулиб, русчалаб жавоб берди:

– Москвалик шоирга ҳаётни ўргатдим. Экин майдонларини кўрсатдим. Тўйларга обордим. «Андижон полкаси»га қотириб ўйнайдиган бўбқолди... Ишлатдим ҳам. Базага обордим. Машинага минг метр газ труба юкладик. Автомашинада олиб келдик. Бирга тушириб, ичкарига ташидик.

– Мехмонга юк орттириб, юк туширтирдингизми? Бошқа одам қуриб кетган эканми?

– Шунақа бўлса керак, ака. Мехмон терласин дедим-да... Сухбатимиз русча борарди. Горохов гапга аралашди.

– Терлаш эмиш! Буниси ерунда! Бунинг менга овқат едиравериб, ҳалиги... ичиравериб бўктириб кўяй деяпти. Эрталаб тонг саҳарда карнай-сурнай чалинаётган жойга палов ейишга оборади, тушликка қозон кабоб, босма... Ичиради, лекин ўзи бир қултум ичмайди. Муғамбир! Кечкурун яна тўйга судрайди. Яна зиёфат... Даврага тортиб, ўйинга туширади. Ҳа, айтмоқчи, «Андижон полка»ларинг менга жуда ёқди. Ўрганиб олдим. Москвага боргач, ёзувчи дўстларимга ҳам ўргатиб қўяман.

– Лекин, муком қилишни ўрганолмади, – дейди Маъруфжон афсусланиб, – бугун ҳам битта тўйга олиб борай, ўшатта ўргатишади, – дейди у менга айёрона кўз қисиб. – Тўйга мукомни қотириб қўядиган битта гўзал раққоса келади. Ўша ўргатади.

– Керакмас, керакмас! – кескин бош чайқарди меҳмон, – Охунжон ака, мени бундан кутқарасанми, йўқми? Айт, мени ўз ҳолимга қўйсин. Ахир мен таржимонинг сифатида атайлаб Москвадан сенинг олдинга ижодий ишларимиз ҳақида гаплашгани келганман-а! – Кейин у Маъруфжонга юзланди, – Муқом қилишни ўргангани эмас, Маъруф хитрец!

Учовлон тиззаларимизга уриб қотиб-қотиб кулдик. Маъруфжон москвалик ошнаси билан эртасига кўришиш шарти билан хайрлашди.

Биз Николай Горохов билан менинг рус тилига таржима қилинажак китобим ҳақида уч соатча гаплашдик холос.

Таржимон мени, ички оламимни яхши англаган кўринарди. Ўшанда Горохов айтган битта гап ҳалиям эсимда. «Мен ўзбеклар ҳақида яхши гапларни эшитиб юрардим. Чиндан ҳам сизлар ажойиб халқ экансизлар. «Тандир директори» билан каерга борсам, очик, самимий чехралар, меҳрли кўзлару меҳмоннавозликларни кўрдим. Мана шу инсонлар ҳақида менда бир туркум шеър ёзиш фикри пайдо бўлди. Шеърларнинг аксарияти «восточний хитрец» Маъруф ҳақида бўлади».

Биз Маъруфжон иккимиз меҳмонни аэропортга обчиқиб кузатиб қўйдик. У ваъдасининг устидан чиқди. Москвада чиқадиган газеталардан бирида унинг Фарғонага, «Андижон полкаси» куйига бағишланган шеърлари босилиб чиқибди. У менинг номимга ўша газетадан икки нусхани жўнатибди.

Москвалик меҳмон ҳақида бунчалик эзмаланиб ёзмасам ҳам бўлаверарди. Сабаби, ҳикоямиз қаҳрамони бўлмиш «тандир директори» нинг адабиёт ва санъатга, қалам аҳлига қанчалик яқин эканини ифода этиш холос. Кунларнинг бирида у менга: «Абдулла Ориповнинг шеърлари менинг жону дилим. Уйимда унинг ҳамма китоблари бор. Лекин ўзини бир кўрсайдим. Айтмоқчи, бирор йигирма кундан кейин катта ўғлимни уйлантираман. Тўйга айтсам келармикин? Ахир, Сиз у билан жуда яқинсиз-ку» деб қолди.

– Келади! – деб юборганимни ўзим ҳам сезмай қолибман,– Абдулла Орипов халқ ичида юрадиган шоир! Келади!

– Бўлмаса, тўйга айтгани бирга борамиз!

Биргалашиб бориб шоирни тўйга таклиф қилдик... Узр, одамларга бу тўйга Абдулла Орипов келади деб қўйдик. Минглаб аввалликлар сизни кутишяпти, деб илтимос қилдик.

Шоир мийиғида қулиб, модомики, шундай экан, борганим бўлсин,– деди. Тўйга бир кун қолганда, Тошкентга бориб, менинг қудам Жуманиёз Жабборов икковини тўйга олиб келдик. Маъруфжон тўйдан кейин ҳам меҳмонларни икки кун қўйиб юбормади. Шоирнинг юзлаб сатрларини ёддан ўқиб, унинг оғзини очиб қўйди...

Яхши китоб, кучли бадий сўз инсон қалбини, рухий-маънавий оламини гўзаллаштиради, одам бола-сини фақат яхши амаллар, эзгу ишлар қилишга ундайди деган гаплар ниҳоятда тўғри эканлигига иймон келтирмоқ керак. Маъруфжон неча минглаб сатр шеърларини ёддан билса керак. Агар бирор нарсадан севинса, қувончини шеър билан ифода қилади, кимгадир дакки бериш керак бўлса, қўпол сўз билан эмас, шеър билан «уриб» кўзини очиб қўяди. Унча-мунча оғзи полвону карандалар, кўрслар биз супрақокди деб атаган мана шу одам олдида мулойим тортиб қолишади. Майда гаплар, фитна-фасодчиларни аяб ўтирмаслигини кўпчилик биледи-да.

Тўксонинчи йиллар арафасида у «тандир директор»лигидан бутунлай воз кечди. Ёши қирқлардан ўтиб бораётгани учун ҳалиям тандир ёнбошида турволиб, «кеб қолинг, қайноқ сомсалар!» деявериш жонига тегдими, ёки ўзи айтганидек ҳар хил хира пашшалардан безор бўлдими, кўп йиллик касбидан воз кечди. Кейинроқ айтишича, у далаларни соғинган экан, ахир у икки йилча колхозда сувчилик қилган, кейин тракторчиликка ўқиб, ер ҳайдаган, чигит эккан, гўза куль-

тивация қилган. Иш оғир бўлсаям, далалар кўнглини яйратган.

... Идорама-идора қанча чоп-чоплардан кейин унга беш гектар ер беришди. Катталар сомсапаздан деҳқон чиқармиди, ерни увол қилмасин дейишган бўлса керак-да. Йўқ, собиқ сомсапаз ерни ҳайф қиладиганлардан эмас экан. ўша йили апрелдаёқ даласи бошига қапа тикиб олди. Умрида маҳаллий ўғит кўрмаган ерларни шунақа ўғитга роса тўйинтирди. Чигит экишда сеялканинг ортидан юрди. Агроном йигитга ҳазил аралаш «Сен ука, фойдали маслаҳатингни бошқаларга беравер» деди. У ҳам бунга кўнди. Бир қаричликдан далада юрган, қора терга тушиб мана шу ерларда ишлаган, ернинг табиатини яхши биладиган одам бунақа гапни айтса бўлаверади-да, ахир.

Халқда «Тилидаям бор, кўлидаям бор» деган ҳикматга ўхшаш гап бор. Ҳикоямиз қаҳрамони шу тоифадаги одам экан. Беш гектар майдондан ҳайратомуз ҳосил олди. Пахтадан ҳам, буғдойдан ҳам, картошкадан ҳам... Буни кўрган хўжалик раҳбарлари унга қараб Сен ажойиб бола экансан-ку! Яна йигирма гектар қўшиб берсак эплайсанми деб сўрашди. Албатта! – деб жавоб берди. Шундай қилиб десангиз, экин майдонлари неча ўнлаб гектарга айланди. Юкорида эслатиб ўтганидек, кузакка бориб, ҳисоб-китоб қилинган пайтларда туманнинг энг юқори мукофотларини олишга эриша бошлади.

Бу ютуқларга у даласидаги азамат толлар соясида ўтириб олиб эришгани йўқ. Қирк-эллик гектар ердан энг юқори ҳосил олиш осонликча бўлмайди. Отасидан қолган ярим пудли кетмон ўрнини қудратли ҳайдов, чопиқ тракторлари, самосваллар ва бошқа техника воситалари эгаллади. Буларга давлат кўмаги билан эришди. Атрофига сидқидилдан меҳнат қиладиганларни жамлаб, ҳақни лўнда тўлаб борди. Кўриб турибсизки, «Тандир директори» туманнинг манаман деган фермерлари қаторига кирди. Ҳатто, уларни доғда қолдириб, улоқни олиб кета бошлади. Халқимиз

Ўзбек бойиса, уй солади деб тўғри айтган экан. Маъруф ҳожи бойигач, тўрт ўғлига бирин-кетин тўртта дангиллама уй солиб, уларни уйлантирди.

Бир куни ўғилларини йиғиб:

– Агар қайси биринг мана, уйли-жойлиман, уйла-ниб, энг олий мақсадимга ҳам етдим деб ўйлаб, соя-салқинга интиладиган бўлсанг, билиб қўйишгинки, чучварани хом санайсанлар! Тушундиларингми? Бу-рунларингни ерга ишқалаб ишлатаман.

Болалардан бири қўлини кўксига қўйиб:

– Бурнимизни... ерга ишқамасангиз ҳам ишлай-миз, – деб жавоб қилди одоб билан. Бошқалари чет-га қараб куларди. Чиндан ҳам ўғиллар ҳеч қачон бу-рунларини ерга ишқатмай, ҳар бири ўз ишини билиб қилишга ўрганишган. Улар болаликдан шунақа.

Каминангиз бу тўрт оғайни ботирларни калта иш-тон кийиб, кўчада шаталоқ отиб юрган пайтларидан биламан. Бирининг исми Икромжон, бири Исломжон, яна биттаси Иброҳимжон, тагин биттаси Раҳимжон деб аталади. Шуниси қизиқки, бу болаларнинг ҳам-маси трактор ҳам ҳайдайверади, самосвал ҳам... Кей-йинча ҳаммасига бирин-кетин замонавий машиналар рули тегди. Кўп йиллик қаттиқ меҳнатларидан кейин, албатта.

Ўғилларнинг тўнғичи каттагина қурилиш моллари магазинини бошқаради. Жудаям одамшаванда дадаси-га ўхшаб. Иккинчиси – неча ўнлаб гектар пахтазору буғдойзор далалар эгаси. Учинчиси – иқтисодчи. Яна бири одам ёнидан тавозе билан ўтадиган мартаба эга-си – Катта жума мачити имоми. Мен ҳам у билан икки қўлимни кўксимга қўйиб, тавозе билан кўришаман. Шунақа пайтларда у ўзини кулгидан аранг тийиб тур-ганини аниқ сезаман.

Домла-имомлар билан кўп суҳбатда бўлганман. Уларнинг қандайдир сири борми, бу жаноблар қошида ўз-ўзимдан сипо тортиб қоламан. Лекин, ҳозирги суҳбатдошим Раҳимжон бутунлай бошқа олам. Одам-

шаванда, кувноккина, ҳазил-ҳузулгаям ўч. Бу нарса-лар унга отасидан ўтган-қўйган.

Жамоат орасида иссиқ-совуқ маъракаларда у бутунлай бошқа одам. Унча-мунча жойларда унинг амру-маъруфларини эшитиб қойил қоламан. Ахир, мадраса кўрган-да. Отасидан каттароқлар ҳам унинг олдига йўл-йўриқ сўраб келади. Оқилона маслаҳатлар худди шу одамдан чиқади. Ака билан ука, қайнона билан келин ўртасида муроса қочиб, рўзғор бузилиш хавфи туғилган хонадонларга бирров кириб чикса, ўша уйда осойишталик, меҳр-оқибат қайта тикланади. Тўрт танга пул топадиган одам бўлиб, енгилтаклик қила бошлаган ўпкаси йўқроқларни милициядан олдин тийиб қўювчи ҳам шу Раҳимжон домла бўлади.

Катта-кичик йиғилишларда, иссиқ-совуқ маъракаларда Қуръони каримдан чиқиб келиб, қилган амру маъруфларини одамлар жон кулоғи билан тинглайдилар. Ўшандай маърузаларидан бирини тинглаб ўтириб, «Отангга раҳмат!» – дедим. У бир бойвачча йигит отаси ўлиmidан кейин юз кило гуруч дамлаб, юртга ош берганини қоралаб гапирарди. «Қизик, отангни ўлими сенга байраммидики, бунчалик тарақа-турук қиласан? Хўп, отангни шунчалик ҳурмат қилар экансан, бу эҳтиромингни унга ҳаётлигида кўрсатсанг бўлмасмиди? Шундай қилсанг унинг умрига умр кўшилмасмиди? Яна бир гап, биродарлар. Ҳар хил чала муллалар, оғзи полвонлар йўриғига юриб, дабдабали тўйу маъракалар қилишга уринманглар, қарзга ботиб, рўзғорларингизни танг ахволга солманглар, бидъат йўлидан юрманглар. Ҳадиси шарифлар баён этган йўллардан юринглар. Болаларингизни ҳалол, ростгўй, меҳнатсевар қилиб тарбияланглар. Бунинг меваси яхши бўлади. Муқаддас китобимизда айтилганидек, бошига иш тушганларга дарҳол мадад қўлини чўзинглар».

Дарвоқе, бошига оғир кунлар тушганларга мадад қўлини чўзиш... Худди шу нарса маърифатли Раҳимжон домла ўсган хонадон аъзоларининг аза-

лий удуми. Шу ўринда битта мисол келтириб ўтиш ўринлидир.

... 2007 йилнинг қаҳратон киши эди. Аввал кишлоғининг кунчиқар томонида кечаси соат учларда қаттиқ гумбирлаш эшитилди. Ваҳимали гумбурлашдан Маъруфжон бир ирғиб тушди ва қўл телефонига ёпишди.

– Раҳимжон, уйғондингми? Маҳалланинг юкорироғидаги қайсидир хонадонда газ портлади. Машинангни юрғазиб, ўшаёққа ғизилла. Айтмоқчи ака-укаларингниям дарҳол уйғот, машиналари билан ўша ёққа ўқдай учишсин. Тез боринглар, тез!

Шу гапдан кейин орадан икки-уч дақиқа ўтгач, унинг ҳам машинаси фалокат юз берган томонга елиб борарди.

Ана, фожиали воқеа юз берган хонадон. Маъруфжон машинасидан тушмасданок аҳволни тушунди: Кекса ўқитувчи Ҳотам тоғанинг уйида газ портлабди. Бақир-чақир, кий-чув... Чинқираб ётган аёллар ва ёш болаларни ташқарига, қор устига ётқизиб қўйишибди. Беш-олти киши сув ташиб ўт ўчиришяпти.

Маъруфжон дарҳол «тез ёрдам» билан ўт ўчириш идорасига телефон қилди. Шу ерда югуриб юрган ўғилларини тезда ёнига чақириб, буюрди:

– Куйганлар олтига экан. Дарҳол уларни машиналарингга олинглар. Менинг машинамага иккитасини жойлаштиринглар. Дарҳол тез тиббий ёрдам марказига олиб борамиз. Куйган касаллар марказига! Қани, бўлинглар!

Учта енгил машина оҳ-воҳ қилаётган олтига беморни олиб, шаҳарга елиб кетди.

Ёши олтмишлардан ошган Ҳотам тоға инграб сўзларди: – Кечаси газ ўчиб қопти. Жўмраги очик қолган экан. Чироқни ёқишни биламан, бомба... Бомба портлагандай бўлди. Кучли тўлқин мени улоқтириб юборди. Бир пас қарахт ётиб ўзимга келдим. Ўт-олов ичида чинқираётган болаларни ташқарига судрадим.

... Шифокорлар дарҳол оёққа туришди. Маъруфжон улар билан бўладиган гапни рўй-рост гаплашди. «Манашу жабрдийдалар менинг яқин қариндошларим. Иложи борича уларга яхши қаранглар. Сизларни мана, мен рози қиламан. Ана, кўрдиларинг, куйганлар орасида битта киз ҳам бор. Бирор ойдан кейин унинг тўйи бўлиши керак эди. Сизлардан қаттиқ илтимос, кизни қуда томон айниб қолмайдиган ҳолга келтириб беринглар. Мен хизматларингизни қадрига етаман!».

Дўхтирлар хўп, кўлимиздан келган ҳамма чораларни кўрамыз, дейишди. Маъруфжон ўғлининг кўлидаги тугунчани уларга бериб деди: «Манави дори-дармонга... Олдиларингизга тез-тез келиб тураман».

Беморларнинг баъзилари бирор ой, айримлари ундан сал кўпроқ ётиб шифохонадан чиқишди. Бўлажак келинчак ҳам асли ҳолига қайтган эди.

Ўша кунлари кечки пайт устози, газ портлашидан омон қолган Ҳотам тоға унинг уйига кириб келди. Фотиҳага кўл тортишгач, оқсоқол титроқ овоз билан деди: – Аввало Худо, қолаверса, Сен, Маъруфжон ука, жонимизга аро кирдинг. Бўлмаса ҳолимиз не кечарди? Отангга раҳмат, ука! Энди, тўғриси айтмай, мен сендан катта қарздорман. Шуни узаман деб келдим. Сен невараларим учун, мен учун неча миллионлар сарфлаганингни аниқ билмасам ҳам, тахминан биламан. Болалик зўр говмиш сигирим бор. Шуни невараларим бирор соат ичида ҳовлингга обкелиб ташлаб кетади. Рози бўласан.

– Сигирнинг сути қанча? – сўради Маъруфхожи дастурхонни попуқларини химариб ўйнарган, – Сутини боласига олиб қоладиган айёр говмушлардан эмасми?

– Йўқ, муғомбирликни билмайди жонивор. Сутиям куоқ. Ўн литрдан ошириб беради-ёв. Хўп, мен турай. Сен менинг шогирдим эмас, укамсан, Маъруфжон.

– Тўхтанг, устоз! Сигирсиз қолсангиз, сут-катиқ, қаймоқнинг хумори тутиб қолса, бу ёғи қандок бўлади?

– Лафз битта, бўлмаса, болалик сигирим сенга деб олдинга келармидим,– деди устоз ранжиганини яширмай. – Мени хафа қилма, ука. Мен турдим бўлмаса...

Оқсоқол ўрнидан тура бошлади.

– Тўхтанг, устоз! Битта дуо килиб кетинг. Болали сигирини аямаган одам дуони аямас...

Устоз кулимсираб, шогирдини узоқ дуо қилди. Кейин ўрнидан турди. Ташқарига чиқиб калишини кияр экан, «У дунё, бу дунё кам бўлма, ука» деб кўча эшик томон юрди. Лекин, кўзи кулиб турган мезбон устознинг кўлидан ушлаб тўхтатди.

– Эскилар олтин олма, дуо ол деганлар, устоз. Мана, дуоингизни олдим. Болали говмиш ўзингизга сийлов. Эрталаб-кечкурунлари нонни қаймоқка булаб олиб турсангиз, фойдаси катта! – деди у кўзини қисиб кўйиб, – тўғрими, устоз? Ҳозир машинани юргизай, уйингизга ташлаб қўяман.

– Аммо лекин, ажойиб боласан-да, Маъруфжон,– деди оқсоқол машинага ўтираркан, – ғалати боласан! Менга отам қилолмайдиган яхшиликларни қилдинг. «Скорий помош»лик ҳам, манавинақа ҳотамтойлик ҳам қилдинг. Тавба, бошингдан пул ёғмайди-ку...

Оқсоқол тўғри айтди. Фермернинг бошидан пул ёғмайди, у пулини пешонасидан чак-чак тер тўкиб топади. Ақл-идрокни ишлатиб топади. Ҳар бири осмондаги юлдузни ургудек эпчил, фақат ҳалолликка ўрганган идрокли, тинмағур ўғилларига йўл-йўрик кўрсатиб, уларни роса ишлатиб топади.

Лекин, топган-тутганини кўрпа-тўшакларнинг қати ёки кавак-кандикларга беркитиб юрмайди. Сарфлайди. Эҳтиёжмандларга, бечораҳолларга, якка-ёлғиз қарияларга мадад кўлини чўзиб туради.

Қолаверса, фермер хўжалигини ҳар тарафлама ривожлантириш учун ҳазилакам маблағ керакми? Даромаднинг энг катта қисми худди шу нарсаларга кетади.

Кунларнинг бирида тонг саҳарда кўча дарвозаси

тақиллаб қолди. Чикиб қараса эшик тагида тўрт киши турибди. Иккитаси оксокол. Маҳалладошлар.

– Келинлар, – деди улар билан кўришаётиб,– тинчликми? Нима мунча, ҳали сўфи таҳорат олмасдан...

– Ёрдаминг керак бўлиб қолди, ука, – гап бошлади оксоколлардан бири,– маҳаллага, анави тор кўчаларга газ тортиб келиш учун яна олти юз эллик метр труба керак эмиш. Биласан, труба пулга келади. Лекин йигирматадан кўпроқ хонадон пул бермаяпти. Йўқ газингга берадиган пулим йўқ деб. Труба бўлса газ келади ахир, десак тушунишмайди... Шулар билан гаплашиб, труба пулини ундиришга ёрдам берсанг. Гапи ўтадиган йигитсан.

– Шунақами? – ўйланиб қолди бой фермер, – Камхарж одамларга кийин-да... Хўп, кечки пайт келинлар, бирор чорасини кўрармиз.

Маҳалладошлари хўп деб кетишди. Лекин, улар бу тинмағур одамнинг тинчини бузиб кетишган эди. У чошгоҳгача уч-тўрт жойга телефон қилди. Кейин «Хайрият» деб, машинасини миниб чикиб кетди.

Пешинлардан кейин шаҳардан қайтиб, каллаи саҳарда уни безовта қилган оксоколлардан бирининг уйига борди. «Шундоқ-шундоқ, эртага эрталаб соат ўнларга шаҳардаги фалон базага борасизлар. Олти юз эллик метр труба тайёр. Пули тўланган, олиб келинлар».

– Пули қанча бўлади? Барибир йиғамиз.

– Бу нарса савоб учун, ота. Дуо қилиб қўйсаларинг бўлди.

Дуо билан эл кўқарар деганлари рост экан. Аввалдан чиққан валломат Маъруфхожи шундан кўқараётгани кўриниб турибди.

ҲАЛИ СЕН АШУЛАЧИМИ?

Маъруфжоннинг катта акаси невараларидан бирини уйлантирмоқчи бўлди. Тўйдан ўн кунча олдин қариндош-уруғлар, ака-ука, опа-сингиллар йиғилиб, вазифалар белгиланди, топшириқлар берилди.

– Мендан олтмиш килолик кўчқор билан энг зўр артист, ёзиб кўйинг, – деди ука тўнғич акага қараб.

– Кўчқорга хўп. Лекин, артистни куёв бола аллақачон закалатини бериб кўйган эмиш. Ҳозирги ёшларни биласан-ку. Ҳа, айтмоқчи, тўй дастурхонида бирорта ароқ ёки вино шишаси бўлмаслиги керак, тушунарлими?

– Ахир...

– Ахир-пахирини йўқ! Гап тамом!

Маслаҳат тугаб ҳамма ташқарига чиқди. Ака-укалар пичирлашиб олишди.

– Акамиз ёшлигини унутиб кўйибди шекилли. Ҳа, бўпти, дастурхонда шиша кўринмаса-кўринмас. Чойнак деган ажойиб нарса бор-ку.

Бошқалар пиқирлаб кулишиб, бу гапни маъқуллашди. Тўйда одам кўп бўлди. Дастурхон ҳам тўкин-сочин эди.

Такводор катта ака талаб қилганидек, дастурхонларда бирортаям шиша кўринмасди. Лекин, ҳамма жойга чойнақларда кўлни куйдирмайдиган чойлар тез-тез пайдо бўлиб турганди. Давраларда жонланиш бошланди. Қийқириқлар, кулгилар эшитила бошлади. Ахир, ҳалиги нарса чойнақнинг ичида тек туради-да...

Тўйнинг катта эгаси бу устакорликни аллақачон сезган бўлса-да, сир бой бермай, жиддий киёфада уёқ-бу ёққа юриб турарди.

Тўйга куёв бола томонидан таклиф қилинган хонанда эстрада йўлида қилпилаб туриб куйлайдиган йиғит экан. Тўрттами-бешта созандалари арабча, туркча, инглизча мусиқаларни шунақаям қотириб чалишдики, асти қўяверасиз. Куёв жўраларнинг ҳаммаси раққос эканми, роса ирғишлаб ўйнашди. Қизлар ҳам

кадди-коматларини турли шаклларда намойиш этиб, қайта-қайта рақсга тушишди.

Тўй поёнлаб борарди. Катталар куёв-келинни ичкарига обкириб кетишди. Даврабоши шодиёнамиз давом этади деб, яна навбатни хонандага берди. Шу пайт даврада ширакайф бир йигит пайдо бўлди. У хонандага мурожаат қилиб:

– «Муножот»ни айтинг, ўйнайман, – деб чўнтагидан битта қизил ўн сўмликни ашулачининг кўкрак чўнтагига солиб кўйди, – Лекин, эзиб айтасиз! Поехали!

Хонанда жудаям одобли экан, кўлини кўксига кўйиб:

– Ака, мен «Муножот»ни билмайман, узр, – деди.

– Ие, «Муножот»ни билмасангиз канақа ашулачисиз? Э, тавба! Бўлмаса, анавиларингизга айтинг, «Муножот»ни тарақа-туруқ қилдирмай чалиб беришин! Бўлинг, ўйнагим келяпти!

– Ака, биз бошқача санъаткормиз. Гуруҳдагилар «Муножот»ни чалишни билишмайди. Келинг. Сиз айтган ашуладан кўра зўрроғини айтиб берай... Замоनावийсидан!

– Керакмас! Бўлмаса, «Дилхирож»ни айтинг, «Дилхирож»ни! Бўлинг!

– Биз классикадан айтмаймиз. Биз...

Ўйинга тушгиси кебтурган йигит кўзларини олайтириб хонанданинг тумшуғи тагига келди.

– Нима дединг? «Биз классикани билмаймиз» Бу нима деганинг, иймонсиз? «Муножотни», «Дилхирож»ни билмаган ашулачи ашулачимиз? Сенинг ра-та-та, та-та-танг кимга керак? Бешта-ўнта ашулачиларни килпиллатиб ўйнатиб ашулачи бўлдингми? Хў, гитарангдан ўргилдим! Ҳозир мен сени... У ашулачининг ёқасига чанг солди. Машмашадан хавотирланиб турганлар дарҳол ўртага тушиб, шўрлик хонандани мастнинг кўлидан аранг ажратиб йигитни четга судрашди. У ҳамон ашулачига қараб бақирарди.

– Хе, ашулачи бўлмай ўл! Сен тўйларга эмас, анунака ликиллаб ўйнайдиганлар базмига бор, билдингми, падарлаънати!

Шу пайт худди осмондан тушгандек, унинг олдида Маъруфжон пайдо бўлди.

– Ие, сенга нима бўлди, Расулжон? Нега бакиряпсан? Тўйдаям бакирадими киши?

– Ану классикани билмайдиганларга бакиряпман. «Муножот» ни айтинг, ўйнай десам, билмас эмишлар. Айтинг, манавилар мени қўйворишсин, ўшанақалар билан бир гаплашиб қўяй, – дея юлқинарди йигит.

– Менга кара, Расулжон! Сен «Муножот»га ўйнамокчисан-а? Бўпти, мен айтаман, ўйна. Лекин, ашула пулга айтилади. Пулинг борми?

– Бор, – деди йигит ва чўнтагидан ғижимланган пул чиқариб Маъруф акасига берди. – Пулми? Мана!

Тўй эгаларидан бири бўлмиш Маъруфжон акаси пулларни текислаб, санаркан деди:

– Бор-йўғи саккиз сўм экан. Ҳаммаси ғижим, йиртик... Ундан кейин ука, «Муножот» кўшиғи ўн икки сатр бўлади. Ҳар бир сатри бир сўмдан туради. Яна тўрт сўм берасан.

Йигит иккала чўнтагини роса кавлаштириб ҳеч вако тополмади.

– Бори шу экан. Тўрт сўмни эрталаб обчикиб бераман. Сиз ашулани айтаверинг, илтимос. Қўшнимиз, ахир...

Маъруф акаси қўлига битта тарелкани олиб, худди катта ҳофизлардек юзи олдида силкитиб, атрофдагиларга қараб кўз қисиб қўйди-да, ашулани бошлаб юборди:

Кеча келгумдир дебон ул сарви гулру келмади,

Кўзларимга кеча тонг отгунча уйку келмади...

Ҳамма бўкирикка ўхшаб кетадиган овоз келаётган томонга қараб, ҳайратда қолди. Кимсан, кишлоқнинг энг бообрў, гапи кескир кишиси Маъруф хожи тарелка чертиб бадхазм овоз билан «Муножот»ни айтиб,

бир мастни ўйнатаётган эди... Ниҳоят «ашула» тугади. Мастнинг ракси ҳам тўхтади.

– Мана, ука, «Муножот» дан саккиз сўмлик жойини айтдим. Энди раччўтмиз,– деди у кайфи тароқ йигитга қараб, – Энди хў анави жойингга бориб ўтир. Боракол.

Шу пайт нарироқдан дағдағали овоз келди:

– Маъруф, бу ёкка кел!

Бу тўйбоши бўлмиш тақводор аканинг овози эди. У дарҳол ўша томон борди.

– Лаббай, ака!

– Бу нима жиннилик? Нега даврага чиқволиб анави букангга ўхшаб бўкирдинг?

– Э, ха. Бўкирганим йўқ, ашула айтдим. Эвазига мана пул ҳам ишладим. Нақ саккиз сўм. Манг, Сизга бераман. Тўянага кўшимча... Олинг.

Катта аканинг фиғони фалакка чиқди:

– Йўкот, бунақа бемаъни пулни! Обор, анави ўчоқдаги ўтга ташла!

Ука бош чайқади:

– Пул жигардан бўлади, ака, ўтга ташлаб бўпман. Бу бир, иккинчидан, мен буни пешона тери билан топганман. Яъни, санъатимга... Бўпти, олмасангиз олманг...

– Ичибсан-а, аблах! Бунақа хунаринг йўқ эди-ку.

– Нега бўлмасин. Айбим шуки, фақат эркаклар билан ичмайман. У шундай деб нари кетди.

Катта ака унинг оркасидан қараб қолар экан, кулди:

– Шунча укаларим орасида бундан ҳам шум, бундан ҳам қувроқи йўқ.

– Бундан ҳам топқирроғи йўқ денг. Ўзингиз айтганингиздек, бўкириб бўлсаям ашула айтиб, анави бадмастни чалғитиб турди. Бўлмаса бу маст эстрадачини майиб кипкўярмиди,– гапга аралашди чорпояда ўтирганлардан бири, – укангиз ҳозир айтганингиздек қувроқ бўлсаям баҳоси йўқ. У Сотқинали ота хонадо-

нининг гули. Йўк, бутун Аввалнинг гули! Бу йигитнинг тилидаям бор, қўлидаям бор!

Ҳамма «тўғри, тўғри» деди. Катта акаям илжайиб бош ирғаб турарди.

Индинисигамикин, Соткинали отанинг супракоқдиси бўлмиш бу йигитни кўчада учратиб колдим.

– «Муножот»ни дунёда ҳеч ким сиздака чўққисига чиқариб айтолмаган бўлса керак, қойил! – дедим у билан кўришаётиб, – сел бўбкетдик...

– Ахир, мен бечора нима қилай? – деди суҳбатдошим кулиб, – «ўйинчи» йигит девор-дармиён кўшнимиз. Оғзига тегиши билан жинни бўлади-колади... Агар менинг «муножот»им уни чалғитиб турмаганда шўрлик ашулачининг абжағи чиқарди.

– Шу баҳона сиз ҳам саккиз сўмлик бўбқолдингиз.

– Буюрмаган экан, қайтариб бердим.

– Ие, нега? Уни пешона тери билан топгандингиз-ку?

– Тўғри-ку-я, ўйинчи қўшнига раҳмим кепкетди-да. Эртасига эрталаб ташқарига чиксам, у кўчада ўн метр чамаси нарироқда эшиги ёнида хомуш турибди. «Ҳа, укам, бош лўқиллаяптими?» – дедим ҳазиллашиб. У боши қуйи ҳолда ёнимга келиб менга қўл узатди. «Бош оғриси гўрга... Хотин тонгда туриб, иккала болани олдига солиб, отасиникига кетиб колди».

– Тўхтатиб колмадингизми?

– Ҳечам гапга қулоқ солмади. Сиз пиёнистасиз, сиз одам бўлмайсиз, энди уйингизни елкаминг чуқури кўрсин, деди. Ўҳ... Ўзимам чатоқ иш қилган эканманда, ака. Хотиним «заказной» қилиб тиктириб берган дўппини мастликда йўқотиб қўйибман. Кеча ойлик олувдим, чўнтакда бир сўм ҳам колмабти, борини кистириб юборибман...

Маъруфжон кулиб ҳикоясини давом эттирди:

– Сахий «ракқос»га раҳмим кебкетди. – Хотинингизни кетиб қолгани ёмон бўпти, ука. Аразчи бўлсаям, қизғанчиқ бўлсаям уйда хотин бўлгани яхши. Аёл киши эркакнинг ҳамма ҳожатини чиқаради. Ҳе, ат-

танг... Энди, бош эгиб олдига борасиз, юр, хотин, деб ялинасиз.

– Хотинимнинг характери каттик. Келмайди.

– Келади, – деб далда бердим унга ва чўнтагимдан кеча тўйда менга берган саккиз сўмини олиб кафтига босдим. У хайрон бўлиб:

– И-и, бу нимаси? – деб сўради.

– Кеча сизга айтиб берган ашулам ҳақи. Ўзингиз кўярда-кўймай бердингиз-ку, ахир. «Муножот»ни айтиб берганим учун...

У кўзларини пирпиратганча менга караб турарди. Афтидан, кечаги ҳатти-ҳаракатлари мутлақо эсида йўқ эди.

– Энди бундай қиласиз. Қўлингиздаги пулга аёлларнинг янги моделдаги чиройли «Ирина» шиппагидан оласиз. Кейин битта «Красная Москва» деган атир билан ялтироқ дурраям харид қиласиз-да, «Хотинжон, жон хотинжон», – деб олдига ёлбориб борасиз. Қўлингиздаги анави пулга мен айтган ҳамма совғалар келади. Боринг, гап кўпаймасдан дарров обкелинг.

– Ёмон ҳафа бўлиб кетувди. Ишқилиб... Анчагача ковоғидан кор ёғиб юрса керак.

– Ланж бўлманг. Сиз аввал бир амаллаб олиб келинг. Бир кечада ярашиб, боб-боягидек бўбкетасизлар, – дедим. Қозилигим натижаси яхши бўлди.

– Хотинини опкепти-да.

– Яхши хотиннинг арази бир кундан нарига ўтмайди. Аразчи келин кечки пайт эшиги тагида райҳонларга сув сепиб юрганини кўриб, хайрият, дедим...

Шунақа, ҳикоямиз қаҳрамони чиндан ҳам «тез ёрдам»га ўхшаб кетади. Ҳаммининг ҳожатини чиқаришга уринади.

Кунларнинг бирида ўзиям кутилмаганда тез ёрдамга мухтож бўбколди. Нима бўлди денг. Кечаси қайсидир чорвачилик фермасидан олиб келинган роса бир прицеп гўнг кун ёйилгунча дарвозаси олдида қолиб кетибди. Ахир, бу матоҳнинг жойи далада-ку!

Шугина нарсага қайси каллаварамнинг ақли етмадийкин? Қўл телефонида бир-икки бакирганидан кейин орадан озгина фурсат ўтгач, битта трактор тариллаганча келиб, уй олдида тўхтади. Маъруф фермер тракторчига уқтирди.

– Манави прицепни улаб, картошка даласининг юкорироғидаги йўл ёқасига тўк. Тез кимирла!

Шошқалоккина тракторчи йигит лип этиб кабинага чиқиб, трактор думини прицеп томон тўғрилаб, машинани юргизиб кела бошлади.

Хўжайиннинг ишораси билан у тракторни тўхтатди. Энди манави прицепни тракторга улаш керак. Худди шу мақсадда тракторчи кабинадан пастга сакраб тушди.

– Бир қаричча орқага юришим керак экан, хожи дада, – деди тракторчи йигит гуноҳкорларча, – мен хозир...

У яна кабинага чиқиб, тракторни орқага юргизди. Мосламалар тешиги-тешигига тўғри келгач, хожи дада йигитга қўли билан ишора қилди: «тушиб юрма, ўзим улайман». Унга диққат билан тикилиб турган йигит ҳам «маъкул» ишорасини қилди.

Ҳамма бало шу дақиқадан бошланди. Тракторнинг ҳам, прицепнинг ҳам бири орқага, бири олдинга туртиб чиқиб турган қалин темир улагичлардаги тешиклар бир-бирига мослангач, қозиксимон арматурани уларга кийдирилса, тамом, вассалом! Ҳожи дада бу ишни бир-икки сонияга қолмай бажарди ҳам. Лекин, шу дақиқада фалокат юз берди. Маъруф фермер икки темир туташиб турган ораликдан ҳали кўлини олмасдан трактор юриб кетса бўладими! «Тўхта!» – деб овозининг борича бақирди у, – жон ҳолатда, – Тўхта!!

Трактор қаттиқ силкиниб тўхтади. Шунда фермер бемисл зиркираётган бармоқларини ҳалиги жойдан тортиб олди. Тортиб олди-ю,... бош бармоғи ўрнида ўртамиёна қалинликда кесилган колбаса паррагига ўхшаш ялпоқ нарсани кўрди. Бу ўнг қўли бош бармоғи эди. Камида ўн беш тонна келадиган темирлар «прес-

слаб» ташлаган бу аъзони бармоқ деб бўлмасди. Унинг ҳамма жойидан тиркираб қон оқаётганди. Қўрқувдан дахшатга тушган тракторчи ранги оқариб нукул «хожи дада, хожи дада...» – дерди.

– Бор, Икромни чақир, тез бўл! – унга буюрди Маъруф фермер оғриқдан питирлаб. Ўғли Икром бир нафасда отасининг олдида пайдо бўлиб, ахволни тушунди. Ичкаридан тездагина автомашинасини обчиқиб, унга дадасини ўтказди-да, шаҳарга шамолдек елиб кетди.

Докторлар япалоқ бармоқни ўз ҳолига келтириш учун озмунча тер тўкишмади. Ахир, эзилиб, майдаланиб кетган суяк ва пайларни ўрнига қўйиш, бармоқни бармоқ ҳолига келтириш осон эканми! Йўқ, улар бунинг уддасидан чиқишди. Фермер уларга ўн марталаб раҳмат айтгандир. Лекин, шугина бармоқни деб ши-фоҳона кроватида икки ҳафтача чўзилиб ётишга тўғри келди. Дала офтоби, ғўза хиди, эгатларга таралган сувни кўрмай ўтган кунлар унинг учун нохуш эди. Лекин, чидади... Кейин худди урушдан қайтган ярадор солдатга ўхшаб, бирор ойча қўлини бўйнига осиб юрди. Шу холда машина ҳам ҳайдади. Супрақоқдилардан ҳам тинмағурлар чиқаркан.

Айтмоқчи, шошқалоқ тракторчи... У ахлоқона ишим учун хўжайин ковушимни тўғрилаб қўяди деб ташвишда юрди. Лекин, фермер бунақа иш тутмади, йигитга битта танбех берди холос. «Агар елкангдаги манави юмалоқ нарса ростдан калла бўлса, уни ишлат! Кейин, ўпкангни босиб юр. Бир марта тракторинг билан зовурга тушиб кетганинг эсингдадир? Ўшанда оллоху акбар бўлишинг мумкин эди. Лекин, умрингдан бор экан. Сенга такрор айтаман: каллани ишлатиб, ўпкангни босиб юр! Шунда одам бўласан!».

– Хўп, хожи дада, – деди тракторчи мулойимлик билан.

Шу билан бу масалага батамом нукта қўйилди. Тракторчи қисқа ва лўнда суҳбатдан бир умрлик сабоқ олганди.

ҲҶКИЗ БИЛАН ОЛИШУВ

Маъруфжон ота-онасининг раъйи ва албатта ўзининг хоҳишига кўра узоқ қариндошларининг қизи Саидахонга уйланганди. Хонадонларида бирин-кетин тўртта ўғил дунёга келди. Фарзандлари ҳам худди ўзига ўхшаб, шўх-шаддод ўсишди, ҳаммаси ерга урсанг кўкка сапчигудек болалар бўлди. Бунинг устига худди оталари сингари тиллари бурро, унча-мунча шумликлари ҳам бор эди. Шулардан биттаси чумчук боласини қўлида ушлаб кўриш ниятида баланд ва силлиқ мирзатеракнинг ярим белига чиққанда оёғи сирғалиб кетиб, пастга шувиллаб тушиб қўлини, яна биттаси оғилхонанинг тоmidан сакраб, оёғини синдириб олганди.

Маъруфжон буни кўнгилсизлик деб билмади, негаки ўғил болалар ўсаётган хонадонларда шунақа ходисалар бўлиб туриши табиий дерди. Ахир, унинг ўзиям бунақа ишларни бирмас, бир неча бора бошдан кечирганди-да. Бир марта томга босиб қўйилган ғўзапоядан беш-олти боғини пастга ташлаш учун томга чиққанда, ўша шотидан пастга тушишни истамай, юқоридан пастга сакраганди... Ўшанда битта оёғи тўпигидан чикиб, битта қўлининг суяги ёрилган эди. Яна бир марта каттакон ёнғоқларини қоқаетганда, ўзи миниб олган шох қарс этиб, уни минган ҳолда пастликка шувиллаб тушиб, иккита панжасини каттиқ шикастлаб олганди. Бунақа воқеаларнинг қолганларини гапириб ўтирмаймиз. Ўсмирнинг бирор куни саргузаштсиз ўтмасди.

Болалик-ку, болалиг-а, лекин ёши элликлардан ошганда ҳам ўшанақа ўмбалок ошиш содир бўлганига нима дейсиз. Йўқ, бу гал ўзи эмас, нақ бир тонналик новвоси уни шу қўйга солганди.

Комбайн уч гектардаги маккажўхорини ўриб-майдалаб, далани яп-яланг қилиб қўйгач, далага бир нечта сигирлару новвосларни қўйиб юбортирди. Лекин, баҳайбат ҳалиги новвосини бирор ёкка уриб

кетмасин деб, серўт жойга қозигини маҳкам қоқиб кўйишди.

Маъруфжон келиб қараса, новвоси гир айлана жойдаги ўтларни топ-тоза қилиб еб тугатибди. Ўзи эса, каттакон челақдай келадиган бошини негадир ерга эгиб, кўзларини олайтириброк турибди. Икки чеккасидаги ярим доирасимон, учи олдига чўзилган шохлари ҳар қандай кишини ташвишга солмай қўймасди. Маъруфжон ичида «Роса қассоббоп бўпсанми» деб ўйлаб, ҳамон ҳалиги алпозда гўлайиб турган «бир тонналиги»нинг қозигини бўшата бошлади. Мақсад, нарирокка, серўтрок жойга жилдириб қўйиш эди. Қозикни ердан суғириб олишини билади – кутилмаган воқеа содир бўлди: Новвос кекиртагидан қискагина, ғайритабийй овоз чиқариб, бошини эгганча унга ташланиб қолди. Маъруфжон кўлидаги темир қозиғу арқонни ташлаб қоча бошлади. Қочмаса, ахвол чаток бўларди. Ахир, бунақа жонзотлар бекорга ҳайвон дейилмайди-да!

Маъруфжон йигирма метрча нарирокдаги тутқатор томон югура бошлади. Агар ўша ерга етиб олса, тут дарахтларини орқасига ўтиб олиб, кўзлари олайиб пишқириб келаётган анави қутирган хўкиз шохларидан жон сақлай олади. Мана тутқаторга беш-олти қадам қолди. Ҳозир етволади, ҳозир... Бирок, фалокат рўй берди. Оёғи ўт-алафларга илашиб ўқ-ариқ ичига думалаб тушди. Дархол ўзини ўнглаб туриб қочмоқчи эди, нақ ёнбошида тапур-тупур овоз ва бўғик бўкиришни эшитди. Маъруфжон энди ўқариқ ичида чалқанча ётар, негадир жазавага тушган буқанинг косасидан чиқай-чиқай деб турган ола-кула кўзларию узун, учли мугузларини нақ боши устида кўрар, хўкизнинг бурун катақларидан пишқирик билан чиқётган нохуш ҳид юзига урилаётганини сезиб турарди. «Ўлдим, деб ўйларди у, ўлдим...».

Новвос худди ўқариқ устига миниб олганга ўхшарди. У даҳшатли мугузларини Маъруфжоннинг кўкрагига қадаб жон-жаҳди билан сузди. Худого айт-

гани бор экан. Кутуриб кетган ҳайвон мўлжалдан жиндек адашган экан. Унинг метиндек шохлари арик ичида чалқанча ётиб қолган Маъруфжоннинг бўйинини икки томонидан ўтиб, ўқарик қирғоқларининг четларига ботиб турарди. Маъруфжон қорни устидан оғир юк босиб турганини сизди. Бу лаънати ҳайвоннинг пишқирик чиқаётган тумшуғи эди. У мугузларини ердан суғуриб олмасдан ўз қурбони устида қадалиб турарди.

Бу ходиса тутлар тагида ўтирган иккита ўрта ёшдаги одамларнинг кўзи олдида бир зумда рўй берди. Улар ўз хўжайинларини ўқарик ичида пийпалаётган новвос томон ғизиллаб етиб келишди. Бири кўлидаги паншаха билан новвоснинг белига зарб билан туширди. Паншаханинг сопи нақ белидан қарс этиб, икки бўлак бўбкетди. Унинг шериги кетмоннинг тескари томони билан новвоснинг дўнқазасига уч-тўрт зарб урди.

Лекин, бу махлуқ қилт этмасди.

– Думини, думини буранглар! Қаттиқрок, буранглар! – заифроқ овоз эшитилди хўкизнинг мугузлари остидан.

Ҳалиги одамлардан бири чаптастлик билан бу ярамаснинг думига ёпишиб, уни бор кучи билан бир томонга қайирий бошлади. Иккинчиси унга мададга келди. Шунда новвос ғалати бўкириб, жойидан бир сапчиди-ю, қочиб кетди.

Ўқарик ичидан туришга интилаётган Маъруфжон фермерни икки кўлтиғидан олишиб, тут дарахти салқинига олиб ўтишди. Унинг рангида қон қолмаган, титраб турарди.

– Дўхтирга обораиликми, ака? – деди хизматчилар.

– Йўқ, – деди Маъруфжон. Кейин кўшиб кўйди, – Ўқарикни чуқурроқ олганларга раҳмат. Бўлмаса анави мени шохига илиб ўйнарди. Айтмоқчи, қани у ярамас?

– Хў, ана. Сигирларга сурқалиб юрибди.

Ўтирганлар қулишди. Маъруф фермернинг ҳам юзига қон югуриб илжарди. Кейин деди:

– Шу бугунок бирорта ҳалолрок қассобни топиб топширворинглар буни. Пишкирмай ўлгур бирортамизнинг бошимизга етмасин. Бўлмаса, мени бузоқчалигидан билади. «Васка, Васка» деб эркалатардим. Сувини, емини бериб келардим. Ҳайронман, нега менга бунақа ваҳшат билан ташланмаса? Нега мени бунчалик ёмон кўриб қолди бу?

Новвоснинг думини шаҳд билан бураб, ҳозиргина хўжайинини бир ўлимдан асраб қолган хизматчи кулиб деди:

– Ахир, Ҳожи ака, унга икки қаррадан нўхта уриб, ҳаётнинг ана шунақа гаштини суришдан маҳрум этганингиздан кейин ёмон кўриб қолади-да...

Қаҳқаҳа кўтарилди.

Чиндан ҳам эртасига чошгоҳларда нимталанган «бир тонналик»ни қассобнинг қанорасида кўриш мумкин эди. Буқа шохлари орасидан омон чиққани учун Маъруф фермер маҳаллага ош берди. Ўша паловхўрликдан кейин мен Маъруф фермерга:

– Ўзингиз ҳам қизиқ одам экансиз, – дедим, – гоҳ буқа билан, гоҳ ўша буқадан юз бора қучли трактор билан олишасиз...

– Буни олишиш дейилмайди, кураш дейилади, ака! Ҳаёт учун кураш! Фермер курашиб яшайди! Бу кураш давом этади!

У гапни ҳазил аралаш айтган бўлса-да, тагида ҳақиқат манаман деб турарди. Унинг ҳар куни, ҳар соати кураш, таъбир жоиз бўлса, узлуксиз меҳнат билан ўтарди. Адир этакларидаги ташландик ҳолга кебқолган тўрт гектарлик узумзорни фалон пулга сотиб олиб, икки йил ичида қатта даромад манбаига айланганди. Одамларни ишли қилди. Югуриб-елиб, ҳар йили ўн тонналаб уруғлик голланд картошқасини, энг сархил буғдой навларини топиб келади. Прицепли трактору самосвалларлари аллақажлардан юклаб келган гўнгу эски тупроқларни далаларига ташитади. Ерлари ҳайдалаётганда, пайкаллар тепасида туради. Механизаторларни мақтаган пайтиям бўлади,

терлатган пайтиям. Қиш чилласидаям тез-тез далаларини кўргиси кеб қолади. Баҳору ёзда-ку қўяверасиз. Қорайиб, тутаб юрган пайтлари кўп бўлади. Уни Маъруфбой қилган шу меҳнатлари эмасми, ахир!

У худди шу заҳматлари ҳосиласи эвазига муҳтожларга қўл чўзади, ўксикларнинг кўнглини кўтаради, маҳалланинг каму кўстини бутлашга камарбаста. Ўғиллари ҳам худди шу йўлни танлашган. Ота ҳам, болалар ҳам эл дуосида.

МЕНИНГ ҚАЙНОТАМ БИТТАГИНА

... Кўпинча бир-бирларини ёшликдан яхши билган, синашта одамлар куда-анда бўлишади ва бу қариндошчилик ришталарини кейинги авлодларга ҳам улаб бораверадилар. Маъруфжоннинг отаси Сотқинали ака ҳам шу тариқа болаликдан қадрдонни Орифжон тоға билан куда бўлишганди.

Орифжон ака мўмин-қобил, камсуқум одам эди. Кексалик билан хасталик ёнма-ён юради деганларидек, ёши олтмишларга етганда тез-тез тоби айниб қоладиган бўлиб қолди. Шунақа пайтларда ўғил-қизлари (Албатта, эрка куёви Маъруфжон ҳам) уни шаҳардаги энг яхши дўхтирларга олиб бориб кўрсатамиз деб, атрофида гирди-капалак бўлишар, лекин, оқсоқол ҳечқанақа дўхтир-пухтирингга бормайман деб, оёқ тираб турволарди. Болалар ҳам, куёвлар ҳам унинг раъйига карамай иложлари йўқ эди.

Қайнотанинг ўша дармонсизлик касали қайталаниб қолгач, Маъруфжоннинг бир оёғи ўша ерда бўлиб қолди. Гоҳ кўза шўрва олиб боради, гоҳ жигар қабоб, гоҳ пармуда сомса... Нима, қизи яхши-ю, қайнота ёмонми?

Худди ўшанақа кунларнинг бирида у қайнотаси учун алоҳида меҳр билан пармуда сомса тайёрлади. Унга зираворларнинг ҳам зўрини кўшди. Ўзи тандирга ёпиб, тобига келтириб пиширди. «Қайнотам бир мазза қилсин!»

Сомсаларни битта лаганга яхшилаб териб чикди-да, боргунимча совиб колмасин деган ўйда дастурхонга яхшилаб ўради. Кейин машинасини юрғизиб, кайнотаникига шошилди.

Ичкарида чол-кампирининг гўнғир-гўнғир овозлари эшитилиб турарди. Маъруфжон саломни куюқ қилиб ичкарига кириб борди. Оксокол уй тўрида ёнбошлаб ётар, афтидан бемор олдига эндигина дастурхон ёзилганга ўхшарди.

– Вой, келинг, ўғлим, – деб қайнонаси ўрнидан кўзғалди. Оксокол ҳам ўрнидан турмоқчи эди, Маъруфжон «овора бўлманг» деди-ю, лип этиб қайнотаси ёнида пайдо бўлиб, кўш қўллаб кўришаркан:

– Ўх-хў, дастурхон куюқ-ку! Бир-бирларингга олинг-олинг қилиб ўтирибсизларми, Тохир-Зухролар? – деди ҳар доимги ҳазилини қилиб.

– Ярим соатдан бери олинг, совимасдан олинг, – деб қистайман, қани дастурхонга қайрилиб қараса, – чолидан нолиди кампири, – бирам инжиқ касал бўлади-е, дадангиз...

Куёв қайнотасига яқинроқ ўтириб олгач, дастурхонга назар ташлади. Унда ҳамма нарса бор эди, оксоқолнинг ёнгинасида ликопда ўхшовсизроқ пиширилган тўртбурчак сомсалар турарди.

– Ахир, менинг қайнотам шунақа сомсани ейиши керакми, буви, – деди куёв бошини чайқаб, – қаранг, ёпган сомсаларингиз қинғир-қийшиқ. Бунинг устига бундоқ кизармаптиям, хомсузга ўхшайди.

– Тандирнинг жағига ёпувдим, – хижолат ичида изоҳ бера бошлади қайнона, – лекин, сингиб пишган...

Куёв дик этиб ўрнидан туриб, боя ўзи билан олиб келган дастурхонга ўроғлик сопол лаганни очди. Хонани энди тандирдан узилган сомсанинг хушбўй, иштаҳани қитиқловчи ҳиди тутиб кетди. У эпчиллик билан сомса тўла товоқни қайнотасининг олди-га кўяркан, унинг олдидаги тўртбурчак қилиб пи-

ширилган сомсани ўзининг олдига кўйволди. Кейин қайнотасининг қўлига тобига келтириб пиширилган пармудадан биттасини тутқизаркан, деди:

– Олинг, дадажон! Бунинг ичи тўла қорақўчкорнинг гўшт-ёғи. Биласиз-ку, фойдаси катта. Манавинақа қийшиқ-мийшиқ нарсалар биздақаларга бўлаверади!

У шундай деб тўртбурчак сомсаларни ейишга киришиб кетди.

Қайнона бояқиш бир нафас куёвига бақрайиб қараб турди-да, секингина деди:

– Шуни емай туринг, ўғлим. Буними, буни... Дадангизга... – Кампиршо у ёғини гапиролмади.

– Бувижон, – деди куёв бола, – менинг қайнотам фақат битта. Унча-мунча ўртоқларимда эса, иккита, ҳатто, учтадан қайнота бор. Нимаичун энди мен битта-ю битта қайнотамбоп сомса ёпиб келмас эканман? Ёпиб келдим, есин!

У панжалари орасидан оқиб тушаётган ёғни яларкан, гапдан тўхтамасди.

– Лекин сиз ёпган манави сомса ўхшовсизрок бўлсаям, жуда таъмли экан. Ёғлиққина...

Боядан бери типирлаб ўтирган қайнонаси ўрнидан туриб ташқарига чиқиб кетди. «Еб қўйяпти, – деб шивирларди ўзига-ўзи, – еб қўйяпти... Ух, тугатади шекилли, Вой худойим-ей... Атайлаб тутдириб келувдим-а!».

Оқсоқол дўхтирингга бормайман, – деб доим саркашлик қилишини бежиз эслатиб ўтмагандик. Бу гал уйда шифтга қараб, икки ойча ётиб қолди. Охири кампиршо ўғилларини тўплаб бир гапни айтди. «Бунақа касалнинг давоси кўрма илон экан. Касалга билдирмасдан шу илондан ё шўрва қилиб ичирвориш, ёки, сомса қилиб едирворилса, шифо топаркан. Қаердан бўлмасин шунақа илонни топиб келинглар. Қанча тез бўлса, шунча яхши».

Орадан бирор ой ўтгач, ўғиллари ўшанақа илонни топиб келтиришибди. Маъруфжон «биттагина» қайнотасига пармуда сомса ёпиб обкелган пайтда,

қайнонаси ҳам чолининг олдиға тансиқдан-тансиқ илон сомсани эндиғина обкириб турған экан...

У сайраб ўтириб, қайнотасиға аталған илон сомсани паққос туширди. Кампиршо типирлаганча қолаверди. «Ҳай, куёв, бу даданғизға дориликка қилинған илон сомса ахир, деб бўлармиди...».

Ўша куни қайнота-куёв роса сомсахўрлик қилишди. Орқасидан босиб кўк чой ичишғач, шаддод куёв кетишға рухсат сўради. Фотиҳадан кейин кекира-кекира чиқиб кетди. Қайнона куёв болани кўча эшиккача кузатиб қўйди. Кейин бошини сарак-сарак қилиб, чолининг олдиға кирди. Оқсоқол кўкчойни хўриллатиб ичиб, ёнбошлаб ётарди.

– Жа, куёвнинг олдида талтайиб-а...

– Талтайтирадиган куёвинг бўлгандан кейин талтаясан-да. Куёв зоти ичида бунақаси кам бўлади, билдингми?

– Билдим, – деди кампири ғалатирок оҳангда. У ҳалиям ўзини қўярга жой топалмаётганди. «Еб қўйди-я. Ҳаммасини еб қўйди», – дерди ичида.

Орадан ярим соат ўтар-ўтмас уйға қизи Саидахон кириб келди. Отасининг тоби қочиб қолғач, унинг ҳам бир қадами шу ерда бўлиб қолган эди.

– Ҳозир хўжайиннинг келиб кетувди, – деди она қизига, – дадангга бирам яхши сомса ёптириб келибдики...

– Хабарим бор, – деди қизи.

– Кириб даданг билан гаплашиб чик, сенга гапим бор.

Қизи хўп, деб ичкариға кириб кетди. Қайтиб чиққач, онасига савол назари билан қаради.

– Эринг қовун тушириб кетди, қизим.

– Нима гап? – ташвишланиб сўради қизи, – Тинчликми?

– Дадангга кўрма илон дори дейишувди. Шунийчун ўшанақа илондан сомса қилиб, энди дадангга обкирган эдим, эринг келиб еб қўйди. Биттаям қолдирмай...

– Ўзингиз олинг-олинг қилгандирсиз-да...

– Унақа деганим йўқ. «Менинг битта-ю битта қайнотам шунақа қинғир-қийшиқ сомса ейдими? Манавинакасини есин, буниси бизга бўлаверади деб... паққос туширди. Панжалари орасидан оқиб турган ёғлариниям ялади.

Қизи кулиб юборди:

– Ёғлариниям ялаб қўйдими-а? Буви, яна бировларга куёвим илонни ёғини ялади деб юрманг-а?

Иккови роса кулишди. Кейин онаси деди:

– Бунақа гапни гапириб бўларканми? Энди қуриб кетгур кўрма илонни қатган топтираман-а?

– Бунинг ташвишини қилманг, – деб онасига тасалли берди қизи, – Илон сомсани еб, ёғигача ялаб кетган куёвингиз топиб келади! Ернинг тагидан бўлсаям топтириб келади. Биласиз-ку у кишини. Эртага бўлмасаям индинларга.

Кампир енгил тортиб қизи билан хайрлашаркан, деди:

– Кўрма илонни касал одамларга едириларди. Эринг эса соппа-соғ. Ишқилиб, зарар-парар қилмас-микин? Ёмон терлатади деб эшитганман. Кўз-қулоқ бўбтурасан-да, қизим.

– Хўп.

Эртасига нонушта маҳалида қизи яна дадасини кўргани келди. Дадаси ётган хонага киришдан олдин ховлида онаси билан пича шивирлашиб олди. Маълум бўлишича, сомсахўр куёв кечаси билан жикқа терлаб чиқиб уч марта кийим алмаштирибди. Эрталаб чой ичиб бўлгандан кейин Саидахон хўжайинига зудлик билан битта кўрма илон зарур бўбқолганини айтибди. Эри хўп, эртага албатта топиб келаман, деб чиқиб кетибди.

... Орадан уч кун ўтгач, она-бола оксоқолга махсус сомсани жудаям келиштириб ёпиб, едириб юборишибди. Бу гал тўртбурчак сомсага куёв болани яқин йўлатишмабди.

Оқсоқол хейлагина иштаҳа билан еган бу сомсада-ги масаллик кўрма илоннинг «додаси» экан шекилли, уни бир суткагача терлатибди. Бир-икки кундан кейин у хассани ҳам ташлаб, росмана қадам ташлайдиган бўлибди.

Эл-юртчилик деган гаплар бор. Шундоқ бўлгач, битта маҳалла ёки қишлоқда қанақа воқеа-ҳодисалар бўлмайди, дейсиз. Тўй-тулкунлар, иссиқ маърака, совуқ маъракалар бўб туради. Эр-хотин ёки куда-андаларнинг тарикдек гапдан чиқиб келган адоқсиз ғиди-бидиларичи? Ҳамма жойда ҳозир нозир, маҳалла аҳамиятига молик ҳар қандай муаммони ҳал этишга қодир Маъруф раис (айтмоқчи, у ҳали ўттиз бешга кирмаёқ уддабуронлиги учун шу мансабга эришганди) унда-бунда содир бўлиб турувчи ғалва деб аталувчи оловни дарров сув сепиб ўчира оларди.

Одамлар тўй қилишмоқчи бўлишсаям, бошларига ташвиш тушсаям, унинг ёнига чопишарди. Ахир, ундан ҳамиша тўғри ва жўяли гаплар чиқарди-да.

... Бу воқеага анча йиллар бўлди. Қиш қаҳрга минган, изғириндан ҳаммаёқ тарақлаб музлаган чилла кунлари эди. Вақт хуфтонларга етганда кўча эшик каттик-каттик қоқилди. Маъруф раис (асли, ўзи айтганидек сомсахона директори) чопонни елкага ташлаб дарвоза томон юрди. Маҳалладош икки киши экан.

Улар шоша-пиша ҳозиргина содир бўлган кўнгилсиз воқеани айтиб беришди. Олтмишларни коралаб қолган Али ака деган якка-ёлғиз одам ўтиб қолибди. Қўшниси бир коса овқат олиб кирса, танча четида ётганмиш, чақирса турмасмиш. Қараса...

– Чатоқ иш бўлибди, худо раҳмат қилсин, – деди Маъруф раис ва «мен ҳозир», – деб ичкарига кириб кетди. Зум ўтмай анчагина уриниб қолган «Москвич»ини миниб чикди. «Ўтиринглар», – деди хомуш.

Мархум беҳаловат умргузаронлик қилиб юрувчилар тоифасидан эди. Хунукдан хунук ичиб юрарди. Шу сабабдан хотини битта боласи билан кетиб

колганди. Шу кетганча қайтиб келмади. Буям бошқа уйланмади. Аниқроғи, пиянистага тегадиган хотин топилмади. Мана, энди у танҳоликда, совуқ уйда дунёдан кўз юмди.

Маъруф раис марҳумнинг шу кишлоқда яшайдиган битта кариндошини топтириб келди. Майит ётган хонадонда эрталабгача чироклар ёник турди.

Қиш кунлари бир қарич. Зум ўтмай коронғу тушади. Мусулмончилик удумларига кўра, марҳумни ўша куниёқ тупроққа топшириш керак. У шу ўйда Меливой деган танти, тўпори ва маишатпараст кадрдонининг олдига бориб, бўлган воқеани айтди.

– Худо раҳмат қилсин ошнамни. Ўзиям бир кунда тўрт шишага етиб вино ичарди. Лекин, келиб-келиб кишининг чириллаган чилласида ўладими? Кузроқ ёки баҳорроқда кетса бўлмасмиди, ўша ёкка, раис ука? – деди ҳазил-ҳузулсиз гапирмайдиган Меливой ака.

– Раҳматли шунисини ўйламаган шекилли, – деди раис ўзини кулгидан тийиб, – Хўш, кунлар қисқа. Қабр кавлаш масаласи...

– Ниятингни сезиб турибман. Мен тайёрман. Камидан яна иккита азамат керак бу ишга.

– Ўзингизга ўхшаб, «Белорус» эксковаторидақа ер кавлайдиганлар бордир?

Меливой ака Маъруф раисга муғомбирона қаради:

– Бор! Лекин, эксковатор қурмағурлар гарючий-сиз ишламайди. – Кейин маъноли кулиб шивирлади: – Изгиринни қара, чақаман дейди. Икки шишагина оқ гарючи керак. Гўшқуйди билан яхши кетади. Қабр ҳам сен айтган вақтга гатоп бўлади.

Маъруф раис ҳамсухбатининг қитиғига тегадиган гап қилди:

– Гўшқуйди майли, ака. Лекин, анави гарючий искоти... Буни ичиб гўр кавлаб бўларканми? Ахир, бу гуноҳ-ку! Ичкиликнинг ҳиди қабр ичида қолиб кетади. Майит буни дарҳол сезиб, сизлардан қаттиқ хафа бўлади.

– Нааборот, хурсанд бўлади, – деди Меливой ака кулиб, – раҳматли ошнам бутун умрини манашу гарҷийга бағишлаган эди. Қабридан шу нарсани ҳиди келса, танаси яйрайди. Шуни унутма. Биз учовлон ярим соат ичида қабристонда бўламиз. Қўлни ташла!

Икки эркакнинг кафти бир-бирига қарсиллаб урилди. Маъруф раис ўлим бўлган хонадонга ошиқди.

Қўлидан келганча бошқаларнинг хожатини чиқариб юрадиганларни одамлар эҳтиром билан ҳаммабоп инсон дейишади. Лекин, ҳаммабоп бўлиш, кимлардир танг аҳволга тушиб қолганда, ўша бояқишларга дарҳол мадад қўлини чўзиш осонми? Бировга дағал гап билан бирор ишни қилдириб кўринг-чи... «Торт аравангни», – дейиши аниқ. Лекин, ҳикоямиз қаҳрамони яхши гап билан илонни инидан чиқарадиганлардан. Бунини ички маданият дейилади, инсоний фазилат дейилади. Қани, энди бундай фазилат ҳаммадаям бўлса.

ОДДИЙ АСКАРНИНГ ҲУНАРИ

Ўт-оловдек йигитча вақти-соати келгач, ҳарбий хизматга чақирилди. Уни шўролар ҳукумати бошқарувидаги «бепоён мамлакат» нинг олис бир жойига юборишди. Йигитчанинг руҳи тушиб кетди. Аввало, ўзбек тилида гаплашадиган одамнинг ўзи йўқ. Қолаверса, муҳит расво. «Дед»ларнинг зуғуми, шалок гаплари, ҳаттоки, тепкилари... Қишлоғидаги хуш хандон одамлар, битта майизни бўлиб ейдиган ўртоклари қани? Ота-оналари, акалари, опалари қани? Уларни шунақаям соғинадики! Уларни кунда, кун орада тушларида кўриб чиқади.

Униям «дед»лар янги хизматга келган ёшлар сингари «салага» деб чақиривади. Лекин, хизматнинг уч-тўрт ойи ўтгач, унга нисбатан бу атама бекор қилинади. Сабаби, фарғоналик бу оддий аскар эпчил, чапдаст, русчани ҳам туппа-тузик билар, янаям муҳимроғи, муштлири ҳам йирик-йирик эди. Ҳеч

ким билан пачакилашиб ўтирмасди. Хизматнинг бирор йили ўтиб бораётганди. У ҳарбий хизматнинг хавосини олиб, куч-қуввати ҳам ортиб бораётганини сезиб турарди.

Ўшандай кунларнинг бирида унинг бошига бир ташвиш тушиб қолди. Воқеа бундай бўлганди. Ғўлабирдан келган малла, кўзлари кўм-кўк кичик сержант бир куни унга дабдурустдан:

– Менга кара, чучмек, – деб қолди.

– Мен чучмек эмас, ўзбекман, ўртоқ кичик сержант! – кескин жавоб килди унга Маъруфжон, – тушундингми?

– Ўзбек дедим нима-ю, чучмек дедим нима, барибир эмасми?

– Унда мен ҳам сизни рус дедим нима-ю, херрус дедим нима? Барибир эмасми? – унга ғалати қаради Маъруфжон, – мен билан устав бўйича гаплашинг, кичик сержант.

– Нима, мени Херрус демокчимисан? Мени-я? – унинг ёнига ўдағайлаб келди малла ва кўкрагига каттиқ туртди. Буям худди шунақа қилиб жавоб кайтарди. Кичик сержант унинг юз-кўзига қарата мушт отди. Худди шу нарсани кутиб турган Маъруфжон ўзини чакконлик билан четга олишга улгурди. «Салага» деб аталувчи ёш, тажрибасиз йигитчалардан бунақа ҳимояни кутмаган малла кутуриб кетди. Мушти мўлжалга тегмагач, у мувозанатни йўқотиб, кроватлардан бирига бориб урилди ва каттиқ сўкиниб, яна рақибга ташланди. Чинакам муштлашув бошланди. Атрофда беш-олти чоғли аскарлар томоша кўриш билан овора, ҳеч ким муштлашаётганларни ажратиш ҳақида ўйламасди. Маъруфжон жиддий рақибга дуч келганини яхши биларди. «Сверхсрочник», баъзан эса, «кусочник» деб аталувчи бунақа кимсалар қисмга янги келган аскарларни камситиш, ҳатто, бекордан-бекорга калтаклашни ҳам хуш кўришарди.

Зўравон кичик сержант оддий аскарни тагига босиб олиш учун бор кучини сарфлаётганди. Худди шу со-

нияларда Маъруфжоннинг омади келди. У ракибининг қаншарига зарб билан мушт туширди. Кичик сержант бир лаҳза гангиб қолди. Фурсатдан фойдаланган Маъруфжон каловланиб унга ташланаётган малланинг юзига кетма-кет яна иккита зарба беришга улгурди. Ракиб ёнбошдаги каравотга кулади.

Икки-уч киши кичик сержантни караватдан турғазишди. Унинг афту башараси қонга бўялганди. Оғзидан келаётган қон кўкраги томон окиб турарди. У ҳамманинг кўзи олдида иккитамикин синган тишини ёнбош томонга қон аралаш туфлаб ташлади.

Шу пайт икки томондан икки кўл унинг билакларига ёпишиб ташқарига судради. Икки-уч қадам нарида гезарган навбатчи офицер турарди. «Тамом, – деди Маъруфжон, – гаубахт, одиночка...».

Худди шундай бўлди. Ҳарбий прокуратура терговчиси у билан уч кун шуғулланди. Биринчи сафар сўхтаси совуқ анави кичик сержант билан ёнма-ён ўтқазиб кўйиб, сўроқ-исток қилди. Кичик командирнинг пешонаси қашқа, иккита тиши йўклиги кўриниб турарди. У ўз кўл остидаги оддий аскарга еб кўйгудек хўмрайиб ўтирарди.

Терговчи ҳарбийнинг гапини тўла-тўқис ёзиб олди.

Эртасига Маъруфжон терговчи билан яна гаплашди. У бу сафар машинкада тўла қилиб ёзилган бир варақ қоғоз берди. «Кўл кўй!»

Маъруфжон қоғозни ўкиб чиқиб титраб кетди. У ғирт безориликда, ҳарбий уставни менсимай ўз командирини калтаклаганда айбланарди.

– Ахир, муштлашишни у бошлади-ку! Мен унга жавоб қайтардим. Нега у оппоқ?

– Жим бўл! У жабрланган. Сен унинг иккита тишини уриб синдиргансан. Бунга олтита гувоҳ бор! Уч йил штрафбатда яхшилаб тер тўкиб, темир йўл курсанг, эсинг киради, хулиган!

– Уч йил? – бақириб юборди Маъруфжон. – Ўрток терговчи... Менга ёрдам беринг, илтимос...

Терговчи унга синчковлик билан қараб деди:

– Умуман сенга ёрдам беришим мумкин. Бунинг учун кичик сержант билан ярашиб оласан, тишларини бутлаб, кафтига ҳам кистирасан. Бу бир. Иккинчидан сенинг делонг округ прокуратураси ёрдамчисининг кўлида. Отангни бели бакуват бўлса, ўшанга рўпара қилишим мумкин. Гапимни тушундингми, солдат? Шундай қилмасанг, ишинг чаток, – деди у шивирлаб.

«Хулиган» солдат взвод командиридан рухсат сўраб шаҳарга чопди. Савдо соҳасида ишлайдиган тўнғич акасига телефон қилиб, бор гапни айтди. Чўнтагингизни тўлдириброк келмасангиз, уч йилга қамалиб кетаман деди. «Вой, аблах-ей, – деган овоз келди симнинг у томонидан, – бўпти, самолётда учиб бораман».

Тўнғич ака айтганларини қилиб, индинисигаёк етиб келди. Улар йиғлашиб кўришишди. Бирок ўзларига келишгач, тўнғич ака тўнғиллади:

– Мусофир итнинг думи кисиқ деган мақолни билмайсанми? Қанақа хунар кўрсатдинг, аблах?

Уям бўш келмади.

– Аввало мен мусофир ит эмасман, ака, қисадиган думим ҳам йўқ. Мени ҳақорат қилувди, мен ҳам муносиб жавоб қайтардим. Кейин муштлашиб кетдик. Тиши мўртрок экан. Э, бўлар иш бўлди. Сиз қисм командири билан яхшироқ гаплашиб кўринг. Ҳамма нарса сизга боғлиқ.

– Ўзим ҳам биламан, – тўнғиллади ака, – менга ақл ўргатма.

Чўнтагини тўлдириб келган ака икки тишидан айрилган кичик сержантдан тортиб, қисм командиригача – чамаси тўрт бошлиқ билан гаплашди, уларга ўз кўли билан Фарғонача палов ҳам қилиб берди. Хуллас, ука панжара ортида ўтиши керак бўлган машъум йиллардан қутулиб қолди.

Тез кунлар ичида кичик сержант ҳам кемшикликдан қутулди. Унинг оғзида энди иккита сариқ темир тиш ялтираб турарди. У энди Маъруфжон билан бўлган тўкнашувни унутган кўринарди.

– Аканг бой экан, – деганди ўша кунлари Маъруф-жонга, – менга кўп пул берди. Молодец экан!

– Нега кўп пул берганини биласанми?

– Йўқ.

– Билмасанг билиб қўй. Укам жини кўзиб яна бир-иккита тишингни билмасдан синдириб қўйса, керак бўлади деб берган, билдингми?

Сухбатдоши бу гапдан заррача ҳафа бўлмади. Ил-жайиб:

– Сендан бунни кутиш мумкин, оддий аскар Сот-киналиев, – деб қўя колди.

Хайтовур хизматнинг давомини ғиди-бидисиз ўтказди. Бировни чертмади. Бошқа биров ҳам бунга қўлининг учини тегизмади. Ахир «хулиган солдат» уканинг ишини «бости-бости» қилган тўнғич ака ука-си билан хайрлашаётиб, «Менга қара, бундан буёғига бировни черта кўрма, мен сенга акаман, қози эмас-ман тушундингми, аблах!» деб насиҳат қилган эди. «Бошқалар мени чертмаса, мен ҳам уларни чертиб жинни бўпманми?», – деганди ўшанда ука тиржайиб.

Хизматдан эсон-омон қайтиб келган, ерга ур-санг, кўкка сапчийдиган ўт-олов йигит тездагина ишга шўнғиб кетди. Катта ака унга сомсахона очиб берган эди. Маъруфжон сомсапазликни тез ўрганиб олди. Унга пул сомса тандирининг оғзидан чиқиб тур-рарди. Тўнғич ака уни қаттиқ назорат остига олганди. «Ишлаб пул топ, кейин уйланасан. Хотин пулга ке-лади, – дерди жиддий оҳангда, – Қўлимга пул тушди деб, танतिकлик килсанг, таъзирингни бериб қўяман, аблах!».

Дағдаға билан айтилган «аблах» сўзига алла-қачонлар кўникиб кетган ука бунга жавобан икки қўлини кўксига қўйиб, шунақаям келиштириб таъзим киладики, жиддий киёфали ака кулгиси қистаб теска-ри қараб олди. «Вой, аблаҳей! Бунақа таъзимни қаттан ўргандийкин?».

Маъруфжон зўр сомсапаз чиқиб колди. У тездаги-на довруқ қозониб, барча сомсахўрларни ўз маконига

жалб этиб олди. Оғзи гапдан, кўли ишдан тўхтамайди. Гоҳо-гоҳо хўрандалар ёнига келиб, теша тегмаган хангомалар айтиб, одамларни қаҳ-қаҳа урдиради.

Аммо, у икки-уч сомсапаз ҳамкасбларига жавр ҳам қилди. Йўқ, ўзи эмас, пиширган сомсаси. Негаки, у тайёрлаган сомсадан бир донагина еган одам нариги сомсахоналарга иккинчи кадам босмай кўярди-да. «Банкрот» бўлган сомсапазлар биринкетин дўконларини ёпишди. Ахир, сомса ейишдан мақсад гўшт ейиш-ку. Улар ўзлари тайёрлайдиган гўшткуйдиларига нукул пиёз билан карам тикиштирмасдан Маъруф сомсапазга ўхшаб, меъёридан ортиқроқ гўшт солишса, хотинлари талоқ бўлармиди! «Банкрот» бўлишган бўлса ўзларидан кўришсин.

«Сомсапазларга мазза, улар тандирларидан ҳар уни жарақ-жарақ пул чиқариб олади» дейдиганлар бекорларни айтишади. Бу касбга ҳаммаям бардош бера олмайди. Ярим кечалардан ўрнингдан тур, хамир қор, гўшт қиймала, пиёз тўғра, тандирга ўт қала, чўғ ланғиллаб турган тандир оғзига юз марта-лаб бош сукиб сомса ёп... Иннайкейин, «Мен фалон жойдан, мен писмадон жойдан келдим» деб, хархаша қиладиганларга тузукроқ муомала қил, хайру садақа бер... Кўплаб ҳамкасблари худди шу нарсадан нолишарди. Лекин, бу хилдаги текинтомоқлар Маъруфжонни кўпинча четлаб ўтишарди. Негаки, ундан нуқсон топиш осон эмасди. Ундан бирон нима таъма қилишдан ҳам ҳадиксирашарди. Ҳақгўй йигитнинг тилидан кўрқишарди.

... Тандир оғзидан Маъруфжон учун кўп нарса чиқди. Тандир оғзидан яхшигина даромад кўриб, уйланди. Кейин отасидан қолган пастаккина уй ўрнида ҳашаматли бино тиклади. Қаторлатиб тўйлар қилди. Қадрдон тандири уни кам қилмади. Гавжум сомсахонасида ҳаммани оғзига қаратиб, хуш-хандон ишлаб юраверса бўларди. Лекин, юқорида айтиб ўтилганидек, кўнгли далаларни қўмсаб қолди. Кенгликларга интилиш истаги ғолиб келди. У кўнгил одами эди. Шу боис далага чикиб кетди. Дарвоқе, сомса-

хонани бор ашқол-дашқоли билан битта шогирдига топшираркан, унга катъий қилиб деди: «Сомсахонага энди сен директорсан. Сомсахонамизнинг юкори номини заррача пасайтирмайсан. Одамлар бу ерга пиёз ёки карам чайнагани эмас, гўштқуйди егани келади. Гапларимни уқдингми?! Шунда марканг ҳам пастламайди, даромадинг ҳам! Ишингни ўзим назорат қилиб тураман!».

Шундан кейин бутунлай далага чиқиб кетди. Фермерликни бошлаб юборганидан кейинги югуриб-елганлари, бошидан ўтган саргузаштлар ҳақида сўзлаб бердик. Маъруф фермер билан кейинги суҳбатимиз ҳам ғалати кечди. Бир куни уйда, ишқом тагида китоб варақлаб ўтирсам, кўча эшик очилиб, велосипеднинг олд ғилдираги кўринди. Қарасам, Маъруф фермер.

– Келинг, супер хожи, келинг. Қайси шамоллар учирди?

– Келдик. Палов егингиз келяптими?

– Шунақаям бўлмағур савол берасизми... Хўш, нима муносабат билан палов?

– Буғдой топшириш режасини бир юз йигирма фоиз қилиб бажардим. Ўзимгаям йигирма тоннача колди. Шу муносабат билан.

– Уни қаранг-а! Унда кўчқор сўйинг, кўчқор!

– Жа, ҳаддингиздан ошманг-да, ака. Кўчқорни пахта режасини бажариб, кейин, – кулди фермер, – бўпти, жинингиз суядиган сиздақа йигитчалардан яна тўрттасини таклиф қилишим керак. Эртага тушлик пайтида даладаги шийпонга йиғиласизлар.

Кулгим қистаб кетди. Бу аломат одам бизга ўхшаш оксоколларни «йигитчалар» деб атаб, энг тунд чолларни ҳам кулдириб, ҳазил-мутўйбага мойил қила оларди.

– Менга қаранг, супер хожи, – дейман унга қараб, – Ҳамма акаларингизни биламан. Ҳаммаси одамохун, ақлли одамлар. Айниқса, сизни тез-тез тергаб, пўписа қилиб турадиган акангиз... Лекин, шулар орасида сиз бошқачасиз. Яъни, ўткирроқ десаммикин... Нега улардан кескин ажралиб турасиз?

Маъруф хожи менга қараб, ёйилиб кулди:

– Сабабини айтайми? Туғишган акаларим ота-оналарим ёш пайтларида дунёга келишган. Яъни, шошилиш, бўл-бўл пайтларида... Хўш, унча-мунча ёши улуғлар мени Сотқиналининг супрақокдиси дейди. Масалан сиз ҳам... Билсангиз, ака, супрақокдилар ота-оналарининг ёши анча улғайиб, оқшом кириши билан ҳаёлларида битта нарса айланавермай, ақллари тиниган даврларида дунёга келишади. Агар мен акаларимга нисбатан ўткирроқ бўлсам, сабаби шу...

У шу гапларни айтаркан, кўзини шўх қисиб қўйди-да, велосипедига ўтириб жўнаб қолди.

...Қарқуноқдан булбул чиқмаслиги аниқ. Лекин кимлардир «Ҳа, анавими, фалончининг супрақокдисику» дея у қадар менсимаганлардан оқибати зўрлар, валломатлар чиқаркан. Мен кўпдан-кўп фазилатлари билан эл оғзига тушган ана шундай инсонлардан бири ҳақида сўзлаб беришга ҳаракат қилдим. Бу – Мулла Сотқиналининг... супрақокдиси, авваллик Маъруф фермер бўлади.

ЕЛКАМДА ЯШАЁТГАН ОДАМЛАР

Ҳикоя

Гапнинг дангалига кўча қолай. Тенг-тўш, ёру-биродарларим менга: жуда дилкаш йигитсан-у, ул-фатчиликка йўғроқсан-да, деб қўйишади. Бу гаплар замирида ўпка-гинаям, кесатиқ ҳам борлигини биламан. Лекин аслида курумсоқлардан ҳам эмасман. Қўлим очиқ эканлигини исботлаган вақтларим ҳам бўлган. Лекин ҳадеб тантилиқ қилаверишни ҳамён кўтармайди. Пешанага битган бир юзу йигирма сўм маош қадамингни ўйлаб босишни талаб этади...

Бунинг устига хотин ҳам «Ёш инженерсиз, истиқ-болингизни ўйланг, ҳозир серёзний кўринган одамлар тез ўсадиган давр» деб қулоғимга қуйгани-қуйган. Шунинг учун ҳам ишдан кейин кўча-қўйларда гап со-

тиб, пивохўрлик қилиб юрмай, боғчага, ўғилчани олгани шошиламан.

Бугун шанба бўлгани учун дам олиш кунини сартарошхонага кириб ўтиш билан бошламоқчи бўлдим. Ҳавас билан янги қўйган мўйлабимни қайчилатишим керак. Энди остона хатлаб кўчага чиқмоқчи эдим хотин: картошка, пиёз олакелинг деб тўрхалтани кўлимга тутқазди. Жаҳлим ёмон кўзиди-ю, ўзимни босдим. Тавба, олахуржунсиз кўчага чиқадиган кун борми ўзи?

Маҳалламиздаги таниш сартарошхонага кирдим-у, хайрон бўлиб турган жойимда туриб қолдим. Қизик, устам Самад инжиқ қаёққа гумдон бўлганикин? Унинг ўрнида йигирма-йигирма икки ёшлар чамасидаги хушбичим, юзлари сутда чайилгандек оппоқ, чакноқ кўзли бир жувон ишлаётганди. У миждозининг чаккасида қайчи чиқиллатаркан, менга табассум билан илтифотли боқиб, девор тагидаги курсига ишора қилди. Шунда унинг кўзлари жудаям чиройли эканлигига яна бир карра қаноат ҳосил қилдим. Юрагим негадир жиз этиб кетди. «Момоқаймоқдеккина экан» деб қўйдим ичимда.

Ўтирган жойимда унга секин қараб-қараб қўяман. Йўқ, мени унақа шилқим йигитлардан экан деб ўйламанг. Дунёда самимият деган нарсаям борку! Иннайкейин қараган билан бир нарса бўлиб қолмайди! Қизик, Самад инжиқ бошқа сартарошхонага ўтказилганмикин? Лекин яхши уста эди-да... Бу хоним бизнинг мўйлабчага қанақа муомала қиларкин? Бузиб қўймасмикин? Ё секингина туриб чиқиб кетаймикин?

Тагин яширинча жувонга қарадим. Ё тавба, у ҳам менга тикилиб турган экан. Миждознинг сочларига «пиз-пиз» этиб атир сочяпти-ю кўзлари – менда... Нигоҳларида нимадир бор – гинами, ғамзами; аразми, билиб бўлмайди! Ёки кўнглимдан ўтаётган гапларни сезиб қолдимикин? Нима бўлса бўлди. Мўйлаб бузилса бузилар, кейин тузаттириб оламан.

Курсига ўтиришим билан ўзимни сеҳрли олам оғушида юргандай ҳис эта бошладим. Жувон юзимга кўпик суаркан, юзимга иссиқ, муаттар нафаси уриллар, сузгун қарашлари мени сармаст этарди. Қордек опшок халатининг тепа тугмаларини кадашни унутганми, ҳар эгилганда юракларим ҳапқириб-ҳапқириб кетади. Кўлларининг майинлагини айтмайсизми! Аёл зотининг бармоқлари шунақа сеҳрли бўлишини энди билишим. Мулойим бармоқлари юзимга тегиши билан бутун вужудим жимирлаб, томирларимда фароғат оқаётгандай бўлади.

«Соқол қайчилатиш» давомида биз деярли гаплашганимиз йўқ. Аммо унинг майин, илиқ бармоқлари, сузгун кўзлари сўз билан ифодалаб бўлмайдиган, маъносига ўзим ҳам тушуниб етмаган бир олам гапларни айтгандай эди. Сартарош жувон ишни охирига етказиб, юзларимга енгилгина атир сепди, кейин кутилмаганда мўйлабимнинг учидан чимчилаб:

– Ўзингизга бирам ярашарканки! – деди шивирлаб. Бу мактовни эшитиб не чоғли қувонганимни айтиб беришим маҳол. Рост-да, бундай илиқ-иссиқ гапларни бирор ўртамиёна аёлдан эмас, пари пайкардакки-на бир жувондан эшитиб турибман. Бизнинг хонимга келсак, бунақа гаплар у ёқда турсин, «кир ювиш порошоги билан соданинг фарқига қачон етасиз?» деб минғирлагани-минғирлаган. Бизнинг хотинлар ширин сўзни қачон ўрганишар экан? Ўрганиб бўпти!

Мен ҳаяжон ичида бироз титраб, чўнтагимдаги ягона уч сўмликни жувонга узатдим. У пулни истаристамас олиб, хиёл очиқ турган ғаладонга бепарволик билан ташлади-да, кулиб деди:

– Мўйлабингиз ўсганда келиб турасизми?

– Бўлмасам-чи, – дедим шоша-пиша – албатта келаман.

– Ёлғончи эмасмисиз?

– Агар ёлғон гапирсам... – дедим-да, қасам ичиб юборишдан ўзимни аранг тутиб қолдим.

– Шунака денг, – янаям очилиб кетди жувон кўларини дуркун кўкраклари остига чалмаштириб, майли кўрамиз дея менга кўлини узатди.

Нима хайрлашяптими? Хайрлашиш ҳам шунака маданий бўладими?

– Хайр, – дедим мен ҳам бўшашиб ва юзига бирикки бокиб ночор эшик томон юрдим. Бўшашиб деганимнинг сабабини тушунган бўлсангиз керак. Хизмат хаки бор-йўғи олтмиш тийин бўларди. Ана борингики, бир сўм бўлсин. Ўшандаям нак икки сўмим ғаладонида қолиб кетяпти. Бу икки сўм деганнинг бошида не-не савдолар борлиги сизга бироз маълум... Хотин менга тўрхалтани тутқазаетиб «картошка, пиёз» деганда шу икки сўмни назарда тутганди-да! Энди нима қилдим? Ё сартарошхонага қайтиб кириб: хоним, фаромушхотирлик қилиб қайтимни беришни унутдингиз... – дейинми? Ҳа-я, унутибман деб берсаку хўп-хўп-а, э, хайф йигитлиг-у, хайф мўйлов деса-чи? Нима қилсам экан? Уйга картошка, пиёзсиз бораманми? Ё хотинга «пулни йўқотиб кўйдим» деб баҳона қилсаммикин?» Унда хотин: бунака овсарлик ўзларида қачон бошланган дейиши аниқ. Ёки дўконларда картошка-пиёз тугаган экан, десаммикин. Хоним «қахатчилик қачон бошланибди?» деб барибир ўйиб олади.

Ўйлайвериб бошим шишиб кетди. Аммо ғурурим устун келиб, сартарошхонага қайтимимни сўраб кирмасликка қарор қилдим. Уйда яна битта ғишава бўлса бўлар. Ўша сарвкомат жувоннинг битта табассуми, ёлғончи эмасмисиз деб эркаланиб айтган бир оғиз гапи бунака ғишаваларнинг юзтасини босиб кетади!

Сартарош жувон мўйлабимнинг учини чимчилаган куни тўр халта уйга бўш боргандан сўнг бўлиб ўтган хангомани айтиб ўтирсам эзмалик бўлади, яхши-си сизга яқиндагина бўлиб ўтган бошқа бир воқеани сўзлаб берақолай. Аҳадхўжа деган ажойиб бир ошнам бор. Сирдошим, бир-биримизникига борди-келди қилиб турамиз. Шахмат суриб, қиттак-қиттак қилиб

отамлашиб ўтирамыз. Лекин шу бинойидеккина йигитнинг чаток томонлариям бор. Чунончи икки гапнинг бирида: обрўйимдан айрилмайин десанг арок эмас, коньяк ич сабаби, арок ичганни арокхўр, коньяк ичганни коньякхўр дейишади. Коньякхўр деб ном чиқарсанг, унчалик айб эмас, аммо арокхўр деб ном чиқарсанг шармандалик, – бунинг фарқига етиш керак, – деб уқтиргани-уқтирган.

Шу Аҳадхўжа бугун бизникига меҳмонга келмоқчи. Маош кунигача расамади билан қатъий тақсимлаб қўйилган пулдан бир червонни оғриниброк чўнтакка солиб магазинга қараб жўнадим. Кетяпману, йўл-йўлакай шивирлаб, ғудранаман: э, ичкиликларнинг фарқини ажратадиган билимдон, буларнинг ўртасидаги фарққаям ақлинг етадими ўзи? Фалсафангдан ўргилдим, коньякхўр!

Магазиннинг ичкиликлар бўлими олдида анча ивирсиланиб юрдим. Қаранг, пештахталарда арок демагани саф-саф бўлиб ётибди-ю, коньякнинг қораси кўринмайди. Кўзларига сурма тортилган кўхликкина сотувчи жувон тирнокларига қизил сурилган бармоқларини қисирлатиб, менга савол назари билан қарайди.

– Биттагина коньяк керак эди, – дейман илтижо билан.

– Тугаган, – дейди жувон кип-қизил тирноғи учини тишлаб, негадир менга ер остидан боқаркан.

– Биттагина топилганда савоб бўларди, – дедим ўзимда қандайдир дадиллик сезиб – жудаям билимдон, обрўли бир меҳмон... Илтимос!

– Тушунаман, – деди жувон, – меҳмон отангдай азиз деган макол бор. Нима қилсам экан, поччангиз битта коньяк олакел деган эдилар. Шуни бериб юборсаммикин? Кўзимга иссиқ кўриниб турибсиз. Тавба, мўйлабингиз ҳам акамникига ўхшар экан. Майли, хожатингизни чиқарай...

У шундай деб кулиб қўйди. Лекин жудаям чиройли куларкан. Илтимос, такрор айтаман, мени енгилтак

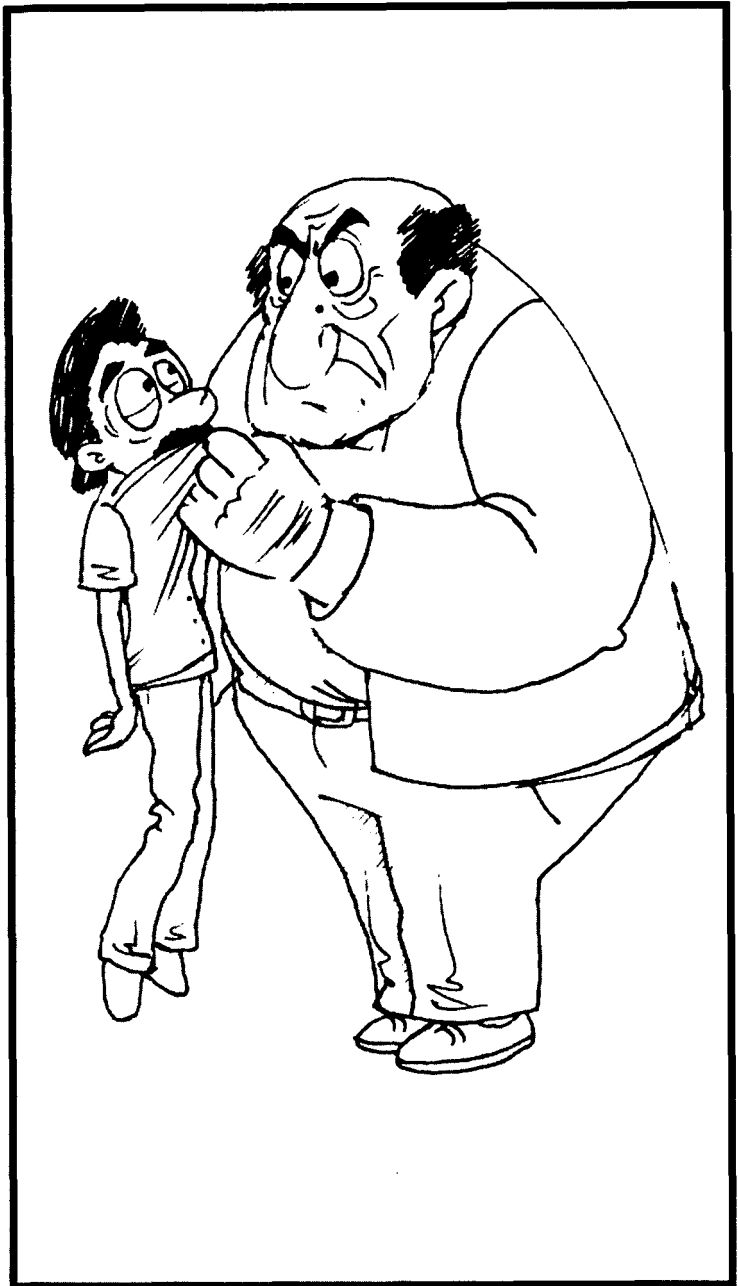
йигитлардан экан деб ўйламанг. Аммо шуниси борки, хушсурат киз-жувонларнинг шунақа табассумлари жону дилим, нақ эриб окиб кетаман. Манави сотувчи жувоннинг қарашлари, гаплари сартарош жувонга ўхшасаям, лекин бунисининг оғзи тўла тилла тиш...

Пештахта остидан битта уч юлдузликни олди-да, менга узатаркан, «дарров яширинг» деб шивирлади. Мен ўзимда йўқ хурсанд бўлиб, унга ҳалиги бир червонни узатдим. Сотувчи менга тилла тишларини ялтиратиб яна бир кулиб боқди-ди «келиб туринг» деб нари кетди.

Шишани пешонамга битган тўрхалтамга солдим-да, хурсанд бўлиш ўрнига таъбим олиниб магазиндан чиқдим. Бу сертабассум жувон мендан бир дақиқа ичида қанча уриб қолганини қатикхўрлар билмаса билмас-у, лекин коньякхўрлар яхши билади. Чиройли табассум яна ҳамёнимни қоқлаб кетди. Э, коньяк ичмай ўл, Аҳадхўжа!

Шундан кейин бўлиб ўтган бир воқеа ҳаёлларимни алғов-далғов қилиб юборди. Буни қарангки, пулига чиройли кулгуларни кўриб юрган мендек азамат яна бир гал худди ўзимнинг пулимга ғаму ташвиш сотиб олдим. Гап бундай бўлган эди: цех бошлиғимиз мени ёнига чақириб, «ғув этиб бошқармага боринг, бошлиқ кутиб турибди. Лекин тезроқ чопинг, омадингизни берсин. Янги вазифага кўтарилувчилар билан у кишининг шахсан ўзлари гаплашадилар», – деб колди, – «Об-бо, дедим ичимда. Автобуснинг ўзини салкам бир соат кутишга тўғри келади. Нима қилсам экан? Имиллаган автобусни кутиб ўтириш ярамайди».

Шартта такси тўхтатдим. Орқа ўриндикда ўрнашиб, ўтириб олиб, гоҳо-гоҳо сётчикка назар ташлаб кўяман. Йўқ, энди алданмайман, энди мени чув тушириб келаётган табассумларга маҳлиё бўлиб ўтирмайман. Қолаверса, тумшайиб ўтирган манави сўлокмон таксистнинг табассумини бошимга урамани! Ҳа, пухтарок бўлиш керак! Ҳамёнимга кўз олайтирувчиларни тартибга чақириб кўйиш керак.

Машина бошқарма олдида «ғийк» этиб тўхтаганда счётчик 1 сўму 32 тийинни кўрсатиб турарди. Дарҳол киссани кавлаб, ягона уч сўмликни олдим. Кейин танга кидира кетдим. Буни қарангки, чўнтаклариди доим танга-чақа жиринглаб юрадиган каминангизнинг ҳамёнида бу гал майда қирилиб кетгандай эди.

Шоферга уч сўмликни узатиб, қайтимини кутиб ўтирдим. Аммо шофёр жим эди. Орадан бир-икки дақиқа ўтгач, таксист тўнғиллади:

– Ухлаб колмадингизми, домла?

– Қайтимимни бермайсизми ахир?

Шофёр бесўнақай гавдасини ярим буриб, афтимга важоҳат билан бир қаради-да, ғижимланган битта бир сўмликни башарамга қараб отди! Ҳа, нақд башарамга. Шу паллада не алпозга тушганимни сизга яхши тушунтириб беролмайман. Лекин ошна-оғайниларим менга баъзи-баъзида эслатиб туришадиган битта гапни сўзлаб берай. «Ўзинг чигирткадай бўлсанг ҳам жаҳлингдан кўркқулик, дейишади улар менга. Бу гал ҳам ғазабим ўша даражага етган шекилли, машинадан шартга тушиб шофёрнинг ёқасига чанг солдим. «Сен юлғич... Ҳукуматнинг пулини! Қани пастга туш-чи!» дея уни тортқилаётганим эсимда. Аммо бу барзанги худди ўриндикқа михлаб қўйилгандек қилт этмас, бир қўли билан ўзини ҳимоя қилиб, ранги оқариб машинани юрғизишга уринар эди.

Бир вақт ёнимизга икки-уч киши югуриб келиб, бизни ажратиб қўйишди. Шляпа кийган, савлатли бир киши менга дашном берди:

– Мастликни уйда қилинг, йигитча! Қилтириқдай экансиз, бир урса чўзилиб қоласиз-а!

Ёқавайрон шофёр машинани ўт олдираётиб кабинадан бошини чиқариб менга бақирди:

– Ҳе, мўйлабингдан ўргилдим, курумсоқ!

Машина ўрнидан шиддат билан кўзғалиб жириб кетди. Мен дарҳол ручкамни олиб унинг номерини ёзиб олдим. Албатта бу юлғични топиб додини бераман. Лекин такси парки директори унга чора

кўрармикин? Ҳозирги директорлар шофёрлар билан жуда иноқлашиб кетган дейишади.

Бир оз ўзимни босиб олгач, бошлиқ кабинетига кирдим. Не кўз билан кўрайки, кабинетда ўша менга дашном берган савлатли киши ўтирарди.

– Э, бу ўзларими ҳали, – деди у исми шарифимни эшитгач, – об-бо полвон-е! Менга қаранг, биродар, бироз англашилмовчиликка йўл қўйибмиз, жой банд бўлиб қолган экан. Шукур қилиб ҳозирги жойингизда ишлайверинг! Сизга рухсат.

Турган жойимда серрайиб қолдим.

Таксистдан қайтим талаб қилмай мен ўлай! Юлғични тарбияламоқчи бўлмай мен ўлай...

Ҳозир ўша бошлиқ айтгандай шукур қилиб эски жойимда ишляпман. Кеча айтмоқчи, маош олган эдик, кассиримиз Мухтасар ая ҳар галгидек «майда ўлгур йўк» деб 97 тийинимни бермади. Чўнтагимдаги сариқ чақалардан биттасини узатиб, ҳақимни бутлаб олай дедим-у, юрагим дов бермади.

Ишдан қайтаётиб пивохонага кирдим. Жуда майда гап экан деманг-у, буфетчи шопириб ярми кўпик пиво қуйиб беришдан ташқари яна роппа-роса ўттиз тийинга туширди. Яна ғиринг демадим. Майли, шулар тўйсин. Таксичилар, пивопурушлар, сартарошлар, сув сотувчилар, шиша қабул қилувчилар, бензоколонкалардаги олғирлар ва шунга ўхшашларнинг ҳаммаси тўйсин! Менинг мўъжазгина маошим ҳаммасига етади. Улар велосипед ўрнига «Жигули» олишсин, «ҳужра қиляпман» деб қаср қуришсин. Ҳаммасини кўтараман. Ўзим чигирткадек бўлсам ҳам елкаларим жуда бақувват. Ҳаммангизни боқишга қодирман, ҳей елкамда яшовчилар!

Шуларни кўнглимдан ўтказиб кетаётгандим, ногаҳон эски деворга елкаларини тираб, «бир, икки, уч! Взяли!» деб бақираётган одамларга кўзим тушиб қолди. Гурс этган овоз эшитилиб чанг-тўзон кўтарилди. Ҳа, эски деворни ағдаришяпти. Улар жин-

дай нафасларини ростлаб, деворнинг бошқа жойига елка тирашади «бир, икки, уч!...».

Шошма-шошма... Ҳаёлимга бир гап келиб қолди. Ҳамёни олғирлар ўртасида хомталаш бўлиб юрган ёруғ дунёда ёлғиз мен бўлмасам керак? Мендақалар балки сон мингтадир? Балки миллионлаб чиқар? Шунақалар ҳаммамиз гапни бир жойга қўйиб, анави девор ағдарувчиларга ўхшаб, елкамизда кун кўрувчиларни «бир-икки, уч... улоқтирдик!» деб елкамиздан отиб урсак бўлмасмикин? Бўлади. Лекин қарашлари олдида довдираб, ширин сўзлари олдида эримаслик, дағдағаларига эса тупуриш керак бўлади. Келинлар, шу нафс бандаларини кифтимиздан шунақанги отиб урайликки, қулаган жойларида чалпак бўлиб қолишсин! Қани, бошладик: бир-икки... Взяли!»

1983 й.

ҚОРА БАЛО

Ҳикоя

Йигитали пастаккина, ҳейла уриниб қолган бўлсада, ҳали биқир мотоциклига хотини Муслимани мингаштириб, олма боғларига кетаётганди, орқа томондан енгил машинанинг «папап»лагани эшитилди. Қишин-ёзин трактору юк машиналари юравериб, абжағи чиқиб кетган ўйдим-чуқур, манавинақа ёз ойлари тупроғи тўпикдан юқорилаб кетган йўлда рўпарангдан ёки орқангдан келаётган машинага йўл бериш унчалик осонмас. Иложи борича ўзингни четга олишинг керак. Йигитали беихтиёр «потпот»ини четга бурди. Лекин, орқадан келаётган машинанинг тезлиги шунчалик юқори эдики, унинг тўртта ғилдирагидан кўтарилган чанг-тўзон ҳамма ёқни тутиб кетди. Йўл ҳам кўринмай қолди.

– Тўхтанг, тўхтанг! – эрига ёлворди Муслима йўталиб, – пул қутуртирмай ўлгурлар! Секинроқ юрса

ўлармикин анави найниқ. Хотини бизга қараб тиржайиб ўтиб кетишини кўринг, боладикми дегандай.

Улар ҳар томонга ёйилиб кетган чангнинг босилишини пича кутиб туришди. Йигитали Муслимага қаради. Бояқиш дастрўмоли билан юз-кўзларини артаркан, ҳалигиларни ўзича сўкарди. Йигитали рафикасининг елкаларига ўтириб қолган чангларни кокаркан деди:

– Синфдошларингнинг ичидаги энг аҳмоқ киз ҳам шу эди шекилли, тўғрими, Муслим?

– Вой, хушторингизни нимага ундоқ дейсиз? – рафикаси унга муғомбирона кулиб қараб турарди.

– Оббо... Қанақа хушторим? Дунёда факат сенга хуштор бўлиб қолганман. Анави Салтанатни ҳечам жиним суймаган. Салом деса, салом деганман холос.

Рафикаси унинг жиғига теккиси келаётган шекилли:

– Хў, анави йили, биринчи май байрамида шаҳарга парад томоша қилгани борганимизда, унга яширинча атир совға қилгансиз. Буни ҳамма билади. Ўшанда уям сизга атрофига ипак кўнғироқчалар тикилган шойи дастрўмол берган, тўғрими, – деди.

– Ўҳ, Муслим, Муслим, у менга ўшанақа рўмолча совға қилгани тўғри. Лекин, уни тутмаганман. Салтанатга ҳечқанақа атир ҳам олиб берганим йўқ. Атирни сенга совға қилмоқчи бўлгандиму олмаса-чи деб кўркқанман... Сенам ҳадеб шу гапни гапираверма...

Муслима кулиб эрининг сочи, қошу киприқларигача кўнган чангни дастрўмоли билан артаркан, гудиллади.

– Машинали одам бўлмай ўлларинг! Бу қилиқлари билан «Сенлар бизнинг чангимизда юрасан» дейишмоқчи-да! Одам ҳам шунақа бефаҳм бўладими!

Йигитали секин уф тортди.

– Анави найниқ яна бир марта шунақа қилса, олдингидан баттарроқ қилиб савалайман! Бу гал битта эмас, икки-учта тишини синдираман. Дунёда энг ёмон

кўрган одамим шу. Бир кунмас, бир кун уни яна бир боплашим бор!

Муслима дабдурустдан эрининг оғзини кафти билан тўсди.

– Энди унақа қилманг! Тавба денг!

– Нега кўрқасан? Найникнинг манави қилмиши сенлар ҳам одаммисанлар дегани-ку. Уни яна бир қара эсини киритиб қўяман!

– Унақа қилманг! – эрига илтижо билан қаради Муслима, – сизни яна қаматишади. Бу тарозибоннинг қўлидан ҳар бало келади дейишади. Сиздан баттаррок қасд олмасин.

Йигитали потпотини тариллатиб юборди. Муслима унга мингашди.

Ҳа, Али найникнинг Йигиталида адоқсиз қасди бор. Йигитали бундан ўн беш йилча олдин далада, кўплаб колхозчилару ёрдамчилар пахта тераётган жойда Али найникни дўппослаб, тилла тишини синдириб, яна биттасини қаттиқ жароҳатлаган эди. Бу маш-машанинг ўзига хос тарихи бор эди.

Ўша пайтларда Йигитали ўнинчида, Муслима тўққизинчи синфда ўқирди. Улар маҳаллада бир-бирига жудаям яқин хонадонларда яшашарди. Муслима чиройликкина, гапга чечан, сочларини майда ўриб юрадиган қиз эди. Йигиталига биринчи бўлиб салом берарди.

Шу кизнинг нимасидир унга жуда-жуда ёқарди. Унга биринчи бўлиб салом беришими, бехосдан рўпара кебқолишса қизариб кетишими, ишқилиб аниғини айтиш маҳол бўлган битта жудаям ёқимли жихати-да... Шугина эмас, Муслиманинг сурати унинг кўз олдидан тез-тез ўтиб туради. Қоп-қора кўзлари, чиройли қарашлари, чап юзидаги кулдиргичи, селкиллаган сочлари... Шунақа пайтларда Йигитали негадир энтикиб кетарди.

Йигитали тўққизинчи, ўнинчи синфларда ўқийдиган тенгдошлари бўлмиш ўсмир йигитлар қизлар билан хат ёзишиб туришларини ҳам яхши биларди.

Лекин, у бирорта кизга хат ёзишни ўйлаб кўрганиям йўқ. Агар ёзсам фақат Муслимага ёзиши аниқ. Лекин, нима деб ёзади? «Муслимахон, сиз жуда чиройли кизсиз», – деб ёзади-да. Бошқа ниманиям ёзарди?

Ўша кунлари Йигитали жудаям хунук гап эшитиб қолди. Синфдоши Али найник Муслимага хат ёзган эмиш. Мактабдаги энг чиройли кизга нима деб ёзарди – сизни севаман деб ёзади-да. Муслима хатни олмаган экан, найник кўярда-қўймай кизнинг фартуги чўнтагига солиб қўйибди. Муслима ҳам боплапти. Хатни қўлига олиб, уни очиб кўрмасданок бурда-бурда қилиб отиб юборибди.

Бу гапни эшитиб, Йигиталининг бор вужудига титроқ кирди. Ўз-ўзидан муштлари тугилди. Нима қилса экан? Муслимадан нима гап деб сўрасинми? Йўқ, сўрай олмайди. Муслима найникни боплапти-ку. Шунинг ўзи кифоя.

Лекин, орадан икки-уч кун ўтиб-ўтмай Йигитали бундан баттароқ бошқа бир гапни эшитиб қолди. Али найник чўнтагига Муслиманинг суратини солиб юрганмиш. Буни Муслиманинг ўзи менга совға қилди деганмиш.

«Бўлмаган гап! Бўлмаган гап!» – ички бир нидо келарди Йигиталининг кўксидан, бу Алининг аҳмоқлиги! У Муслиманинг суратини устмонлик билан қўлга киритган. Ахир, кизлар сирдош дугоналарига ўз суратларини совға қилишади-ку! Али Муслиманинг бирорта дугонасини авраб юриб, унинг суратини қўлга киритган. Бу аниқ! Мен Муслиманинг суратини ундан тортиб оламан! Тортиб олмасдан қўймайман!

Йигитнинг бошига лоп этиб келган бу фикр бир нафасда қатъиятга айланди. У найникдан кизнинг суратини албатта тортиб олади! Бўлмаса, заготконтора деган базанинг бош тарозибони Вали фасон деган пулдорнинг бу тантик ўғли Муслимани бадном қилиб қўйиши аниқ! Вой, сурбет-ей! Ҳали мендан кўрадиганини кўради.

Йигитали Али найник билан қаттиқ муштлашувдан кейингина ундан Муслиманинг суратини тортиб олди. Лекин, бу ғалаба унга жуда қимматга тушди. Воқеа бундай бўлганди. Сентябрнинг ўрталарида юкори синф ўқувчиларини ёппасига пахтага ҳайдашди.

Пахта кампанияси ҳар йили қаттиқ бўлади. Бу кампания чўзилгандан чўзилиб, ноябрдаёқ бошланиб кетадиган узлуксиз ёмғирлар, киш изғиринларида ҳам тўхтамайди.

Ўқувчилар бригадир кўрсатган пайкалга киришиб, ёйилиб кетишган экан. Йигитали далага бироз кечикиброк келди. У пайкал бошида белига фартук боғлаётган эди, ёнида кимдир пайдо бўлганини сизди. Қараса, синфдоши Али. Жинидан баттар ёмон кўриб қолгани Али найник.

«Муслиманинг сурати чўнтагида», – деган гап ўтди унинг кўнглидан, – ҳозир сўрайман. Бермаса, тортиб оламан! Олмасдан кўймайман!»

Йигиталининг миясига бирдан қон тепгандай бўлди. У синфдошига ғижиниб қаради.

– Менга қара, Али! Менга қара!

– Қарадим. Хўш? – беўхшов тиржайди Али найник. Унинг тепа жағи четларидаги иккита тилла тиши ялтираб кетди. У Йигиталига масхараомуз қараб турарди.

– Муслиманинг сурати қани?

– Гап бу ёқда дегин, – беписандлик билан жавоб килди найник, – рашкинг келиб менга кўзларингни олайтириб турувдингми ҳали?

– Сен... Сен қиз боланинг обрўсини тўқаётганингни биласанми? Бу ёққа бер суратни!

Али найник Йигиталига ғалати қараш килди. Кейин кўкрак чўнтагига қўлини солиб, Муслиманинг суратини кўрсатди.

– Мана! Хўш?

– Бу ёққа бер!

– Мана! – деди найник бош бармоғини икки панжаси орасидан ўтказиб, – мана, манашу сенга!

Йигитали найниққа шиддат билан ташланганини ўзиям сезмай қолди. У фавкулудда эпчиллик билан Алининг кўкрак чўнтагига чанг солди. Синфдошининг чўнтаги тарр этиб йиртилди. Гижимланган сурат Йигиталининг кўлига ўтган эди. Шу пайт Йигиталининг қош-қовоғи аралаш мушт тушиб, кўзларидан ўт чакнагандай бўлди. У қаттиқ чайқалиб, йиқилишига сал қолди. Ўзини ўнглаб олиб-олмай, Али яна мушт отди. Лекин, Йигитали бу зарбга чап бериб қолди. Қараса, Али найниқ хужумга шайланган буқадай, яна у томон бостириб келяпти. «Ҳа, шунаками, – деган гап ўтди унинг кўнглидан ва унга ташланмоқчи бўлган Алининг пешанасини мўлжаллаб мушт туширди. Мушти шилқим синфдошининг оғзига текканини сезди.

Зарбдан Али найниқ чалқанчасига кулади. У зарб қаттиқлигидан довдираб қолди шекилли ўрнидан туриши қийин бўлди. Қўлларига тиралиб оёққа тургач, шалоқ сўкиниб, яна Йигиталига ташланди. Йигитали яна унинг зарбига чап берди. Лекин, рақибига бошқа кўл кўтармади. У жуда хунук иш қилиб қўйганини энди тушунди. Алининг кўзлари ғазабдан чакчайган, оғзидан келаётган қон иягидан оқиб, чиройли ҳаворанг кўйлагини бўяб юборган эди.

Йигитали кўрсаки, рақиб иккиси атрофига туманот одам йиғилиб қопти. Шу пайт кимдир унинг кўлидан маҳкам ушлаб, қаттиқ силкиди. Қараса, сержаҳл физкультура ўқитувчиси экан.

– Мен сени намунали ўқувчи деб юрсам, аҳмоқ экансан-ку! Йўқол бу ердан!

Йигитали ўзига ағрайиб қараб турган ўқувчи-ю хашарчилар орасидан ўтиб, боши оққан томонга қараб кетди. Йиғилганлар орасида Муслима бормиди, йўқмиди сезмади. У қаёққа боришним, нима қилишиниям билмасди. Фақат бир нарсани биларди – жуда хунук иш қилиб қўйди. Сурат талашиш манунақа шармандалик билан тугаши хаёлига ҳам келмаган экан.

Кечкурун икки хуфтонлардан кейин кўча эшиклариди олдида юк машинаси келиб тўхтади. Куролланган икки милиционер уни олиб чиқиб кетишди.

Йигитали ички ишларнинг зах ва бадбўй подвалидаги тор камераларнинг бирида уч кун сўроқ қилинди. Ўша кеча-кундузларда у кинолардаги маданиятли, ҳаммага мадад кўлини чўзадиган меҳрибон милиция ходимларини эмас, ниҳоятда баджаҳл, ҳар нарсага мушти ёки сўлқиллама таёғини ишга солишга тайёр турадиган раҳмсиз барзанги кимсаларни кўрди. Уни тергов қилган милиция капитаниям ўшанақалардан биттаси экан.

Сўроқ-истокнинг иккинчи куни кечкурун ранги захил милиция терговчиси камерага кириб, Йигиталига икки варақ қоғоз берди. «Ўқиб, қўл кўйиб берасан!» Машинкада зич қилиб ёзилган тергов хулосасини ўқиб, Йигитали хайрон бўлиб қолди. Унда ёзилишича, ашаддий безори Баҳромов Йигитали синфдоши, намунали ўқувчи Валиев Алижон билан кўп йиллардан бери ёвлашиб келган. Шу йил ўн тўққизинчи сентябр куни Алижонни пахта даласи четиде шафқатсиз калтаклаб, атайлаб тилла тишини синдириб, уни ўзлаштирган. Ўша захоти жабрланувчининг чўнтагини йиртиб, олти юз сўм пулини ҳам талончиларча олиб кўйган. Жабрланувчи оғир аҳволда шифохонага ётқизилган.

– Мен ҳеч қанақа пулини олганим йўқ! – деди ғазаби қайнаб кетган йигитча, – сурат таллашиб мушталашдик холос. Тўғри, суратни ундан тортиб олаётганимда чўнтаги йиртилганини билдим. Чўнтагида манави суратдан бошқа ҳеч нарса йўқ эди. Муштим унинг оғзига текканиям рост. У биринчи бўлиб ургандан кейин мен қараб турармидим... Тиши синган бўлса, эҳтимол тўс-тўпалонда билмасдан ютиб юборгандир. Мен ҳечқанақа тилла тишни кўрганим йўқ. Кўрсам ҳам олмасдим! Ҳечам олмасдим...

– Бунақа эртагингни бориб энангга айт, рецидивист! Агар пул билан тилла тишни икки кун ичида

қайтариб берсанг бердинг, бермасанг камида уч йилга кетиб, Тайгада ўрмон кесасан!

– Буларнинг кўпи тухмат, – деди Йигитали терговчининг юзига журъатсизгина қараб, – тухматга ишонибсиз, ака...

Шу пайт Йигиталининг кўкраги пастроғига зарб билан мушт тушди. У боши билан камера деворига урилди. Навбатдаги зарб ўнг биқинига урилиб, у цемент полга қулади.

– Қонга бўялган, йиртилган кўйлак, боскинчилик килиб олинган пул, синдириб тортиб олинган тилла тиш... Нима, булар тухматми?! Гапир!

Кўз олди қоронғилашиб кетган Йигиталининг гапиришга мажоли йўқ эди. Капитан чўзилиб қолган йигитчага бопладимми, дегандек совуқ қараб турарди. У заготконтора бош тарозибони, пулдор Вали акаси кафтига қистириб қўйган бир даста червон хурмати ҳалиги мушталашувда ғолиб келган ўсмирнинг айбини эҳтимолки, ўн чандон ошириб, унинг бўйнига жиноят кодексининг даҳшатли «статья»ларини илиб қўймоқчи эди. Қонун кодекси моддаларини ўз измига солиш йўлида астойдил ҳаракат қилаётган терговчи цемент полда чўзилиб ётган қурбонига яна бир карра назар ташлаб, камерадан чиқиб кетди.

Йигитали қўлларига тиралиб, ўрнидан турмоқчи бўларди. У махбубасига ҳали изҳор этилмаган муҳаббати учун азоб тортаётган эди.

Эртасига чошгоҳларда турки совуқ терговчи яна камерада пайдо бўлди. «Жиноятингни енгиллаштирмоқчи бўлсанг, манавинга қўл қўй!» «Ўлсам ҳам қўл қўймайман! Айтдим-ку, олдин у мени уриб, кўзимни чиқарворай деди. Мен жавоб қайтариб тишини синдирганим рост. Қолганлари менга тухмат!»

Терговчи кечаги калтақдан сўнг рамақижон бўлиб қолган бўлсаям, орқага чекинмаётган, ғазабнок йигитчага бир пас қараб туриб, «энди ўзингдан кўр», деб чиқиб кетди.

Пулдор тарозибон билан ўзини ҳукумат одами-ман, конун кўлимда деб биладиган терговчи бегубор ўспириннинг кўксида ниш урган мухаббат майсасини топтаб ташлаётганликларини эҳтимол, англаб етмаган бўлсалар керак. Англаб етган бўлсалар ҳам балки ким эканликларини кўрсатиб қўймоқчи бўлишаётгандир. Эртасига пешинлардан кейин терговчи яна Йигиталининг камерасига кирди.

– Менга қара, рецидивист! Ишинг судга оширилади. Беш ойдан кейин, ўн саккизга тўлган кунинг қамоққа олинасан. Кейин, «хутта»га, ўрмон кесгани кетасан. Бандит! Ҳа, айтмоқчи, эртага сени ҳечкаёққа кетмаслигинг шарти билан қўйворамиз. Тилхат бериб, кейин чиқасан.

Йигитали бироз тасалли топгандай бўлди. Эртага озодлик! Бу гаплардан Муслиманинг хабари бормикин? Албатта хабари бор! У Муслима билан кўришиб қолса, нима дейди? Сенинг шаънинг учун муштлашиб, мана, энди қамалиб кетяпман дейдими? Ҳечам-да! Бу ҳақда Муслимага чурқ этмайди. Ҳали қамалишига беш ойча бор. Лекин, энди етар. Лаллайиб юрсанг, оғзингдаги ошни олдириб қўясан. Муслимага энди бор гапни айтади. Агар у хўп, ўша ёқлардан келишингизни кутаман деса, Сибириянинг Тундрасига ҳайдашса ҳам кўркмайди! Муслимадан яхши гап чикса бас!

Йўк, даҳшатли кунлар уни четлаб ўтди. Ота-онасининг ҳам, ўзининг ҳам худога айтганлари бор экан. Бошларига ўшанақа қора кунлар тушмади. Тангри ўзи мадад берди. Мелисага ора кунда олти марта қатнаб, Йигиталини қаматиш учун бор хунарларини ишга солган Вали тарозибон ҳам бирдан жимиб қолди. Мелиса ҳам дағ-дағасини тўхтатди. Қизил шапкалиларини ҳам, дарғазаб тарозибонни ҳам иккита ҳисори кўчқор тинчитиб қўйган эди.

Халқ ичида ит бўл, бит бўл, кўп бўл деган гап юради. Баҳром аканинг узок бир қариндоши бўларди. Унинг ерга урсанг, кўкка сапчийдиган, кўча-кўйда кимлар биландир муштлашмасе туролмайдиган Акрам

деган ўғли бўларди. Жуссалигина йигит йигирма беш ёшга етгунча икки ё уч марта қамалиб чикканди. Кейин унга худо инсоф берди шекилли, таксичилик қила бошлади. Шу йигит Баҳром тоғасининг бошига тушган ташвишдан хабар топиб, унинг уйига ҳол-аҳвол сўрагани кеб колди. Тоға унга бўлиб ўтган воқеалар тафсилотини айтиб бериб, бу аҳмоқ қамалиб кетмаса бўлди, деди бошини куйи эгиб.

– Аҳмоқ эмас, хўроз денг, хўроз! Хўрознинг зўри уришади, илписанглари пана-пасқамларда шумшайиб юради, тоға! Ўғлингиз қиз талашиб, анунақа найникларнинг тишини синдирган бўлса, йигитнинг нори экан. Йигит киши бахтини мушти билан ҳам топади!

Бу ёшлиги олатасир воқеалар ичида ўтган тўпори йигитнинг ўз фалсафаси эди.

Баҳром ака хонадони тепасида муаллақ бўлиб турган қора булутни худди шу тўпори таксичи даф этди. Буни қарангки, у Вали тарозибон билан апоқчапоққина экан. Ўша куниёқ унинг ишхонасига бориб, анча гаплашиб ўтирибди. «Иккита жўжахўроз битта кизнинг суратини талашиб, бир-бирини қашқа-пашқа қилган бўлса, осмон узилиб, ерга тушибдими? Нима, сиз ёшлигингизда киз талашиб, ҳеч кимнинг кўзини кўқартирмаганмисиз? Бизнинг жиянни кечиринг. Эвазига уйингизга эллик килолик юки бор қўчқорни етаклаб обкебераман! Ўғлингизнинг оғзи тўла тилла тиш бўбкетоди. Қани, қўлни ташланг! Милициядан шикоят аризангизни кайтариб олинг!

«Оббо, тюремшиг-е, тентакроқ бўлсанг ҳам, ақлли боласан. Хўп, сен айтганча бўлсин, аризани кайтариб оламан.»

Шу билан таҳликали ташвишлар адоғига етди.

Йигитали институтда ўқимоқчи эди, бўлмади. Биринчи имтихондаёқ йиқилди. Минг сўм берсанг, ўқийинг мумкин экан деган гапларни эшитди. Лекин, бош чайқади. «Ўқимаيمان. Дадамнинг ёнида юриб, бокқа қарайман.»

Ўша йили кеч кузларда уни ҳарбийга чақиришди. Охири Йигитали юрак ютиб, Муслима билан учрашиб гаплашди.

Муслима Йигиталининг узук-юлиқ ҳаяжонли гапларини ерга боққанча кизариб эшитди. «Али билан битта масалада муштлашгандик. Мени уч-тўрт кун қамаб қўйишди. Лекин, мен безори эмасман, Муслимахон. Битта масалада уни урганман. Шу холос, Муслимахон...»

Муслима ўшанда Йигиталининг юзига ялт этиб қараганди. Йигиталининг назарида кизнинг кўзлари яшнаб кетгандай бўлди. «Нега уни уриб, мелисага тушганингизни биламан, – деганди ўшанда Муслима, – мени жудаям ҳурмат қилганингиз учун... Сиз жудаям яхшисиз, Йигитали ака. Лекин, мен учун азоб тортдингиз. Сизга раҳмат!»

Йигитали Тайга томонларга аристон сифатида ўрмон кесгани эмасу, ҳарбий хизматни ўтагани борди.

Шу воқеаларга ҳам мана ўн бир-ўн икки йил бўлибди. Тўйдан кейин бир йил ўтиб-ўтмай Муслима унга кўчқордек ўғил ҳадя этди. Бир йилдан кейин иккинчи ўғил ҳам дунёга келди. Келин бир пайтнинг ўзида иккита бешикни тебратишга мажбур эди. Йигитали ҳолдан тойган рафиқасининг гоҳ у ёнидаги, гоҳ бу ёнидаги бешикка бошини қўйиб, ухлаб қолганини кўрарди. Муслима ажойиб-да! Нолишни ҳам билмайди!»

Эгизакларга ўхшаб ўсаётган чакалоқлар ўз оталарининг ҳейла эсини киритиб қўйишди шекилли, уларнинг кенжа укалари орадан беш йил ўтгандан кейин туғилди.

Баъзан Йигитали Муслимага тегишиб, «Ҳа деб ўғил эмас, энди битта киз ҳам туғиб бергин», дерди. Хотини бош чайқарди. «Сендан нима кетибди, туғиб беравер». «Ўзингиз туғиб олинг», – дерди хотини тесқари қараб қулиб.

Муслима бахтли келинлардан бўлди. Баъзи-баъзида эрининг зарда-зурдалари демаса, Йигиталидақа эр йўқ.

Муслимани кафтида кўтаради. Пастаккина мотоциклига уни мингаштириб, шаҳаргаям, унча-мунча байрамларгаям олиб боради. Кўпроқ даладаги ўша олмазорларига. Боғда Муслима қиладиган ишлар ҳам тикилиб ётибди. Муслима мотоциклнинг паттиллашигаям, сертупрок, ўйдим-чукур дала йўлларигаям ўрганиб кетган. У ёқдан-бу ёққа ўтиб турадиган машина-ю тракторлар кўтарган чанг-тўзонни ҳисобга олмаса, потпотга мингашиб, Йигитали акасининг икки елкасидан маҳкам ушлаб юриш мазза-ку! Чанг нима бўпти, коксанг, кетадиган нарса... Лекин, қора «Жигули»даги анави гўрсўхталарнинг ҳозирги қилиғи унинг дилини ёмон оғритди. Жўрттага тўзонда қолдирди-я...

Улар қапа ёнбошидаги ариқда бирин-кетин юзқўлларини ювиб олишди. Муслима эрига сочиқ тутаркан, оҳиста деди:

– Йигитали ака, битта гап айтсам хўп дейсизми?

Йигитали хотинига таажжуб билан қаради.

– Сенинг қайси гапингга йўқ деганман?

– Буниси жуда муҳим.

Йигитали илжайди.

– Сендек доно хотин номуҳим гапни гапирмайди.

Хўш?

– Кулманг. Демак, хўп дейсиз-а?

– Хўп, хўп, хўп! Эзма бўбқопсан, Муслим!

Муслима кўнгли кўтарилиб, эрини қапа томон етаклади. Чорпояга ўтқизаркан, деди:

– Машина сотиб олсангиз демоқчийдим, «Жигули» деганининг энг яхшисидан... Хўп, дейсиз-а? Книжкада пича пул бор-ку. Етмаса яна кўшамиз.

Йигитали хотинига тикилиб ўйланиб қолди.

– Қаттан олиб кўшамиз? Бизнинг хонадон ҳеч кимдан қарз кўтармайди. Ўйлаб гапиргин-да.

– Ўйлаб гапиряпман. Сигиримизни боласи билан сотамиз. Ана пул...

Йигитали хотини томон эгилди.

– Ана пул эмиш. Эртага болалар сут-катиқсиз қолди деб додламайсанми?

– Нега додлар эканман? Магазинларда сут-катик, каймоқкача бор. Олаверамиз! Бутун ёз ичи ўзингиз ҳам молга ем-хашак деб даладан бери келмайсиз. Маниям умрим молнинг тагидан чиқмай ўтяпти. Ўғилларингиз ҳам молбоқар бўбкетишяпти. Келинг, машинага пул етмаса сигирни сотаверайлик. Биз ҳам одамларга ўхшаб ҳузур қилиб яшайлик.

Йигитали ўйланиб қолди. Хотини тўғри гапиряпти. Одамга ўхшаб яшаш ҳам керак-ку, ахир. Лекин, машина жудаям шартмикин? Бу жонивор отам баҳоси турса...

– Дадамиз билан онамиз нима дейишаркин? Шу ёғиниям ўйладингми, Муслим?

– Ўйладим. Шундоқ ўғилларнинг гапини икки қилишмайди.

– Одамни ёмон аврайсан-а, Муслим...

Муслима ерга қараб кулди.

– Ўзингизгаям мойдек ёқиб тургандир бу маслаҳат... Топдимми?

Эсли-хушли, фикр-мулоҳазали, лекин, баъзан-баъзан шартталиги ҳам борлиги билиниб турадиган хотини нега бирдан «машина оламиз»га тушиб қолганлиги сабабини Йигитали фаҳмлаб турганди. Боя Али найник билан унинг хотини Салтанат дала йўлида уларни чанг-тўзон ичида қолдириб кетгани Муслимага ёмон алам қилганди. Лекин, анавилар бунақа ҳунарларини энди қилишаётгани йўқ. Шу йил Наврўз байрами куни колхоз боғида бўладиган тантананага энг зўр артистлар келармиш деган гапни эшитган эр-хотин ясан-тусан қилиб, ўша ёққа пиёдалаб жўнашди. Лекин, Али найник улар учун бу байрамни йўққа чиқарди...

Туни билан гоҳ жадаллаб, гоҳ майдалаб ёққан ёмғир боққа олиб борадиган камбар йўлдаги чуқур-чақирларни ҳалқобларга тўлдириб юборган экан. Эр-хотин ўшанақа жойларни четлаб ўтиб, сайлгоҳга шошиб боришаётганди. Шу пайт орқасидан «паппа» деган сигнал эшитилди-ю, ёнларидан Али

найник минган қора «Жигули» шитоб ўтиб кетди. Шу лаҳзанинг ўзида Йигиталининг юз-кўзларидан тортиб, чап томони лойқа сувдан шалаббо бўлди. Ундан бир-икки кадам орқада келаётган Муслиманинг энгилбошига ҳам қараб бўлмасди. Янгигина плаши расво бўлганди. Муслима тесқари қараб олиб йиғлаётганди. Йигитали хотинини йўлнинг янаям четроғига олиб ўтиб, бояқишнинг бўйинларигача сачраган лойқани арта бошлади. Уларнинг ёнларидан ўтиб бораётган одамлар эр-хотинни бунақа аҳволда кўриб бош чайқашарди.

– Сен уйга қайт, Муслим, – деганди ўшанда эр, – мен байрам бўладиган томонга концерт кўриш учун эмас, бу сафар найникнинг икки-учта тишини қоқиб, кўлига бериш учун бораман. Мен ҳали у хеббимни онасини..., – деб хунук сўқинди Йигитали.

– Йўк, бормайсиз, йўк! – деди асаблари қакшаган Муслима, – шунақа қилсангиз энди чинакамига қама-тишади. Борманг. Келинг, уйга қайтайлик Йигитали ака, – ялина бошлади хотини унга, – яна бир фалокат юз бермасин...

Йигитали хотинининг кўзидаги илтижони кўриб, ҳовуридан тушди. Рафиқаси эрнинг тугилганча қолган муштидан ушлаб, уйларига бошлади. «Кўйинг, хўжайин, булар ифлос одамлар. Буни ҳамма билади».

Худо ҳаммагаям ўғилдир-қиздир фарзанд берса, ақл-ҳуши, шаънини булғатмагудек ор-номуси билан берсин экан. Шунақа ҳислатлардан мосуво бўлиб дунёга келган зотларда тил билан энгилтакликдан бошқа нарса бўлмайди. Боғбону полизкорлардан қарғишдан бошқа нарса эшитмай келаётган Вали тарозибоннинг ўғли бир қарашда хушрўйгина йигитдек кўринса-да унда бурро тил билан такаббурликдан бошқа нарса йўқ эди. Оғзи қийшиқ бўлсаям, бойнинг боласи гапирсин деганларидек, у унча-мунча тенгдошларига гапини ўтказадиганлардан эди. У фақат Йигиталидан чўчиброқ юрарди. Кураш тушишган пайтларда Йигитали уни бир дақиқада кўтариб урар-

ди. Вужуди пайдан иборат синфдошидан ҳайкиброк юришининг боиси шунда эди. Бунинг устига Йигиталига майли бор соҳибжамол кизни бўйсундириб олмоқчи бўлиб таъзирини еди. Шундан кейин Йигитали кишлоқда ягона душманига айланди-қолди.

Душман бўлибки рақибига юзма-юз келиб, «ҳов, менга қара!» деёлмас, бирорта тукини тўкишнинг ҳам уддасидан чиқолмасди. Лекин, ора-сира ҳалигидақа бачкана қилиқлари билан Йигиталининг жиғига тегиб туришдан ҳам тийилмас эди. Уни бунақа ишларга гиж-гижлаш хотини Салтанатдан чиқарди. Фикри саёз Али найник хотинининг тантиқларча топшириқларини бажонидил бажарар, бундан ўзиям яйрарди.

Дарвоқе, ўйинқароккина Салтанат ўша ўқувчилик йилларидаёқ Йигиталининг кўнглига йўл топишга анча уринди. Лекин, бўлмади. Йигитали унга атрофига кўнғироқчалар тикилган рўмолчангиз учун раҳмат деб ҳам қўймади. Бунча олифта бўлмасанг, э, савлатинг бошингдан қолсин! Бунинг устига Муслиманнинг суратини талашиб, далада ўз синфдоши Алини дўппослади-я. Қилмишга яраша мелисахонада унияма бошлаб калтаклашибди-ку... Ажаб бўпти!» – ўзига-ўзи таскин берарди Салтанат.

Саккизинчи синфлигидаёқ ўнинчида ўқийдиган битта йигит билан китиклашиб юрадиган Салтанат Йигиталидан ёруғлик чиқмаслигини аниқ билганди. Шундан кейин у Али найник билан иноклашиб кетди. Алижон акаси Йигиталидан ўлса ўлиги ортик. Унга ўхшаб индамаслардан эмас. Бир гапириб, ўн кулади! Йигиталининг уйидагиларга ўхшаб, кунлари курук нон-чойу пахта пиёвага қолган эмас! Уни мана шу Алижон акасигина бахтли қила олади!

... Йигитали армиядан келиб билса, Муслимадан бутунлай умидини узган Али найник Салтанатга уйланиб олган экан. Вали тарозибон йўлини топиб, ўғли билан келинини қишлоқ магазинига ишга жойлаштириб қўйибди. Магазин ёнбошида турган қора «Жигули» Али найникқа қарашли экан. Эчки гўштини қўй

гўштига аралаштириб сотаверадиган Халил қассоб бу машинани қуда томонга кизининг сепига қўшиб берворган дейишади. Нима бўпти, пулдор бўлгандан кейин беради-да.

Йигитали-ку, ўзини босиб юра олади, лекин, вақти-вақти билан Муслиманинг асабларини қақшатиб турадиган нарса мана шу қора «Жигули» ўлгур! Қайнотаси қилган мана шу садақадан босар-тусарини билмай қолган Али найиқ билан унинг ҳиринг-ҳиринг хотини Салтанат!

Майли, ҳаш-паш дегунча улар ҳам машинали бўлишади. «Жигули»нинг энг зўридан, корасидан бўлсин», – деб эрига қайта-қайта тайинларди Муслима, – қора лукс бўлсин! Анунақаларга биз ҳам кимлигимизни бир кўрсатиб қўяйлик. Сиз ҳам уларни бир-икки чанг-гўзонда қолдиринг. Бир жизғанаклари чиқсин!»

Хотинидаги болаларча ўч олиш истаги Йигиталининг кулгисини қистатарди. Хўп, хўп, – деб қўярди у, – биз ҳам уларни боппаймиз! Хуморингдан чиқасан...»

Қора «Жигули» сотиб олиш масаласи ҳайтовур осон бўлди. Колхозга ажратиладиган енгил машиналарни талашиб, бир-бири билан қир-пичоқ бўладиган ҳамқишлоқлар Баҳром акалар хонадони омадини кўриб, индамай қолишди. Бунинг сабаби бор эди. Колхознинг энг илғор боғбони Баҳром акага аввалги йили ибратли ишлари ҳисобга олиниб, битта енгил машинани ажратиб беришга қарор қилинганди. Лекин, Баҳром ака қўлим қисқалик қилади, ҳозир эмас, худо хоҳласа, кейинрок, – деганди. Ўша муддат келганди. Энди олишса бўлади.

Райижроком раисининг автомашиналар билан шуғулланадиган биринчи муовини машҳур боғбоннинг ўғли Йигиталидан «қора люкс» олиш ҳақидаги истакни эшитиб илжайди. «Бунақасининг елкаси бор, ука». «Қанча экан елкаси?» Ижроком раиси муовини бешта панжасини кўрсатиб, деди: «Битта шунақа қора люксни тишимизнинг қавагида асраб тургандик.

Ҳаридори сон мингта. Аттанг деб қолманг! Олиш-олмаслигингизни эртага менга айтасиз».

Хонадоннинг баракасани учирадиган лаънати «елка» Йигиталининг ҳафсаласини пир қилаёзди. У уйга бўшашиброқ келиб, бор гапни хотинига айтди. «Қора люкс бор, лекин, «елка»си фалонча экан»... «Нега бу катталар худодан кўркмайди-а?» «Худодан ҳам кўркмайди, камоқдан ҳам кўркмайди, қарғишдан ҳам. Нима қилдик-а, Муслим?» «Оламиз! – деди хотини, «елка» пулини дадамдан обкеламан. Бу ердигиларга индамайсиз». «Менга қара, Муслим. Қўй шу ишингни...» «Шу «люкс»ни оламиз дедимми, оламиз. Мен дадамларникига кетдим!»

...Ховлига ярқиллаган қора «Жигули» кириб келганда ўғиллари қийқириб юборишди. Ён-атрофдаги кўшнилар югуриб чиқишиб, маҳалла учун янгилик бўлган машинани ўраб олишди. Муслима чопиб юриб, чокқина куракчада исириқ тутатиб аввал кабина ичин исириқ тутунига тўлдирди, кейин машина атрофига, ҳатто, тагига ҳам исириқ солди.

Йигитали гўёки, мени сотиб олганингдан кейин мингин-да энди дегандай ярқиллаб турган машинага ўтиради, туради, гоҳ олдинга, гоҳ ортга икки-уч кадам юргизиб, моторни ўчиради. Негадир типирлаб ҳам олади. Буни миниб кўчага чиқолмаса, нима қилсин. Ўқимаса, «права» олмаса бўлмайди. Дадаси ҳам «правани ўқиб оласан, пулга сотиб оладиган шарлатанларнинг қилиғини қилмайсан» деб, қайта-қайта тайинлаб турибди.

Охири сабри битди. Бир куни дадаси уйда йўқлигида хотини билан икки ўғилчасини машинага ўтқазиб, шаҳарга йўл олди. Энг зўр марожахонанинг ёнида тўхташди. У ердан чиқиб, бозор-ўчар қилишди. Кейин бамайлихотир машинага ўтиришди. Катта йўлга чиқиб олишгач, радиоприёмникни кўйди. «Дилхирож» деган зўр куй чалинаётган экан. Йигитали завқи келиб, кифтларини учуриб, бошини муқом қилаётган одамдек тебратиб бир лаҳза ўйнади. Орқадан хоти-

нининг жарангли кулгиси эшитилди. Унга қўшилиб, ўғилчалари ҳам кулишарди. Ана, бахт! Бу бахтни у кўп йиллар кутган. Унга эришди!

«Дилхирож» авжига минар, Йигиталига «ўйнасангчи!» дегандай шўх янграрди. У яна кифтларини учириб, пешонаси юқорироғидаги ойначадан Муслимага қаради. Хотини яйраб кулиб қарсак чаларди. Йигитали унга кўзини қисиб қўйиб, бояги ҳаракатини давом эттирди. Шу пайт бехосдан «чурр-чурр» этган ҳуштак овози эшитилди. Йигитали рўпарага қараб, хўппа семиз, қорин солган автоинспекторни кўрди. У ола таёғи билан йўл четини кўрсатиб турар, важоҳати хунук эди.

Йигитали машинани ола таёқ «манави томонга» деб кўрсатиб турган жойга олиб ўтиб тўхтади. Кейин машинадан тушибоқ ҳамма шофёрларга ўхшаб, автоинспектор олдига бориб қуюқ салом берди.

Қориндор, турқи совуқ автоинспектор, қаҳрли кўзларини Йигиталидан узмай, қўлини чаккасига олиб келиб, бир нима дегандек бўлди. Кейин оғзи тўла сўлак аралаш носни ёнбошига туфлаб ташлаб, оғзини кафти орқаси билан артиб, хужжатингиз, – деди.

– Хужжатни яқинда оламан, ака, – деди Йигитали довдираброк.

– Менга ҳозир керак!

– Ака, машинани илгари куни олдик...

– Менга ахборот эмас, хужжат керак. Агар хужжат кўрсатмасангиз, угон ҳисоблаб, машинани арест қиламан.

Йигиталининг оёқлари қалтираб кетди. Угон? Арест? Ногаҳон «ҳозир!» – деб ўзини машина томон отди. «Бордочок»да паспорти билан машинага тўланган ҳақ ҳақидаги қоғоз бор-ку, ахир. Шуларни кўрсатса, автоинспектор шаштидан тушар?

У ҳалиги нарсаларни олиб бўлгандан кейин Муслима эрининг енгидан торди. «Манг, хужжатнинг зўри манави!»

Йигитали караса, хотини битта беш сўмликни уза-тиб, кулиб турибди. «Олсангиз-чи энди, хужжатнинг зўри шу-ку!»

Автоинспектор паспорт ичидаги қоғоз билан беш сўмликни кўриб, минғирлади:

– Бу қоғозингизни биз учун аҳамияти йўқ. Лекин, битта гапни эшитиб олинг. «Права»сиз рулга ўтирмайсиз. «Дилхирож»га рулда эмас, уйда ўйнайсиз. Жўнанг!

У паспорт ичидаги беш сўмликни қандай олиб кўйганини Йигитали сезмай ҳам қолди.

Йигитали машинага ўт бераркан, тўнғиллади:

– Бу қорнинг ёрилгурни қара. Ғўдайиб туриб икки минут ичида мендан бир ярим кило гўштнинг пулини шилиб олди-я. ГАЙларнинг ризки асфалтга сочиб юборилган деб шунга айтишар экан-да. Яна, арест, угон, дегани-чи...

– Ўзингиз ҳам рулда «Дилхирож»га ўйнаманг эди-да...

Уйга келишгач, Муслима эрига ялиниб-ёлвориб машина калитини олиб, беркитиб кўйди. «Права» олганингизда калит ўз-ўзингизга!»

Йигитали эшиклари тақа-тақ берк, ярқиллаган «Жигули»си атрофида ҳар куни икки-уч айланар, ўғиллари эса қачон юриши номаълум бўлган машинани ҳар куни ярқиллатиб артиб чиқишдан эринишмасди. Йигиталига бир нарса алам қиларди. Рўпарангда бутун қишлоқнинг кўзини ўйнатган «хўроз» машина ярқиллаб турса-ю уни миномасанг... Бу нарса энди уйланган ва чимилдикда уни кутиб ўтирган ёрининг ёнига кириб, унинг билакларидан ушлай олмаслик-дек уят гап эмасми? Келинчак ичкарида интизор, куёв бола ташқарида типирлаб юраверадими?

Ўчашгандек, район марказидаги шоферлар тайёрлаш курси янги группани роса бир ойдан кейин қабул қиларкан. На чора, кутади.

Кечки курс деб аталадиган бу ўқишга «набор» кечикиб кетиб, ниҳоят октябрнинг охирларида иш бош-

лади. Ўзбек «тепки арава» деб чиройли ном берган велосипедни ўйлаб топганларнинг гўрига шамчирок! Йигитали кундузлари боғдаги ишларни бажариб юриб, ҳафтанинг тўрт кунда кечки пайтларда оёқнинг кучидан бошқа нарсани талаб қилмайдиган тепки аравасига ирғиб миниб, район марказига қараб жўнайди.

Йигитали дастлабки ҳафталардаёқ курсантлар орасида энг билимдони сифатида танилди. Ўқишлари яхши-ю, лекин, йўл... Борди-келдиси билан ўттиз чақиримни босиб ўтиш айникса, декабрда азоб эди. Қор қалин тушганда велосипеди ҳам иш бермай қолди. Музламаларда сирғанади, эгаси билан бирга қулайди...

Кундузлари ўқишга бориб олиш ҳарқалай ўнғай, лекин, машғулот тугаб уйга қайтиш азобнинг ўзи. Йўловчи машинлар ҳам учрамайди. Шунақа пайтларда қишлоғига пиёда жўнавораверади. Йигит кишига ўн беш чақирим йўл нима бўпти!

Лекин, мутгасил уриб турган қор, кўзингни очирмайдиган изғирин ўз ишини қилади. Симсиёх қоронғиликда сирғаниб, йиқилиб-туртиниб юриш осон эканми? Лекин, Йигитали бу азобларни ўткинчи деб билади. Ўқиса, «права»ли бўлса бас! Қирк градусли совуқда ҳам «Жигули»сини ғиззиллатиб юрадиган кунлар келади! Бола-чақаси, ота-онасини яйратади ҳали. Хотини эркаланиб, бормисиз, хўжайин деб суркалади... Фақат рулда «Дилхирож»га ўйнамайсиз деб, ҳазиллашиб ҳам қўяди. Йигитали, ҳўп дейди...

... Лекин Йигитали хом ҳаёллар суриб юрган экан. Қора люкс «Жигули» унга вафо қилмади. Аниқроғи, суюмли хотини Муслима шундоқ машинанинг бошига сув қуйди... Одоб, ҳаёда мисли йўқ келин икки оғиз сўзи билан уйдан машинанинг қорасини бутунлай ўчиртирди. Йигитали тилини тишлаб қолаверди.

Минг азоб билан олинган ажойиб машинанинг дарров сотилишига ҳамма ҳайрон эди. Биров қарз ёмон, Баҳром ака машина учун олинган қарзни тўлолмай

шундай қилгандир деса, яна бошқа биттаси «Йигиталини шайтон йўлдан ургани учун» деб тахмин қиларди.

Йигитали шайтоннинг шаклу шамойили қанақалигини билмасаям, у аллақандай афсунми ёки бошқа бир балоси биланми, одам боласини турли кўчаларга олиб кирадиган, ҳатто, шармандаи-шармисор қиладиган кучга эга эканини ҳис қиларди. Ўнинчида ўқиётгандаёқ шайтоннинг гапига кирган шекилли, камокхона азобларини кўрди. Шундан бўлса керак, у эҳтиёткор бўлиб қолган, ҳар хил машмашалардан ўзини олиб қочиб юрарди. Бутун қишлоқ унинг оғир-босиқлиги, одамшавандалигини кўриб, дадасига тортибди дерди. Бунақа одамларни шайтон йўлдан урармиди?

Лекин, хом сут эмган бандаси фалокат босибми, шайтоннинг ёнбошига келиб қолганини ўзиям билмай қоларкан. Шайтоннингки ёнбошига келиб қолдингми, холингга вой. Ер-парчин бўлганинг шу.

Йигитали бехосдан худди шу аҳволга тушиб қолди.

Воқеа бундай бўлганди. Йигитали уч ой машаққат билан ўқиб, «права» олгач, ялт-юлт машинасини миниб, у ёқ-бу ёқларга бориб келиб турар, тўймаъракалар, иссиқ-совуқ маросимларда маҳалланинг хизматини қилиб, дуо олиб юрарди. Бир куни унияма районда бўладиган катта йиғилишга таклиф қилишди.

Эртасига эрталаб машинани юргизиш тараддудида турганда Муслима бу ёққа юринг деб, уни ичкари хонага етаклади. Нима гап дегандай ўзига қараб турган эрининг қўлига пул тутқазаркан, деди:

– Манави кундузли палто олиб киясан деб, менга берган пулингиз. Манг.

– Қизиқмисан, бу нима қилганинг?

Муслима чиройли жилмайди:

– «Йгнадан» энди чиққан машинанинг эгаси манунақа уринган костюм-шим, пошнаси қийшайган

туфлида юрадимми? Дўппини ҳам янгилаб олинг. Янги чиққан оппоқ нейлон кўйлақлар бор-ку, ўшандан ҳам. Фақат ёқаси тўғри келсин.

Йигитали пулни олишдан бўйин товлади. Лекин, хотини қаттиқ туриб олди. «Олинг. Дўсту душманнинг олдида яхши кийиниб юринг».

Ажойиб хотини бор-да. Қайнота-қайноналарининг атрофида пилдираб юради. Ҳеч кимнинг кўзига тик қарамайди. Аммо, баъзан-баъзан тутиб қолишيام бор. Фақат Йигиталига. Лекин, тездагина ҳовуридан тушади. Ўзи дунёда қайси аёлники тутмайди?

Йигитали пулни олишга мажбур бўлди. Беш йиллар нарёғида олган эгнидаги костюми тўрт мартамикин «химчистка»га тушган. Хотини бор гапни айтди. Бундоқ одамга ўхшаб кийиниб юрадиган пайти келган.

У машинани тисариб, кўчага чиқиб кетаётганда, хотини югуриб олдига келди.

– Шахарда бозор ёнбошидаги баланд магазинда энг яхши кийимларнинг ҳамма хили топилади. Танлаб олиб, мажлисингизга башанг кийиниб боринг. Пул етарли. Сиз берган пулга ўзим ҳам пича кўшиб кўйганман.

– Зўрсан-да, Муслим...

– Қаранг-а... Берган худога ёқибди! – деди Муслима темир дарвозани чираниб ёпаркан, – рулда тагин «Дилхирож»га ўйнамай, эсон-омон бориб келинг, хўпми?

Йигитали ширин энтикиб, катта йўлга чиқиб олди. Вақти чоғ эди. Бахт дегани шу бўлса керак-да, ахир.

У ёқимли бир кўшиқни хиргойи қилиб, бозор ёнбошидаги «Автостоянка» деган жойга машинани бурди. Ҳозир хотини айтган баланд магазинга кириб, у қайта-қайта тайинлаган ҳамма нарсани олади. Агар размери топилса, парда билан тўсилган хоначада ҳаммасини кийиб, пўрим бўлиб олиб, уйига кириб боради. Хотини бир хурсанд бўлсин!

Шу пайт ёнбошидан аёл кишининг «Тўхтанг, ака!» деган жарангдор овози эшитилди. Машинага тормоз бериб қараса, жудаям кетворган ёшгина жувон унга кулиб қараб турибди. Йигитали бу ким бўлди деб, индамай туриб қолди. Жувон чаққонлик билан унинг ёнига келди. Йигиталининг димоғига ёқимли хид урилди.

– Бояттан бери биттаям такси келмайди-я, – деди жувон Йигитали томон хиёл эгилиб, – илтимос, мени учинчи массивга обориб қўйинг. Рози қиламан.

Охирги сўзларни у шунақаям чиройли қилиб айтдики, Йигиталининг юраклари ҳапқириб кетди. Нега бунақа бўлди, ўзиям билмасди.

– Бўпти, ўтиринг, – деди Йигитали сўзлари мулоқимлашиб, – учинчи массив қаерда ўзи?

Жувон чиройли жилмайиб, қўли билан кунчиқар томонни кўрсатди.

– Вой, билмайсизми? Шу ёққа юраверинг. Меҳмон-мисиз, дейман, ака?

– Йўғ-е, шаҳарнинг нариги томонидаги Қорасув қишлоғиданман. Биларсиз?

– Биламан. Тўйга борганмиз. Одамлари бирам яхши эканки, сизга ўхшаб. Чиройли...

Йигитали бу тили ширин аёлга нима дейишини билмай:

– Кўпчилик шунақа дейди. Ҳавоси тоза, булоқлари кўп қишлоқ-да, – деб қўйди.

У машинани жувон кўрсатган «дом» подъезди олдидан тўхтатди.

– Мана келдик. Энди савобли ишингизни давом эттириб, манави челақдаги қулупнайни квартирага обкириб берасиз-да, ака...

– Жоним билан! – деб юборганини Йигитали ўзи ҳам билмай қолди. Улар бир нафасда учинчи каватдаги шинам, оёқ остидан тортиб деворларга-ча қип-қизил гилам тўшалган бурчагида одам бўйи баравар холодилник ишлаб турган квартирада пай-

до бўлишди. Бунақа шинам қилиб безатилган уйни Йигитали умрида кўрмаган эди.

– Вой, ўтиринг, – деди жувон устига кипқизил бах-мал ёпилган диванни кўрсатиб, – мен ҳозир...

У ёнбошдаги хонага кириб кетди. Бир зумда эгнига гулдор халат кийиб, боғичини белига тортиб боғлаб чиқиб келди. Йигитали унга қараб, анграйиб қолди. Боя у машинасига ўтираётганда ҳам, «дом» зинапо-ларидан чиқиб келишаётганда ҳам жувонга дурустрок қарамаган экан. Мана, энди унинг рўпарасида хушқомат, хипчабел, халати остидан бўлик кўкраклари кабариб турган бир санам турарди.

– Мен ҳозир чой қўйиб юбораман, – деди жувон ошхона томон юраркан, – ҳозир...

– Йўғ-е, – деди Йигитали ҳижолат тортиб, – шундай уйга куруқ келганимни қаранг.

– Янаги сафар ҳўл бўлиб келарсиз, – деб шарақлаб кулди жувон меҳмонга қараб, – ҳечам ҳижолат бўлманг!

Йигитали соҳибжамол уй эгасига қараб, унинг чап юзида кулдиргичи борлигини кўриб қолди. Лекин, жудаям ўзига ярашган кулдиргич экан. Бунақа кулдиргич Муслимадаям бор, лекин, сал кичикроқ. Мануники зўр экан!

Уй соҳибаси қора, ялтироқ сервантнинг гоҳ у, гоҳ бу эшикчаларини очиб-ёпиб юриб, бир зумда стол устини турли ширинликлар билан тўлдириб юборди. Кейин писта-бодом ҳам қўйди. Йигитали йирик-йирик, оғзи ярмигача очиқ хандон пистани шу ерда кўрди.

Нотаниш одамга бунча иззат-икром-а! Йигитали шундоқ хонадонга адашиб кириб қолган, ҳеч нимага арзимайдиган одамдай сеза бошлади ўзини. Лекин, дадилроқ бўлишга уриниб:

– Бунча овора бўлдингиз-а? – деди тутилиб, – сизни нима деб чақиришгайм ҳайронман. Синглим дейми ёки кинолардагига ўхшаб хоним дейми?

Уй соҳибаси меҳмонга қараб, қулди.

– Ўзбекчилик қурмасин. Синглим эмас, Тўлкиной денг. Тўлқин-тўлқин, дарё тўлқин, ўтолмайман-о, деган ашула бор-ку, ўшанақа тўлқин... Ўзингизнинг отингиз нима?

– Меникими? Меники Йигитали. Дадам қўйган от...

– Йигитали... – охиста такрорлади Тўлкиной, – дадангиз билиб қўйган экан бу номни. Лекин, зўр йигитга ўхшайсиз, кўриниб турибди. Меҳрибон... Манави ширинликлардан олиб ўтиринг, Йигитали ака.

Йигиталининг юраги яна бир ҳаққириб олди. «Йигитали ака... Тилининг ширинлигини...»

Орага сукунат чўқди. Йигитали ўз истагига терс иш қилиб, Тўлкинойга қаради.

– Энди мен борай. Хўжайинингизми ёки ака-укаларингизми бу ерда мени кўриб, таъбингизни хира қилиб юришмасин. Хўпми?

– Мени ҳафа қиладиган одам йўқ. Хўжайиним уйдан чиқиб кетган.

– Ие, нега? Шундоқ хотинни ташлаб-а? Нега ахир?

– Сен туғмас экансан деб...

– Одамларга ўхшаб текширтирмайдими? Балки айб ўзидадир? Одамлар кўп йилар сабр қилишади-ку.

– Уям сабр қилди. Беш йил. Кейин ўзим унга: бўпти, бошқасига уйланаверинг дедим. Уришганимиз ҳам йўқ. Уйни ташлаб чиқиб кетди. Яхшиям онам, иккита акам бор... Ҳафтада икки-уч кебтуришади, мен бориб тураман.

Тўлкиной одамнинг раҳмини келтирадиган даражада маъюс бўлиб қолди. Кейин шивирлагандай деди:

– Ёлғизлигимни билиб, уйимизга мени сўраб совчи келгани келган. Лекин, қанақа одамга тушаман? Бепушт экансан деб уям ташлаб кетса, нима деган одам бўламан. Бахтсизман. Йигиталиакажон, бахтсизман. Тунлари йиғлаб чиқаман. Битта бошимни силайдиганим бўлмаса...

Тўлкиной бошини эгиб унсиз йиғларди. Йигитали унинг кўзларидан ёш думалаб тушаётганини кўрди. Ҳа, суксурдай жувон йиғлаяпти. Хун-бийрон йиғлаяпти!

Негадир у шахд билан ўрнидан туриб кетди. Тўлкиной ўтирган стул ёнига келиб, журъатсизлик билан унинг бошини силади.

– Ҳафа бўлманг, Тўлкиной! Сизни юпатадиган, кўз ёшларингизни тиндирадиган бор! Кўйинг, энди йиғламанг, хўпми?

– Хўп, – деб Тўлкиной ўрнидан турди. Улар бири билан юзма-юз, жудаям якин туришар, ҳатто, нафаслари бир-бирларининг юзига теккудек эди.

Жувон Йигиталига қараб, маъюс жилмайди.

– Менинг кўз ёшимни тиндирадиган мард бор эканми дунёда?

– Бор!

– Ростдан-а? Ким экан у? – Тўлкиной Йигиталининг кўзларига аллақандай сирли нигоҳларини тикиб турарди.

– Мен! – ҳеч қутилмаганда журъат пайдо бўлди Йигиталида, – мен!

– Сиз? – кўзларини юмиб бош чайқади жувон, – Бўйдоқ эмасдирсиз, ахир? Уйингизни тўлдириб юрган ўғил-қизларингиз бордир?

– Бор, – минғирлади Йигитали, – учта ўғлим бор.

– Хотинингиз чиройлими? – бояги андухларини унутгандай жилмайиб сўради Тўлкиной.

– Чиройли. Лекин, сиз зўр экансиз. Чесний слов... Жудаям зўракансиз!

Тўлкиной яна шарақлаб кулди. Кулганда чап юзидаги кулдиргичи ҳам қўшилиб кулгандай, хуснини янаям очиб юборди.

– Раҳмат! Сиз ҳам ажойиб инсон экансиз. Оқ кўнгил, гапи ширин.

У шундоқ деб, Йигиталининг елкаларига бир лаҳзагина қўлларини қўйиб, дарҳол тортиб олди. Йи-

гитали гангиб колди. Эх, аттанг, уям худди шундок килса бўлмасмиди. Эх, каллаварам, каллаварам!

Шу пайт нариги хонадан Тўлкинойнинг жарангли овози эшитилди:

– Йигитали ака, манавинга карашиб юборинг.

Йигитали дик этиб ўрнидан туриб, ўша хонага ошиқди. Остонадан ўтибок билдики, бу Тўлкинойнинг ётоқхонаси. Оёқ остида Эронникими, туркманникими, қалин, юмшоқ гиламлар. Ўнг тарафда четлари никелли бир жуфт каравот, бош томонда юмшоқ болишлар. Йигитали буларга ағрайиб қараб тураркан, Тўлкинойнинг:

– Бу ёққа келинг, ака, – деган овози эшитилди. У кенгбар дераза олдида бир кўлида бирор метрли ингичка трубасимон бир нарсани ушлаб турарди.

– Манави пардани четга суриб қўйиб, энди ҳеч жойига обориб кўяолмаяпман. Манави билан суриб беринг, новчасиз.

Бу ишни Йигитали бир лаҳзада бажариб, Тўлкинойга илжайиб қаради:

– Яна... Яна нима қилай?

Тўлкиной индамай Йигиталининг кўлидан ушлаб, бояги хонага етаклади. Лекин, Йигитали негадир шу хонадан сираям чиққиси йўқ эди. Жувон уни яна тортқилади. У Тўлкиной билан ётоқхонани тарк этмай, иложи йўқ эди. У негадир енгил титрар эди.

Одам боласининг бор вужуди ҳад-ҳисобсиз қон томирлари билан чирмалиб олинган дейилади. Бошининг энг тепласидан то оёқ панжаларининг учигача қон томир. Оддий кўз билан кўриб бўлмайдиган томирлардаям қон уриб туради. Бу ҳаётини зарурат. Лекин, шу томиру томирчалар орасида биттами, иккитами томир ҳам бўлиб, уни ёввойи томир дейиларкан. Тўғри, бу томирлар ҳа деб эмас, вақти-вақти билан уриб тураркан. Лекин, булар ишлаб кетганда... Одам ўз-ўзини унутиб, нималар қилаётганини ўзиям билмай қоларкан. Ёввойи томирлар ҳаракатга келганда кўпинча ҳаёлга келмайдиган ишлар бўларкан.

Шунақа гапларни Йигитали бир-икки эшитганди. Тўлкиной уни ётоқхонадан кўлидан тортиб олиб чиқиб кетмаганда, ким билади, йигитнинг ўшанақа томири уриб кетармиди.

Йигитали бирдан жунбушга келган эҳтиросларини жиловлаб, Тўлкинойга:

– Энди мен борай, – деди, – пича бозорлик ишларим бор эди.

– Хўп, – деди жувон дўмбоқ кўлини унга узатаркан, – кеб туринг, ака. Ош қилиб бераман.

– Раҳмат, – деди Йигитали кўнгли кўтарилиб, – бизга хизмат бўлса, бемалол...

– Малол келмайдими?

– Ҳечам.

– Рост биланми?

– Бизда гап битта бўлади, Тўлкиной.

– Шунийчунам номингиз Йигитали-да! Индинига туғилган куним. Энг сара дугоналаримдан саккизтаси келади. Бозор-ўчар қилишга бугунгидақа қийналиб кетаман. Қаттан такси ахтариб юраман? Шунга сиз ёрдамлашворсангиз. Ҳозир сизга пул обчиқиб бераман. Бир минут...

Йигитали нариги хонага кириб кетаётган жувоннинг кўлларидан ушлаб, тўхтатиб қолди. Тўлкиной унга ғамза билан қараб:

– Бир минут, Йигитали ака, – деди кўлларини бўшатишга уриниб.

– Керакли нарсаларни сиз менга айтаверинг. Йўк, яхшиси, исписка қилиб беринг, – деди у негадир ўпкаси оғзига тикилгудай бўлиб, – биз ҳам бозорни қотирамыз!

– Билиниб турибди, – деди кўзлари чараклаб Тўлкиной, – унақа бўлса, ҳозир зарур нарсаларни ёзиб чикаман. Сизни уринтириб қўймайманми ишқилиб?

– Ҳечам!

Йигитали бозор ёнбошига бориб, машинани тўхтатди. Кабинада ўтириб, ҳозиргина Тўлкиной берган

ҳаражатлар «исписка»сига кўз югуртираркан, бирдан ғазаби қайнаб, хунук сўкинди. Нима бало, пошшолар учун қилинадиган овқатни ейдими унинг сара дугоналари? Қўй ёғи, қўй гўштлари-ку майлия, хандон писта билан арман коньягига бало борми?

Тишларини ғижирлатиб юриб, рўйхатдаги тўққиз хил нарсани олди. Лекин, тўрт бутилка арман коньягини топгунча қора терларга тушиб кетди. Машинага ўтираркан, ўзича ғудраниб, қолган пулни қўлига олиб чамалаб кўрди. Муслима энг яхши кийимларга деб берган пулнинг ярми бўлмасаям, учдан бирдан кўпроғи чиройли жувоннинг бир-икки табассуми учун қурбон бўлгани сезилиб турарди. Шу қолдиқ ақча билан кийим-кечак магазинига кириб бўларканми? Бўлмайди! Энди Муслимага нима дейди? Ҳа, топди. Энг яхши импорт кийимлар янаги ойга келаркан дейди.

Унинг пешанаси, юз-қўларидан тер қуйиларди. Рўмолчасини олиб артди. Совуқ тер... Ҳатто кўйлаги орқаси ҳам жикқа тер бўлиб кетибди.

У машинасини домнинг ёнбошига тўхтатиб, иккала қўлида вазмин юк, учинчи қаватга кўтарила бошлади. Кўнғироқ тугмачасини босиши ҳамона остонада Тўлқиной пайдо бўлди.

– Вой-вўй, бутун бозорни кўтариб кебсиз-ку. Қани, кириг, юкларни мана бу ёққа қўямиз.

У Йигиталини диванга таклиф қиларкан, унинг юзига қараб:

– Бечора Йигитали акам, – деди меҳрибонлик билан, – мени деб терга пишиб кетибсиз.

Тўлқиной шундоқ деб мўъжазгина жудаям хуш бўй дастрўмолчаси билан Йигиталининг юзлари, бўйинларидаги терларни арта бошлади. Ёқимли ифордан йигитнинг боши айлангандай бўлди.

– Йўқ, ўзим, – деди у жувоннинг қўлидан тутиб, – қаттиқ терлабман. Рўмочангизда ҳиди қолади...

Тўлқиной энди унинг пешана ва кўзларини артаркан, шивирлади:

– Ҳиди колса, ҳидлаб юраман! Атайлаб ювмасдан хидлаб юраман!

Йигитали ўз кулоқларига ишонмади. Нима? Ҳидлаб юраман? Тер атирмидики ҳидласа? Ҳам гўзал, ҳам қиёси йўқ меҳрибон аёл экан бу Тўлкиной! Хотининг бўлса, шунақа бўлса... Йўқ, Муслима ҳам жуда яхши аёл. Меҳрибон, ақлли, кўзингга қараб туради. Битта камчилиги – сал жирракироқ. Анави йиллардаги ҳусниям йўқ. Аммо, барибир яхши. Лекин, Тўлкинойга ўхшаган жонон аёл бошқа бўлмаса керак.

Йигитали унга ҳайрат ичида боқиб тураркан, Тўлкиной юмшоқ, иссиқина кафти билан унинг пешанасини силади:

– Бирам яхшисизки...

Йигитали нима дейишини билмай, унинг белидан ушлади. Жувон чарс экан, ўзини тез нарига олди.

– Қитиғим бор, қитиғим...

Йигитали ҳижолат бўлиб кафтига йўталди. Тўлкиной унга сузилиб қаради.

– Агар иложи бўлса, мени «салон красата»га ташлаб ўтсангиз, майлими?

– Бўлмаса-чи. Жоним билан.

– Ҳа, айтмоқчи, – деди Тўлкиной, – индинига дугоналаримга зиёфат, унинг эртасига ўзларига, хўпми? Сизга бир палов дамлаб берай...

– Рост биланми? Лафз биттами? – шошиб қолди Йигитали.

– Лафз иккита бўлмайди, Йигитали ака, – жилмайиб унга жиндай суркалди жувон, – дарвоқе телефоним номерини ёзиб берай. Звонок қилиб келаверасиз.

Йигиталига жон кирди. У Тўлкинойни аёллар салонига ташлаб уйига жўнади. У ширин ҳаёлларга ғарқ бўлган эди. Индинининг эртаси... Ўша кун қандай бўларкин, – дея енгил тин олди у, – албатта зўр бўлади. Одам дунёга бир марта келади. Иш, иш деб ўлиб кетиш керакми? Онда-сонда бир яйраб ҳам туриш керак-да!

Машинани район маркази томон ҳайдаб бораркан, бирдан овоз чиқариб, «Ие, вой!» – деб юборди. Ахир, кеча дадаси унга «Машина билан жа овора бўб кетдинг. Олмазорни икки-уч кун ичида яна бир бор химобработка қилмасанг, ҳосилдан айрилиб қоламиз» деган эди-ку! Бу ёқда Тўлкиной худди шу кунларда меҳмонга чақириб турибди... Бормаса, шундоқ жувоннинг олдида бир чака бўлмайдами?

«Олмазор бир-икки кун сабр қилиб турар деган тўхтамга келди у, фақат бир-икки кунга. Кейин уни химикатга чўмилтирвораман!»

У район марказидаги ҳар хил мажлислар ўтказиладиган савлатли бинонинг яқинроғида машинани тўхтатиб, соатига қаради. Мажлисга ҳали бирор соат бор. Пича у ёқ-бу ёқни айланмоқчи бўлди. Бир пайт кийим-кечаклар магазини ёнидан чиқиб қолди. Оёғи тортиб-тортмай унга кириб, шим-костюмлар сотиладиган бўлим томон юрди. Вой-бўй, шим-костюм дега ни қатор-қатор. Булар орасида чехскийсиям, болгарскийсиям, китайскийсиям бор. Лекин, нархи осмонда! Муслима берган пулга шулардан зўрини олиб, ҳозирок кийволса бўларди. Лекин, икки-уч соат олдин бўлиб ўтган ширингина саргузаштлар... Ҳа, майли. Муслимага жиндаккина ёлғон гапирса, осмон узилиб ерга тушмас.

... Машина сигналини эшитгач, чопкиллаб келиб дарвозани очган Муслима эрини ўша эскидан таниш кийимида кўриб, бироз тумтайгандай бўлди. Йигитали хотинига деярли кун бўйи пишитиб қўйган эртагини шоша-пиша айтиб берди. Муслима индамай, нари кетди. Бирданига уч-тўрт ёшдаги энг кенжа ўғилларининг чирқираб йиғлагани эшитилди. Муслима ҳаммаёкни тўс-тўпалонини чиқариб юрадиган кенжатоининг орқасига бир-икки шапати урган шекилли. Йигитали бун билмаганга олди.

Ниҳоят интизорлик билан кутилган учинчи кун ҳам келди. Йигитали автомат-телефондан Тўлкинойнинг

уйига телефон килувди, гўшакдан жарангли овоз эшитилди. «Бормисиз? Келаверинг гуручни соляпман».

Йигитали юраги дукурлаб, машинага ўтирди. Бугун унинг ҳаётидаги энг қувончли кун бўлиши керак. Телефонда менга бормисиз, деди-я! Демак, соғинибди. Бирдан «Сизни яхши кўриб қолдим. Сиз энди меникисиз деб қолса-я... Йўқ, Тўлкиной, кечирасиз, хотиним, учта ўғлим бор. Хоҳласангиз шундоқ кўришиб юраверамиз дейман. Иннайкейин, партия аъзосиман. Қўш хотинлисан деб, партиядан ўчиришса, бир пулли одам бўламан. Бизни одам қилиб турган боғни ҳам тортиб олишади дейман. Шундоқ юраверсак, сизнинг суянган тоғингиз бўламан. Гапим гап дейман!

Йигитали таниш эшик тугмачасини босди. Эшикни чараклаб кулиб турган Тўлкиной очди.

– Вой, яна овора бўлиб нималарни кўтариб юрибсиз, – деди Йигиталининг қўлидаги вазмин-вазмин коғоз халталарни оларкан, – қани ичкарига...

Йигитали ўзига яхшигина таниш бўлган диванга чўкди. Лекин, мана шу хонанинг кўнгилни яйратадиган ифори бор-да. Бу ёқимли ҳид хона четдаги доим яшнаб турадиган чиройли гулдастанми, ёки Тўлкинойнинг ёш, сўлқиллама вужудиданмикин? Кейингиси тўғри, Тўлкинойдан!

Дастурхон жудаям чиройли безатилган эди, хандон писталар, «Қорақум» шоколадлари, икки бармоғинг орасида чақиладиган бодомлар. Буларни Йигитали бурноғи куни олиб келган эди.

– Сиз манавини очиб турунг, – деди Тўлкиной, – мен ошни сузиб келай. Бир минут.

Иштаҳани қитиклаб, ўртага палов келди. Йигитали иккита биллур қадахга тўлатиб-тўлатиб коньяк қуйди. Кейин биттасини Тўлкинойга узатиб тўпориларча деди:

– Шу соатларни кутган икки кун менга икки йилга ўхшаб кетди. Лекин, чидадим.

– Менга эса, тўрт йилга ўхшаб кетди. Лекин, сизни ҳар куни кўриб турдим.

– Мени-я, – хайрон бўлди Йигитали, – шаҳарга келмагандим-ку!

– Тушимда, – деди кулиб Тўлкиной, – сизни ҳар куни тушимда кўриб турдим...

– Ҳа-а, раҳмат... Лекин, тушдан кўра, ўнгда кўриш яхши, Тўлкиной.

У қадахларни яна тўлдирди. Тўлкиной ичмас, қадахга номигагина лабини тегизиб кўяркан. Яй-раб, эхтиросга тўлиб кетган Йигитали тинмай гапирар, кулар, яна ичарди. Бир-иккита латифа айтиб, Тўлкинойни роса кулдирди. Кам еб, кўпроқ ичиб қўйган Йигитали рўпарасида ўтирган латофатли жувонга укдирарди:

– Мен сиз билан бир умрга дўст бўлиб қолишни хоҳлайман. Бир умрга! Мен сизнинг ҳамма хизматингизни қиламан. Кучим етади.

– Лекин, сизни қийнаб қўймасмикинман? Бўлмаса, битта гапим бор, айтайми, Йигитали ака, – унинг кўзларига термулди жувон.

– Пажалиста, айтинг. Айтаверинг!

Тўлкиной одатдагидек чиройли жилмайиб, ҳозир, деди-да, ётоқхонасига кириб кетди. Ўша томондан унинг жарангли овози эшитилди.

– Бу ёққа келинг, акажон!

Йигитали ҳовлиқиб, дик этиб ўрнидан туриб, ётоқхонага кирди. Тўлкиной кафтига жимир-жимир қилиб ёлқинланиб турган мўъжазгина бир нимани қўйиб, меҳмонига кулиб қараб турарди.

– Манавини неччи қаратлигини биласизми, Йигитали ака?

Йигитали жувоннинг кафтидаги ғаройиб жимирлаётган нарса камёб узук эканини дарров билди, лекин, қарат дегани нима эканини эшитмаган экан, елкасини қисди.

– Билмадим. Бу сўзни энди эшитишим.

– Вой, Йигитали акажоним-ей, сиз меҳнатдан бошқа нарсани биласизми ўзи? – шундоқ деб Тўлкиной, йигитнинг кенг елкасига бир лаҳзагина бошини

кўйиб, ўша захоти кўтариб олди, – дунёда сиздака одам йўк. Ишқилиб кўз-пўз тегмасин-да.

Кейин каравотнинг бир четига ўтирар экан, Йигиталига қараб ўтиринг дегандай ёнидан жой кўрсатди. Йигитали юраги гурсиллаб уриб, жувоннинг шундоккина ёнига ўтирди.

– Мана шунақа узук такиш бирдан-бир орзуим эди. Лекин, бунга отам баҳосини сўрашяпти.

– Қанча... Қанча сўрашяпти? – ховлиқиб сўради Йигитали.

– Минг сўм сўрашувди. Ярмини бердим. Ярмини бирор ойдан кейин десам кўнишмаяпти. Охирги срок индинига. Бўлмаса, қайтариб берасиз, деяпти, Йигитали ака.

Тўлкиной Йигиталининг кўзларига илтижоли қаради. Порлаб турган кўзларида «Нима қилай, акажон? – деган сўроқ бор эди...

– Бор гап шуми? – деди Йигитали ўйлаб-нетиб ўтирмай, – беш юз сўм сиздан айлансин!

У шундай деб, чўнтагига кўл солиб, бир сиким кизил ўн сўмлик ва беш сўмликларни чиқариб, шоша-пиша беш юз сўм санаб, жувоннинг кўлига тутқазди:

– Манг! Ҳалигидақа... Карат узук муборак бўлсин!

Жувон индамай Йигиталининг бўйнидан шартта кучоклаб олди. Йигитали унинг бўлик кўкраклари кўксига тегиб турганини сезиб, бор вужудида хузур ўрмалаётгандай бўлди. Шу пайт Тўлкиной кутилмаганда унинг чап юзи остидан ўпиб олди. Шугина нарса Йигиталининг баданларини жимирлатиб юборди... Аёл кишининг бўсасида шунақа лаззат бўларканда-а... – ўйлади у. Лекин, Муслима бунақа ўпишни билмайди. У фақат болаларини ўпади. Йигитали баъзан унга тегишгидек бўлса, уялинг-е, кап-катта киши, – деб, тесқари қараб кулади. Лекин, Тўлкиной эркак кишига олам-олам лаззат берадиган жувон экан.

– Ош совиб қолмасин, юринг, – деб унинг кўлидан тортқилай бошлади жувон, – гап билан овора бўлиб кетиб...

Йигитали чор-ночор ётоқхонадан чиқди. Лекин, ош егиси келмади. Унинг эҳтирослари авжида, икки кўзи сўлқиллама жувоннинг қоматида эди.

Шу пайт ётоқхонадаги телефон жиринглаб, Тўлкиной ўша ёққа ошиқди. Ичкаридан жувоннинг «Хўп-хўп, ярим соатларда келасизми? Кутиб тураман» деган овоз эшитилди.

Кейин Тўлкиной Йигиталининг олдига келди:

– Ўчашганини қаранг. ГАИда ишлайдиган акам кутиб тур, ярим соатда уйингга бораман деди. Акамнинг феъли ёмон. Худди мени ўлдириб қўяди. Хафа бўлмайсиз-да энди...

Бу тезроқ кетинг дегани эди.

– Ҳечам кетгим йўқ. Ҳечам! – деб юборди Йигитали. – Сизни соғинганман, ахир!

– Мен-чи... Бошқа келасиз, хўпми?

– Қачон?

– Уч кундан кейин шу акам бир ҳафталик команди-ровкага кетади. Ўшанда.

– Қоладиган бўлиб келаман-да, хўпми?

Тўлкиной ерга қараб деди:

– Майли. Уйдан уволнение олиб келасизми? – таънали оҳанг бор эди бу саволда.

– Мен уволнение олиб юрадиганлардан эмасман. Мен...

– Унда яхши. Ҳозирча ҳайр, – дея Тўлкиной ташқарига чиқадиган эшикни очди. – эсингиздан чиқиб кетмай тагин...

– Ҳечам!

У «дом» зинапояларидан хомушроқ тушиб, хў, четроққа тортиб қўйилган машинаси томон юрди. Боя ҳаяжонда заправка қилмай келаверган экан. Машинага бензин қуйиб олиши керак. Шунга яраша пулни тахт қилиб қўймоқчи бўлиб чўнтагига қўл солди. Киссасидан атиги иккита эзилган уч сўмлик чиқди... Кўзлари бирдан ярқ этиб очилиб кетгандай бўлди. Кимнидир энг хунук гаплар билан сўкиб, рул чамбарагига мушт-

лади. «Жигули»дан «дод» – дегандай ўткир сигнал чикди...

Йигитали ух тортиб, рул гардишига бошини кўйди. «Нималар қияпман-а? Уч, нари борса, тўрт кун ичида ҳамёнидаги салмоқли пулни йўқ қилди-я. Эҳ, Муслима, Муслима, ёқаси қундуз пальто билан италянский сапожкани нега ўзинг олавермадинг? Сиз ҳам одамларга ўхшаб яхши кийиниб юринг деб, нега ўша пулни кийин-қистов билан менга топширдинг? Мана, энди овсар эрингнинг қилмишларини кўр, Муслима!

Йигитали шаҳардан чиқиб, машинасини тўғри колхоз идорасига ҳайдади. Партком секретари билан раис муовинини учратиб, олти гектарли олмазорига зудлик билан қуртга қарши химикат сочиш кераклигини айтди. Раис муовини бош чайқади.

– Бирор соат нарёғида химизатор трактор-практори билан боғдорчилик совхозига командировка қилинди. Ҳеч бўлмаса эрталаб келганингизда «обработка» киберарди. Йигитали ажабланди.

– Нега командировка қилинади?

– Райком секретарининг буйруғи билан! – гаши келгандай жавоб қилди партком секретари, – роса тўрт кундан кейин қайтиб келади. Кейин сепдираверасиз.

Йигитали таъби тиррик бўлиб уйига қайтди.

Дадаси уйда йўқ экан. Муслима эридан бугун ҳам келаётган ичкилик ҳидини сезиб, бир чимирилиб кўйди-ю, индамади.

Кечки овқатдан кейин Йигитали дадасига кўрқаписа олмазорлар «химобработка»си уч-тўрт кунга чўзилиши, бунинг сабабларини айтди.

Ота ўғлига ўйчан қаради.

– Бизга бу йил нима бўляпти ўзи? Ҳар йили бўлиб берадиган резинка шафтолимизда бу йил ҳосил йўқ. Олмазорни қурт босишни бошлади! Химизатор командировкада эмиш. Ахир, уларнинг уруғи сероб-ку! Бунақада боғларимизни ҳар хил қурт-қумурска-ю, хашаротларнинг бўрдоқихонасига айлантириб қўямиз-

ку! Олмазор чанқабди, шафтолизор ҳам. Кўзинг каёқда ўзи? Боғлар ўтинхонага айланиши керакми?

Дадаси шартта ўрнидан туриб, кўчага чиқиб кетди. Йигитали мулзам бўлиб ўтириб қолди. Муслима дастурхонга енгил фотиҳа қилиб, ул-булларни йиғиштиргач, уйга кириб кетиб, қайтиб чиқмади. Онаси жим, тасбеҳ ўгириб ўтирарди. Йигиталининг юраги сиқилиб кетди. Ўрнидан туриб ҳовли саҳнини айлана бошлади.

Унинг ичини мушук болалар тирнаётганди. «Тўғри, ўзимда ҳам айб бор. Шу Тўлкиной билан пича овора бўбқолдим. Олмазоргаям ўтолмай қолдим. Дадамнинг жаҳли чиққанича бор. Тўлкинойникига бир мартагина борай, кейин бутунлай алоқани узаман. Ахир, шунча пулни сарфлаб чапак чалиб қолавераманми?»

Дадасига раҳми келади. Ёши қайтиб, боғдаги ишларга ярамай қолган. Лекин, боғдан бери келмайди. Ўғлига уни қил, буни қил деб юради. Сал нарсага жаҳли чиқадиган бўб қолган.

Тўлкиной билан учрашишларига ҳали уч-тўрт кун бор. Бу орада боғни суғориб ҳам олади, «химобработка»дан ҳам чиқарилади. Тўлкиной билан узил-кесил хайр-маъзур қилиш жуда кийин бўлсаямки, майли, чидайди. Хотини аввалги гулихандон Муслима эмас, ғамгин бўлиб қолган. Нимадандир гумонсираётгангаям ўхшайди. Ўзингни ўнглаб ол, Йигитали!»

Ўша куни Йигитали боғнинг четроғидаги қапада бригадир билан унинг икки сувчисига қўлбола палов дамлаб берди. Бирин-кетин иккита шиша бўшатилади. Пахтага очилган сув тун яримларида Йигиталининг боғларига очилиб, тонготарларда яна пахтага буриладиган бўлди. Завгар ўртоғининг ёрдамида икки кундан кейин МТСдан Йигиталининг боғларига химикат урдириш учун трактор гаплашиб қўйилади. Дунёда битмайдиган иш бораканми? Ҳаммаси битади. Жа, бугун бўлмаса эртага битади!

Иш бир юришса, юришаверар экан. Уч кун ичида боғ сувдан ҳам, «химобработка»дан ҳам чиқди. Йиги-

тали димоғи чоғ бўлиб, енгил нафас олди. Мана, энди дадасиям хурсанд бўлади.

Унинг ўй-хаёли шаҳарда эди. Тўлкинойнинг ГАИ акаси командировкасига кетдимикин? Борди-ю, кетмай қолган бўлса-я?

Юраги потирлаб, машинасига минди-ю, шаҳарга жўнади. Тўлкиной бемалолроқ бўлиб келаверасиз деганди. Шаҳарга бориб дарҳол жувонга қўнғирок қилди. Гўшакдан ўша жонбахш, жарангли овоз эшитилди.

– Ўзингизмисиз? Бормисиз, ака... Ҳозир сизни ўйлаб турувдим.

– Нима қилай? Бораверайми?

Симнинг нарёғидан жувоннинг нозли овози эшитилди:

– Бунча шошқалоксиз? Кечроқ келинг, хуфтонларда...

– Ҳалиги... Бемалол бўлиб-а? Ўзингиз айтувдингизку...

– Бемалол бўлиб... Ҳайр, ака.

Ана, у кутган кун келди. Лекин, Тўлкиной асалдеккина жувон-да. Кўзлари юракларингни ёндираман дейди!

Лекин, хуфтонларда бу ёкка келиш ва тунаб қолиш учун жўялироқ бирор сабаб топиши керак. Дунёда баҳонадан қўпи йўқ. Баҳона шунақаям асосли бўлиши керакки, тик этса кўчага қарайдиган уйдагилари бунга чиппа-чин ишониб, қўнғиллари хотиржам бўлсин.

Йигитали бир неча баҳоналарни топиб, охири шулардан биттасига тўхтади. Масалан, кечки пайт у Андижонга тўйга боради. Тўй дегани албатта, базми-жамшидсиз бўлмайди. Шундай бўлгач, ўша ерда қолишига тўғри келади. Эрталаб нонуштага уйга етиб келади... Турмуш қурганларига ўн йил бўлган бўлса, Муслима эрининг бирор марта бўлсин бирор жойда қолиб кетганини билмайди. Йигитали акаси қош қорайган пайтларда толган тойдай бир аҳволда уйга

кириб келишини билади холос. Шундок бўлгач, эрининг бунақа бахоналари хаёлига келармиди?

... Хуфтонларда Йигитали кўзи ўрганиб қолган квартира кўнғироғини босди. Эшик кия очилиб, кўзлари чарақлаб турган гўзал чехра кўринди. Йигитали одатдагидек ўзини тездагина ичкарига олди. Жувон фавқулодда чакқонлик билан меҳмонга кучоғини очди, унинг ловуллагандай бўлиб турган юзлари Йигиталининг юзига тегди. Фақат бир лаҳзагина... Кейин мезбон Йигиталининг кўлидаги совға-саломларини оларкан, унинг тирсагидан ушлаб, хона томон ишора қилди. «Кира колинг».

Жаннат ҳузур-ҳаловатларини ваъда қилаётган бу шинам, жозибали хонадон энди Йигиталига худди ўзиникидай туюла бошлаган эди. Йигитали чиндан ҳам Тўлкиной ўпкалаб айтгандай, меҳнатдан бошқасини билмайди. Мана бунақа фарахбахш кунлар етти ухлаб тушигаям кирмаган. Бунақа ҳаётбахш соатлар омади бор одамларгагина насиб этади. Унга ўхшаб елкасидан кетмон, кўлидан боғбонлар аррачаси тушмайдиган сон минг йигитлардан қайси бири мана бунақа ҳузур ҳаловатга ботиб ўтирибди!

Бу гал косагуллиқни Тўлкинойнинг ўзи қўлга олди. Йигиталига ўша жимжимали биллур қадахда коньяк тутиб, жаранглатиб уриштирди, «аввал сиздан» дегандай меҳмонига тикилиб кулиб ўтирди. Йигитали қадахни бир кўтаришда ичиб юборади. Тўлкиной яна ўша одатини такрорлайди. «Ичсангиз-чи, ахир», – дейди Йигитали унга сукланиб қараб, – мен маст бўлиб қоляпман. Сиз эса...» «Мен ичмасдан сизга қараб туриб ҳам маст бўлавераман, шуниси яхши», – дейди Тўлкиной унинг оғзига шоколад тикиштириб.

«Дунёда шунақа аёллар ҳам бўларкан-да, – деган гаплар ўтди Йигиталининг кўнглидан, – жонингни жонини қокқудек-а...» – дея сук билан тикилди жувонга, – Фариштаям шунақа бўлса керак...»

Тўлкиной меҳмонининг хаёлидан кечаётган гапларини уққандай ўрнидан туриб, Йигиталининг бу то-

монига ўтди ва унинг бошини силади. Йигиталининг вужуди жимирлаб, тани яйраб кетди.

Тўлкиной эркаланиб деди:

– Сизга хаддим сиғиб, яна битта гап айтсам майлими?

– Бир марта эмас, ўн марта айтсангиз ҳам майли, – деди Йигитали тантанавор оҳангда.

– Бўлмаса бу ёққа юринг.

Ўрnidан шоша-пиша турган меҳмонини Тўлкиной ётоқхонага бошлади. Йигиталининг кони жўш уриб кетди. Жувон ўзига эҳтирос билан бокиб типирчилаб турган меҳмонини аввалги кунгидек, кенгбар дераза олдига бошлаб келди.

– Рўпарадаги анави домнинг иккинчи каватидаги битта чироғи ёқик турган деразаси очик хонадонни кўряпсизми? Тўрт хонали ўша квартирада битта кампирнинг ўзи ёлғиз туради.

– Хўш, хўш? – ҳовлиқиб сўради Йигитали.

– Ўша кампир тўрт хоналигини бизникидақа икки хоналикка алмаштирмоқчи экан.

– Яхши-ку. Алмаштиринг.

– Йигиталижон ака, унинг уйи тўрт хоналиг-а! Устига пича пул сўраяпти.

– Ҳа-а, – пича сергак тортди Йигитали, – қанча сўраяпти?

– Минг... Минг сўм холос... Ёрдам берасиз-а? – унинг пинжиги кириб олди Тўлкиной, – ёрдам берасиз-а?

– Бўпти, – деб юборди Йигитали ўйлаб-нетиб ўтирмай, – олмани пул килайлик, албатта...

– Кампир алмаштиришга шошиляпти. Бир иложини килинг, ака. Агар алмаштирсак, битта хонасини сизга ясатиб бераман.

– Ана холос... ясатиғлик хонада бир ўзингиз турасиз демокчимисиз?

– Хотинингизни олиб келиб турасиз, – ишва қилди жувон.

– Сиз турганда-я! Нима, ўрмонга ўтин кўтариб келаманми?

Тўлкиной шарақлаб кулиб Йигиталига суркалди.

... Бир маҳал кимдир Йигиталининг елкасидан силкий бошлади. Кўзини очиб қараб, Тўлкинойни таниди. Уни кўлидан ушлаб ўзига тортмоқчи эди, жувон чакқонлик билан ўзини четга олди. Йигитали унга эҳтирос билан яна интилди.

– Э, бўлди-да. Туринг! Ерга ёруғ тушиб қолибди. Билдирмасдан чиқиб кетинг. Тезроқ! – типирчилади жувон.

«Бўлинг-бўлинг»лаб Йигиталини мусулмончилик коидаларига риоя қилишига ям йўл қўймади. Ночор ҳолатдаги йигит юз-кўзларини апил-тапил ювди.

– Бўлинг! Тезроқ! – ёлворгудай бўларди мезбон.

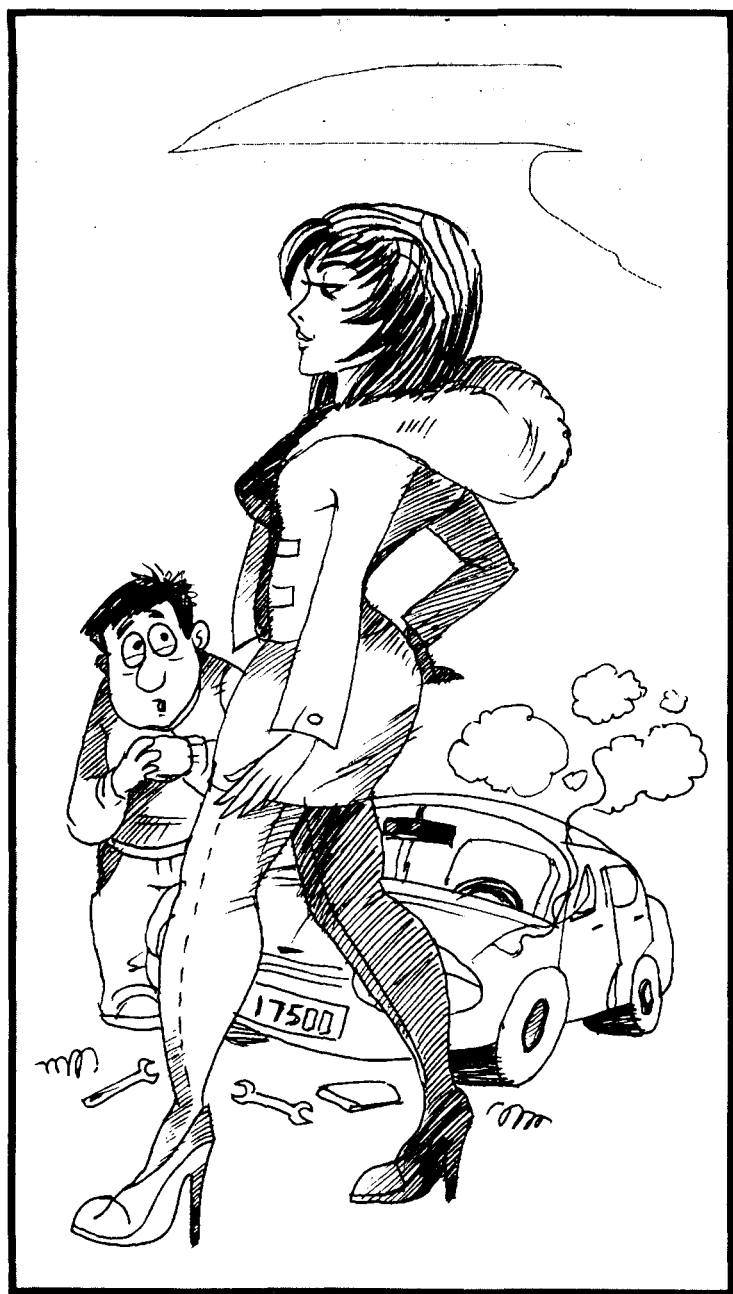
– Хўп-хўп. Яна қачон келай?

– Ёқмай қолсин-а! Телефонда ўзим айтаман. Кечкурунги ваъдангиз эсингиздан чиқмасин-а? Воей, бўлсангиз-чи!

Йигитали зинапоялардан туша башлади. Унинг оғизи тахирлашган, томоғи курқшаган эди. У ҳиёл гандирақлаб, машинаси олдига келгач, кабина эшиги қия очик турганини кўрди. «Жигули»нинг олд томони пасайиб, қийшайиб турганини сизди. Бирдан миясига бир чакмоқ урилди. Қараса, капот ҳам очик. Томоғидан «А-а-а!» деган бўғик овоз чиқди. У машина атрофида гир айланар, кимнидир «онангни» деб сўкарди.

Машинасини шилиб кетишган эди. Олдинги битта ғилдирак, аккумулятор, багажникдаги «запаска» билан ҳали боғичи ечилмаган инструмент тўла қопчик ҳам йўқ эди. Доимо жаранглаб турадиган радиоприёмник ҳам...

Йигитали беихтиёр олд ғилдираксиз қийшайиб турган машина рулига ўтирди. У қарахт, қалласи мутлақо ишламасди. Кейин кабинадан чиқиб, Тўлкинойлар подъездига кириб кетди. Қўнғироқ чалинганча, уй соҳибаси тездагина эшикни очди.

– Вой, яна нимага келдингиз? – ваҳимага тушиб сўради жувон, – нега кетмай, яна ўралашиб юрибсиз? Бу ёққа кириг! Нима бўлди?

Коридорчада қисқа, узук-юлуқ суҳбат бўлди.

– Машинанинг ғилдираклари, аккумуляториям йўқ. Радиоприёмнигиам.

– Шу савилни уйингизга ташлаб келсангиз бўлмас-миди?

– Қаттан билибман? Энди нима қиламан, Тўлкиной?

– Нима қиламан эмиш! Шунақа пайтда бошқалар нима қилади? Магазинга чопади, устага чопади, машина шундан кейин юради! Менга қаранг, мени шарманда қилмай десангиз, дарров пастга тушиб кетинг. Акам аямни олиб келяпти экан. Ҳозир кебқолишлари мумкин. Бўпти, ҳайр.

Йигитали жувонга ажабланиб қаради. Унинг рўпарасида ҳамиша гул-гул ёниб турган, юзлари анордек Тўлкиной эмас, лаблари гезарган, кўзлари олакула, бутунлай бегона, кўрс аёл турганга ўхшаб кетди.

– Чиқсангиз-чи, бунча ўшшайиб... – кисталанг килди у. – Мени шарманда қилмоқчимисиз?

– Хўп, чиқиб кетаман! – зардасини яширолмади Йигитали, – хўп!

Оркасидан эшик қарс этиб ёпилди. Йигитали «хе онангни» деб сўкиниб, зинапоялардан тез-тез туша бошлади.

У қийшайиб, мунғайиб тургандай туюлган машинаси ёнига келиб, қакқайиб туриб қолди. Энди нима қилса экан?

Аллақачон офтоб чиқиб, чор атрофда одамлар ғимирлаб қолган эди. Қийшайган машина олдидан пахмоқ лайчасини етаклаб ўтиб кетаётган кексароқ ўрис кампир Йигиталининг олдида бир лаҳзагина тўхтаб, бояқишнинг аҳволини тушунди шекилли, билинар-билинемас бош чайқаб, «бедний бабник» деб, ҳамдардлик билдириб йўлида давом этди. Йигитали бир ғижинди-ю лекин, индамади.

Чукур ух тортди. Бироз кўкрак кериб юргани билан ғирт аҳмоқ экан. Аҳмоқ бўлмаса, ўзини-ўзи шунақа аҳволга солармиди? Бу лаънати массивда бирор таниши бўлмаса.

Шу пайт нариги «дом» томондан кўлтиғига папка қистириб олган, галстукли бир йигит шу ёққа қараб кела бошлади. Ногоҳ Йигиталига кўзи тушди шекили, барала:

– Ия, почча, почча! – деб хитоб қилди ва Йигитали билан куюк сўрашди, – мени танимаяпсизми, почча?

– Сизни кўрганман, – деди аранг илжайиб Йигитали, – э, ҳа, энди танидим, бизни шоферлик курсида ўқитгансиз. Фақат исмингиз...

– Исминим Ҳайрулла. Машичангиз нега бунақа... Ҳароб?

Йигитали ҳижолат ичида минғирлади.

– Иккита ғилдирак билан аккумуляторни олиб кетишибди. Радиоприёмникням... Инструментлар копчигача...

– Ҳмм, – деди Ҳайрулла учинчи қаватга, Тўлкиной квартираси томон қараркан, – бир кеча хўрозлик қилиш қимматга тушибди-ку.

– Шармандали иш бўлди, ака... – тан олди Йигитали.

– Шуни тушунган бўлсангиз, дуруст йигит экансиз, – деди Йигиталининг устози бояги ҳазилларини тўхтатиб, – энди нима қилмоқчисиз?

– Шатта шундоқ туравермай, тезроқ уйимга етиб олсам...

Ҳайрулла кулди:

– Уйингизга етиб олиш учун аккумулятор билан ғилдирак бўлиши шарт. Омадингиз бор экан. Мен сизга ёрдам беришим мумкин.

– Жон домла...

– Ялинманг, почча! Бу ёққа юринг.

Йигитали унга эргашди. Ҳайрулла дом ортида қатор тизилиб турган катта-кичик гаражларнинг

ўртадагисига тўхтаб, унинг темир дарвозасини очди. Ичкарида пича уринган «Москвич» турарди.

– Мана, эски баллон. Ямалавериб, буқоқ бўлган. Беш-ўн кун юришга ярайди. Манави эски аккумуляторим. Заряди кетган бўлса керак. Майли «перекур» килдирсак, бир пасда зарядланади. Манавиларни багажникка жойлаштиринг. Ҳозир.

У машинасини гараждан олиб чиқиб, уни қулфлаб қўйди.

«Москвич» олд томони қийшайиб турган «Жигули» ёнбошида тўхтади. Бу ёғи юришиб кетди. Ҳайрулла домласи айтган гапларни Йигитали тез-тез бажариб, машинасини росмана ҳолатга келтирди. Домласи эпчил, билагонлардан экан. Бирор қулоч келадиган шнур билан ҳар икки машинанинг аккумуляторларини бир-бирига туташтириб, «перекур» килдирди. Бир пасдан кейин қора «Жигули» мотори ишлаб кетди! Ҳайрулла Йигиталини сал четроққа олиб чиқиб, шивирлаб сўради:

– Бу Суйдихонни кўпдан биласизми?

– Йўқ, бир ҳафтача... Оти Тўлкиной эмасми?

– Сиз учун Тўлкиной, бошқа биттасига Суйдихон.

Бунақа номлари яна бор.

– Бошқа... Ҳалигидақалариям бор экан-да?

Ҳайрулла кулди.

– Битта мен деб ўйловдингизми? Биринчиси горкомнинг биринчи секретари эди. У ишдан олингандан кейин буниқига гострономнинг директори қатнайдиган бўбқолди. Ундан кейингиси «қора кўтос»... Бунисини кимлигини билмоқчи бўлсангиз, айтиб беришим мумкин. Ўзи қоп-қора, қорни хумдек ГАИ капитани. Ҳафтада бир-икки кебтурар эди, ҳозир кўринмай қолди. Мана, энди сизни, янги поччамизни кўриб турибмиз. Бу хоним пулдорларни танлаб-танлаб топиб, эритиб, яхшилаб шилишга уста дейишади.

Йигитали пешанасидан юз-кўзларига оқиб тушаётган терларни артар, типирлар, инграб юборишдан ўзини араңг тўхтатиб турарди.

– Хўп, майли, йигитчилик-да, – деди Ҳайрулла домласи, – машинангизни угон қилишмаганига шукур қилинг.

– Секрет... Секрет қилдирган эдим, – минғирлади Йигитали.

Лекин Ҳайрулла домласи маладес экан! Дунёда яхши одам кўп!

Йигитали аккумулятор билан баллонни уч кун ичида қайтариб обкеберишни ваъда қилиб, устозига ўн марталаб раҳмат айтиб йўлга тушди.

У шаҳардаги битта чойхонага тўхтаб чой-пой ичиб бироз ўзига келиб олгач, кишлокқа жўнади. У уйига илгари қандоқ бўлса, шундоқ сипо ва хотиржам кириб келди. Муслима унга яхши келдингизми, деди холос. Дадаси индамади. Фақат онаси хавотир бўлдим, болам, деди. Унинг саргузаштларини Ҳайрулла домласидан бошқа ҳеч ким сезгани йўқ. Ҳайрият.

Машинанинг олди ғилдирагидаги буқоқни ҳам ҳеч ким кўрмади.

Лекин, у барибир безовта, таъби ҳира эди. Хотинига мен олмазорга кетдим деб кўчага чиқди. Машина миниш ҳам кўнглига сиғмади. Бир-икки қусгиси келди-ю, ҳайтовур, яна осойиш топди. Кеча оқшом бадан-баданига сингиб кетган ёқимли атир ифори ҳозир гўё қўланса, кўнгилни ағдаргудай хидга айлангандай уни беҳуд этаётган эди. «Чўмилиб, шу хиддан қутиламан, – деди ўзига-ўзи, – энди бунақа лаънати хиддан минг чақирим узок юраман! Рафикам, ўғил-қизларим ҳаққи, ота-онам ҳурмати узок юраман!»

Ўчоқ ёнбошида иккита челақда лим тўла сув турган экан. Биттасига бармоғини тикиб кўрувди иссиқкина экан. У челақлардан каттароғини қўлига олиб, пастга қараб юрди. Ўша ёқда йигирма-ўттиз эгатга «Хрущевский» макка экилган. Бўйи ҳатто уч метрли ҳам бўлади. Сўтаси ўттиз сантиметргаям етади. Уни «кормовой» ҳам дейишади. Чорва учун-да.

У макказор ичида пишкириб-пишкириб чўмилиб, чиқиб келди. Кўнгли анча ёришгандай эди. Шундай

бўлсаям тилини тишлаб, беихтиёр бошини чайқаб-чайқаб кўярди. Битта қанд еди-да... Бир умрга татирли қанд еди... Вой озикчи танноз-ей! Ёмон боплади-ку! Ҳамённи қоклаб, рўзғорнинг баракасини учирди-я.

Дадаси билан қапа ичига ясашган омонатгина чор-пояга чўзилиб, кўзларини юмди. «Индинига якшанба. Иппадромга чиқиб, аккумулятор билан иккита баллон олиш керак. Дамкрат, ҳар хил ключ, инструментлар... Булар пулга келади. «Избиркнижка»даги пул ҳам тугаган. Кимдан қарз сўраса экан? Яхшиси, завгар қадрдони Инъомжондан сўрайди. Синфдошлари орасида шу йигит пулдорроқ. Қолаверса, очиқ кўнгил.

Хаёл суриб ётиб уйқуга кетди. Бир пайт қапа яқинида бир гала итларнинг хуриши, ириллаши, вангиллашидан уйғониб кетди. Ўрнидан ирғиб туриб қараса, бир гала катта-кичик итлар битта модасини таллашиб жанг қилишаётган экан. Йигитали кесак отиб, уларни қувиб юбориб, қулимсираб қапага қайтди. Итларнинг бошида ҳам ўзимизникига ўхшаган савдо... Лекин, улар шармандаи шармисор бўлишмайди. Ризкини қиядиган бола-чақалариям йўқ... Шуларга мацца...

Хуфтонларга яқин Инъомжонларникига борди. Шундоқ-шундоқ, ошна, олма пишиғигача қарздор қилиб турасан. Еб кетмаслик шарти билан оламан, деди.

Инъомжон унга ҳайрон бўлиб қараб, хўп деб ичкарига кириб кетди.

Индинисига эрталаб Йигитали иппадромга йўл олди. Йўлда машина кутиб турган таниш-нотаниш одамларнинг бирортасига қарамади. Ўзи бировнинг рамақдажон, буқоқ баллониди кетаётган бўлса, қандай қилиб одам олсин, ахир? Лекин, «Жигули»сининг ҳамма баллонларни янгилагандаям, ўйлаброқ одам ўтқизади. Аёл зотини эса, вапше ўтқазмайди! Бир марта ўтқазиб кўрди. Шуниси етар!

Ҳамманинг ҳожатини чиқарадиган иппадром де-

ган каттакон бозор шаҳарнинг шимолий томонидаги чеккароқ тарафга жойлашган. Бу бозор асосан эпчил олибсотарлар, қўлидан келса-келмаса, бизнес деб елиб югурувчилар, ҳар хил товламачилару киссавурлар макони. Лекин, унда одамнинг жонидан бошқа ҳамма нарса бор. Энг зўр баллонлар ҳам, аккумуляторлар ҳам шу ерда. Йигитали ўзига керакли нарсаларни танлаб-танлаб, зўрларини олади. Энди уни ҳеч ким чув тушира олмайди!

«Букоқ»ли баллонни эҳтиёт қилиб шаҳарга кириб борди. Чорраҳадан чапга бурилса, иппадром йўлига чиқиб олади. Сал нарроқдаги «остановка»да туманот одам. Автобус бўлмаяпти шекилли. Бирданига бир неча аёл «тўхтаг» дегандай Йигиталига қўл силкиди. Йигитали уларни кўрмаганга олди. Йўл-йўлакай уни тўхтатмоқчи бўлганлар кўп бўлди. Бозорга шошаётганлар кўп-да, ахир.

Лекин, кичик атлас кўйлак кийиб олган бир аёл унга қўл силкиб йўл бетига чиқиб олгудай шошаётганди. «Аёлларнинг шаддодоғи шекилли деб ўйлаб, Йигитали йўлида кетаверди. Аёлнинг ёнидан ўтиб кетаётганида, ўша ёшгина жувон «Йигитали ака!» – деб бакиргандай бўлди. У беихтиёр машинани четга олиб тўхтади.

Атлас кўйлакли аёл туфлиси пошналарини тўқкиллашиб, унинг ёнига чошиб келди. Йигитали қараса, олд эшик ёнбошида ҳансираб Тўлқиной турибди.

– Ҳа, танимай қолдингизми?

– Шунақага ўхшайди, – чучмал жавоб берди Йигитали. Жувоннинг кўзларида қаҳр кўрингандай бўлди. Лекин, сир бой бермади. Мулойимроқ қилиб:

– Иппадром томонга кетаётган бўлсангиз, чиқсам майлими?

– Майли, – орқа ўриндикни кўрсатди Йигитали, – ўтиринг.

Машина ўрнидан жилди. Икковиям сукутда эди. Ниҳоят Тўлқиной:

– Жахлингиз ёмон экан-ку. Лекин, ўзингизга ярашар экан.

Йигитали машинани одамлардан холироқ жойда йўл четига буриб тўхтатди. Кейин Тўлкинойга ғазаб билан деди:

– Ҳозир сизни машинадан тушириб, орқангизга битта тепсам, шуям ўзимга ярашса керак-а?

Тўлкинойнинг чиройли кўзлари бирдан ола-кула бўлиб кетди, ранги қув ўчиб лаблари титрай бошлади. Лекин, у бир нафасда ўзини ўнглаб олиб, чинқирди:

– Нима? Ҳали сен мени орқамга тепмоқчимисан?! Менга қара, ҳов... Жазавага тушган аёл Йигиталининг исминиям топа олмай қолганди, – Мен сени орқангга бир тепдириб, ҳў, анави Тайга томон учирвораман! Ҳали мендан кўрасан!

– Вой-вўй... Мени тепиб учиртирворадиганинг анави қора кўтосми? Тупурдим унга!

– Қанақа қора кўтос? – чинқирди Тўлкиной.

– ГАИда ишлайдиган капитанни айтяпман. Форма кийган кўтосни-да! Ўша мени учирворадими? Ёки суянган тоғинг горком секретарими? У ҳозир хотинининг боқимандаси бўлиб, уйда мунғайиб ўтирибди-ку. Ё анави гастроном директорими, Суйдихон?

Тўлкиной бехос жимиб қолди, у ғазабдан титрар, тили гапга келмаётгани билиниб турарди.

– Энди машинадан туш, палакат, – деди Йигитали унга, – турқингни бошқа кўрмай, хўпми? Энди бошқа бўйни йўғонларни топ! Туш деяпман, манжалақи!

– Эҳ, ты мраз!, – деб машинадан туша бошлади дағ-дағ титраётган Тўлкиной. У пастга тушиб, яна бир-иккита эркакча беадаб сўз айтиб, тескари қараб кетди.

Йигитали умрида бирон бир аёл зотига бунақа хунук муомала қилмаган эди. Лекин, манавини ҳақоратлаб тўғри қилди. Энди пандаваки эркакларни ўйлаброк лақиллатар. Хўп қилдим, – деди у ўзига ўзи, – вой, эркакбоз-е!

У хумордан чиққандай эди.

Йигитали бозордан радиоприёмникдан бошқа ҳамма нарсани топди. Устахонага кириб, баллонни янгисига алмаштирди. Сотувчи «мошний» деб мақтаб берган аккумулятор ҳам ўрнига «кўнди». Қушдай енгил тортган Йигитали буқоқ баллон билан аккумуляторни устозникига ташлаб ўтди.

Лекин, у миниб юрган автомобиль енгил машиналарнинг хўрози экан. Газга оёғининг учини боссанг, учаман дейди-я! Машинасининг кам-кўсти қолмади. Боб-боягидек! Уйга боргач, кечки пайт хотини билан учала боласини олиб, шаҳарга, хў, анави марожнахонага олиб боради. Болалари бир яйрасин. Кейинги пайтда камгап, индамас бўлиб қолган Муслима ҳам пича ёзилар. Анави аперис хотин атрофида ўралашиб юриб, Муслимани безътибор қолдирди. Ҳа, битта аҳмоқлик қилди, қилди-да...

Бугун хотинининг кўнглини кўтаради. Муслима дарҳол очилиб кетади. Аёл кишининг бошини силаб яхши гапирсанг, гина-кудурат дарров кўтарилиб кетади, дарҳол бошини елканга кўяди...

Йўк, Муслима эрининг елкасига бошини кўймади. Бутунлай бунинг тескарисини қилди. Шундоқ назокатли, Йигиталининг кўзига қараб турадиган Муслима бутун ҳовлини бошига кўтаргудай қилиб шовкин солди, бақирди. Бу ҳам етмагандек, эрининг ўнг бетига чанг солиб, қаттиқ таталаб олди. Яна чанг солмоқчи эди, Йигитали унинг қўлларидан маҳкам ушлаб қолди...

Ҳах, палакат Тўлкиной! Ҳах, жилпилламай ўлгур жодугар! Йигитали эрталаб уни иппадром йўлида машинасидан ҳайдаб тушираётганда, жазавага тушган «маъшуқа»си ўриндиқда синчалокдан чоғроқ ўткир атир шишачаси, лаб бўёғи билан жажжигина кўзгусини унутиб қолдирган экан... Бу нарсалар таманно қиз-жувонларнинг шунчаки пардоз-андоз буюмлари эмас, бомба экан. Бундан бутунлай беҳабар Йи-

гитали машинанинг ҳамма ёғини бутлаб, уйга шод-хуррам кириб келиб, хотинига тантанавор: «Бугун шаҳарга марожнахўрликка! Машинанинг чанг-чунгларини артиб, тузукрок кийининглар!» – деди.

Муслима чинакамига суюниб кетди. Ёнида қувончдан ирғишлаётган ўғилларига: қани, бошладик, деди. Болалари ҳам ишга киришиб кетишди.

Олд ўриндик поликлари ҳам чанг-тупрок бўлиб кетган экан. Муслима «полик» резиналарини қоқиб, ювиб, жой-жойига қўйиб чиқди. Орқа томонини ҳам тозалаб қўйиб деб кабина эшигини очиб, турган жойида қотиб қолди. Орқа ўриндикда энг танноз аёллар ҳар соатда қўлга олиб турадиган, ялтирок сумкачаларда авайлаб сақланадиган, парфюмерия деб аталувчи кам-ёб нарсалар турарди...

Муслима уларга чанг солиб, айвонда чўзилиб ётган эрининг ёнига важоҳат билан келди. Унинг рангикути ўчган, дағ-дағ титрарди.

– Нима булар? – Муслима эрининг нақ бурни тагида қўлидаги нарсаларни силкита бошлади, – Нима булар? А?!

Йигитали ётган жойидан туриб ўтириб олди.

У хотинининг қўлидаги жажжи атир шиша, лаб бўёғи ва дастрўмолни кўриб, танглайигача музлаб кетди. У нақ кўзи олдида шиддат билан силкинаётган нарсаларга карахтланиб қараб турар, Муслима эса ўша битта саволни энди бақириб такрорлаётган эди.

– Нима булар деб сиздан сўраяпман?

– Билмадим нимакин. Қатган олдинг?

– Нима? Машинага қайси мегажин чиққан эди?

– Қўйсанг-чи, – ғудранди Йигитали, – битта болали хотин чиқувди. Раҳмим келиб... Яна битта чол ҳам чиққанди.

– Ҳа-а, болалик хотин билан чол денг? Болалик хотин чиққан бўлса, сўска билан бадбўй иштонча қолмайдими машинада? Чолбува чиққан бўлса, носқовок ёки хассасини унутиб қолдирмасмиди? Ма-

навилар нима деяпман сизга? Манавиларнинг эгаси ким? Ҳозир айтасиз!

Йигитали бир нималар деб минғирлаб елка қисиб, хотинидан кўзларини олиб қочди. Бундан Муслиманнинг ғазаби баттарок кўзиди. У кўлида силкиб-силкиб турган чиройли, бежирим шишачани зарб билан ерга урди. Шишача жириглаб синиб, ҳовлини ёқимли атир ҳиди босиб кетди. Кейин навбат лаб бўёғига келди. Муслима униям ерга уриб, оёғи билан эзғилай бошлади.

– Мана! Мана! Мана!...

Кейин думалок кўзгучаниям ерга уриб, чил-чил қилди.

– Ҳў, уйланмаган бўй йигит! Ҳали шунақаман денг! Ўзингиз кийишингиз керак бўлган энг яхши шим-костюм билан чехский туфлиларнинг пули қаёқдаги ювиксиз ғарларга кетди денг?! Машина оламан деб, ҳатто уйдаги шундок серсут говмишни ҳам бола-си билан сотвордингиз! Бола-чақанинг ризқини қийиб, кўрсатган ҳунарингиз шуми?

Йигитали чап томондаги гапчи кўшнилар девор оша бир-икки мўралаганини сезиб қолди.

– Бўлди энди, Муслим... Кўшнилар қарашяпти, уят-ку, – хотинига ёлворди Йигитали, – уят-а...

– Ҳо-о, уятниям биламан денг? Уятни биладиган одам шунақа иш қиладими? Мен ўзим аҳмоқман, – бирдан хўнграб йиғлаб юборди Муслима, – аҳмоқ бўлмасам, шунақа енгилтак эрни ялт-юлт машинага ўтказиб қўяманми? Башанг кийиниб юринг деб, кўлига даста-даста червонларни қистаб тутқизиб қўяманми? Эрига яхшилик қилиб бурнига сув кирган бир аёл айтган эди-я, «Енгилтак эр машинали бўлса, хотини тул, болалари етим қолади» деб. Сиз ўшанақа енгилтак, суюқлардан экансиз! Эсиз, сиз билан ўтказган ўн бир йилим!

Муслима шундан кейин бу ғалвага тушуниб-тушунолмаётган турган кенжасининг кўлидан ушлади,

нарроқда ваҳима ичида гоҳ дадаси, гоҳ аясига қараб, кўрқиб турган катта ўғилларига:

– Қани, юринглар, – деди, – бундан бу ёғига бу уйда дадаларинг турсин. Янги ёр билан ўйнаб-кулиб, мурад-максадига етиб яшасин!

Муслима шундоқ деб дарвоза томон юрди. Ўғиллари итоаткорлик билан унга эргашишди.

Йигитали қараса, иш чаток. У икки хатлаб дарвоза олдида пайдо бўлиб, хотинининг йўлига кўндаланг туриб олиб, қаҳр билан:

– Қайт, Муслим, аҳмоқлик қилма! Агар шунақа қилиб кетадиган бўлсанг, сени олиб келадиган аҳмоқ йўқ! – деди қатъий қилиб.

Муслима эрининг юзига ялт этиб қаради. У қандайдир босиқлик билан жавоб берди:

– Қайтиб келадиган аҳмоқ ҳам йўқ. Йўлдан қочинг! – у ғайри табиий куч билан Йигиталини четга сурди. Болаларини ташқарига чиқариб юбориб, секингина:

– Ҳалигидақа ёрингиз билан яхши ўтиринг, – деб, болаларини олдига солиб, кета бошлади.

...Улар чиқиб кетишди. Ҳовли бирдан жимиб, хунук сукутга ғарқ бўлди. Йигитали кафтига йиғиб олган атир шиша парчаларини жаҳл билан ҳовли этагига қараб отди. Кейин хотинининг шиппаклари тагида эзилиб, асфальтнинг дўппидек жойини лолазор қилиб юборган лаб бўёғи устида туриб қолди. Бирданнига шу кип-қизил доғ ўрнида қоп-қора девор ўсиб чиқиб, хотини иккаласининг ўртасини шартта тўсиб қўйганга ўхшаб кетди. Йигитали сесканиб, кўзларини чирт юмиб олди.

– «Ҳа, хунук иш бўлди, – такрор кўнглидан ўтказди Йигитали, – жуда расво иш қилдим. Бола-чакамнинг оғзидагини олиб, қанча-қанча кўтослардан қолган битта ғарнинг оғзига тикдим-а... Қўлдан-қўлга ўтиб юрадиган ўша бузукқа сарфлаган пулларимнинг ярмини уйга, Муслимага сарфласам боши осмонларга

етмасмиди? Менга кўрсатаётган бир меҳрига ўн меҳр кўшилмасмиди? Ўзим аҳмоқман, ўзим...

Орадан икки ҳафта ўтсаямки, Муслимадан дарақ йўқ эди. Қайнотасиникига бош эгиб ўзи боролмади. Йўқ, бети чидамади. Кундузларини-ку далада ўтказди. Ҳовлининг чап томонидаги ўзлари учун ажратилган бўм-бўш, хувиллаган уйда тунларни дод демокдан бери бўлиб ўтказди. Дадаси у билан деярли гаплашмайди. Невараларини соғинган онаси унга мунғайиб қарайди. Нигоҳларида нималар қилиб кўйдинг, болам деган савол бор. «Аҳмоқман, – дейди ўзига-ўзи, – аҳмоқман!» Минг орзу-умидлар билан олишган анави машинаям кўзига балодек кўринади. Бошига шу кўргуликларни солган аслида шу темиртак эмасми? Уша қон қилиб юборадиган оқшомларнинг бирида Йигитали дарвозахона олдида қоп-қорайиб турган машинага дарғазаб важоҳатда тикилиб туриб, «бирор овлоқ жойга обориб ўт кўйворсаммикин» деб кўнглидан ҳам ўтказди. Лекин, шайтонга ҳай берди. Эл-юрт хотини билан бўлган ғиди-бидини унутиб юбориши мумкин, лекин бу қилиғини унутмайди. У бир умр иснодга қолади. Айб машинада эмас-ку, ахир!

Ушанақа дикқинафас кунларнинг бирида отаси унга деди:

– Аҳмоқ экансан. Шундоқ хотининг турганда... Сени туппа-тузук деб қувониб юрсам... Менга қара, элда битта гап бор: «Хўроз юриш қилма, чумчук, бутинг йиртилиб кетади!» Сен бола, бути йиртилган чумчукка ўхшаб қолганингни биласанми? Ўзинг кимсан? Шуни бир ўйлаб кўр! Чираниб юриб машина олган киши бўлиб... Ҳе, суюкоёк! Сен анави тарозибоннинг ўғли эмассан-ку!

– Дада...

– Гапирма, аҳмоқ! Онанг хотинингни обкелиш учун икки марта бориб, бир ўзи йиғлаб қайтиб келди. Яна бормокчи бўбтурибди. Хотинингни қадрига етмасанг, кўр бўласан, тушуняпсанми? Умринг косанг оқармай ўтади!

Охири Йигиталининг ўйлагани бўлди. Учинчи хафта бошланди, деганда хуфтонларда ишдан келса, кўзига зимистон бўлиб кўринадиган уйида чироклар порлаб турибди! Йигитали терисига сиғмай кетди. Онагинаси кудасиникига кейинги боришида келинини олдига солиб олиб келибди-да! Раҳмат, онажон! У ҳовли саҳнида чопқиллаб юрган кенжасининг рўпарасида чўкиб, «қани, кел-чи!» деб кучокларини очди, аммо ўғилчаси кўришиш ўрнига қочиб кетди. Тўнғичиям, ўртанчасиям у билан ётсираброк кўришишди. Муслима ҳам рўйхуш бермайроқ муомала қилди. Бундан Йигиталининг дили оғриган бўлсаям, ўзига-ўзи тасалли берди. Тўғри-да, аразлаб отасиникига кетиб қолган хотин қачон эрининг бўйнига осилиб кўришган?

Эртасига эрталаб нонуштадан кейин Муслима эрига лўнда-лўнда қилиб деди:

– Гап шу: машинани сотасиз. Кўргани кўзим йўқ шуни!

Эр хотинига ажабланиб қаради:

– Жа ўзингам пашшани фил киворадиган бўб-кетибсан. Қийин-қистов қилиб машина олдирганинг нимаси-ю, бирданига сотасан деганинг нимаси? Нима, яна анавиларнинг чангида қолиб, вайсаб юрмоқчимисан?

Муслима оҳиста бош чайқади.

– Энди ҳеч ким уларнинг чангида қолмайди. Эрхотин ўйламай-нетмай магазиннинг пулини роса совуришган экан, ревизия босиб, жуда катта камомад топибди. Магазинни печатлаб, машиналарини арест қиб қўйишган эмиш. Навбат ўзларига кебқолмаса бўлди, дейишяпти одамлар.

– Шунақа дегин. Паймоналари ёмон тўлган экан-да. Текиндан келган тешиб чиқади. Бўпти, қилмиш кидирмиш. Лекин, Муслим, машинани сотиш ҳақидаги гапингни қўй. Кейин пушаймон бўлиб юрасан.

– Бу кишининг гапини қаранглар. Пушаймон

бўласан эмиш. Уйимизга қора балога ўхшаб кириб келган манави савил худди менга кундошга ўхшаб турса, хурсанд бўларканманми? Йўқ, сотасиз! Бу менга кундош! Қора кундош! Кундош топиб берадиган қўшмачи!

Йигитали кулди.

– Тавба, бу иккинчи хотинимидики сенга кундош бўлса?

Муслима ўтирган ўрнидан туриб кетди.

– Кундош! Ғилдиракли кундош! Ундан ҳам баттар! Сиз шунақа энгилтак бўлсангиз, анави қораймай ўлгур менга иккинчи кундошгина эмас, учинчи, тўртинчи... ўнинчи кундошни ҳам топиб бериши мумкин! Машинада сиз оберган пардоз-андозларини эсидан чиқариб ташлаб кетган мегажин менга кундош бўлмай ким? Гапиринг! Ҳа, нега жимсиз?

– Билиб-билмай нега бундай дейсан? Уларни мен оберибманмики...

– Сиз обергансиз! Агар сиз обермаган бўлсангиз зўр кийиниб юринг деб, сизга қайтариб берган пул қайқа кетди? Ўртоғингиз Инъомжон акадан олган каттагина пулни кимга сарфладингиз? Сенга денг-чи! Болаларимизга сарфладим денг-чи?

Йигитали соқовга айланиб, ерга тикилиб қолган эди.

– Ҳа, нега мум тишлаб қолдингиз? Манавини йўқотасизми ёки ўт қўйворайми?

– Хўп! Хўп! Сотганим бўлсин, – ғижинди эр.

– Сотасиз! Манави қора темирдан кўра, говмишим юз марта аъло. Говмиш сигирни ўрнига қўясиз. Ҳа айтгандай, дадам манави ўлгирни «елка»си учун битта болали қўйини сотиб, пулини бизга берганди. Ўша қўйни дадамга қайтарасиз. Тушундингизми?

Йигитали «ўрнига қўяман», дегандай бош ирғади. «Хўп, янаги бозор куни»

... У ярақлаб артилган машинани азонда юргизиб, бозорга олиб кетди. Аммо тушларга яқин дарвозанинг

нарёгидан яна ўша қора балонинг таниш пап-папи эшитилиб қолди. Муслиманинг жон-пони чиқиб кетди.

– Нархигаям кирмади, – шалвираб деди эр, – бозорга машина демаганинг тикилиб кетибди.

– Бирортасига садақа қилиб берворсангиз ҳам майлийди, шу палакатни, – деб Муслима ичкарига йўл олди. У ҳафта охиригача эри билан гаплашмади, ҳисоб. Лекин эртага бозор деган куни кечқурун Йигитали унинг қатъий сўзини эшитди:

– Катта-катта сарфлаб ўрганган очикқўл эркаксиз. Беш-ўн сўмнинг юзига бокмай, тузукроқ даллол топинг. Энди сотмай қайтманг. Акс ҳолда...

Йигитали сесканиб кетди. «Акс ҳолда» нима бўлишини у яхши билади. Буни бир марта кўрган.

Эртасига тонг оқараётганда «люкс» яна енгил гуриллади. Муслима дарвозани очиб, уни чиқариб юборар экан, «Йлоё, қорагинангнинг ўчгани рост бўлсин» деб юзига фотиҳа тортди.

* * *

Азон маҳалдаги дуои бад ижобатга ўтди шекилли, кун пешинлардан ўтаётганда Йигитали уйга машинасиз кириб келди, У терлаб-пишган; кўлида алланималар билан лик тўла иккита тўр халта, эшик олдида илжайиб турарди. Муслиманинг кўзлари бирдан яшнаб кетди. У машина қанчага кетди деб сўраб ҳам ўтирмади, эр ҳам бу ҳақда оғиз очмади. Йигитали «уфф» деб юкларни айвонга қўяр экан, ўзига кизиқсиниб қараб турган ўғилларини қўли билан имлаб ёнига чақирди ва тўр халталардан бирининг оғзини очди. Бирдан ҳовлини болаларнинг шовқинсурони босиб кетди. Тўр халтадан бир неча футболка, катта-кичик шим, учта кеди ва копток чиқди.

– Қилган ишларингизни қарангу, – эрига ўпкаланиб қаради Муслима, – энди буларингизни кўчадан тугиб келиб бўлсиз.

– Кўявер, – кўл силтади Йигитали, – сенга бошқа гапни айтмоқчи эдим. Биласан, мол бозори машина бозорининг биқинида жойлашган. Бозорга елинлари челадек-челадек сигирлар ҳам чиккан экан. Биттасини етаклаб келгим бор эди-ю, машина кечроқ пул бўлди-да. Лекин келаси бозор албатта обкеламан.

– Бузоқчаси биланми? – аллақачон кедисини кийиб олган ўртанчаси отасига суркалди.

– Бузоқчаси билан!

– Кўзичоқ ҳам обкеласизми? – елкасига тирмашди кенжаси.

– Кўзичоқ ҳам! Биттамас, учта. Учовингга биттадан.

Болалар чувиллашиб, бирин-кетин айвондан сакраб тушиб кетишди.

Йигитали айвон четига ўтирар экан, бурунги замондагидек хотинига ўктамлик билан деди:

– Бир коса сув обке, ёниб кетяпман!

– Чой кўйворайми?

– Йўк, сув! Ярим соатдан кейин иккита прицеп келади. Карам юклаймиз.

Йигитали бир коса сувни тик турганча нафас олмай симирди. Кейин кўли билан ишора қилиб, хотинини ёнига чақирди. Муслима бироз тараддудланиб туриб, эрига яқинлашди.

– Нима...

– Битта кўлбола килиб ош дамла. Паловингни жуда соғиндим.

– Фақат паловними? – ўпкалаб чимирилди Муслима.

Йигитали секин шивирлади:

– Энг олдин палов дамлайдиган ошпазни...

Муслима ерга караб кулди. Йигитали терисига сиғмай кетди.

Орадан ўн ойча ўтгач, Муслима эрининг «заказ»ини бажарди. Хонадонда қиз дунёга келди.

1979 йил.

ДАРДИ ДУНЁГА СИҒМАГАН АДИБ

Истеъдодли адиб Йўлдош Сулаймон хотирасига

Эллик биринчи йил саратон кунларининг бирида Кўконда чиқадиган «Янги Фарғона» рўзномаси таҳририятига эгнига бўз кўйлак-иштон кийган, оёк-яланг, бўлагина, ўн беш-ўн олти ёшлардаги бир йигитча кириб келди. Кун жуда иссиқ эди. Эшик-деразалари ланг очиқ хонада рангпар бир ходим мудраб ўтирар, яна биттаси пешонасини тириштирганча алланималарни тез-тез ёзмоқда эди.

Йигитча остона ёнига келиб, «кирайми, кирмайми» дегандек иккилашиб туриб қолди. Кейин чап билагига илиб олган, бир-бирига кийдирилган бўш челакларни оҳистагина оёғи остига қўйди. Ёзув билан машғул бўлган бояги одам шарпани сезиб, ёзишдан тўхтаб, рўпарасида хижолатомуз қараб турган ўсмирни кўрди.

– Бизга келдингми? Киравермайсанми, – деди ҳалиги одам. – Киравер, тортинма. – Негадир унинг ҳам ранги заҳил, қаҳрлироққа ўхшарди.

Йигитча журъатсизлик билан остонадан ўтди. Ҳалиги одам билан икки қўллаб сўрашиб, авайлаб олиб юрган ўқувчилар дафтарини редакция ходимига узатди.

– Ҳим, Сулаймонов Йўлдошалиман, дегин. Таниш ном. Дуруст. Аввалги сонда иккита мақоланг чиққанди. Кейингисида шеърингни бердик. Ўқигандирсан? Қани, буларингни кўрайлик-чи...

Ходим кўзойнагини бурни устига қўндириб, пешонасини боягидақа тириштириб, дафтарни ўқий бошлади. «Бунча пешонасини тириштиради бу одам... Ёқмаяптимикин? Ўзиям заҳаргина экан... Йўқ, унақа эмасга ўхшайди. Ана, чехраси ёришяпти. Хайрият...» Хаёлидан шундай ўйлар кечаётган йигитча ниҳоят енгил тин олди.

– Балодеккинасан, ўртоқ Сулаймонов Йўлдошали, – дея ниҳоят жилмайди ходим, – одам бўлади-

ганга ўхшайсан! Лекин хатингнинг аҳволини кўр. Дунёда сеникидақа расво ёзув бўлмаса керак... Нақ Афандининг хати-я. Айтмоқчи, Афандининг хати ҳақидаги латифани биласанми?

– Йўк, – деди Йўлдошали пешонасидаги терларни кафтининг орқаси билан артаркан, баттар хижолат бўлиб.

– Билиш керак, айниқса, сен билишинг керак, ука. Мана, эшит бўлмаса. Бир куни оми бир одам Самарқанддаги қариндошиникига хат ёзиб беринг, деб Афандидан илтимос қилибди. Афанди: «Иложим йўк, биродар, Самарқандга боришга ҳечам вақтим йўк» деб жавоб берибди. Ҳалиги одам ажабланиб, «Афандим, Самарқандга сиз эмас, ёзиб берган хатингиз боради» дебди. Шунда Афанди жиғи-бийрон бўлиб, «ахир мен ёзган хатни ўзимдан бошқа одам ўқий олмайди. Шунинг учун Самарқандга хатни ўзим олиб бориб ўқиб беришим керак-да», деган экан.

Латифани оғзини очганча тинглаётган Йўлдошалига, айниқса, Афандининг охириги сўзлари қаттиқ таъсир қилди шекилли, шифтга қараб туриб, «Ваҳ-ҳаҳ-ҳа! Ваҳ-ҳаҳ-ҳа!»лаб шунақанги кулиб бердики!

Ўшанда қўшни хонадагилар ҳам югуриб чиқишиб, эҳтимолки, шу бино бино бўлгандан буён кўрмаган кулгуга қўшилишган, аниқроғи, кўнглида зиғирдек бўлсин ғубори йўк содда, тўпоригина йигитчанинг ниҳоятда самимий, гулдуракдай кулгусига қўшилиб кулган эди...

Ушбу сатрлар муаллифи бундан олтмиш йил муқаддам бўлиб ўтган юқоридаги воқеани бежиз эслаётгани йўк. Гап шундаки, бугунги кунда орамиздан кетган бўлса ҳам, ўзи ёзиб қолдирган ажойиб асарлар билан, қалбимизда қолдирган ажойиб хотиралар билан ҳамон тирик, ўзбек адабиётида эгаллаган муносиб ўрнида ҳамон барҳаёт адибимиз Йўлдош Сулаймонни Йўлдош Сулаймон даражасига етказишдаги илк пиллапоярлар, тўпорирок қилиб айтганда, бу бебаҳо

одамнинг салкам етмиш йиллик гўзал ва ибратли умри давомида ана шундай воқеалар, ходисалар, учрашувлар жуда кўп бўлган эди. Йўлдош Сулаймоннинг «бўладиган бола» эканини юқорида қайд этганимиздек, унга афанди айтиб берган Аҳмаджон Олим деган қаламкаш сезиб қолган эди. Гапнинг дангалига кўчадиган бўлсак, раҳматли Аҳмаджон Олим ниҳоятда талабчан, зарби танг, қалами ўткир журналист эди. Ҳақиқат учун ҳеч кимни аяб ўтирмасди.

Ана шундай қаттиққўл, ўша вақтдаги баъзи журналистлар ҳазиллашиб айтганидек, «золим» устозга Йўлдошалидек бўз боланинг мўъжазгина қалами маъкул келиб қолганди. Устоз ўсмир шогирдидан бор меҳрини аямади, вақти-вақти билан пешонасига «чертиб» ҳам турди, рағбат берди. «Агар меҳнатдан қочмасанг, кўп ўқиб-ўргансанг, зўр ижодкор бўласан» деб таъкидлаб турарди у.

Ўсмир қаламкаш бўш келадиганлардан эмас экан. «Янги Фарғона»да лавҳа, шеърлари потирлаб чиқиб турди. 1955 йили у ўрта мактабни битириб, Фарғона педагогика институти филология факультетига ўқишга кирди. Олий даргоҳ бўлажак адибни бутунлай ўзгартириб юборди. Бургут боласи полапонлигида, табиийки, игна қанот бўлади, кейин теша қанот, болта қанот... Ёш ижодкор ҳам таъбир жоиз бўлса, ана шундай йўлларни босиб ўтди.

1960 йилнинг ёзида унинг ҳаётида жиддий ўзгариш рўй берди. Уни вилоят газетаси «Фарғона ҳақиқати»га (илгари «Коммуна» деб аталарди) ишга олишди. Аниқроқ қилиб айтадиган бўлсак, юқорида номи тилга олинган устоз Аҳмаджон Олим (тақдир тақозоси билан у вилоят рўзномасига ишга ўтган эди) «бўладиган бола»ни қўлидан етаклаб келиб, ишга ўрнаштириб қўйди. Бўлғуси адиб, кимсан, корректор ёрдамчиси бўлиб ишни бошлаб юборди.

Рўзнома, ойномалар қаламкашни тоблайти, қаламини чархлайди деган гаплар тўғри экан. Умуман,

матбуотда ишлайдиган одамларнинг ҳаммасини зўр деб юрадиган Йўлдош Сулаймон ҳам бу ерга келиб ғала-ғовур, жиндай асабийроқ муҳитга тушиб қолганини сезди. Тўғри, бу даргоҳда раҳматли Абдулла Мирзаев, Адхам Ҳамдам, Акрам Қамбаров, Жалол Машрабий, Ҳожимат Қодиров каби кўнгли дарё устозлар бор эди. Лекин «бошқачароқ» мураббийлар ҳам бўлишини, бу ердаги ҳаёт, умуман, зиддиятлардан, «найзабозлик»лардан иборат эканини бошловчи ёзувчи шу ерда билди. «Муаллимликни битирган одам ўқитувчилигини қилса бўлмайдими, бу ерда нима қилиб юрибди бунақалар?» дегувчилар ҳам бор эди. Шундай пайтларда ёш адиб ўзини қўярга жой тополмай қоларди.

Ушбу сатрларни ўқиган баъзи бир ўқувчилар: «қирқ – эллик йил нарёғида рўй берган қандайдир келишмовчиликларни эслаб ўтириш керакмикин» деган ҳаёлга ҳам боришлари мумкин. Камина бундай фикрдан, кекчиликдан ҳам бутунлай йироқ. Бу ерда бошқа гап бор. Шу боис мен ўша воқеаларни эслайман. Гап шундаки, ўша олтмишинчи йилларнинг бошларида бир гуруҳ ёш, таланти журналистлар ишга келишди. Улар орасида бугунги кунда ўқувчиларга яхши таниш бўлган адиблар Муҳаммад Хайруллаев, Ҳайдарали Иброҳимов, Сурайё Сайдалиева, Санъат Маҳмудова, Бекмирза Маҳмудов, Омон Жоркинбоев, Дониёр Эргашев, Аъзамжон Ортиқовлар бор эди. Улар каламига мансуб бўлган кенг қўламли, ҳаётий, теран материаллар, ўткир публицистик чиқишлар, айниқса, очерклар рўзномага янги йўналиш, ҳаётбахш руҳ бахш этган эди. Булар орасида Йўлдош Сулаймоннинг овози баралла сезилиб турарди. Унинг баъзан рўзноманинг ярим саҳифа, ҳатто салкам бир бет жойни эгаллайдиган жозибали очерклари ҳайрат билан ўқилар, «летучка»ларда макталарди.

Шаккоклик эмасу, лекин ёш адибнинг ана шундай ютуқлари баъзи бир ҳамкасбларимизга ёқмасди. Шу

ўринда битта мисол келтириб ўтмоқчиман. Биздан беш-ўн кўйлакни кўпроқ йиртган бир ходим бўларди. Бир қарашда журналист сифатида жуда фаол эди. Лекин ёзганлари бир қолипдаги ҳиссиз, жўн, сўниқ нарсалар эди. Бир куни ишхонага эртароқ келиб қолиб, ғалати воқеанинг гувоҳи бўлдим. Ҳалиги одам кўлини бигиз қилганча рўзномага нуқиб, «бу обкомнинг газетасими ёки Йўлдош Сулаймоннинг шахсий адабиёт газетасими!? Муҳаррирларимиз бу корректор ёрдамчисига бунча бино кўйишмаса? Шу болагаям салкам бир бет ўрин беришадими?» деб вайсаётган эди. Бу хил биқиқ, маҳдудларча гаплар бот-бот эшитилиб турар, лекин, рўзнома саҳифаларида юқорида айтиб ўтилган ёшларнинг мардона ишлари самараси кўриниб турар, уларнинг гулдуракдек овозлари ҳалигидақа фитнафужурларни босиб кетарди.

Йўлдошали ёш бўлсаям, бунақа гапларга мийиғида қулиб қўя қоларди. Унинг эзгулик, маънавият қарвони катта йўлга чиқиб олган эдики, энди бу қарвонни унча-мунча аккиллашлар тўхтата олмасди. Бундан кейин ҳам ғажиб ташлағудек бўлиб бу қарвонга ташлангувчилар кўп бўлди. Лекин адиб тушмагурнинг жони қаттиқ экан, унга ҳеч қандай тиш ўтмасди. Майли, бу ҳақда кейинроқ тўхталиб ўтамиз.

Мен Йўлдош Сулаймон ҳаёти ва ижодига назар солар эканман, уни беихтиёр халқ ичидан чиққан, халқнинг дилидагини топиб ёзадиган ижодкор эди дегим келади. Унинг олтмишинчи йиллар бошларидан қушлардай парвоз қилиб, кетма-кет босилиб чиққан дастлабки очеркларидан тортиб, қатор-қатор қиссалари, уч романи – буларнинг ҳаммаси ҳаётий воқеалар асосида ёзилган. Шунинг учун бўлса керак, бу асарларни мутолаа қилган ўқувчи асардаги қаҳрамонлар билан юзма-юз суҳбатлашгандек бўлади. Уларда ўйлаб топилган воқеа-ҳодисалар йўқлиги, ҳамма нарса табиий тасвирланганига ишонч ҳосил қилади.

Адиб адабиётга ҳам болалар шоири, ҳам очеркнавис сифатида кириб келди. Бу икки қайикнинг бошини тутиш эмасми, деган савол туғилиши ҳам мумкин. Йўқ, ундай эмас. Ёш ёзувчи ҳар икки жанрда ҳам кўтаринкилик, завқ-шавқ билан қалам тебратди. Аммо буларга тошу-тарози қўйиладиган бўлса, тарозининг иккала палласи ҳам бирдекка ўхшарди. Болаларга аталган шеърлардаги ўйноқилик, шўх юмор, очерклардаги шиддатли воқеалар, эҳтиросли тасвирлар, ёрқин, табиий образлар ўқувчини ўзига тортмай қўймасди. Шунинг учун бўлса керак, атоқли ёзувчи Саид Аҳмад 1968 йилда «Йўлдош Сулаймон очерклари хикоядек ўқилади» деб ёзганди.

Йўлдош Сулаймон очеркларни кўп ва хўб ёзди. Сара қаҳрамонларни топиб, завқу шавқ билан ёзди. Аслида очерк ёзиш осон эмас. У – ҳужжатли жанр. Айниқса, унда қаҳрамон тили муҳим аҳамиятга эга. Ҳар бир касб эгасининг тили ўз бисоти билан бўлади. Дехқонники – алоҳида, шифокор, олимники – алоҳида. Жонли тилгина қиёфаларни кўзгудек кўрсата олади.

Шунинг учун ҳам Йўлдош Сулаймон гоҳ ҳафталаб қаҳрамонлари ёнида қолиб кетади. Бу изланишлари зое кетмайди. Бу юришда бир йўла бир неча «кўрик»ларни забт этади. Ўз қаҳрамонининг тилини, дилини, тақдирини, орзусини, армонини ўрганади. Қаламни ушлаганда ўша унга илҳом берган меҳнаткаш кишилар ёнига келиб тургандай, кимдир «Ёз!» деб шошилтиргандай бўлади. Ўз қаҳрамонлари руҳий олами ни чуқур тадқиқ этиш салоҳияти кейинчалик ҳаётий қиссалар, романлар ёзишида муҳим роль ўйнади. Шу ўринда марҳум шоир Хайриддин Салоҳнинг Йўлдош Сулаймонга айтган бир гапини келтириб ўтишни истардим. «Агар сизнинг кенг қамровли хаёлларингиз, ажойиб тилингиз менда бўлганда, аллақачон роман ёзган бўлардим.» – деган эди адибга у. Ўша суҳбатда раҳматли Юсуф Шомансур ярим ҳазил, ярим чин қилиб: «Бир-бирини тўлдириб турган очеркларин-

гизни бир-бирига улаб юборсангиз ҳам роман пайдо бўлади» деганди. Бу гаплар муаллифни ўйлатиб қўйди. Эҳ-хе, ёзувчи сифатида у не-не тақдирлар билан учрашмади дейсиз... Қанча-қанча аччиқ қисматларни юрак-юракдан хис этмади-ю... Буларнинг ҳаммаси йирик жанрдаги насрий асарлар учун тайёр материал эди. Аммо у шошилмасди. Баланд парвоз учун пухта ҳозирлик кўрмоқда эди. «Авангард жанр» деб аталадиган очеркчилик билан ҳамон жиддий шуғулланаётган эди. Шу тариқа адибнинг «Даъватингни эшитяпман, ҳаёт!»(1967 й.), «Катта йўлга чиққунча»(1968 й.), «Сен менинг қуёшимсан»(1972 й.), «Боболар қалби»(1974 й) сингари очерк ва ҳикоялар китоблари, «Боқий умр», «Муҳаббат», «Авлодлар», «Жалада қолган гул» каби қатор қиссалари чоп этилди.

Ниҳоят, йирик жанрдаги асарга қўл урди. «Субҳидам» асари босилиб, анча шов-шувга сабаб бўлди. Тездагина русчага ҳам таржима қилиниб, чоп этилди. «Субҳидам» туфайли Йўлдош Сулаймон ёзувчи сифатида бўю бастини республикамиздагина эмас, унинг сарҳадларидан ташқарида ҳам кўрсата билган эди.

Мен «Субҳидам»ни тадқиқ қилиш фикрида эмасман. Аммо асарнинг яратилишидан бохабар ҳамкасб сифатида шуни айтмоқчиманки, роман жиддий муҳокамадан ўтди. Ҳамид Ғулом, Иброҳим Раҳим, Йўлдош Шамшаров, Ҳайдарали Ниёзов каби ёзувчилар асарга яхши баҳо бердилар. Асар «Шарк юлдузи»да эълон қилинди. Уни чоп этишга тайёрлашда наср бўлими мудирлари, таниқли ёзувчи Носир Фозилов кўп куч сарфлади, асарни сатрма-сатр ўқиб, муаллифни ҳам терлатиб ишлатди. Бу тўғрисида, каттикқўл устоз Йўлдош Сулаймоннинг кейинги қисса ва романлари учун ҳам сидқидилдан йўл очди, маҳорат сирларидан бохабар этди. Юқорида адиб наср билан бир қаторда болалар шеърляти жонкуяри ҳам эканини эслатиб ўтган эдик. Тиниб-тинчимас адиб иккала соҳада ҳам баракали ижод этиб борди. Яна бир

воқеани эслатиб ўтмоқчиман. Етмиш бешинчи йилнинг ёз ойлари эди. Тошкентга бир иш билан тушдик. Шоир ва драматург Жуманиёз Жабборов ишхонасида «Гулистон» журналини ўқиб ўтирган экан. Ҳол-аҳвол сўрашганимиздан кейин деди: «Бугун Йўлдош Сулаймонни ўқийдиган куним экан. То тушликкача «Шарк юлдузи»даги очеркни ўқиган эдим. Тушликдан кейин «Гулистон»дагисини бошлаб юбордим...».

Мен кўчадан янги сотиб олинган газета ва журналларнинг янги сонлари орасидан «Гулхан» ва «Ғунча» журналларини ажратиб олиб, Жуманиёз аканинг олдига қўйиб:

– Эртанги иш кунининг ҳам бошига сув қуйиб, ана шу укангизнинг бир саҳифа, икки саҳифалик шеърларини ўқийсиз... – дедим ҳазиллашиб.

Ҳа, бир ойда адибнинг тўрт журналда асарлари босилганди. Газеталардан ташқари...

Жуманиёз ака ўшанда ҳайрат билан:

– Бир қарасанг, очерку қиссалар, бир қарасанг, шеър руоманлар... Битта қаламкашда шунча куч, энергия жамланганини қаранг! – деганди.

Бу тўғри гап эди. Адиб шиддат билан ишларди. Китоблари қаторлашиб чиқиб турарди. Аммо вақтининг тўксон фоизини рўзнома оларди. Бир кунда газетанинг бир ярим, икки саҳифасига етарли материалларни тайёрлаб берган кунлари ҳам бўларди. «Газета кучимни сўриб олаяпти» дерди у баъзан шикоятмуз.

Аммо Яратганнинг ўзи берган фавқулодда ғайратшижоат барча чарқоқлардан устун келарди. Қаламкаш навбатдаги йирик насрий асари тўлғоғида юрарди.

Йўлдош Сулаймонни кўпчилик номдор адиб, жонкуяр жамоат арбоби сифатида биларди. Лекин у ислом динининг улкан арбоблари, уламо эшонлар авлодидан эканлиги ҳаммагаям маълум эмас. Бинобарин, яқин-яқинларгача бу ҳақда гапиришнинг ўзи ақлга сиғмасди. Қисқаси, шу ўринда бошқа бир муҳим гапни айтиб ўтмоқчиман. Совет тузуми дунёга келган

кунларданок, дин арбоблари, хатто оддий номозхонлар устида ҳам қилич ўйната бошлади. Салла ўраб юрадиган ҳад-ҳисобсиз кишилар тазйиқ остига олинди (қизиқ, улар шапка, тужурка кийиб, махорка чекиб юриши керакмиди? Оддий деҳқон, муллавачча ёки чўпонлар-а?). Большевизм қиличи, албатта, энг аввал йирик дин арбоблари, уламолар, эшонлар устида сермалди. Буюк Туроннинг ақлу идроки, раҳнамолари бўлмиш бу зотлар она ватанни тарк этишга мажбур бўлдилар. Кетишга улгурмаганлари оммавий қатл этилдилар, сургун азобларига дучор бўлдилар. Булар орасида адибнинг боболари бўлмиш улуғ зотлар ҳам бор эди.

Йўлдош Сулаймонни хорижга қувғин қилинган, ғурбатда сарсон-саргардон бўлган, ватанни кўмсаб, қон йиғлаган ана шу зотларнинг тақдири қизиқтирарди. Рафикаси Орзухон ҳам бу масалада ундан кам куйинмасди. Негаки, унинг ҳам анчагина кариндошлари Туркистондаги қатли омлар туфайли Саудия Арабистонида кўним топишганди.

Етмишинчи йилларга келиб Шарқ мамлакатлари, жумладан, араб дунёси билан ҳам борди-келдилар йўлга қўйила бошланди. Бу ҳаётбахш эпкин адиб хонадонига ҳам хориждан хушхабарлар олиб кела бошлади. Ёзувчининг боши осмонларга етди. Энди ҳар қалай хориждан сайёҳ сифатида она юртига бир муддатга келаётган ватангадолар билан кўришиш, суҳбатлашиш имкони туғилганди. Бундай учрашувлар, албатта, кўпинча яширинча бўларди. Бунинг сабаблари бор эди. Совет КГБси искабтопарлари пашшадан фил ясаб, кишини бадном қилиб қўйишлари ҳеч гап эмасди.

Бир ниҳолни иккинчи жойга кўчириб, кўкартириб олиш учун қанча заҳмат чекиш керак. Ўз юртидан қувғин қилинган юз минглаб одамларнинг ўзга юртларда туп қўйиб, палак отишлари осонми? Худо кўрсатмасин! Аммо бизнинг идрокли, салоҳиятли,

бемисл матонатли халқимиз ўзга юртларда ҳам ўз йўлини топа билди. Бу осон кечгани йўқ. Лекин барибир, ўз кадр-киммати, ғурури, ўрнини йўқотмади. Аммо кўнглида битта-ю битта ушалмайдиган орзу қолиб кетди. Бу Ватан дийдори эди.

Йўлдош Сулаймон хориждаги юз минглаб юртдошларимизнинг бу орзу-армонларини яхши билар, улардан кам изтироб чекмасди. Мана шу изтиробли кечинмалар унинг қўлига қалам тутқазди. Шундай қилиб 1979 йилда «Вафо» романи дунёга келди.

Адибнинг навбатдаги йирик асари ҳам қоидага кўра Ёзувчилар уюшмасида муҳокама қилиниб, яхши баҳо олди. Бундай муҳокамаларни биз ўзаро ҳазиллашиб, «қилқўприқдан ўтиш» дердик.

Ўша кўприқдан равон ўтган асар «Шарқ юлдузи»да эълон қилиниб, кўп сонли ўқувчилар ўртасида қўлмақўл бўлди. «Вафо» романи ўша йили Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриётида чоп этилиши режалаштирилган эди.

Шу ўринда яна бир характерли мисол келтириб ўтишни истардим. Асар босмахонага териш учун топширилаётган пайтда нашриёт директори Ҳамид Ғулом «асар миқдори» деган жойга ўз қўли билан ўзгартириш киритди, яъни ўттиз минг рақамини ўчириб, ўрнига олтиш минг рақамини ёзиб қўйди ва ёнидаги масъул ўртоқларга «яхши китоб кенг ўқувчилар оммаси қўлига етиб бориши керак» деди. Бу адабиётимиз ҳақида, ёш қаламкашлар ҳақида қайғурадиган устозларнинг вилоятда яшаб ижод қилаётган ёзувчига, унинг асарига берган муносиб баҳоси эди.

Роман чиндан ҳам китобхонларнинг севимли асарига айланган эди. Шу боисдан у қайта-қайта оммавий тиражларда нашр этилди. У адабий танқидчилик тилидан тушмай юрган пайтларни яхши эслайман. Бу ҳақда матбуотда анча-бунча чиқишлар бўлди. Бир гал «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасининг

бутун бир саҳифаси «Вафо» романи мунозарасига бағишланди. Икки таникли адабиётшунос олим – Анқабой Кулжонов билан Бердали Имомовлар рўзноманинг 1979 йил 10 апрель сониди йирик-йирик мақолалар билан чиқишиб, Йўлдош Сулаймоннинг янги асари ҳақида кизгин баҳс мунозара қилишган эди. Демокчиманки, ўз даври учун воқеа бўладиган асарлар ҳақидагина адабий жамоатчилик ўртасида ана шундай тортишувлар, чиқишлар бўлиши мумкин.

* * *

Кўп йиллик кадрдонлик, ҳамкорлик жараёнида мен шунга ишонч ҳосил қилдимки, Йўлдош Сулаймон изланишдан, ишлашдан тинмайдиган қаламкаш. Гапнинг очиғини айтадиган бўлсам, мен унинг бирор марта Собик Иттифок курортлари, ёзувчиларнинг денгиз бўйлари-ю ўрмонлари, тоғли ўлкаларидаги ижодий уйларида дам олганини билмайман. Меҳнат таътилини ҳам нукул декабрь, январь, февраль ойларида олиб, уйига бекиниб оларди. «Қанақасиз ўзи, таътил деган нарсани ёз ойларида олиб, денгизларга қараб кетмайсизми, мазза қилиб ўйнаб юрмайсизми? Ёзувчизув бўлса қочиб кетмас» деб эҳтимолки, ўн марта-лаб айтгандирман. У эса, одатича шоша-пиша: «Шу... Бир нарса ёзиш керак эди. Совиб қолмай дедим. Бир ўқиб кўрмайсизми?» – деб қоларди. Мен бажонидил ўқиб чиқардим. Ёки янги қисса ёки янги шеърини китоб бўларди бу «наrsa». Ҳа, бу заҳматкаш адибни меҳнатсиз тасаввур қилиб бўлмасди. Ёзув столи устига эгилмаган кунни йўқ эди.

Унинг йигирма беш китоби ана шундай кунни тунга, тунни кунга улашлар билан дунёга келди. Бу асарларнинг ҳар бири ўқувчилар томонидан қизиқиш билан кутиб олинди.

Ўз таъбири билан айтганда, одамларни севиш, инсонни кадрлашни фазилат деб билган адиб амалда худди шу йўлдан борди. Бундоқ қараб туриб, вилоятда

у бормаган шаҳару кишлок, у кирмаган кўча бўлмаса керак деб ўйлайман. Қаерга бормасин «Э, Йўлдош ака!» деб кучоқ очиб кўришувчиларнинг саноғи йўқдай кўринарди. Бундай иззат-ҳурмат осмонларда эмас, ерда юрган инсонгагина насиб этишини ҳамма билади.

1994 йилнинг ёзларида биз Йўлдошали билан Қўқон шаҳрининг сўлим чойхоналаридан бирида чойхўрлик қилиб ўтирардик. Шу пайт ёнимизга ўттиз ёшлар чамасидаги бир йигит келиб салом берди. Кўришиб, ўтиришга таклиф қилдик. Унинг ёнида беш-олти яшар чамасидаги ўғилчиси ҳам бор эди.

– Узр, – деди йигит хижолатомуз, – Сиз ёзувчимиз Йўлдош акага ўхшайсиз. Бир кўришиб қўяйлик деб келдик, ака...

– Яхши, яхши, яхши! – деб юборди адиб.

– Сиз менинг тўғримда шеър ёзгансиз, хозир ҳам ёддан айтиб беришим мумкин. Манави ўғилчам ҳам ёддан билади...

– Яхши, яхши! Қайси шеърим экан? Қачон ёзувдим?

– Уни ёзганингизда мен олти ёшда эканман. Ёмон конфетхўр эканман. Меҳмонлар олдига қўйилган конфетларни ликопчиси билан олиб қочарканман. Эсимда, ўша пайтларда аям: «Йўлдош Сулаймон деган шоир амакинг сенга ўхшаш конфетхўрлар ҳақида шеър ёзибди, мана эшит» деб шеърингизни ўқиб берган эдилар. Ўша куниёқ, шеърингиз менга ёд бўлиб кетди. Эшитасизми?

*Ҳозир ёшим олтида,
Катта-кичик олдида
Юришларим бўлакча,
Туришларим бўлакча.
Чунки ақлим кирган-да,
Уйга меҳмон келганда,
Кўзин қилиб шамғалат,
Олмасман ҳеч шакалад.*

Йўлдош Сулаймон, агар адашмасам, ўттиз уч йил нарёғида болалар учун ёзган бу шеърини ўша пайтларда олти ёшда бўлган, ҳозир эса ўз фарзандларини етаклаб юрган бир китобхоннинг оғзидан ҳайрат билан эшитиб турарди. Шеър тугагач, шоир ҳамсухбатимиздан сўради:

– Хўш, мана бу ўғилчангиз ҳам ўзингизнинг қилиғингизни такрорлаб, конфетни тарелка-парелкаси билан олиб қочадими?

– Бўлмаса-чи, ака, – деди ҳамсухбатимиз, – қарасам, бу мендан ҳам ўткирроқ чиқадиганга ўхшаб қолди. Ҳалиги шеърингизни ўқиб бериб, кейинча ёд олдириб, бу шаштидан қайтариб қолдим.

Гап шу ерга келганда ногаҳон қаҳқаҳа портлади. Йўлдош Сулаймон осмонга қараганча кулаётганди: «Ваҳ-ваҳҳа-ҳа! Ваҳ! Ваҳҳа-ҳа-ҳаа... Яхши! Яхши! Яхши! Ваҳ-ҳаҳа- ҳа...»

Ён-атрофдаги сўриларда гурунглашаётган ошхўру чойхўрлар гулдураб кулаётган бу одамга ҳайрон бўлиб бокишиб, беихтиёр қаҳқаҳага қўшилиб кетишди.

Мен бу нарсани шунчаки бўлиб ўтган бир воқеа сифатида эслаётганим йўқ. Шеърнинг кадри, шоирнинг азизу муқаррамлиги ҳақида гапирмоқчиман. Чорак аср муқаддам ёзилган миттигина шеър шўх-шаддод йигитчанинг мурғаккина кўнглида ажиб бир туйғулар уйғотган бўлса, у ўша шеърни йигирма беш йил такрорлаб юриб, мана, бугун ўзига ўхшаб шўх ўсаётган фарзандига одобнома тарзида сингдирган бўлса, бу – шоирнинг бахти эмасми? Қани энди бу саодат бошқа қаламқашларга ҳам насиб этса.

Ҳа, Йўлдош Сулаймон болалар шоири сифатида ҳам баракали ижод қилди. У болалар дунёсини яхши биларди. Унинг болалар орасида бола бўлиб қилган қилиқларини эсласам, кулгим қистайди. Шоир беғубор қалблардан, бийрон тиллардан илҳом олишини яхши билардим. Таниқли болалар шоири марҳум

Қудрат Ҳикмат олтмишинчи йилларнинг бошларида ёш шоирга мураббийлик қилиб, унга болалар шоири содда, тиник, кувнок ёзиши, ҳазил-мутойибага албатта мойил бўлиши кераклигини таъкидлаб турарди.

1966 йили шоирнинг болаларга аталган илк шеърий китоби «Биз саёхатчилармиз» номи билан нашр этилди. Китобга Абдулла Орипов муҳаррирлик қилганди. Ўша куни муҳаррир билан муаллиф биринчи марта кўришиб қолишади. Ўшанда Абдулла Орипов Йўлдош Сулаймонга:

– Китобингиз ҳам ўзингизга ўхшайди: Самимий, кувнок, соддагина, – деган эди.

Шундан кейин серқирра ижодкорнинг болаларга аталган бир неча китоблари дунёга келди: «Раҳимачи, ваҳимачи», «Ҳамма ҳавас қилади», «Ҳозир ёшим олтида», «Мен биринчи муаллим» каби ўнта китоблари болалар адабиётида ўз ўрнини топган асарлардир. «Ҳозир ёшим олтида» китоби рус тилига таржима қилиниб, ўқувчиларга тақдим этилди.

* * *

Йўлдош Сулаймон ҳақида гап борганда уни ёзувчи, шоир, журналист дейиш – унинг ҳақида бир ёклама фикр юритиш бўлур эди. Кўпчилик яхши билади, адибнинг кўксида жўшқин, чарчаш билмас жамоат арбобининг ёниқ юраги ҳам ловуллаб турарди. Бу фидойи инсоннинг қаламкашлигини истисно қилганда ҳам, унинг мана шу она тупрок – қадим Туронзамин, унинг тарихи, маданияти, санъати, бугуни, эртаси учун савобли ишлар қилиб, ибратли умр кечиргани ҳеч кимга сир эмас.

Йўлдош Сулаймон кексаларнинг дуосини олган, азиз авлиёлар, улуғ зотлар руҳи қўллаган адиб эди. Мана, кўз ўнгимизда бўлиб ўтган бир воқеа: Марказ киличи бошимиз узра муаллақ бўлиб, «қилт этсанг, чопаман» деб турган даврлар эди. «Идеология фронти жангчилари» қўлида ҳам ана шундай шамширлар

яланглатиб турарди. Ўша кунларнинг бирида Фарғона шаҳрининг бикинида «Саткак бува» мақбарасига хужум бошланди. Топширикқа кўра, бу мўъжазгина тарихий ёдгорлик бузиб ташланиши керак эди. Хўш, Саткак бува ким эди? Унинг руҳини безовта қилиш шартмиди? Аммо «буз-буз»га устаси фаранг бўлиб кетган кимсалар ўзларига бундай савол беришни ҳатто ўйламас ҳам эдилар.

Адиб обкомга югурди, райкомга югурди, бу зотнинг кимлигини тушунтиришга, унинг руҳини безовта қилиш маънисиз эканлигини тушунтиришга уринди.

Бу зот асли Саткак Бува эмас. Ислом оламининг буюк намояндаси, улкан олим Имом Юсуф Саккокий экани, оддий пичоқчилик қилиб, камтарона кун кечирганини уқдиришга кўп ҳаракат қилди. Бу зот ҳатто буюк ватапарвар экани, мўғуллар истилоси бошланганда Фарғона аҳлини босқинчиларга қарши отлантиргани, омонсиз жанглarning бирида шаҳид бўлганини жон куйдириб айтди. Унинг гапларини тинглашарди-ю, аммо унга амал қилувчи азамат топилмасди. Шундай қилиб, «Идеология fronti жангчилари» ўз мақсадларига етишди. Пирнинг мақбараси, масжид ер билан яксон қилинди. Ўша кун адибнинг қақшаганлари...

Аммо бу фидойи одам барибир мақсадига эришди. Ошкоралик йиллари мўътабар минбардан туриб, бу буюк зот ким эканлигини баралла айтди. Катталар ҳам ёзувчининг гапларини сукут сақлаб эшитганлари эсимда. Адибнинг ғалабаси шу бўлдики, Улуғ Саккокий номини абадийлаштиришга эришди. Фарғонанинг улкан кўчаларидан бирига Саккокий номи берилди.

Фарғонада бундан бир неча аср муқаддам яшаб ижод қилган, жаҳон тараққиётига бебаҳо ҳисса қўшган сиймолар озмунча бўлмаган. Шулардан бири Аҳмад Фарғоний эди. Саккизинчи аср охири ва тўққизинчи аср бошларида яшаб ўтган бу буюк олимнинг номини ҳам абадийлаштириш шарт эди.

– Ал-Фарғоний, Ал-Фарғоний деб бошни қотирасизлар, – деб қолди ўшанда шаҳар катталаридан бири, – хўш, ўша Ал-Фарғонийларингиз шахримиз учун нима қилиб қўйган ўзи? Темир йўл қурганми? Мактаб қурганми?

– Ал-Фарғонийни билмайсизми, ҳали?

– Қаердан билай, мен эски китобларни титкиламайман!

– Ҳамма бало ана шунда, – деди адиб ўзини босиб, – Ал-Фарғоний зарбдор беш йилликлар қатнашчиси эмас. Фарғонада мактаб ҳам қурмаган. У зот саккизинчи-тўққизинчи асрларда яшаб ижод қилган. Вилоятда мактаб биноти қурмаган бўлса ҳам, Бағдодда академияга асос солгани уни дунёга машхур қилган. Бир неча дунёвий фанлар бўйича мактаб яратган. Унинг асарлари бир неча аср мобайнида Европада кенг ўрганилган.

– Биз билмас эканмиз-да, – пўнғиллади бояги одам.

– Сиз ва сизга ўхшаганлар билмаса, бу улуғ зотни Тамбов ёки Пензадаги ўртоқлар биладими? – узиб олди адиб, – Ўз тарихини билмаган одам келажакни ҳам билмайди. Гумроҳлигича қолади.

Мана шундай тортишувлар натижасида Фарғона шаҳридаги марказий кўчалардан бирига, шаҳар киндигидаги маданият ва истироҳат боғига Аҳмад Фарғоний номи берилди. Бугина эмас, қаёқдаги тасодифий кимсалар номи билан аталиб келган неча ўнлаб кўчалар, корхона ва муассасалар, хўжаликлар вилоят атама-лар кўмитаси раиси бўлмиш Йўлдош Сулаймоннинг катъияти, сабот-матонати билан Фарғона фидойилари, ўтмишдаги азизу мукаррам шоир ва санъаткорлар, олимлар, тарихий шахслар номи билан алмаштирилди. Ўз улуғларимиз хотиралари абадийлаштирилди. Вилоятнинг масъул раҳбарлари катори шу жонқуяр инсоннинг ҳам изчил, қатъий, давомли ҳаракатлари, курашлари самараси ўларок, энди мамлакатда Ҳазрат Ҳазиний, Ҳувайдолар номи баралла жаранглайдиган

бўлди, асарлари нашр қилинди, уларга ёдгорликлар бунёд этилди ва этилмоқда. Фарғонанинг машҳур адиби Йўлдош Сулаймон ҳам мана шу хайрли ишларнинг тепасида турганлардан бири бўлганлигини алоҳида таъкидлаб ўтмоқчиман. Бугина эмас, ўз даврининг йирик маърифатчилари, олимлари, Фарғонадан чиқиб, ўз асарлари билан бутун мусулмон оламига машҳур бўлган Бурҳониддин Марғилоний, Али-ибн- Абу Бакр ал-Фарғоний ал-Риштоний, Жунайдулло Ислоншаиҳ ўғли Воқиф, Ҳозик, Муҳаммад Ҳаким Халфа, Мирзои Хўқандий, Мирза Умар Умидий, Ҳакам Яйпоний каби бизга тўлиқ маълум бўлмаган кўплаб боболаримизни қаламга олишда, бу улуг сиймолар номини қайта тиклашда мана шу беором қалб эгасининг ҳиссаси бениҳоя эди.

Мустабид тузум тарихимизни, маданиятимиз, анъаналаримизни буткул кўмиб юборганини ҳар биримиз яхши англаймиз. Тарих-ку тарих, тирикларни ҳам хўрлагани, таҳқирлагани-чи... Бу сатрларни ўқиётганлар «ёв қочганда ботир кўпаяди» деб мийиқларида кулиб кўймасликларини истардим. Кўксида қалби уриб турган, ғурурли, ориятли кишилар таҳқир камситишларга қарши бош ҳам кўтарганлар. Лекин бундай кишиларни тездагина «адаб чўплари бериб кўйилган». Камина ҳам бундан мустасно эмас. Демокчиманки, Йўлдош Сулаймон ана шундай зуғумларга қарши баралла гапирган, фош этган, курашган инсон эди.

Қизиқ бир воқеани ҳикоя қилиб бермоқчиман. Бағдод туманида Анвар Муқимов деган ажойиб ҳажвчи ёзувчи ижод этган. Раҳматли ростгўй, чўрт-кесар, ҳалол одам эди. Турмуши, тирикчилигига ҳавас қилиб бўлмас эди. Камбағалнинг эккани эмас, фарзанди мўл бўлади деганларидек, бир этак болалари бор эди. Ўғилларининг овозлари дўриллаб, отасига: «Тенгдошларим уйланиб, бир қанчаси болали ҳам бўлишди» деб писанда қилишлари ҳам отани ўйга

толдиран эди. Нима қилсин, иккита хонадан иборат уйга қаторлатиб келин тушириб бўларканми? Анвар ака ўйлаб-ўйлаб, райкомга ер участкаси беришларини илтимос қилиб ариза ёзди. Ариза оқибатсиз қолиб кетди. Иккинчисиям... Уччинчисиям...

Ёзувчи яна ариза ёзиб, қалампирдеккина бир мактубни ҳам илова қилиб, «биринчи»га киритиб юборди. Ана шундан кейин томоша бошланди. «Биринчи» тушмагур ёнида туман прокурори, милиция бўлимнинг бошлиғи, яхшигина курулланган тўрт нафар милиция ходимини олиб, ёзувчининг уйига важоҳат билан кириб келди. Гап ариза ҳақида эмас, унга илова қилнган хат ҳақида кетди. Ёмон дағдағалар бўлди: у килодурман, бу килодурман...

Ёзувчи шўрликнинг оғзини ҳам очиришмади. Оғиз очиш мумкин ҳам эмасди-да. Анвар ака дангал иш қилди: Ташриф буюрганларга мулойимлик билан кўча эшигини кўрсатди. Ҳалол, зарби танг адиб ғалати меҳмонларга «мурувват» кўрсата олмади. Кейин ҳасратини ёзувчилар уюшмасининг вилоят бўлими раҳбари Йўлдош Сулаймонга тўкиб солди. Буни эшитиб Йўлдошалининг тутуни чиқиб кетди. Қисқаси, икки кундан кейин у ўша «биринчи» билан юзма-юз бўлди.

– Анвар Муқимовдек даҳшатли душманга қарши арзимаган кўшин тортиб борганингизни қаранг, – ўйиб-ўйиб олди суҳбатдошининг адабини бериб, – унга қарши курашиш учун бронетанк қисмлари билан оғир бомбардимончи самолётларни ҳам мададга чақириш керак эди.

Суҳбатдош ноқулай аҳволда қизариб-бўзариб ўтирар, мик этмасди.

– Анвар Муқимовни биласизми ўзи? – сўз қотди Йўлдош Сулаймон.

– Биламан. Одамларни газетага феълетон қилиб урадиган ёзувчи-да.

– Одамларни эмас, расволарни, иблисларни! Ан-

вар Мукимов ахир районингизнинг фахри-ку! Абдулла Қаххордек улуғ ёзувчи кўкларга кўтарган, ҳамма жойда халқ олқиш билан кутиб оладиган истеъдодли ёзувчига берган баҳойингиз шуми? Билмадим, шу савия, шу идрок билан қаерларгача борар экансизлар... Сизга битта маслаҳат: ёзувчининг олдига бориб, узр сўрайсизлар. Бу бир. Иккинчиси, аризадаги талабни тўла-тўқис қондирасизлар. Умрини халқ хизматига бағишлаган ёзувчини хўрлаган раҳбар узоққа бормайди.

Бир сўз билан айтганда, Анвар Муқимовнинг ишлари юришиб кетди. Унга ер участкаси берилди. Тайёр квартира ҳам. Бу билан осмон узилиб, ерга тушгани йўқ.

Яна бир қизиқ гап. Ижрокўм бува деган ном билан машҳур бўлган аскиячини Ўзбекистонда билмаган одам кам. У аския бошлаганда одамлар кулмоқдан букилиб қоларди. Катта Фарғона канали қазилаётганда одамларни кулдирди, «Фарҳод ГЭС» курилаётганда кулдирди, бўз ерларга юриш бошланганда кулдирди. У одамларни кулдириб, қорнини чангаллатмаган кунлари деярли бўлмасди. Қисқаси, ярим асрча ўтган вақтда шаҳарма-шаҳар, қишлоқма-қишлоқ юриб, халққа хизмат қилди. Министрниям, подачиниям кулдириб, рухига ором берди. Лекин шуниси қизиқки, аскиячилик «меҳнат стажи»га ўтмас экан. Пенсияга ариза ёзса «меҳнат стажингиз йўқ экан» деб аризасини инобатга олишмади. Эллик йил одамларни кулдирганим-чи, деган саволига ғалати кулги билан жавоб қайтаришди. Ижрокўм буванинг хафсаласи пир бўлиб, «бор-э» деб, кўл силтаб кўя қолди.

Кунларнинг бирида у Йўлдош Сулаймонга учраб қолди.

– Ёшим етмишга кириб қолди, болам. Менга пенсия беришмади. Кампиримнинг йигирма сўмлик пенсиясига кунимиз қолди... – деб жиндек ҳасрат қилди.

Ҳам ажабланиб, ҳам ғаши келган адиб, катта-кичик идораларга кириб чиқди. Хулласи, улкан аскиячи қора

қозонни қайнатгудек нафақага эришиб, адибни узок йиллар дуо қилиб юрди.

Йўлдош Сулаймон кўп йиллар давомида «Фарғона ҳақиқати» (собик «Коммуна») газетасининг адабиёт ва санъат бўлимини бошқарди. У тўртта-бешта эмас, эхтимолки, ўнлаб ёш қаламкашларга амалий ёрдам берди. Уларнинг машқларини асарга айлантириб, матбуот саҳифасига олиб чиқишда жонбозлик қилди. «Юзта ҳаваскор қаламкашдан лоақал бириккита ҳақиқий ижодкор етишиб чикса қанийди» деган гапларни ундан тез-тез эшитиб туриш мумкин эди. Унинг таълимини олган шогирдлар орасида ҳозир республикага танилган, бир нечтадан китоб нашр эттирган ёзувчи ва шоирлар бор.

... Бошқа касб эгаларига эриш туюлмасину, лекин, ҳаёлимда айланиб юрган бир гапни баралла айтмоқчиман: Қайсидир касб эгаси бошқа бировларнинг мадади, «кўтар-кўтар» билан ўсиб, ярқ этиб кўзга ташланиши мумкин. Кимсан, фалончи бўлиб қолиши аниқ. Майли, қандини урсин. Лекин, ёзувчи бунақа мадад билан ёзувчи бўлолмайди. Унга Яратганнинг ўзи берган салоҳиятгина мадад беради. У умри борича игна билан қудук қазийди. Шу йўл билангина ҳар бир хонадонга, ҳар бир кўнгилга кириб боради. Ёзувчи учун халқ эхтиромига сазовор бўлишнинг бошқа йўли йўқ. Мутлақо йўқ!

Йўлдош Сулаймон умр бўйи интилиб, изланиб, дарё каби шовуллаб, меҳру муҳаббатини одамларга улашиб, миллионларнинг эхтиромини қозонган эди. Кимсан, Йўлдош Сулаймон бўлиб, моҳир романнавис, эхтиросли шоир, ўткир публицист ва жамоат арбоби сифатида фаолият олиб борган эди. Такрор айтаман. Халқ дилига ана шундай машаққатлари билангина кириб борди. Бошқа қаламкашларга ҳам Йўлдош Сулаймоннинг ҳавас қиларли ижодий йўлини, зафарларини истаган бўлур эдим.

Йўлдош Сулаймон ажойиб оилапарвар ота ҳам эди. Фарзандларининг ҳаммаси олий ўқув юртла-

рида ўқишди. Катта кизи Адибахон – иктисодчи. Фарғона шаҳридаги йирик бир корхонада меҳнат қилади. Ўртанчи ўғли Рустамбек вилоят раҳбар ташкилотларининг бирида масъул ходим. Кенжа ўғиллари Ҳамдамбек бошқачарок йўл танлади. У бобокалонлари изидан бориб, Маккайи Мукаррамада икки йил таҳсил кўриб келди. У мўминларни имон-этикодди бўлиши йўлида кўп куч ва билимини сарф этмоқда. Адиб рафикаси Орзихон билан биргаликда мусулмончиликнинг беш амалидан бирини адо этиб, Муборак Умра сафарига ҳам бориб келган эдилар. Йўлдош Сулаймон қатор-қатор набираларга боболик қилиш бахтини ҳам кўрди.

Мен Йўлдошали билан жуда яқин дўст эдим. Биз иккимиз деярли ҳар куни суҳбатлашардик, хангомаларимизнинг кети узилмасди. Кечагидай эсимда, адиб таваллудининг 60 йиллиги арафасида қилган суҳбатимиз назаримда бир мунча жиддий кечган эди. Бу гурунган адибнинг кўксида орзу-армони кўп эканлиги маълум бўлган эди. Республикамиз мустақиллиги, шу муносабат билан халқимиз олдида турган улкан вазифалар, имон-этикодни тиклаш, муҳаббат, вафо... ҳар бири ҳақида адиб ёниб гапирарди. Бу мавзулар замирида ёзувчи бугунми, эртами қиладиган меҳнатни ҳам кўргандай бўлар эдим. Бинобарин, адиб бирон нарса ҳақида бекорга ҳаяжонланиб, бекорга сўз юритмасди. Кўпни кўрган, қилни қирқ ёрадиган салоҳиятга эга бўлган ёзувчи назаримда янги-янги парвозларга шайланаётган бургутга ўхшарди. Лекин, минг афсуски, умри поёнига етиб қолган экан...

* * *

... Истеъдодли адиб Йўлдош Сулаймон ҳақидаги ушбу мўъжазгина хотиротга нуқта қўйиш олдида хаёлимдан бир гап ўтди. Ушбу битикни кўздан кечирган китобхонлардан бирортасининг хаёлидан, эҳтимолки, «муаллиф ўзининг қирқ йиллик кадрдонини роса

мақтабди-да» деган хаёл ҳам ўтиши мумкин. Ўтса ҳам майли. Негаки, Йўлдош Сулаймон тахсину олқишга лойиқ ижодкор эди. Аммо, гапнинг сирасини айтганда, мен мақтовдан анчагина тийилдим. Шунинг учун тийилдимки, шахсий садокатимни ифода қилишга ўхшаб қолмасин деган хаёлга бордим. Шу ўринда бир нарсани айтиб қўяй: ёзувчи ва шоир Йўлдош Сулаймон асарларига қойил қолиб муаллиф номига йўлланган неча юзлаб миннатдорчилик мактубларининг ўзи адибга нисбатан кўп сонли мухлисларнинг меҳру муҳаббатини кўрсатиб турарди.

Адибнинг неча юзлаб минг нусхаларда босилган китоблари улкан Туронзаминдаги ўн минглаб хонадонларга нур, ҳарорат, шодумонлик олиб кирган. Инсонларга завқ-шавқ бағишлаган, уларда ҳаётга иштиёқ уйғотган.

Бугунги кунда Йўлдош Сулаймоннинг кенг қамровли асарлари янги тадқиқотларга муҳтож. Адиб асарларини чуқурроқ таҳлил этиб, чуқур ўқувчилар оммасига етказилса, савоб иш бўларди деб ўйлаймиз.

Куч-ғайратини, истеъдодини, умрини Ўзбекистон деб аталган шу она Ватан, жонидан азиз кўрган халқига бахшида этган адиб мухлисларининг ҳозир ҳам адоғи йўқ. Дўстлари уни соғинишади. Очик кўнгил, тўғри сўз, оқибатли, ҳаммага меҳр улаб яшган инсоннинг ибратли умрига ҳавас қилгучилар, унинг номини ҳамиша ҳурмат ва эҳтиром билан тилга олувчилар ҳад-ҳисобсиз.

Мен дўстим ҳақида яна узоқ гапиришим, ундаги яхши фазилатлар ҳақида тўхтамай ёзишим мумкин. Лекин сўзнинг ози ва сози яхши деганларидек, ушбу ёдномага ҳам ҳозирча шу ерда нуқта қўйиб туришни лозим топдим. Илло, бу ажойиб ижодкор ўз асарлари билан кўп минг сонли китобхонлар кўнглидан мустаҳкам жой олган.

2005 йил.

Мундарижа

Муаллифдан	5
Қайишқок зот киссаси	7
Илми бордан кўрққан... доҳий	12
Чўчка минган чавандозлар	44
Темирдан тиш керак	84
«Ошингизниям еймиз, бошингизниям»	147
Билмайин босдим ... палакни	164
Газ тушириб берасан!	185
Ички туғён	209
Хизмат кўрсатган артист	214
«Помощница»	216
«Озодлик»	227
«Дарахтга калтак урма...»	231
Оқсоколдан қолган супрақокди	242
Ҳали сен ашулачимиз?	258
Ҳўкиз билан олишув	266
Менинг кайнотам биттагина... ..	271
Оддий аскарнинг ҳунари	278
Елкамда яшаётган одамлар (ҳикоя)	285
Қора бало (ҳикоя)	294
Дарди дунёга сиғмаган адиб (Й. Сулаймон хотирасицага)	352

ОХУНЖОН ҲАКИМ

САЙЛАНМА

3 – жилд

ҒАЛАТИ ДУНЁ

*Эсселар, қиссалар,
ҳикоялар, адабий ўйлар*

«Sharq» нашриёт-матбаа
акциядорлик компанияси
Бош таҳририяти
Тошкент – 2014

Мухаррир *А. Аҳмедов*
Бадий муҳаррир *У. Сулаймонов*
Техник муҳаррир *Р. Бобохонова*
Саҳифаловчи *Ҳ. Шарипова*
Мусахҳих *Р. Нафасов*

Нашр лицензияси АИ № 201, 28.08.2011 йил.

Теришга берилди 5.08.2013. Босишга рухсат этилди 22.11.2013. Бичими 84x108^{1/32}. Офсет босма. Шартли босма табоғи 19,74. Нашриёт-ҳисоб табоғи 17,65. Адади 1500 нусха. Буюртма № 3342. Баҳоси келишилган нарҳда.

«Sharq» нашриёт-матбаа
акциядорлик компанияси босмаҳонаси,
100000, Тошкент шаҳри, Буюк Турон кўчаси, 41.